

THE UNIVERSITY

OF ILLINOIS

LIBRARY

891.6605

BE

v.4

Y BEIRNIAD

Y BEIRNIAD

CYLCHGRAWN CHWARTEROL

DAN NAWDD CYMDEITHASAU CYMRBIG Y COLEGAU CENEDLAETHOL

A THAN OLYGIAETH

J. MORRIS JONES

CYF. IV. 1914

LERPWL

HUGH EVANS A'I FEIBION, ARGRAFFWYR, 356-8 STANLEY ROAD

891 6605

BE

V. 4

CYNNWYS

v

CYNNWYS

ADAIN A CHAN. Y Parch. John T. Job 280

ADOLYGIADAU :—

A Glossary of Mediæval Welsh Law (*Timothy Lewis*) Ifor Williams 65

Alawon Gwerin Mon. Gweler Folk Songs, etc. isod.

Ardudwy a'i Gwron (*Dewi Eden*). Ifor Williams 291Cristionogaeth a Chymdeithas (*y Parch. J. H. Howard*). Ifor Williams .. 294Cwrr y Llen, Ysgrifau syml ar faterion gwyddonol (*Dr. Gwilym Owen*).

O. W. Griffith 295

Folk Songs collected in Flintshire etc. (*Mrs. Herbert Lewis*) ; Alawon GwerinMôn (*Grace Gwynedd Davies*). Dr. J. Lloyd Williams 288Germany and the Next War (*F. von Bernbardi*). How Germany makes War(*Bernbardi*). J. Morris Jones..... 217Llestri'r Trysor (*Gol. y Parch. D. Tecwyn Evans a'r Parch. E. Tegla Davies*).

Y Parch. John Roberts 287

Spurrell's Welsh-English Dictionary (*y Parch. J. Bodvan Anwyl*). J. Morris

Jones 151

The Miracles of Jesus (*y Parch. E. O. Davies*). Y Parch. D. Adams 68The New Testament in the Twentieth Century (*y Parch. Maurice Jones,**D.D.*). Y Parch. J. Puleston Jones..... 281The Welsh Vocabulary of the Bangor District (*yr Athro O. H. Fynes-Clinton*).

W. J. Gruffydd..... 63

Yr Oen a'r Blaidd (*T. Gwynn Jones*). J. Morris Jones 72

BARDDONIAETH :

Adain a Chân. Y Parch. John T. Job 280

Beto Siân. Y Parch. John T. Job 21

Rhubat Llwyd. R. Williams Parry..... 56

Ynys yr Hud. W. J. Gruffydd..... 101

BERGSON—CYWIRO CAMSYNIADAU. O. W. Griffith 24

BETO SIAN. Y Parch. John T. Job..... 21

CYFOETH A CHENEDLAETHOLDEB. Y Parch. Rhys J. Huws 47

CYN Y RHYFEL. Y Prifathro Syr Harry R. Reichel 225

DYFODIAD Y DDRAHA. E Morgan Humphreys..... 183

EIN LLYFRAU EMYNAU. Y Parch. D. Tecwyn Evans..... 87, 204

ENWADAETH. Yr Athro Joseph Jones..... 39

ENWADAETH. Y Parch. Herbert Morgan 176

GOHEBIAETH. David Samuel..... 57

1016513

GORONWY OWEN. Y Parch. T. Shankland	1, 148, 266
GWERTH ENWADAETH. Yr Athro D. Morgan Lewis	257
HAWL AC ATEB. D. Arthen Evans. James Hughes	59, 60
HEN LYFRAU CYMRAEG AR RIFYDDEG. David Samuel	112
HEN LYTHYR. Gweddw Gutyn Peris	62
LLEN AC ADDYSG ELFENNOL. William Rowlands	239
LLE TEIMLAD MEWN CREFYDD. Y Parch. E. Aman Jones	192
MABINOGL. Yr Athro J. Lloyd Jones	106
PENFRO GYMREIG A SEISNIG A'I PHOBL. Y Parch. Thomas Davies	233
PERTHYNAS ATHRONIAETH A'CHREFYDD. Yr Athro D. Miall Edwards	73
RHOBAT LLWYD. R. Williams Parry	56
WIL JOS O'I GO. Miss Mattie Roberts	127
Y GYMRAEG A CHENEDLAETHOLDEB. H. Parry Jones	29
Y GYMRAEG A'R UGEINFED GANRIF. H. Parry Jones	164
YNYS YR HUD. W. J. Gruffydd	101
Y RHYFEL. W. Llewelyn Williams.....	153
YR UNIG FAB. DRAMA. H. O. Hughes	137
YSBRYDOLIAETH Y BEIBL. Y Parch. R. S. Thomas	246

YSGRIFENWYR :

Adams, Y Parch. D.	68
Davies, Y Parch. Thos.	233
Edwards, Yr Athro D. Miall	73
Evans, D. Arthen.....	59
Evans, Y Parch. D. Tecwyn	87, 204
Griffith, O. W.	24, 295
Gruffydd, W. J.	63, 101
Hughes, H. O.	137
Hughes, James	60
Humphreys, E. Morgan	183
Huws, Y Parch. Rhys J.....	47
Job, Y Parch. John T.	21, 280
Jones, Y Parch. E. Aman	192
Jones, Y Parch. J. Puleston	281
Jones, Yr Athro Joseph	39
Lewis, Yr Athro D. Morgan	257
Lloyd-Jones, Yr Athro J.	106
Lloyd Williams, Dr. J.....	288
Morgan, Y Parch. Herbert	176
Morris Jones, Yr Athro J.	57, 59, 61, 72, 149, 151, 217
Parry Jones, H.	29, 164
Reichel, Y Prifathro Syr Harry.....	225
Roberts, Y Parch. John	287
Roberts, Miss Mattie	127
Rowlands, William	239

CYNNWYS

vii

Samuel, David	57, 112
Shankland, Y Parch. T.	1, 148, 266
Thomas, Y Parch. R. S.	246
Williams, Ifor	65, 291, 294
Williams, W. Llewelyn	153
Williams Parry, R.	56

Y BEIRNIAD

GORONWY OWEN

I

MAE cyflwr presennol bywgraffiaeth Goronwy yn anfri nid bychan ar y gangen hon o'n llenyddiaeth. Pum mlynedd sydd eto rhyngom â thrydedd Iwbili ei farwolaeth; ac nid oes gennym yr un cofiant teilwng ohono. Er fod ei waith wedi denu sylw ac ennyn edmygedd llaweroedd o'n gwŷr llên yn y can mlynedd a hanner diweddaf, y syndod a'r dirgelwch yw, fod cyn enwocod cymeriad llenyddol wedi cael cyn lleied o sylw'r bywgraffwyr. Efallai, mai'r esboniad yw, fod y gwaith o gynnull y defnyddiau yn gofyn llawer o ymchwil, ac fod y defnyddiau yn wasgaredig mewn dwy wlad. Esgeuluswyd y gwaith gan gyfoedion y bardd; ni wnaethpwyd y mater yn faes ymfyniad hyd onid oedd tystiolaeth y rhai a'i hadwaenent yn anghyraeddadwy. Er holl ffrost y Morrisiaid, ac eithrio achres William o hynafiaid Goronwy, ni wnaethant ddîm, yn uniongyrchol, tuag at ddiogelu ei hanes i'r oesau dilynol.

Prif ffynonellau yr amrywiol gofiannau sydd gennym o Oronwy Owen yw ei lythyrau at ei gyfeillion, a gohebiaethau'r Morrisiaid. I'r bywgraffydd, o'u hiawn ddefnyddio, y mae y rhain yn amhrisiadwy. Ond, o ddechreu cofiannu Goronwy hyd yn awr, gwnaethpwyd a gwneir camddefnydd erchyll o lythyrau cyfrinachol y Morrisiaid ynglŷn â rhai agweddau o fywyd y bardd. Gofyn tystiolaeth llythyrau cyfrinachol am bersonau a digwyddiadau, bob amser, brawf llym a chadarnhaol o ffynonellau eraill, o bydd modd ei gael; oblegid y mae gohebwy'r yn adrodd ac yn disgrifio digwyddiadau anghyswllt; yn traethu chwedlau a chleber y foment, fel rheol,

Cyf. IV. Rhif 1. GWANWYN 1914. 1

gyda gormodiaith a gorliw; y mae ganddynt eu rhagfarnau a'u heiddigeddau; methant weld pethau yn eu cysylltiadau priodol; ac yn fynych, tynnant gasgliadau anghywir oddiar seiliau rhy gyfyng; am hynny, dylid cysoni eu tystiolaeth â ffeithiau eraill adnabyddus. Wrth dderbyn y chwedlau Morrisaidd am Oronwy fel disgrifiadau cywir o hanes ei fywyd a'i gymeriad, y mae ei gofianwyr wedi gwneuthur eu cofiannau ohono yn fwy o ffugchwedlau nag o fyw-graffiadau. Y maent yn eithaf diddorol a thrychinebus, ond nid ydynt yn wir. Y canlyniad yw fod gennym ddau Oronwy, fel y mae gennym ddau Arthur, y naill yn wir a'r llall yn chwedlonol. Dyledswydd gyntaf bywgraffydd Goronwy heddyw yw didoli ac adfer y gwir a'r hanesyddol Oronwy, a dymchwelyd, neu ddarostwng, y chwedlau Morrisaidd am dano, a'u cysylltiadau ag ef, i'w cymesuredd priodol,—i gysondeb â ffeithiau profedig ei hanes. Hyd oni wneir hyn yn drwyadl, ni cheir portread cywir ohono ef fel dyn na llenor. Er fod llawer o chwilio eto'n angenrheidiol cyn y ceir ystori ei fywyd, o'i febyd i'w fedd, yn fanwl a chlir, y mae ymchwiliadau diweddar wedi dadenhuddo cryn lawer o ddefnyddiau newydd at ei fyw-graffiad; y mae gennym yn awr amlinelliad clir o'i fywyd yng Nghymru, Lloegr ac yn Fyrsinia; o leiaf, y mae gennym ddigon i ddryllio'n ginyinion y chwedl Forrisaidd; i brofi athrod yr enllibiwr atgas gan Lewis Morris ar ei gymeriad; ac i gywiro gwallau a dyfaliadau cyfeiliornus y cofiannau hen a diweddar. Trwy chwilota hanes y cyfnod, cefais innau swrn o bethau newydd am Oronwy a'i deulu, ac er na ellir eu cynnwys yn y nodiadau hyn yn gyflawn, bwriedir gosod digon o ffeithiau i mewn i brofi sylwedd y feirniadaeth flaenorol.

Wrth y chwedl Forrisaidd golygir yma y syniad cyffredin a geir ym mywgraffiadau Goronwy am ei gysylltiadau â theulu'r Morrisiaid a'i rwymedigaethau iddynt. Ar fyr eiriau, y syniad hwn ydyw, fod Goronwy Owen yn ddyledus i deulu Pentref Eiriannell am bopeth bron ond ei enedigaeth; i Farged Morris am ddiwallu ei gylla newynog yn hogyn â brechdanau mêl a menyn; a'i bocedi gwag â cheiniogau a phapur gwyn i wneuthur ei dasg yn Ysgol Llanallgo; ac am ei annog i'r Offeiriadaeth; i Lewis Morris am ddarganfod ei awen cyn ei fod yn un ar ddeg oed; a'i gynorthwyo i gael addysg

foreol a chwrs yn Rhydychen; ac am ei athrawiaethu yn y cynganeddion a'r pedwar mesur ar hugain cerdd dafod; ac i'r tri brawd haelionus a chymwynasgar am eu helusennau ariannol aneirif iddo yn ei galedi beunyddiol ac am eu hymdrechion diflin i gael bywoliaeth eglwysig iddo ym Môn dirion; a bod y bardd trwstan wedi bradychu eu holl gymwynasgarwch trwy ei annichlyn gampau Bachusaidd ac afradlon, a digio pob un o'r brodyr elusengar duwiol yn ei dro; ac wedi iddynt hwy atal eu nodedd letygar a haelionus, i'r bardd orfod yn ei flinder a'i drybini adael ei wlad a mynd yn alltud i aialwch Fyrinia.

Ymddengys y crynhodeb hwn o'r chwedl, efallai, yn ormodiaith, ond sylfaenwyd pob gosodiad sydd ynddo ar ddywediadau penodol cofiannau argraffedig Goronwy Owen. Mae'n ddigon eglur fod traddodiad am gymwynasau'r Morrisiaid i Oronwy wedi dyfod i lawr i ddiwedd y ddeunawfed ganrif—traddodiad ar wahan i gynnwys y llythyrau, oherwydd nid oes sail ynddynt hwy dros lawer o'r pethau a ddywedir am gysylltiadau boreol Goronwy â'r teulu. Ysgrifennwyd y crybwyllion cofiannol cyntaf am Oronwy er clodforedd Lewis Morris. Rhoddaf yma ychydig o enghreifftiau dewisol o'r chwedl a'i thyfiant yn y ganrif ddiweddaf. Y braslun bywgraffyddol argraffedig cyntaf a welais i am Oronwy yw'r canlynol o'r *Cambrian Register* am 1796:—

It ought not to be forgotten, that it was the fostering hand of Lewis Morris which brought forward Goronwy Owen, one of the first Welsh poets of modern times. This truly fine genius, who received his education, and who was afterwards maintained at the university of Oxford, by the munificence of Mr. Morris, buoyed himself up for some years, with the hopes that his talents would be the means of bringing him a small preferment in the church; but at length he despaired of finding a patron of sufficient influence, and in consequence he removed with his family to America; and he finally settled as professor of humanity at the college of Williamsburg, in Virginia, where he died, as it is supposed in the year 1770. (Some Account of Lewis Morris: *Camb. Register*, 1796; pp. 234-5).

Ceir erthygl ar Oronwy yn y *Cambrian Biography* (1803) gan Dr. William Owen Pughe, yn dechreu yn y geiriau hyn:—

Goronw Owain, A.M. one of the greatest poets that appeared among the Welsh. He was the son of a peasant of Llanvair in Mathavarn Eithav in Mona, whose genius was first noticed when a boy, by the late Mr. Lewis Morris, who had him educated for the church. etc. (p. 135)

Ail-adroddir y chwedl gan Bingley yn 1804 yn ei *North Wales*, a chafodd yr awdur hwnnw amryw o'i ffeithiau o lawysgrifau Pantton o'r Plas Gwyn; a chan y Parch. John Evans yn *The Beauties of England and Wales*, yn 1812, gydag ychwanegiadau. Afraid dyfynnu'r enghreifftiau a geir mewn llu o erthyglau o 1812 hyd 1876. Yn y flwyddyn olaf a enwyd, cyhoeddwyd argraffiad uchelfrydig y Parch. Robert Jones, Rotherhithe, o Weithiau Goronwy Owen, a chofiant o'r awdur. Yn wyneb tystiolaeth bendant llythyr Lladin Goronwy at Owen Meurig a thystiolaethau eraill oedd o'i flaen i'r gwrthwyneb, mynnodd Robert Jones goledd a chadw'r chwedl yn ei gofiant o'r bardd. Fel hyn yr edrydd ef hi:—

The first instructions that Goronwy received in the art of poetry were, doubtless, imparted to him by Lewis Morris. For, although years elapsed before he became conversant with the "four and twenty bardic metres," he seems to have learnt the nature of the *Cynghaneddion* at an early date. But Lewis Morris's kindness did not end here. We find the boy soon afterwards, at the age of eleven years, pursuing his studies at the Grammar School of Bangor. And though he is said to have been supported there by his mother, we cannot but conclude that there must have been some generous friend behind the scenes to render the supply adequate to the boy's necessities. What could the mother alone have done? With such a worthless scape-grace of a husband, she might as well have been a widow. As there is no record of any assistance derived at this time from any other source we are led to conclude that the expense of his early education, and in a measure of his maturer studies at the University was borne by Lewis Morris. (*Poet. Works of G. Owen*, Vol. ii. pp. 6-7).

Y fath yw cyndynrwydd coelgrediniaeth! Byddai'n anodd curo'r enghraifft hon. Nid oes air o wirionedd yn y dyfyniad yna o'i ddechreu i'w ddiwedd. Eto, dyfynnir Robert Jones fel yr awdurdod ar bopeth a berthyn i Oronwy, ac ar ei air ef traddodwyd y chwedl i lawr i'r dyddiau presennol. Bydd dwy enghraifft yn ddigon o'n llenyddiaeth ddiweddaraf: un o'n llyfrau addysg, a'r llall o'r erthyglau poblogaidd a gyhoeddir yn ein cyfnodolion:—

Goronwy's hard-working mother died about this time (meddai Mr. W. J. Gruffydd, Caerdydd) and his drunken father married a second wife. The young scholar had to leave home and his beloved Môn, and seek refuge with some friends in Carnarvonshire.

This was in 1733, and we have no account of him between 1733 and 1737 when he entered the Friars' School, Bangor, being undoubtedly helped by Marged Morys and her sons. (*Cywyddau Gor. Owen*, 1907. Introd. p. ii.)

Mewn ysgrifau ar “Goronwy Owen a Morrisiaid Môn” yng *Nghen-inen* 1902, gan Mr. H. Isgaer Lewis, ceir y paragraff hwn :—

Naturiol yw cysylltu enw Goronwy Owen gyda y brodyr hyn. Braidd nad ellid dweyd mai brodyr o'r un bru ydynt. 'Does neb all ddweyd faint o garedigrwydd a dderbyniodd Goronwy oddiar law y teulu hwn. Yr oedd iddo bob croesaw ar yr aelwyd pan yn bleatyn ysgol; llwythai yr hen wraig ef â'i charedigrwydd; a diau mai yn awyrgylch y teulu yma y derbyniodd yr ysbrydiaeth fyw-gynhyrliol i'w athrylith. Ni chafodd ddim cefnogaeth gan ei dad i gyfeiriad addysg a diwylliant eithr i'r gwrthwyneb; ac am hynny yr ydym yn teimlo ein serch yn anwylo llwch Morrisiaid Môn. etc., etc. (td. 115).

Dyna ddigon i ddangos gwreiddyn, natur, a datblygiad, un wedd ar y chwedlau. Nid yw'r chwedl am Oronwy namyn un o'r chwedlau gwneuthur a ddychmygydd gan eilun addolwyr y Morrisiaid yn y ddeunawfed ganrif er gorfoledd y teulu hwn, ac yn neilltuol er portreadu Lewis Morris fel Maecenas llenorion ei oes. Ceir gweld, rhag llaw, i Oronwy ei hun ymroi am dymor i'r eilun addoliaeth hon.

Y mae gwedd arall i'r chwedl Morrisiaid am Oronwy Owen. Rhydd llythyrau cyfrinachol y Morrisiaid, o'u darllen fel disgrifiadau llythrennol gywir, wawdlun o'r dyn a'i gymeriad. Nid wyf yn beio'r brodyr am wneuthur y bardd yn gyff clêr eu lol ddigrif yn gyfrinachol. O fewn terfynau priodol y mae ystraeon am gymeriadau llenyddol yn ddigrifwch cyfreithlon. Ond, yng nghofiannau Goronwy, derbynnir disgrifiadau gwawdluniol y llythyrau fel portreadau cywir o'r bardd. Troir lol a chleber llythyrau cyfrinachol yn enllib atgas a gwaradwyddus o'u dehongli felly. Gŵyr pawb am y broblem gyffredin sydd ynglŷn ag enw Goronwy. Mae llythyrau Lewis a William Morris wedi gwyrddroi'r ffeithiau, ac wedi gwneuthur mynydd o broblem o ddigwyddiad cyffredin yn yr oes honno. Y cwbl a atolygaf wrth drin yr achos hwn yw cyfiawnder â'r ffeithiau.

Gosodir y broblem yn ei ffurf fwyaf eithafol ac enllibaidd yn llythyr Lewis Morris at William ei frawd, dyddiedig Mehefin 18, 1757. Dyfynnaf yr adran yn llawn :—

Dyma ni newydd gael y llyfrau a fenthyciasom i Gronwy gelwyddog, mi feddyliais a maint ei ystumiau a'i esgusion na ddaethent byth adref. He sent along with the books a MS. of his to be returned, which is a translation of his own out of ye Greek into Welsh, one of Lucian's dialogues. The subject is lying, lying stories and spirits, and I believe he sent it as a defence

for telling lyes in some cases. It wont bear publication; it is too stiff, being too literal a translation, and the Greek hard and unconcocted names retained, enough to break a man's teeth; such as Tychiades, Philocles, Arignotus, etc., whereas they should have been Gwrnerth, Llywelyn, Cyn-ddelw, etc. I have taken the story in hand and wrote it over and new molded it, with new stories, where some things would not bear in a Christian country, and it really makes a very merry tale, and would bear publication, if people were so inclined. We shall return his own MS. back. I wonder how the poor devil of an *offeiriad* goes on now. I dont hear anything of his being to be turnd out, I suppose they dont drink as much as they did, poverty hinders them; and the alehouse will not give them credit. Nawdd Duw rhag y fath ddyn! a surprising composition! What poet ever flew higher? What beggar, tinker, or sowgelder ever groped more in the dirt? A tomturd man is a gentleman to him. The juice of tobacco in two streams runs out of his mouth. He drinks gin or beer till he cannot see his way home, and has not half the sense of an ass, rowls in ye mire like a pig, runs through the streets with a pot in his hand to look out for beer; looks wild like a mountain cat, and yet when he is sober his good angel returns and he writes verses sweeter than honey and stronger than wine. How is this to be solved? His body is borrowd or descended from the dregs of mankind and his spirit from among the celestial choir, what a stinking dirty habitation it must have. (*Morris' Letters*, vol. i. pp. 488-9).

Etyb William Morris ofyniadau Lewis mewn llythyr o'i eiddo at Risiart ei frawd, dyddiedig Tachwedd 9, 1757. William oedd athronydd y teulu. Dyma'r eglurhad, meddai ef:—

Ni welais i erioed ddyn cywraint hynaws o Gymro na byddai mewn carriad a'r barddoniaeth, ac ni wn i weled erioed ddyn a fai a synwyr a dealltwriaeth ynddo (ac yn adwyn y bardd) a ganmolai'r awdwr, ond ymhell yn y gwrthwyneb. Cymysg Owain Grono a Sian Parri. Nid oedd dan haul ddyn mwy diddaioni nag Owain, ac nid allai fod dynes gwrteisiach, ie, a diniweitiach na Sian. Nid rhyfedd yntau fod yr etifedd yn fûl. Mae llawer camp dda ar yr anifail hwnnw. Gresyn eich bod wedi gadael iddo fyned cyn belled i'ch llyfrau, ond ni fasai waeth peidio na chadw cyfrif, oddigerth y ca fo fyned yn esgob yn Myrdsinia, but if the position advanced the other side holds good, ni ddigwydd hynny byth. Er bod esgobion gan mwyaf yn bobl mwya diddaioni dan haul, etto er hyn byddai yn ormod cywilydd gweled un o naddynt yn ymdreiglaw mewn sybll budr cyn feddwd a mochyn a dwy firwd o sŷg melyn dybacco yn rhedeg o bob tu ei safn. Gresyn iddo fyned yn noeth lyman i bregethu i'r Americanaid. Ai ni cheir dim ced gan Hanbri hyd na cheir cyflog? (*Morris' Letters*, vol. ii. pp. 41-2).

Mae'n bur debig fod cofianwyr cyntaf Goronwy yn gwybod am y llythyrau hyn oedd yn llawysgrifau Panton. Cyhoeddwyd darn o lythyr maleisus Lewis Morris gan Dalhaearn, gydag ymddiheurad a diffyniad doniol-ddigrif, yn y *Brython* yn 1861 (tud. 465); ac amryw

weithiau yn ddiweddarach. Ceir sylwedd llythyr William yng Nghofiant Mr. O. M. Edwards o'r bardd sydd o flaen Gweithiau Goronwy Owen yng Nghyfres y Fil. Ni chwiliwyd erioed i wirionedd y cyhuddiadau ffaidd hyn yn erbyn Goronwy; Elin ei wraig; ac Owen ei dad. Ond, derbyniwyd a derbynir y cyfan fel gwir ffeithiau ar eiriau Lewis a William Morris! Hyd oni wneir hyn yn deg a thrwyadl ni wneir cyfiawnder ag achos Goronwy.

Cynhyrfodd llythyr Lewis Morris amryw o'n llenorion heblaw Talhaearn i wneuthur diffyniad i Oronwy ac ymosodiadau ffyrnig ar ei enllibiwr, ond ni chymerodd yr un ohonynt arno i chwilio sylwedd na chymhellion ei athrod. Dyma farn Dr. Lewis Edwards yn enghraifft:—

Argraffwyd llythyr oddiwrth Lewis Morris yn disgrifio yr arferion isel yr oedd Goronwy wedi syrthio iddynt. Dylid maddeu llawer i Lewis Morris oherwydd ei garedigrwydd blaenorol i Goronwy; ac eto, wrth ddarllen a chymharu barddoniaeth y ddau, y mae yn anhawdd peidio meddwl mai Goronwy oedd y boneddigeiddiaf yn ei drueni mwyaf. Yr ydym yn tosturio wrth Goronwy; ond yr ydym yn ffeiddio Lewis Morris fel bardd, pa faint bynnag fyddo ein parch iddo mewn ystyriaethau eraill (*Traetbodydd*, 1876, td. 82).

Gwelir oddiwrth eiriau'r Doctor ei fod yn credu'r chwedl Forrisaidd ac yn esgusodi Lewis Morris ar y dybiaeth ei bod yn wir. Beth fuasai ei ddedfryd pe gwybuasai'r gwir ffeithiau am gysylltiadau Goronwy â Lewis, ac am y cymeriad oedd tu cefn i'r farddoniaeth a ffeiddiai? Mae gan Iolo Morgannwg sylwadau ar Lewis Morris a gystadleuant am y gamp mewn difriäeth â llythyr y gwr hwnnw am Oronwy. Dyfynnir hwynt o'r *Brython*, 1860, td. 54:—

Gwelir yn amlwg mai celwydd ystig o wirfodd calon a ddywed Lewys Morys am ryw Hanes yr hen Gymry a ysgrifennodd *Tyssilio*. Nid oedd ond y celwydd, y twyll, a'r gwagfost yn dal Lewys Morys yng nghyd; fal hanesydd, gwyrddroi pob peth i gydweddu â'i ddychymmygion diymbwyll ei hun ydoedd ef yn wastad. Efe a ymlafuriodd yn fawr drwy gydol ei einioes i amddiffyn celwyddau cywilyddus Galfrid o Abermynwy, drwy ddychymmygu celwyddau newyddion o'i blaid, a'r celwydd mawr blaenredol oedd yr un a ddywed ef am Ysgriflyfr Llanerch. Da y dywed yr hen ddiareb, —“*Gwir a ddaw yn wir, a chelwydd a ddaw yn gelwydd*.” Ymlefyrydd gwag allwyr disail oedd gan Lewys Morys am bob peth a gymmerai mewn llaw. *Ceintachwr* da oedd ef, ac nid da ar ddim arall. Ieithydd trwsgl iawn. Pwy a fedr ddangos chwech llinell o iaith bur, nac yn Gymraeg nac yn Seisnaeg, o'i waith ef? Ac am ei farddoniaeth, pwy a ddengys

dripheth o'i waith a dalant eu cipio allan o'r tân, neu o law gwr yn myned i'r c——? Ac oni bai fod gwybodaeth o'u hiaith, eu barddoniaeth, eu hynafiaeth, ac o bob peth arall, yn isel dros ben ym mhlith y *gwybodusaf* o'r Cymry, buan, fal us o flaen y gwynt, yr ai clod Lewys Morys i ddyfnder anghof. *Ond nid hawdd dwyn neb oddi ar ei eilun*; ac eilun crachfeirdd a chrach-ieithyddion Cymru yw Lewis Morys. Mawr lles iddynt o hono . .

There is something infamously bad, and, indeed, in the highest degree wicked, in L. Morys's attempt to impose on Mr. Carte, Dr. Pegge, and in short, upon all the world, by his lying account of the Llanerch MS. He must have known that there was not the least foundation for supposing it to have been written by *Tyssilio*. But in every place where Lewys Morys ever lived he has invariably obtained the character of having been a *d——d* scoundrel.

Nid wyf i'n derbyn nac yn cyfiawnhau beirniadaeth ddifriol Iolo 'ar Lewis yn rhagor nag un Lewis ar Oronwy. Ymdrechir yma i farnu yn ol y dystiolaeth. Eto, ceir gweled pan ddeuwn at gysylltiadau Lewis Morris â Goronwy fod llawer o rym mewn rhai o sylwadau Iolo ar rai o agweddau cymeriad Lewis Morris. O leiaf, y mae geiriau Iolo, ac eraill, yn ddigon o rybudd i ni rhag derbyn haeriadau unigol Lewis am gymeriad Goronwy a'i deulu, na neb arall, heb dystiolaeth ategol ddilys ac annibynnol.

Weithian, y mae hanfodion chwedl Forrisaidd y cofiannau, a'r broblem a godir yn llythyrau'r Morrisiaid parthed Goronwy Owen a'i gymeriad gerbron y darlennydd. I'r diben o ddangos coegni'r naill ac wynebu'r llall yn deg ac uniawn, rhaid i mi fwrw golwg fras dros hanes bywyd y bardd a'i deulu, oherwydd gwaradwyddir ei dad, a'i iadaid, ac Elin ei wraig yn y llythyrau ac yn y cofiannau. Rhydd hyn gyfle i mi gywiro gwallau, a dymchwelyd gau-dybiau'r bywgraffiadau, ac i roddi i mewn y defnyddiau newydd sydd wrth law'r bywgraffydd yn awr yn taflu goleu ar fywyd y bardd yn y cyfnod cyn iddo ddyfod i gyfathrach agos â'r Morrisiaid yn 1752, ac wedi iddo ymfudo i Fyrsinia.

Ganwyd Goronwy Owen, pumed plentyn Owen Gronw a Siân Parri ei wraig, ar ddydd Mawrth, Ionawr 1af, 1723. Dywedir yn y cofiannau bron i gyd "Ionawr 1af, 1722," ond y mae hyn yn anghywir. Gan fod Goronwy yn amseru amryw o ddigwyddiadau ei fywyd wrth flynyddoedd ei oedran, arweinir gwall hwn i amryw ereill. Newidiodd y *Gronovania* bennawd "Cywydd i'r Calan, 1753" gan ddodi i mewn "sef dydd genedigaeth y Bardd a'i Fab hynaf, yn y

flwyddyn 1752," yr hyn a wna oed y ddau yn anghywir. Dywed y cywydd ei hun mai chwech ar hugain oedd y bardd y Calan y ganwyd "*Rhobert*, y rhodd bert bach"—

Nes y dug chwech ar hugain
Fab ffraeth i fardd meddfaeth main.

A dywed Goronwy yn ei lythyr cyntaf at Richard Morris, Mehefin 22, 1752, am Robert: "a thair blwydd oed yw er dydd Calan diweddaf;" felly ganwyd Robert Ionawr 1, 1749; a chan mai 26 oedd oedd Goronwy, rhaid mai yn 1723 y'i ganed. Pe bae'r cywydd heb ddyddiad, gellsid penderfynu hynny oddiwrtho yng ngoleu'r casgliad hwn, oblegid dywed:—

Nodwyl fy oedran ydwyt,
Ugeinfed a degfed wyt.

Rhaid mai i Galan 1753 y cant y bardd felly. Ac y mae profion mewmol ereill mai yn 1753 y canwyd y cywydd. Ni allasai Goronwy ganu'r llinellau hyn yn 1752:—

Nid oes wyl o'r newid sydd,
Yleni a gaiff lonydd;
Teg yr hawl ti gei er hyn,
Heb luddias ddechreu blwyddyn.
Aed y Calendr yn hendrist
Aed Cred i ammau oed Crist,
Syfled pob mis o'i safle,
Ac aed a gŵyl gydag e;

* * * *

Na sylf fyth yn is ŵyl fawr,
Glŷn yno Galan Ionawr.

Yn 1752 y newidiwyd y Calendr ym Mhrydain; y dilewyd yr un dydd ar ddeg rhwng Medi'r zil a'r 14eg; ac y dechreuwyd cyfri'r flwyddyn newydd o Ionawr y cyntaf. Cyfeiriad at y cyfnewidiadau dyryslyd hyn sydd yng ngeiriau'r bardd. Nid yn unig yr oeddynt yn ei ddyrysus ef yn 1753, ond dyrysasant Mr. W. J. Gruffydd yn 1906, fel y dengys ei esboniad arnynt: "This is a reference," meddai, yng *Ngbywyddau Goronwy Owen*, tudal. 81, "to the change in the Calendar, when the 'Calan' was moved from January 12th to January 1st"!

Modd bynnag, y mae gennym gofnodion swyddogol o ddyddiad

bedydd Goronwy Owen. Er fod Dafydd Ddu Eryri, ac amryw o'i ddilynwyr, yn dywedyd nad oes cofnod yn Rhestr Bedyddiadau Llanfair Mathafarn Eitha, bu yno unwaith. Nid yw'r ddalen a'r cofnodion am y flwyddyn 1722-3 yn Llanddyfnan ar hyn o bryd, o leiaf methais i a chael o hyd iddi yno, ond, y mae'r cofnod canlynol, ymhlith eraill, ar y copi o'r Rhestr sydd yng Nghofrestrfa Bangor :—

Gronovius filius Audoeni Gronw & Jane uxoris baptizatus est Prima Januarii, 1722-3.

ROBT. EDWARDS Cler.

Ac y mae'r drwydded ganlynol ymhlith papurau Ordeiniad Goronwy yn offeiriad, yng nghofnodion esgobaeth Llanelwy :—

This is to certify whom it may concern that Gronow son of Owen Gronow and Jane his wife was baptized the first day of Janry 1722-3 as taken out of the Register of Llanvair y Mathavarn Eitha, by us.

HENRY PARRY *Min.*

JOHN THOMAS } *Wardens.*
JOHN PARRY }

February the 8th, 1746-7.

Am rieni'r bardd, Owen Gronw a Siân Parri, yn y cofiannau, bron yn ddieithriad, cymherir a chyferbynnir agweddu cymeriad personol ei dad a'i fam er mwyn dirmygu'r naill a chanmol y llall. Chwery'r gymhariaeth hon ran bwysig yn y chwedl a'r broblem. Disgrifir y tad fel oferddyn afrad, diog a diwerth ; a'r fam fel gwrones yn ymladd beunydd â chaledi ei thynged. Gofynnai celfyddyd y chwedl, ac eglurhad athronyddol y broblem, yr amodau truenus hyn er mwyn dangos elusen Marged Morris, Pentre Eirianell, a haelioni bonheddig Lewis Morris yn eu gosodiad priodol ; ac esbonio cymeriad cymhleth yr anghenfil a ddarlunir yn llythyr yr olaf. Yn ddilys ddiamew, cychwynnydd y cymharu hwn oedd William Morris. Ef roddodd yr awgrym arweiniol i'r cofianwyr, a diddorol yw olrhain datblygiad yr oruchwyliaeth hon. Dyma eiriau disgrifiadol William a ddyfynnwyd eisoes :—

Cymysg Owain Grono a Sian Parri. Nid oedd dan haul ddyn mwy diddaioni nag Owain, ac nid allai fod dynes gwrteisiach na diniweitiach na Sian.

Bydd y tair enghraifft ganlynol yn ddigon i ddangos gwelliannau celfydd y bywgraffiadau. Dyma adroddiad Robert Jones :—

Much of the boy's early training was due to the fostering care of his mother. . . . While the father, Owen Goronwy, a reckless "ne'er do well," neglected his home for the brawls of the public house, throwing obstacles in the way of the boy's intellectual improvement, Sian Parri—she was still known by her maiden name—taught him the pure use of his native tongue, and sowed in the genial soil of his young mind the seeds which in after years produced such rich harvests (*Poetical Works of Gor. Owen*, vol. ii. p. 3).

Mae Charles Ashton yn fwy manwl, pendant ac ysgubol. Felly y byddwn fel rheol os na fydd gennym ffeithiau. Yn wir, mae'n werth dyfynnu paragraff Ashton i ddangos cymeriad ein llawlyfrau presennol ar hanes ein llenyddiaeth :—

Daw i'n rhan yn nesaf gyflwyno Goronwy Owen, neu Goronwy Ddu fel y galwai efe ei hun, i sylw y darlleneydd. Ganwyd ef Ionawr 1 (neu'r 13 yn ol y cyfrif presennol), 1722, mewn bwthyn bychan diolwg ar fin y Rhosfawr, yn mhlwyf Llanfair Mathafarneithaf sir Fôn. Eurych tlawd, meddw, a diog oedd Owen Goronwy, ei dad; a gwraig rinweddol, lanwaith, a chrefyddol oedd Sian Parri ei fam. . . . Aeth Goronwy i un o ysgolion cylchynol Griffith Jones, a gynelid yn Llanallgo, ryw ddwy filldir o'i gartref, pan yn lled ieuanc, a hyny er gwaethaf ei dad. Ond yr oedd Sian Parri, druan, am iddo gael addysg. Ar brydnawnau Sadwrn, byddai yn ymwelydd lled gyson â chartref y Morrisiaid ym Mhentref Eirianell. Ac y mae y frechdan fêl a'r geiniog i brynu papyr ysgrifenu a dderbyniodd gan Margaret Morris, mam y tri brawd, wedi dyfod yn wrthrychau hanesyddol. Lewis Morris hefyd sy'n cael yr anrhydedd o gael ei alw yn athraw barddonol i Goronwy (*Hanes Llen*. td. 372-3).

Ond dyma'r ffurf ddiwylliedig ddiweddaraf ar y stori—y fwyaf rhamantus a barddonol—fel y gellid disgwyl oddiwrth Mr. W. J. Gruffydd :—

In the parish of Llanfair Mathafarn Eithaf—the *ultima Thule* of Anglesey—stands to this day a small white-washed cottage called "Y Dafarn Goch." It nestles among its own typically Welsh currant trees, at the end of a green lane, on the edge of the Rhos Fawr,—a vast and undulating heath that forms a kind of plateau above the Irish Sea that murmurs below, ceaselessly, on the sands of the "Traeth Coch." There lived in this humble cottage, about the beginning of the eighteenth century, a very ill-assorted couple. The husband, Owen Gronow, was a mender of broken articles, but he spent most of his working hours drinking at a neighbouring inn. His wife Sian Parri was one of those heroic women who made sweet and strong the life of rural Wales during that century. She possessed that natural culture and delicacy of feeling which is the best inspiration for a growing poet. (*Cywyddau Gor. Owen*, Introd. p. i.).

Parthed yr hyn a ddywedir am gymeriad Siân Parri yn y dyfyniadau uchod, nid yw namyn y gwir pur loew. Ond, am y disgrifiadau o Owen Gronw nid oes rhith o dystiolaeth drostynt; mewn gair, y maent yn hollol anwireddus. Fel y sylwyd yn barod, sylfaenir hwynt ar ddisgrifiad William Morris. Ond sylwer, yr unig osodiad a wna William am Owen Gronw ydyw: "Nid oedd dan haul ddyn mwy *diddaioni* nag Owain." Nid oes sôn yma am "eurych tlawd," a^o gyfeithir cyn dlysed gan Mr. Gruffydd yn "mender of broken articles," nac am "feddw," "diog" na "*neighbouring inn*," a "*neglected his home for the brawls of the public house*." Dyfeisiadau a chwedlau gwneuthur y bywgraffwyr yw yr addurniadau celfydd hyn. Ond, meddai rhywun, beth a feddyliai William wrth y gair "diddaioni"? Wel, un o eiriau ystrydebol yr oes oedd hwn. Ceir ef lawer gwaith yn llythyrau'r Morrisiaid. Hyd yn oed yn yr un paragraff ag y'i defnyddir am Owen Gronw, defnyddir ef hefyd am yr esgobion: "Er bod esgobion gan mwyaf yn bobl mwya *diddaioni* dan haul." "Mi glywswn i," meddai Lewis mewn llythyr at William, "mai hen wr *diddaioni* oedd y *Bennant*, a'i fod yn biniongar ac yn gybyddlyd" (*Morris' Letters*, ii, p. 5). Ni thybiodd William, yn sicr, awgrymu fod mwyafrif esgobion ei oes, na Lewis fod Thomas Pennant, yn "*reckless ne'er do well*," nac yn feddwon na diog. Am na wnae'r esgobion fel y dymunai William, yr oeddynt yn "ddiwerth" ganddo. Os amgen, y mae enllibau'r Morrisiaid ar bersonau yn aneirif.

Y gwir yw, ychydig iawn a wyddid am rieni a hynafiaid Goronwy hyd yn ddiweddar, ond dychmygid llawer. Dan yr amgylchiadau rhaid oedd chwilio'r ffynonellau o newydd. Gwneuthum i hyn, o leiaf cyn belled ag oedd modd, a rhoddaf ran o'r cynnull am danynt yma. Yr oedd Owen Gronw, tad y bardd, yn fab hynaf i Oronwy Owen yr Eurych, ab Owen Grono, ab Grono William, ab William ab Howell ab Grono, o'r Dafarn Goch, Llanfair Mathafarn Eitha, o'i wraig Margaret, merch Hwmffre Huw, yr Eurych, o Lanallgo, mab i Huw William Dafydd o'i wraig Susan, merch Gruffydd Llwyd Feddyg, o Ddol y Farch Felen, Brycheiniog. Ac yr oedd y Susan hon yn etifeddes stad ym Mrycheiniog yr hon a gollodd trwy briodi yn erbyn ewyllys ei hymddiriedolwyr (Gwel

Ceinion Llenyddiaeth Gymreig, Cyf. ii, td. 182). Priododd Goronwy, yr Eurych, Marged Hwmffre, oddeutu 1680. Bu iddynt chwech o blant: Owen; Elizabeth, a aned Hyd. 4, 1686; Robert, a aned Gorff. 5, 1696, ac a gladdwyd Mai 20, 1774; Agnes; Jane; ac Elin. (ceir llinach a manylion ar ddiwedd yr erthyglau). Ganed y chwech yn y Dafarn Goch, tyddyn bychan o amryw aceri, ac etifeddiaeth y teulu o ddechreu'r ail ganrif ar bymtheg hyd y dydd hwn. At yr eiddo hwn y cyfeirir yn llythyr Goronwy Owen, y bardd, at Risiart Morris, dyddiedig Medi 20, 1756:—

Dyma'r llythyr y talasoch am dano wyth geiniog wedi ei gael . . . Mae'n dyfod oddiwrth Rhobert Owen, gŵr fy modryb Agnes Gronw, ac yn rhoi hanes o ryw heldrin rhwng Proctorion Llanfair a f'Ewythr Rhobert Gronw ynghylch yr hên Dŷ, lle ganed fy Nhâd, a'm Taid, a'm Hendaidd, a'm Gohendaidd, &c., &c., a phed fawn yno, myfi a rown ben ar yr ymryson, oblegid fi y piau'r Tŷ a'r Gerddi, ac oll sy'n perthyn iddo, er na waeth gennyf mo'r . . . pe caai'r cigfrain ef; ond gwell fyddai gennyf i rai o'm gwaed ei gael nâg estron genedl, yn enwedig y *Deiniols* ffeilsion. Onid yw yn ddigon i'r *Bannington's* fod wedi llygru'n Cenedl trwy ymgymharu ac ymgyfathrachu â phob caingc (agos) o honi? a fynnent fwrw'r unig Gyw digymmysg diledryw tros y Nyth? Mi fynnaf weled hynny, ac a fynnaf wybod beth a dalo fy hawl i'r lle, ped fai ond cutt mochyn. Nid rhaid ond rhoi'r peth yn llwyr, yn gywir, ac yn eglur o flaen y Dr. Nicolls, ac fe geir ateb yn rhâd o'r Deml gan Wŷr a wŷr bob cryglyn o'r Gyfraith. Ni fu erioed osod nag ernes ar y lle yn amser Tad a Thaid, na neb sy'n fyw heddyw, na thaledigaeth am dano onid 4s 6d i Eglwys Lanfair bob blwyddyn; ac fe dâ y lle deirpant, o'r lleiaf, yn ol y prisiau sydd ym Môn. Pwy piau bob *Commons* ym Môn? Nid yr Eglwys mae'n debyg. (*Llythyrau Gor. Owen*, Argraff Lerpwl, td. 128-9).

Mae'r llythyr hwn yn profi hynafiaeth yr etifeddiaeth, ac yn gymorth i benderfynu ar antur ei maint. Oddiwrth hen *derriers* Llanfair, nid oedd rhent Tyddyn Flodion, lle o chwech acer a dau rwd, yn ymyl y Dafarn Goch, namyn teirpant yn 1808. Rhaid felly fod yr olaf rhwng chwech a deg acer. Gellir casglu oddiwrtho hefyd nad yn y Dafarn Goch y ganed Goronwy Owen y bardd, oherwydd buasai yn sicr o nodi'r ffaith gyda'i falchter yn y ddilyniaeth. Modd bynnag, aeth y lle i feddiant Rhobert Gronw ar farwolaeth Owen ei frawd hynaf. Goronwy Owen y bardd oedd yr etifedd cyfreithiol, ond yr oedd ef yn gurad yn Lloegr. Cododd yr heldrin oblegid i Robert Gronw wrthod talu'r 4s. 6d. i'r Eglwys, ac ef a enillodd. Ni thalwyd i'r Eglwys byth wedyn. Daeth y lle i feddiant Michael ab Rhobert.

ar farwolaeth ei dad, yn 1774, ac i lawr i Mrs. Hughes, y berchenoges bresennol, trwy Elin Michael.

Yr oedd Goronwy Owen, yr eurych, fel mae'n eglur oddiwrth y cyfeiriadau ato, yn gymeriad adnabyddus a pharchus yn ei ddydd. Y mae ei enw fel Gwarden Festri Llanfair ar gopïau Rhestr Bedyddiadau, etc., yng Nghofrestrfa Esgobaeth Bangor, yn 1710 ac amryw flynyddoedd dilynol. Ceir tystiolaethau ddigon yn llythyrau'r Morrisiaid a llythyrau Goronwy'r bardd ei fod yn dipyn o lenor. Mewn llythyr oddiwrth William Morris at Risiart, Mehefin 27, 1752, dywed Gwilym :—

Ni chlywai ddim sôn am Cardinal Castleton ; pa beth a ddaeth o honaw ? Nid hwyrach mae aros y mae 'rhyd yr amser i ymryson doethineb efo Goronwy yn Swydd Amhwythig, fal y dywedai Oronwy Eurych fod y paun bâch o Wicwair yn Rhos, a Gwgawn wawd newydd o Gaereinion, Ymhowys, y pryd y bu ddoethach Gwgawn o hanner gair. (*Morris' Letters*, i. p. 203).

Rhaid iddo gael y chwedl am Wgawn o'r llawysgrifau neu oddiar lafar gwlad, oherwydd nid argraffwyd hi cyn 1766. Eto, mewn llythyr oddiwrth Oronwy Owen, y bardd, at Risiart Morris, Rhagfyr 18, 1752, dywed y bardd :—

Mi welais hefyd er ys gwell nâ deunaw Mlynedd ym meddiant f'Ewythr Rhobert Gronw, Lythyr, ac ynddo ryw nifer o Englynion cywreinddoeth, a yrrasoch gynt oddi yna at fy Nhaid (yr Hen Ronw) ac heblaw hynny nid côf gennyf glywed siw na miw yn eich cylch (*Llythyrau Gor. Owen*, td. 24).

Dengys hyn, nid yn unig fod Goronwy'r bardd yn ymddifyrru mewn prydyddiaeth yn ieuanc iawn—cyn ei fod yn un ar ddeg oed, ond fod Goronwy Eurych a'i blant hefyd yn ei goled ; ac fod Risiart Morris yn gohebu â'r Eurych ar y mater. Ceir mwy ar hyn yn y man. Nid oes sôn am eurych arall namyn y Goronwy hwn yn yr holl gofnodion a welais i. Camgymeriad y cofianwyr yw galw Owen Gronw yn eurych ; ni ddilynai'r meibion mo'r grefft.*

*[Dylid cofio mai ystyr gyffredin *eurych* (*eurach* ar lafar y bobl) ym Môn ydyw 'cyweiriwr,' neu 'dorrwr ceffylau,' neu 'ysbaddwr' fel y dywedir yn y Deheudir. Crefft yw honno y cymerai llawer o fân dyddynwyr yn naturiol ati, fel at feddyginiaeth anifeiliaid. Amryfusedd yw sôn am yr hen Ronw fel *tinker* ; a snobyddiaeth Lewis Morris a'i frodyr oedd eu rhinc am darddiad isel Gronwy : o'r un haen o gymdeithas y codasant hwy eu hunain.—GOL.]

Bu Owen Gronw yn briod â thair o wragedd. Yn gyntaf â Siân Parri, merch i un o Barriaid Dulas, hen deulu gan mwyaf yn dyddynwyr a ffermwyr; chwaer i Siân oedd gwraig Roland Treicastell, Penmon, mam John Rowland Lleiniog a briododd ferch ac aeres John Hughes, Glanrafon, Llandrygarn, a Chlegir Mawr, Llanbeulan, boncyff Rowlandiaid Clegir Mawr; chwaer arall iddi oedd gwraig John Owen, Cefn Esgob, Llanfihangel Tre'r Beirdd. Methais a darganfod cofnod priodas Owen Gronw a Siân Parri hyd yn hyn, ond yr oedd oddeutu 1710. Ganwyd chwech o blant iddynt: Elin, a briododd Robert Cornelius, Ty'n Llidiart, Penrhoslligwy, ac a gladdwyd yno Ionawr 13, 1779; Margaret, a aned Rhagfyr 3, 1713, a gladded yn Llanfair, Medi 19, 1746; Grono'r cyntaf, a aned Ebrill 12, 1717, ac a gladdwyd yn blentyn; Jane, a aned Mehefin 8, 1718, ac a briododd Hugh Hughes o Lys y Gwynt, Llanfair, Mehefin 22, 1778; Grono'r ail, ein bardd; ac Owen, a aned Rhagfyr 5, 1725, ac a briododd yng Nghroesoswallt, lle y bu farw. Bu farw Siân Parri yn 1741, a chladdwyd hi yn Llanfair, Ebrill 23. Priododd Owen Gronw'r eilwaith ag Elizabeth Hughes, Awst 14, 1741; a'r drydedd waith â Jane Edwards, Chwefror 14, 1743. Ni welais yr un cofnod am enedigaeth o'r ddwy briodas olaf.

Am y tyddyn lle y dechreuodd Owen Gronw a Siân Parri eu byd priodasol, a'r lle y ganed y bardd, nid yw fy ymchwiliadau'n hollol gyflawn eto, gwneir nodiad ar ddiwedd yr erthyglau hyn ar y mater awn; digon yw dywedyd yma nad y Dafarn Goch oedd, yn ol y cystiolaethau sydd ar gael. Credaf y gellir sicrhau'r mater uwchlaw amheuaeth cyn gorffen cyhoeddi hyn o waith.

Y mae gennym swrn o grybwyllion sy'n taflu goleu ar agweddau gymeriad Owen Gronw. Gan fod y cofiannau wedi gwaradwyddo ym maint ar gymeriad moesol Owen, ac fod hyn yn elfen mor bwysig i'r chwedl Forrisaidd, rhaid i mi chwilio'n fanwl i ffeithiau'r achos. Dangoswyd i'r darlleneydd eisoes y camddefnydd dybryd a wnaeth bywgraffwyr o ddywediad ystrydebol William Morris am Owen. Dangosir yn awr y camddefnydd a wneir o un o gyfeiriadau Goronwy t ei dad. Yn ei lythyr cyntaf at Risiart Morris, dyddiedig Mehefin 2, 1752, rhydd y bardd fraslun o hanes ei fywyd. Yn yr hunan-wgraffiad hwn—prif ac unig ffynhonnell ei hanes boreol hyd yn hyn

—edrydd stori ei fynediad cyntaf i'r ysgol. Yn yr hanesyn hwn dygir y tad a'r fam i mewn. Wedi dechreu cymharu a chyferbynnu'r tad a'r fam, a thybied fod y tad yn gymeriad "diog" a "meddw," gorchwyl hawdd oedd gwyrddroi rhai o ymadroddion Goronwy yn y llythyr hwn i amlhau camwedd Owen. Dyma ddywed y bardd ar y mater:—

Er pan aethum i'r ysgol gyntaf, hynny oedd ynghylch Dêg neu un ar ddeg oed; nid oeddwn arferol o fod Gartref ond yn unig yn y Gwyliau, ac felly nid allwn adwaen mo'r llawer. . . Y tro cyntaf erioed yr aethum i'r Ysgol, diangc a wnaethym gyd â Bechgyn eraill, heb wybod i'm Tad a'm Mam; fy Nhad a fynnai fy nghuro, a'm mam ni's gadawai iddo; ba wedd bynnag trwy gynhwysiad fy Mam, yno y glynais, hyd oni ddysgais enill fy mywyd. A da iawn a fu imi; oblegid ynghylch yr amser yr oeddwn yn dechreu gallu ymdaro trosaf fy hun, fe fu farw fy Mam, ac yno nid oedd ond croesaw oer gartref i'w ddisgwyl. (*Llybyrau Gor. Owen*, td. 11).

Trwy gamddehongli yr ymadroddion "fy nhad a fynnai fy nghuro, a'm mam nis gadawai iddo," a "thrwys gynhwysiad fy mam yno y glynais," a'r frawddeg olaf "fe fu farw fy mam, ac yno nid oedd ond croesaw oer gartref i'w ddisgwyl," darlunia'r cofianwyr Owen Gronw fel gelyn i addysg, a llesteiriwr addysg ei etifedd ei hun. Dyma eiriau Robert Jones: "While the father, Owen Goronwy, a reckless 'ne'er do well,' neglected his home for the brawls of the public house, throwing obstacles in the way of the boy's intellectual improvement, Sian Parri . . . taught him," etc. (*Poetical Works of Goronwy Owen*, ii, p. 3). Mynn Charles Ashton ddywedyd: "Aeth Goronwy i un o ysgolion cylchynol Griffith Jones . . . pan yn lled ieuanc, a hynny er gwaethaf ei dad. Ond yr oedd Sian Parri, druan, am iddo gael addysg" (*Hanes Llen*. td. 373). "Yr oedd ei rieni," meddai Isaac Ffoulkes, "yn dlodion iawn; a'i dad, fel cyffredin bobl y pryd hwnnw, yn dra gelynnol i addysg," etc. (*Holl Waith Barddonol Goronwy Owen*, td. 5).

A chymryd yr hanes fel y'i rhoddir yn y paragraff hwn yn unig, hynny yw, ar wahan i'r hyn a ddywed mewn llythyrau eraill, nid oes fymryn o sail na chyfiawnhad dros y defnydd a wneir ohono yn y cofiannau. O'i aralleirio, yr hyn a gyfleir yn yr hanes yw, fod y bardd wedi cychwyn ei gwrs addysg yn Ysgol Llanallgo trwy ddig-

wyddiad hynod yn hanes bore'i oes, digwyddiad a drodd allan yn ffodus iawn iddo yn wyneb amgylchiadau ei deulu yn ddiweddarach. Nid trwy fwriad ei dad na'i fam y dechreuodd fynd i'r ysgol, ond dianc yn ddiarwybod iddynt a wnaeth, gyda bechgyn ei ardal pan oedd yn blentyn deng mlwydd oed :—

Llawn afaith a llon iefanc,
Ddryw bach, ni chaid llonnach llanc.

Pan ddychwelodd y “dryw bach” adref i'w glwyd y noson fythgofiadwy honno, ei dad a fynnai ei bluo am ei gast, ond pan glywodd ei fam ei stori, er mai ei chlochdar gwallgof hi am ei chyw colledig ar hyd y dydd yn ddiameu a barodd i Owen baratoi'r cerydd, maddeuodd a chyfryngodd ar ei ran ar unwaith, ac o'r dydd hwnnw ymlaen cynhaliodd ei rieni ef yn yr ysgol “hyd oni ddysgodd ennill ei fywyd.” Edrychai'r digwyddiad yn rhagluniaethol yng ngoleu yr hyn a gymerodd le yn y teulu yn ddiweddarach, oherwydd pan oedd ar ddarfod ei gwrs yn ysgol Bangor yn 1741, bu farw ei fam yn sydyn, a phriododd ei dad eilwaith cyn pen pedwar mis, “ac yno nid oedd ond croesaw oer gartref.”

Nid oes fymryn o sail yn yr hanes hwn i'r chwedl fod Owen Gronw yn elyn i addysg ei etifedd. Ni fwriadai Goronwy gyferbynnu ei dad a'i fam er dirmyg y naill na moliant y llall. Y mae gennym dystiolaeth bendant y bardd yn ategu'r golygiadau hyn. Yn ei lythyr Lladin at Owen Meurig, Bodorgan, un o ymddiriedolwyr gwaddol Dr. William Lewis i gynorthwyo wyth o fechgyn tlodion Cymru i fyned i'r Prif Athrofeydd, pedwar i Rydychen a phedwar i Gaergrawnt, bechgyn Môn i gael yr ystyriaeth gyntaf, dywed Goronwy ymhlith pethau eraill :—

Summâ per pauperum parentum industriâ apud scholam publicam Bångor-ensem versatus sum ab anno 1737 ad 1741.—Trwy ddiwydrwydd dirfawr fy rhieni tlawd bum yn ysgol gyhoeddus Bangor o'r flwyddyn 1737 hyd 1741. (*Poet. Works of G. Owen*, v. ii. p. 11).

Ysgrifennodd y bardd y geiriau hyn o'i gartref ymhen pum wythnos wedi i'w dad ail briodi. Dyddir y llythyr Medi 20, 1741. Cyhoeddodd Robert Jones y llythyr a chyfieithiad Ioan Tegid ohono (*Arch. Camb.* 1846, p. 293), yn ei gofiant mawr, ond yn wyneb tystiolaeth

a theyrnged gynnes y mab i hunanaberth mawr ei rieni tlodion—ei dad a'i fam yn ddiwahan—i'w gynnal mewn ysgol gyhoeddus ar eu traul eu hunain, mynnodd y gwr parchus hwnnw ddyfeisio'r chwedl ben bys ganlynol :—

And, though he is said to have been supported there [Friars School, Bangor] by his mother, we cannot but conclude that there must have been some generous friend behind the scenes to render the supply adequate to the boy's necessities. What could the mother alone have done? With such a worthless scape-grace of a husband, she might as well have been a widow. As there is no record of any assistance derived at this time from any other source we are led to conclude that the expense of his early education . . . was borne by Lewis Morris. (*Poetical Works*, ii, p. 7).

Y fath yw dylanwad rhagfarn gau-dybiaeth ar synnwyr cyffredin dyn! Ond i ddychwelyd eto at dystiolaeth llythyr cyntaf Goronwy at Richard Morris am gymeriad Owen Gronw. Ar ei urddiad yn ddiakon ym Mangor yn 1745, gyrrodd capelwr yr Esgob Hutton Goronwy i lanw lle curad a ddadwisgid yn sydyn am drosedd anfoesol (Gweler yr hanes yn y *Morris' Letters* i. p. 85) yn ei blwyf genedigol. Yn yr hanes hwn cyfeiria'r bardd at ei dad gyda chryn falchter :—

Fe ddigwyddodd fod ar Esgob Bangor eisiau Curad y pryd hynny yn *Llanfair ym Matbafarn Eithaf ym Môn*; a chan nad oedd yr Esgob ei hun gartref, ei *Chaplain* ef a gytunodd â mi i fyned yno. Da iawn oedd gennyf y fath gyfleusdra i fyned i *Fôn* (oblegid yn Sir Gaernarfon a Sir Ddymbych y buaswn yn bwrw y darn arall o'm hoes er yn un ar ddeg oed), ac yn enwedig i'r Plwyf lle'm ganesid ac y'm magesid. Ac yno yr aethym, ac yno y bû'm dair Wythnos yn fawr fy mharch a'm cariad gyda phob math o fawr i fâch; a'm Tâd yr amser hwnnw yn fyw ac iâch, ac yn un o'm Plwyf-ion. (*Llythyrau G. Owen*, td. 7).

Ergyd y cyfeiriad, fel y gwyddai Rhisiart Morris, oedd fod Owen Gronw yn un o'i blwyfolion mwyaf parchus yn yr adeg honno. Teifl llythyrau Goronwy a'r Morrisiaid oleuni pellach eto ar rai o nodweddion Owen Gronw. Yr oedd yn hoff o lenyddiaeth ac yn prydyddu tipyn ar achlysuron neilltuol. Yn ei lythyr at William Morris, Chwefror 24, 1753, dywed Goronwy :—

Mae gennyf un ffafr arbennig i'w gofyn gennych, a hynny yw, fod o honoch mor fwyn a gyru i mi o dro i dro yn eich llythyrau, engraffau, neu siamplau o'u pedwar mesur ar hugain. This is a favour I've been a begging of

Mr. Lewis Morris this whole twelve months and above without any effect. [Athro barddonol gwyh iawn onidê ?] One example or two in a letter would soon make me acquainted with them. I suppose you either have or may borrow Grammadeg Sion Rhydderch ; I remember my father had one of them formerly, and that is the only one I ever saw, and as far as I can remember, it gave a very plain, good account of every one of them. (*Llythyrau Goronwy Owen*, tud. 34).

Gwelir oddiwrth y dyfyniad hwn fod Owen Gronw yn berchennog llyfrau ar brydyddiaeth ac fod Goronwy wedi darllen a myfyrio Gramadeg Sion Rhydderch cyn iddo ddyfod i gyfathrach agos â'r Morrisiaid. Ceir rhagor ar hyn yn nes ymlaen. Mewn llythyr oddiwrth William Morris at Risiart ei frawd, dyddiedig Chwefror 3, [1755] ceir hanes un o ffraeon prydyddol Elis y Cowper a Dafydd Jones Trefriw â beirdd Mon :—

Dyna i chwi dippyn o ddifyrrwch, by way of relaxation from business. Canu a orug Elisa ryw englynion go drwsglaidd i Huw'r Bardd Coch, i roddi iddo a beirdd Môn, sialens, fal pettai, yno rhyw ffrind arall ai hattebodd yn enw Huw [Goronwy Owen a'i atebodd. Gweler *Gwaiib Goronwy Owen*, cyf. ii, td. 74, Cyfres y Fil]. Wrth gofiaw, dyna i chwi daflen o holl ganiadau Goronwy ar y sydd gennyf fi, mae digon Yngallt Vadawg nad y'nt ymma. Mae eisiau gyrru'r englynion yna i'r Ymhwythig i'w hargraphu ynghyd a rhyw faeled, chwedl'r hen Risiart William y taeliwr o'r Efel Fawr gynt. Fe wyr y brawd Llew hanes Elisa a'r modd y bu'n rhyfela ac Owen Goronwy gynt, etc. (*Morris' Letters*, i. pp. 330-1).

Methais a dod o hyd i englynion Owen Gronw i Elis y Cowper, ond y mae copi yn yr Amgueddfa Brydeinig o englynion y ffræe â Dafydd Jones. Gan na argraffwyd monynt i gyd erioed, cododd fy nghyfaill Mr. Idris Bell hwynt i mi i'w rhoddi yma :—

Englynion i anerch yr anghyfyw Fardd Dafydd Sion o Drefri[w] yn Nyffryn Conwy, oddiwrth ei gydwladrwr Owen Grono Ddu o Fôn—1736.

1
Owen o Fôn fwyn wyfi, ab Grono
gwr a fedr ganu
mae son y dyn am dy swm di
heno mae'n rhyfedd hynny

2
Cwilydd i Bowdr Lowdr aelodau gynyg
mynd i ganu dan greigiau
ag i wneuthur areithiau
myn diawl, ni wn i pa un waetha, o
honom ein dau.

3
Gwneist ryw araith dinbleth danbaid
gyrrith
ag ai gyrraist at y pen Ceirddiaid,
Cuddia dy ben mae yn angenrhaid
rhag ofn pobl Fôn Fenaïd.

4
Cefais geniti glod ormodedd am galw
yn bencerddor Gwynedd
heuddit guro dy ddanedd :
rhown fy nghlod ar flaen fy nghledd.

5
Dwedaist fy mod yn wr didwm, mae
hynny
yn *scanda'um magnatum*,
oni wyddost dy fod ti a mi *Mwm*
mewn pendro yn ddauddyn pendrwm.

6
Pwytha ath Edef waith odiaith yn
guchiog
a gochel Brydyddiaith
fe gacha wrach felengrach folgrraith
Lanach cân na'th aflan waith.

7
Chwychwi bobl Trefriw bob tro,
chwydwch
a chodwch ef o'ch Bro
Ceuwch ei gég fal na rego
Dafydd Sion, Emenydd llo.

8
Ar frys dweded pawb o'r fro yn niwedd
nos
Newedd i enaid Cludro
Davydd Sion ag Owen Grono
Tri Bardd i harddu'r Bŷd tra bo.

O. GRONO A'I [CANT]

(Add. MS. 15027, f. 65; a *Poetical Works* o
Goronwy Owen, ii, p. 37).

Rhydd yr englynion hyn a ganwyd yn 1736, syniad cywirach na disgrifiad o Owen Gronw fel prydydd. Er nad oedd ef fawr o grefftwr ar englyn, yr oedd yn ŵr ffraeth ac arab o ddosbarth ei gydoeswyr Dafydd Jones ac Elis y Cowper, gwŷr a wnaeth gryn lawer i ddifyrru a diddori gwerin wledig Cymru mewn adloniant meddyliol yn nechreu'r ddeunawfed ganrif. Mae Goronwy Owen a'r Morrisiaid yn rhy lawdrwm yn eu beirniadaeth ar Elis y Cowper, Dafydd Jones a Hugh Jones. Dylid cofio fod hên asgwrn cynnen hefyd rhwng Elis a Goronwy. Yn ei lythyr at William Morris, Hydref 16, 1754, dywed Goronwy yr hanes :—

Mi fum i un waith ynghwmni Elisa yn Llanrwst, er's ynghylch 14 blynedd i rywan, yn ymryson prydyddu *extempore*, ac fe ddywed fy mod yn barota bachgen a welsai erioed, ac eto er hyn cyn y diwedd, ni wasanaethai dim oni chai o a lleban arall o Sir Fôn oedd yn ffrind iddo, fy lainio i; a hynny a wnaethent oni buasai Clochydd Caernarfon oedd gyda mi. Tybio'r wyf mai prifio yn rhy dôst o rychor iddo a wnaethym yn ei arfau ei hun, sef duchanu a galw enwau drwg ar gân. One would expect that a person so very fond of giving affronts, should be as willing (or at least able) to bear them in his turn, but he is not. etc. (*Llythyrau Goronwy Owen*, tud. 101).

Yn ei "Englynion i Elis Robert, y Cowper" talai Goronwy nid yn unig ei ddial ei hun am ei ddirmyg yn Llanrwst yn 1740, ond galanas ei dad yn ffrae 1736 hefyd.

Bellach, wedi profi coegni'r chwedl Forrisaidd am gymeriad Owen Gronw, mae'r ffordd dipyn bach yn gliriach i ni fyned ymlaen â hanes bore oes y bardd.

Coleg y Gogledd.

T. SHANKLAND.

BETO SIÂN

i

Mewn bwth tô gwellt, is gallt o goed,
 Lle dawnsia Natur fawr erioed,
 Yn eneth bedwar-ugain oed
 Preswylia Beto Siân;
 Ac nid oes neb mwy llon ei fryd
 Na mwy dibryder yn y byd
 Na Beto yn ei bwthyn clyd
 Yn gwau o flaen y tân.

ii

O flaen y tŷ parablâ'r nant,
 A stori'r mynydd ar ei mant,
 A'i nodau byw, wrth fynd i bant,
 Yn murmur salm y môr:
 Wyr hi fod Beto yno'n byw—
 Yn troi dalennau'r Memrwn gwiw
 I wrando murmur Afon Duw
 Ac anthem Arfaeth Iôr?

iii

Ar warr y llethr, islaw y coed,
 Mae ffynnon bêr yn tarddu 'rioed,
 A mwyn yw chwedl y llwybyr troed
 Sy'n arwain ati hi,—
 A thaera Bet gan daro'i ffonn,
 A'i stên yn llawn a'i threm yn llon,
 Nad oes mo'i gwell drwy'r byd o'r bron—
 Ond Ffynnon Calfari.

iv

O flaen y drws mae gardd o rôs,
 Y tiwlip dwys, a'r lili dlos,
 A'r bocs—sy'n gwarchod ddydd a nos
 Welyau'r teim a'r mint;
 Ym mhoethder haf, rhydd Beto ddŵr
 I dorri syched "yr hen ŵr,"
 A chadw'i "deulu" 'n fyw, bid siŵr,
 I berarogli'r gwynt.

v

A haul Gorffennaf yn yr ardd,
 Bydd Beto'n tiwnio odlau'r bardd—
 Y gân i "Rosyn Saron hardd"
 A'r "Lili gwyn ei liw";
 A dychwel wna yn sŵn ei chân
 I wau ei hosan wrth y tân,
 A mynych wledd gaiff Beto Siân
 Ynghwmni'i Bugail gwiw.

vi

O fur y bwth a'r iorwg wrydd
 Dwy ffenestr fach yn syllu sydd
 (Fel llygaid sant) tua phorth y dydd
 Lle chwardd y wawrddydd lân;
 A dring rhosynnau pefr eu trws
 I'r ffenestr, ac oddeutu'r drws,—
 Gan spïo i mewn â hyfder tlws—
 A bowio i Feto Siân.

vii

Fe ŵyr yr adar, fawr a mân,
 Am groeso cynnes Beto Siân,
 A'i chwpwrdd tridarn, gloyw, glân,
 Yw gorsedd y Goch Gam*;

* Enw cyffredin Sir Gaerfyrddin am Robin Goch.

A gwelir Robin ambell dro
 Ar fwa ffonn ei noddwraig o—
 Yn cynnal dadl â'r deryn tô
 Tafodrydd—sy'n cael cam !

viii

Daw llanciau a llancesau'r fro
 I fwthyn Beto ar eu tro
 A choff o goed, neu faich o lo,
 Neu enllyn blasus iawn ;
 A sonia hithau wrthynt hwy
 Am droion rhyfedd yr hên blwy'
 A'r Hên Bregethwyr, gant a mwy,
 Fu'n tanio'r Wlad â'u dawn.

ix

Pan fyddo'r Gaea'n gyrru'n^{ff}flin
 O flaen y rhewynt llym ei fin,
 Yr un fydd Beto : drwy bob hin
 Mor felys ac mor fwyn ;
 A'i cân hi geidw'r gaeaf draw,
 A'i gweill yn llamu yn ei llaw,
 A'i Memrwn ar y bwrdd gerllaw,
 A'i spectol ar ei thrwyn.

x

Trois innau i weled Bet, pwy ddydd,
 A chefais adnewyddu'm ffydd—
 Cans gwelais hi yn rhannu'n rhydd
 Ar garreg las y ddôr
 Ei holaf dorth â chrwydryn tlawd,
 Heb ameu gwyrth y cêlwrn blawd,
 Gan lwyr ymddiried yn ei BRAWD
 Sydd ar Ddeheulaw Iôr.

JOHN T. JOB

BERGSON---CYWIRO CAMSYNIADAU

RYWDRO yn yr oesoedd tywyll, bu fy nghyfaill Mr. Miall Edwards a minnau'n ymgodymu ag anhawsterau llethol yr ieithoedd meirw ac egwyddorion caddugawl Peirianeg. Yn yr ornest ieithyddol ef a orfu, ac yn y llall nid wyf yn cofio faint o ogoniant a ddaeth i ran yr un ohonom. Wedi hir grwydro ohono ef ym meysydd eang diwinyddiaeth ac athroniaeth (gan ennill llawer coron ar ei ffordd), ac wedi i minnau flin deithio yn anialwch gwyddoniaeth, wele ein llwybrau yn croesi eto, ac y mae gennyf air i'w ddywedyd wrth fyned heibio. Mi glywais unwaith weinidog Methodus yn cyhoeddi'n ddibetrus o'r pulpud mai dyna oedd y "dyn anianol" y soniai Paul amdano, sef *scientific man*. Er hynny i gyd, fe oddefir hyd yn oed i ddyn anianol fynegi gymaint mwynhad a gafodd wrth ddarllen cynnyrch myfyrdod Miall Edwards ar Athroniaeth Bergson. Hyfryd o beth yw gweled, mewn cylchgrawn Cymraeg, ymdriniaeth deg a llawn â chwestiynau o'r fath yn dyfod i fri unwaith eto, a diau fod ysbryd Lewis Edwards y Bala yn llawenhau. A gwaith da a wnaeth Mr. D. J. Jones wrth ddadleu dros ymdrafodaeth rydd ar bynciau crefyddol. Tra'n cydweld i raddau helaeth iawn â dyfarniad Mr. Edwards ar annigonolrwydd athroniaeth Bergson, rhaid i mi fynegi'n glir ac yn groyw fod rhai o'i resymau yn hollol gamarweiniol, ac yn dangos rhyw gymaint o ddiffyg dirnad-aeth am rai o syniadau'r Athronydd. Dywedaf hyn, nid i'r pwrpas o chwilio am frychau yng ngwaith Mr. Edwards, ond am fod y cyfryw gamgymeriadau yn lled gyffredin ymysg ysgrifenywyr y dyddiau hyn. Oherwydd hynny y maent yn bwysig am eu bod, i'm tyb i, yn profi'n eglur fod rhywbeth o'i le yn y dadwrdd a wneir ynghylch cysylltiad athroniaeth â chrefydd, a pherthynas natur y grym byw sydd yn y greadigaeth â'r syniad diwinyddol am Dduw.

Er mawr syndod i mi, gofyn Mr. Edwards—ac yntau hefyd yn weinidog efengyl—"A oes yma sylfaen safadwy yn yr athroniaeth hon i grefydd?" Fe ddywed rhai, yn wir, fod; ond yr wyf yn siŵr eu bod hwythau'n syrthio i gymaint camwedd. A brodyr iddynt

yw disgyblion eiddgar Eucken. Beth bynnag yw syniadau yr athronydd hwnnw ei hun, clywais rai o'i ddisgyblion pennaf yn traethu'n hy fod y dydd ar wawrio pryd y codir teml fawr crefydd ar sylfaen ddisigl gwybodaeth wyddonol ac athroniaeth. Yr wyf yn siŵr hefyd mai gwagedd yw hynny. Hawdd yw deall sut y llithrodd camsyniadau fel hyn i mewn i feddwl yr oes. Nid gwrthweithiad yn erbyn y ddamcaniaeth beiriannol am fywyd (damcaniaeth sy'n awr ar fin marw, o drugaredd) yn unig sy'n gyfrifol am y cyfeiliornad. Rhaid priodoli'r cwbl i'r chwyldroad meddyliol a gymerodd le fel canlyniad i ddarganfyddiadau rhyfeddol y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Pa wirioneddau gwyddonol, a newidiodd gymaint ar feddwl a gwaith y byd ag athrawiaeth datblygiad a'r egwyddor o geidwadaeth ynni (*conservation of energy*)? Dallwyd Herbert Spencer a'i ddilynwyr gan eu goleuni llachar, nes iddynt syrthio i bwl anobaith y ddamcaniaeth beiriannol. At hyn oll, fel canlyniad uniongyrchol, yr ychwanegwyd ymosodiad yr uwchfeirniaid ar y Beibl. Bellach, wedi colli awdurdod Pab ac Eglwys, gwelodd y diwinyddion eu bod ar fin colli awdurdod anffaeledigrwydd llyfr. Wrth hyn, ffromasant yn aruthr, a chrynodd eu plant yn eu hesgidiau. "Mae Genesis wedi mynd," meddant, "a'r gwyrthiau a morfil Jonah, beth a wnawn?" Eu prif brawf o fodolaeth Duw oedd ei allu tybiedig i chwarae pranciau â deddfau Natur. Yr oedd Duw yn bod am fod gwyrth yn bod. Gormod o ddiwinyddion oeddynt i ddeall natur Duw, a rhy fach o wyddonwyr i ddeall natur gwyrth. Dilynwyd hyn gan genhedlaeth newydd sydd yn ddigon craff i weled fod yr hen golofnau wedi syrthio, ond yn rhy fyr eu golwg i weled nad yw teml crefydd wedi ei distrywio. Yn rhyfedd iawn mae'r deml yn aros; ond rhag ofn iddi gwmpo, brysia rhai i godi colofnau athronyddol odditani. Gwir fod rhai athrawiaethau ynglŷn â chrefydd y gellir, yn y man, eu deall yn well yng ngoleuni gwyddoniaeth ac athroniaeth, megis athrawiaeth yr Adgyfodiad, effeithiolrwydd gweddi, a phroblemau meddylegol addoli. Eithr nid hynny yw'r cwestiwn dan sylw. Chwilio am ysbrydoliaeth newydd neu am seiliau newydd i grefydd yw gwaith y diwinyddion diweddar. Am hynny, dylifai cannoedd yn Chwefror, 1914, i wrando ar Bergson yn darlithio ym Mharis, ac ar

Balfour yn Glasgow. Mae rhyw sôn wedi mynd ar led fod rhywun ar fin darganfod gem gwerthfawr crefydd ym maes eang athroniaeth. Ond er—yng ngeiriau Goronwy—

“Cynnull—a gwael y fael fau—
Traul afraid—twrr o lyfrau,
A defnyddiau dwfn addysg
Sophyddion dyfnion eu dysg,”

ofnaf mai diwedd y drafferth fydd

“Chwilio gem a chael gwmon.”

Y gwir yw, wrth gwrs, nad brigyn o bren athroniaeth (ac i mi newid y ffigiwr) yw crefydd, eithr hi yw'r goleuni ysbrydol sy'n rhoi bywyd i'r pren. Cynnyrch profiad cymundeb â'r byd ysbrydol anweledig ydyw, ac nid ffrwyth dysg a gwybodaeth, a'r hyn sy'n dyfod i ddyn fel canlyniad ei fywyd mewn byd materol. Sylweddoliad o gymundeb enaid â Duw yw crefydd, a dehongliad o gymundeb enaid â'r bydysawd yw athroniaeth. “Gwagedd o wagedd, gwagedd yw y cwbl”—dyna ddyfarniad athronyddol. “Sychedig yw fy enaid am Dduw”—dyna grefydd. Nid Plato, Kant a Bergson—yn eu gweithiau athronyddol—yw'r awduron sy'n medru traethu am gyfrinach crefydd, eithr Esaiah, a'r Salmydd, ac Ioan, a Thomas a Kempis, ac Ann Griffiths. A'r rheswm pam y mae'r Beibl—er cymaint y beirniadu ar ei allanolion—yn parhau mor anhysbyddadwy a'r haul yw am ei fod yn gynnyrch dynion a gawsant gip o olwg fwy nag unwaith ar gyfandiroedd gwych y byd ysbrydol. Nid athroniaeth ond ymwybodaeth (*intuition*) grefyddol a ddatguddiodd i Bedr gynt y gwirionedd am y Messiah.

Ymhleth â'r cyfeiliornad ynghylch cysylltiad athroniaeth â chrefydd y mae'r camsyniad am natur perthynas y grym byw sydd yn y greadigaeth â'r Duw tragwyddol, Hollwybodol a Hollalluog. Nid syniad priodol i Bergson ei hun yw'r ddamcaniaeth am yr “*élan vital*.” Yr un yw â'r hyn a eilw Sir Oliver Lodge yn “*guiding power*,” a Dr. Driesch o Heidelberg yn “*entelechy*,” a Bernard Shaw yn ei ysgrifau yn “*life-force*,” a'r hen ysgol o fywydegwyr yn “*vital force*,”—er fod cryn dipyn o wahaniaeth yn null y gwahanol awduron hyn o esbonio'r drychfeddwl. O'i gyfieithu i iaith ddiwinyddol,

gellir ei egluro fel hyn : Dewisodd y Duw Anfeidrol—am ryw reswm na ellir ei ddeall ar hyn o bryd—greu mater fel cyfrwng hunan-fynegiant, ac i'r pwrpas hwnnw bu raid iddo ei gyfyngu a'i gaethiwo ei hun (neu ryw agwedd ar ei fodolaeth) o fewn terfynau meidrol yr hyn a greodd. Golyga hynny ei fod yn rhoi heibio ei holl-wybodaeth, a'i hollalluowgrwydd, a'i briodoleddau Anfeidrol. A'r agwedd yma ar Dduw—sy'n gyfyngedig ac felly'n gorfod ymdrechgu yn erbyn anhawsterau—ydyw y grym byw y cyfeiriwyd ato eisoes. Mae hen haenau'r ddaear yn llefaru'n eglur am fwystfilod, a mathau cyntefig o greaduriaid sydd wedi diflannu am byth a'u lle wedi ei gymryd gan rywogaethau uwch. O ris i ris, fe welir yn yr hen greigiau dystiolaeth o ymberffeithiad parhaus. Beunydd yn ystod treigliad yr oesau ceir profion fod y grym byw yn ennill mewn cywreinrwydd o gyfnod i gyfnod, o hyd yn gwneuthur arbrosion ac yn torri allan i gyfeiriadau newydd; bob amser yn ceisio gwella ar ei waith, ac yn aml yn methu yn yr hyn a fynnai ei gynhyrchu. Wedi ei gaethiwo ei hun o fewn muriau mater y mae weithiau yn dyfod i wrthdarawiad â'r mur. "Ac weithiau gorfodir ef i droi oddiwrth yr hyn a fynnai ei wneuthur gan yr hyn a wna. Hyd yn oed yn ei waith mwyaf perffaith, y mae ar drugaredd y materoldeb y bu raid iddo ymwisgo ynddo" (Bergson). Nid oes neb yn codi melin mewn lle y byddo'r olwyn ddwfr yn llwybr uniongyrchol rhyferthwy'r afon. Dinistr yn unig a ddeilliai o hynny. Eithr adeiledir y felin dipyn o'r naill du, ac arweinir peth o ddwfr yr afon trwy gyfrwng sianel at yr olwyn. Oherwydd cyfyngu a chyfeirio'r dwfr yn y modd hyn gellir troi ymchwydd dinistriol yr afon yn allu defnyddiol yn y felin. Dameg yw hon i ddangos cysylltiad y grym byw â'r Duw anfeidrol. Pwy fuasai am foment yn meddwl y gallai, trwy astudio symudiad y dwfr yn y sianel yn unig, ddeall dim am darddiad yr afon, neu am ei maint, neu am nerth ei lli, neu am nifer ei throadau, neu am ei hyd, etc. ? Eglur felly yw mai afresymol yw cwyno na ellir sylfaenu diwinyddiaeth ar ddamcaniaeth y grym byw. Yn hytrach dylai'r egwyddor honno fod yn rhan o'r ddiwinyddiaeth. Ni fedrai Duw roi llawn ddatguddiad ohono'i hun mewn Natur, a phwrpas ymdrech ddiplino y grym byw yw creu bod digon aruchel i fedru cymdeithasu â'r Anfeidrol—bod ag ewylllys rydd gan-

ddo, a medr i gario allan fwriadau y grym byw ac i'w helpu yn ei waith. Ac yn union yn y fan hon y daw'r angenrheidrwydd am y syniad o bersonoliaeth Duw a dyn i mewn. Dyma'r *junction* rhwng byd ysbryd a byd mater. Nid ydym eto'n deall yn iawn sut i newid y trê'n pryd y mynnom, ac olrhain y dirgelwch hwn yw gwaith y *Psychic Research Society*; a phrawf nad yw Bergson yn ystyried ei athroniaeth yn derfynol yw'r ffaith mai ef, eleni, yw llywydd y Gymdeithas honno. Fel pob cangen arall o wybodaeth, agweddau ar natur hanfodion bywyd a rydd athroniaeth Bergson i ni, ac nid yw dydd athroniaeth gyflawn eto wedi gwawrio. Y mae i bob gwyddor ei chenadwri am fywyd. Dywed anianeg a fferylleg wrthym am gyfansoddiad a natur y corff materol, bywydeg am ddeddfau tyfiant bywyd a'i ad-genhedliad, meddyleg (*psychology*) am gysylltiad y meddwl a'r corff, ysbrydeg (*psychic*) am natur cymundeb â byd yr ysbryd, moeseg am reolau ymarweddiad, diwinyddiaeth am y Bod Anfeidrol, ffynhonnell bywyd, etc. Eithr mwy yw Bywyd na chyfanswm yr holl wybodaeth amdano. "Man's measure cannot span the illimitable All" (Matthew Arnold). Rhaid i athroniaeth gyflawn yn gyntaf gasglu ynghyd ffrwythau yr holl wybodaeth a geir trwy bob cyfrwng ac yna eu haddfedu yng ngoleuni haul disglair profiad ysbrydol pur. Hwyrach na cheir athroniaeth felly byth y tu yma i'r bedd, ac y mae'n eithaf posibl fod yna diriogaethau eang o wyddonau newydd i'w harchwilio yr ochr draw. Er hynny rhaid amcanu at berffeithio athroniaeth gyflawn yr ochr yma, eithr nid yw ei hawr hi eto.

Llundain.

O. W. GRIFFITH.

Y GYMRAEG A CHENEDLAETHOLDEB.

II.

YN yr erthygl gyntaf ar y pwnc uchod, fel y cofir, ceisiwyd gwahaniaethu rhwng y Cymro di-Gymraeg a'r Cymro anghymreig, ac o hynny benderfynu ei le yn y bywyd cenedlaethol. Gwelwyd mai yn nwylo gwyr ymarferol, na fedrant oll siarad neu ddarllen Cymraeg, y gorffwys dyfodol Cymru fel undod cymdeithasol a gwleidyddol i raddau helaeth; a datblygwyd ymresymiad a dueddai i ddangos nad yw anwybodaeth o'r iaith Gymraeg ynddo ei hun yn anghyson â gwladgarwch ac â gwasanaeth gwerthfawr i'r genedl Gymreig. Yn y sylwadau sydd yn dilyn, ymgeisir at chwilio a oes gan hanes cenedloedd ereill mewn cyffelyb gyflwr unrhyw oleuni i'w daflu ar y sefyllfa yng Nghymru heddyw. Beth yw cysylltiad iaith a chenedlaetholdeb yn gyffredinol? A yw iaith briod yn anhebgorol i wladgarwch? Pan gyll cenedl ei hiaith, a yw hi'n rhwym o golli hefyd ei theithi arbennig ei hun? A ddichon cenedl gadw ei henaid wedi colli ohoni ei hiaith? Wele'r cwestiwn dyrys yr ymdrechir yn y llinellau hyn ei ofyn, yn hytrach na'i ateb.

Pe digwyddai, wedi amlhau o'r elfen ddi-Gymraeg, i'r iaith Gymraeg hithau farw ryw ddydd a ddaw, sut yr ymdarawai'r bywyd a'r ysbryd Gymreig fel yr adweinir ef heddyw? Tybed a gleddid traddodiadau a moesau y genedl gyda'r hen iaith? Dychmyger fod y llanw Seisnig wedi gorlifo o'r diwedd dros y ceulannau a adgyweirir mor ddiwyd beunydd, gan ysgubo'r iaith o'i flaen i ogofau'r mynyddoedd; tybed a ddinistrid elfennau sylfaenol y bywyd Gymreig—cynheddfau cynhenid yr enaid cenedlaethol, a drigant yng ngwaed ein calon—gan y dilyw holl-orchfygol? Ond o ran hynny, nid galanas ddisyfyd fel gorlifiad Cantre'r Gwaelod a fyddai,—pe y deuai hefyd. Tebycach fyddai i oerwynt hydrefol yn crino'r goedwig ddeilen ar ol deilen; ac o hynny nid oes ond un o ddau beth i'w ddisgwyl: un ai tranc tragwyddol neu weddnewidiad. Na ffromed y darlennydd weled gofyn y fath gwestiwn; na thybied neb yn drais awgrymu y fath

bosibilrwydd. Yn ffodus, nid yw hyd yn hyn beth bynnag ond pwnc athrofaol, yn hytrach na chwestiwn ymarferol, er fod llawer testun athrofaol yn dyfod yn enbyd o ymarferol mewn munud awr. Rhysedd ynof fi fuasai rhoddi ateb pendant y naill ffordd na'r llall. Eithr y mae un peth, beth bynnag, yn sicr—na all cenedl gadw ei hiaith wedi colli ei henaid. Ni wneir yn y sylwadau dilynol ond gwyntyllio'r pwnc. Awgrymir rhai dadleuon a gwrth-ddadleuon, gan adael i'r darlennydd bwyso'r dystiolaeth a ffurfio barn.

Eithr efallai y gofynnir yma, Beth a olygir wrth “ enaid cenedl ” ? Dyma un o'r dyrys-bynciau hynny sydd yn hawdd eu gofyn, ond yn amhosibl braidd eu hateb. “ Ymwybyddiaeth genedlaethol ”—wele ymadrodd sydd yn aml ar ein gwefusau ; wele allu y gellir teimlo ei ddylanwad a gwylio rhai o'i egnïon. Ond pwy a ddatguddia ei ddirgelwch, neu a ddengys le ei drigfa ? Ni ddichon neb gyfleu'r syniad o enaid mewn geiriau, ond gellir dywedyd fod enaid cenedl yn debyg i enaid y dyn unigol. Ef yw'r gallu di-greedig, annelwig, cyfriniol hwnnw a rydd i ddyn ac i genedl eu harbenigrwydd, eu gwreiddioldeb—mewn un gair, eu personoliaeth. Enaid cenedl yw'r hyn a'i gwna'n wahanol i bob cenedl arall ; eithr nid gelyniaeth ragfarnllyd at genhedloedd ereill mohono yn ei hanfod. Argraffa'i hun ar fywyd beunyddiol y bobl mewn sefydliadau a thraddodiadau, mewn moes a llên, ac fel rheol mewn iaith ; eithr y mae ei hunan yn fwy na'r cwbl. Cyfetyb hyn yn eithaf i amodau cenedlaetholdeb fel eu gosodir i lawr gan Herodotus yn ei ddarnodiad o undeb sylfaenol y Groegiaid. Ond nid yw'r gwrthwyneb yn wir bob amser, fel y profir yn achos y Groegiaid eu hunain, neu yn ein dyddiau ni yn y gwahaniaeth a ganfyddir yn amryfal ganghennau'r tylwyth Anglo-Celtaidd.

Ond i ddychwelyd at gysylltiad yr iaith a'r ymwybyddiaeth genedlaethol. Dywedwyd uchod fod enaid cenedl yn ei ddatguddio'i hun, ymysg pethau ereill, “ mewn iaith *fel rheol* ”—hynny yw, wrth gwrs, mewn iaith briod i'r genedl honno, ac nid mewn iaith a fab-wysiadwyd oddiwrth genedl arall. Y pwnc felly yr ymholir yn ei gylch yn awr yw, Pa un a ddylid ddywedyd : ai “ fel rheol,” ynteu “ bob amser ” ?

Nid ymddengys fod yr un meddylegwr hyd yn hyn wedi gweithio allan yn drwyadl gysylltiad bywyd cenedlaethol ag iaith genedlaethol. Yn wir, cymerai'r fath ymchwiliad oes o efrydiaeth ac athrylith o'r fwyaf treiddgar. Yn awr, etyb llenyddiaeth yr un diben i genedl ag a wna iaith i'r dyn unigol; a chyn belled ag y mae a wnelo llenyddiaeth â'r cwestiwn, gellid cyfeirio at amryw o enghreifftiau mor darawiadol y tu allan i'n hoes neu'n cenedl ni, o ryw gysylltiad cyfrin rhwng yr iaith a arferir a'r mynegiant o'r bywyd cenedlaethol, fel yr haeddant eu galw'n egwyddorion athronyddol yn hytrach nag enghreifftiau hanesyddol. Galwyd sylw neilltuol at y cysylltiad hwn mewn perthynas â llenyddiaeth Saesneg yn arbennig mewn ysgrif ddiddorol yn un o'r papurau Saesneg dro yn ol. Yn y Canol Oesoedd, Lladin oedd iaith lenyddol holl wledydd cred. Yn Lloegr, ni fu gwawr ar lenyddiaeth hyd onid ymddangosodd Chaucer, Langland, a chyfieithwyr cyntaf y Beibl, i ysgrifennu "in a tongue understood of the people." Hyd yn oed yn nyddiau eang Elizabeth, pan oedd Shakespeare a Marlowe, a chewri lawer ereill, yn prysur ddryllio am byth yr hen hualau ysgolheigaidd, barnai Bacon yn angenrheidiol gyfieithu ei Draethodau o'r "vulgar tongue," chwedl yntau, i'r Lladin, oherwydd yn ei dyb ef, "gwna'r ieithoedd diweddar hyn fethdalwyr o'n llyfrau ryw ddiwrnod". Meddylier am eiliad am Shakespeare, Milton, Wordsworth, neu Carlyle yn ysgrifennu mewn unrhyw iaith ond Saesneg! Mae'r syniad yn annirnadwy. Neu cymerer Rwssia, gwlad lle na freuddwydiai'r un llenor hyd gyfnod cymharol ddiweddar, am ysgrifennu yn yr un iaith ond y Ffrangeg! Ond ni wybu Europe Orllewinol fawr am ysbryd Rwssia hyd oni chyfododd Turgenieff, Tolstoy a Ghorki i ddatguddio cyfrinion enaid y genedl fawr honno yn ei hiaith ei hun. Iaith y werin wedi'r cyfan yw gwir iaith llenyddiaeth. "Nid oes dim mwy anesboniadwy," medd yr ysgrif, "yn neddfau cynnydd cenhedloedd na'r ffaith y tyf deall cenedl yn llawer rhwyddach a chyfoethocach o dan ormes gartrefol er ei hatgased, nag o dan lywodraeth iaith estronol er ei hynawsed. Ymddengys i holl genhedloedd mawr y byd gyhoeddi dyfodiad buan eu mawredd deallol a moesol trwy frwdfrydedd dros yr iaith genedlaethol."

Ar y llaw arall, nid mewn llenyddiaeth yn unig y mynegir bywyd cenedl. Haera rhai y dichon bywyd cenedlaethol cryf ffynnu heb lenyddiaeth, gan gyfeirio fel enghraifft at y Rhufeiniaid cyn dyfod ohonynt dan ddylanwad Groeg. Dadleuir nad *quintessence* o'r cymeriad unigol yw'r cymeriad cenedlaethol, ond yn hytrach swm cymeriadau'r aelodau; a phe gellid olrhain perthynas iaith a chymeriad yn y dyn unigol, gellid gwneuthur hynny hefyd yn achos y genedl. Fel y bo'r dyn, felly y genedl. Ond mynnai'r rhai hyn ein harwain ar draws cors sigledig ymresymiad *a priori*. Canys gwahaniaetha dynion o fewn yr un genedl yn ddiderfyn. Yn wir, ymddengys weithiau fel pe bai dosbarthiad cymdeithasol o'r ddynoliaeth—neu o ddynoliaeth wareiddiedig o leiaf—yn gywirach na dosbarthiad cenedlaethol. Er enghraifft, y mae pendefigion Prydain yn debycach i bendefigion yr Almaen nag ydynt i weithwyr Prydain, a'r gweithwyr drachefn ymhob gwlad yn debycach i'w gilydd nag i'r bendefigaeth frodorol, er i'r gweithiwr a'r pendefig fod yn aelodau o'r un genedl. Dylid rhannu cenhedloedd ar eu traws, yn hytrach nag ar eu hyd. Felly, hyd yn oed pe llwyddid i ddadansoddi'r cymeriad unigol, ni phrawf hynny o angenrheidrwydd y gellid cydansoddi (*synthesize*) yr enaid cenedlaethol. Heblaw hynny, lle y gwahaniaetha aelodau o'r un genedl mor ddirfawr, pwy gymerid fel yr *archetype* o'r genedl? Drachefn, y mae lle cryf i gredu fod enaid cenedl yn rhywbeth mwy na chyfanswm eneidiau ei haelodau: ei fod yn greadigaeth neu gyfundrefn (*organism*) newydd, yr unwedd ag y mae'r corff dynol yn gyfundrefn arbennig wedi ei chyfansoddi o fyrddiynau o fân gelloedd.

Gan hynny, gan mai corsen ysig yw egwyddorion cyntaf at yr amcan hwn, efallai y ceir mwy o oleuni ymarferol trwy syrthio'n ol ar enghreifftiau hanesyddol. Gwelsom yn hanes cenhedloedd mawrion mai'n unig pan ddechreuasant eu mynegi eu hunain yn eu hieithoedd eu hunain y cynyrchasant lenyddiaeth aruchel, er yn ddiau y ffynnai bywyd cenedlaethol egniol o flaen y cyfnod llenyddol. Yn awr, beth a ddywed hanes am genhedloedd bychain a gollasant eu hannibyniaeth ac yna eu hiaith? A fu iddynt ymddihatru hefyd o'u traddodiadau, eu moesau, a'u sefydliadau arbennig eu hunain, wedi colli ohonynt eu rhyddid a'u tafodiaith?

Ceir mai tri phrif achos colli iaith ar hyd yr oesau fu gorchfygiad, ymgyfathrach, ac ymfudiad. Cyll un genedl ei hiaith oherwydd colli ohoni ei hannibyniaeth; cyll arall ei hiaith heb golli ei hannibyniaeth; gweithreda y trydydd achos ar bersonau unigol neu deuluoedd yn hytrach nag ar genhedloedd cyfain, a hynny trwy eu dwyn i ymdoddi ym mhreswylwyr y wlad yr ymfudont iddi, heb efallai lawer iawn o wrthwynebiad i hynny. Gwelir enghraifft o'r achos cyntaf ynom ni'r Cymry, ac yn y Gwyddelod; o'r ail yn yr Ysgotiaid ac (mewn dull gwahanol) yn yr Iddewon; ac o'r trydydd yn y dyrfa afrifed o hiliogaeth holl genhedloedd Europe a drigant yn yr Unol Daleithiau a'r Trefedigaethau, ac ym Mhrydain ei hun. Diddorol yw ceisio olrhain sut yr ymdarawodd yr amryfal bobloedd hyn yn eu gwahanol gyflyrau, oherwydd ceir yn eu plith rai eng-hreiffitiau a ymddengys fel pe'n profi fod colli iaith yn golli popeth, tra y tuedda ereill ni i'r casgliad fod enaid cenedl yn fwy na'i hiaith, ac nad yw cyfnewid iaith ond megis diosg dilledyn, gan adael personoliaeth heb ei gyffwrdd nac amharu arno. Heb oedi mwyach, ceisiaf osod o flaen y darlennydd y dadleuon a ymgynnyg i'r meddwl ar y naill du a'r llall, gan hyderu y caiff ynddynt ryw faint o ddeunydd i ffurfio barn ar bwnc a'n cyffwrdd mor agos fel Cymry.

I'r mwyafrif ohonom, diau fod yr ymadrodd "colli iaith" yn gyfystyr a "cholli popeth." I'r gwladgarwr, nid oes hunllef fwy brawychus na'r syniad y daw dydd pan na ddisgyn mwyach yr un sillaf o acenion euraid iaith ei fam dros wefusau dynion o fewn yr holl ddaear. Dyma yw y parlys mud hwnnw a ddilynir yn ddiatreg gan ymddatodiad a diddymdra anorfod. Cred os rhydd neb ei iaith frodorol i fyny, o fodd neu anfodd, fod y cyfryw'n barod hefyd i daflu ei enaid ei hun o dan olwynion y Juggernaut estronol. Sêl ac arwydd yw'r iaith o wladgarwch ac ynni cenedlaethol. O bydd marw'r iaith, tystia hynny nad oes gan genedl enaid gwerth ei gadw, oblegid hi a ddamniwyd eisoes. Pe amgen, ymegniasai i gadw'r famiaith fel arwydd allanol a gweledig o rinweddau mewnol ac ysbrydol; megis hunan-hyder, hunan-barch a hunan-aberth. Torrir y ddilyniaeth hanesyddol; gwahenir y gorffennol oddiwrth y presennol. Cyflog esgeulustra yw marwolaeth. Fel prawf o'r gosodiad uchod, gellid cyfeirio i'r cynoesoedd, at yr afrifed genhedloedd a

Cyf. IV. Rhif 1.

oresgynnwyd gynt gan y Rhufeiniaid, yn enwedig yr hen Galiaid. Collodd y rhai hyn eu hieithoedd ; aeth Lladin yn iaith y byd gwar-eiddiedig, a llethwyd amrywiaeth cenedlaethol gan unrhywiaeth gorchfygol, lle y teyrnasai un ymherawdr, un grefydd, un gyfraith, un llenyddiaeth, un iaith—ac un malltod. Yn wir, nid anaml y gwelwyd y gorchfygwyr hwythau yn colli eu teithi cenedlaethol. Aeth yr hen ddisgrifiad o goncwerwyr Normanaidd Iwerddon—sef eu bod “yn fwy Gwyddelig na’r Gwyddyl eu hunain”—yn ystrydebol ymhlith haneswyr.

Neu edrycher i’r dyddiau hyn at y miliynau o ymfudwyr a ddylifodd i’r Unol Daleithiau a Canada o wahanol wledydd Europe yn ystod y ganrif ddiweddaf a’r ganrif hon. Prif fost yr Ianci yw gallu anwrthwynebol y weriniaeth fawr i draflyncu dynion o bob cenedl dan haul a’u troi’n Americanwyr mewn undydd unnos megis y tefir ysgub i un o’u peiriannau dyrnu hwy eu hunain i ddyfod allan yn rawn yr un dydd. Y peth cyntaf a wneir ag ymfudwyr yw troi eu hwynebau tua machlud haul, a pheri iddynt anghofio eu hiaith a gwlad eu genedigaeth yn ddiymdroi. Ac nid oes yr amheuaeth leiaf fyned o’r mwyafrif o’r rhai hyn, yn yr ail genhedlaeth, beth bynnag am y gyntaf, yn Americanaid o’r Americanaid, a chofleidio nid yn unig iaith, ond hefyd arferion a thraddodiadau eu gwlad fabwysiedig.

I ddyfod yn nes adref, at gnewyllyn yr holl bwnc, y mae’r un peth yn wir am y Cymry a drigant yng nghanol dylanwadau Seisnig yn y wlad hon. Wrth orfod siarad Saesneg braidd yn ddieithriad yn eu galwedigaethau, collant yn raddol lawer, os nad y cwbl, o’u hymlyniad wrth Gymru a phethau Cymreig, ac yn fuan iawn anodd canfod dim gwahaniaeth rhyngddynt â Saeson, heblaw eu rhagenwau a phryd eu gwedd a’u diffyg maintioli. Yma eto, y mae’r ail genhedlaeth yn Saeson hollol ddienwaededig. Ffeithiau yw y rhai hyn sydd yn ystrydebol yng nghylchoedd uchaf masnach. Collir y Gymraeg yn ebrwydd, a chyda hi bob hyfrydwch mewn bywyd a llenyddiaeth Gymreig, ac nid ychydig o’r rhinweddau Cymreig i’w ganlyn.

Wele gan hynny rai o’r dadleuon a dueddant i brofi fod colli iaith yn golli popeth ond y byd hwn. Ar y llaw arall gellir ymresymu’r un mor gryf nad yw colli iaith ynddo ei hun yn anghyson ac ymdeimlad ac ymarferiad bywiog o undeb cenedlaethol.

Yn y lle cyntaf, y mae'n amheus a oes y fath beth yn bod a cholli iaith yn gyfangwbl. Nid yw colli iaith yn weithred syml, sydyn, fel colli swllt trwy dwll mewn llogell. Nid math ar ddodrefnyn meddylïol ydyw, sydd yn meddiant dyn heddyw ond a atalfaelir yfory. Onid mwy priodol dywedyd mai gweddnewidiad a ddigwydd yma, ac nid colled? Gwireb yw cyfeirio at Ladin a Groeg fel ieithoedd meirwon; eithr rhaid cofio, er na chynhenir hwy mwyach, eu bod yn neilltuol o fyw fel ieithoedd llenyddol, a'u hysbryd yn ffurfio rhan sylweddol o gynysgaeth feddylïol holl genhedloedd gwareiddiedig y byd. Y mae'r Lladin yn fyw eto i ryw raddau yn yr Eidaleg, y Ffrangeg, yr Ysbaeneg, a'r Gymraeg ei hun; ac yn y Ffrangeg canfyddir ysbryd yr hen Galiaid a'r Germaniaid yn ebrwydd trwy'r wisg Rufeinig—deddf a rhyddid, rheswm a dychymyg, ynglŷn. Yr un ffunud yn y Saesneg; yr elfen Saxonaidd rydd ei bywyd a'i ffurf gysefin i'r iaith, er gwaethaf y dylanwadau Normanaidd a chlasurol. Felly hefyd yn y Gymraeg. Benthyciodd ei geiriau'n helaeth o'r Lladin, ond erys priod-ddull a chystrawen yr iaith yn hollol frodorol. Yn ol ymchwiliadau Golygydd Y BEIRNIAD mewn atodiad i'r *Welsh People*, y mae'r gystrawen nid yn unig yn an-Rufeinig ond hyd yn oed yn an-Frythonig. Enaid yr Iberiad, nid enaid y Celt neu'r Rhufeiniwr, a roddes ei ddelw am byth ar ein hiaith. Gall corff gweledig unrhyw iaith dyfu a chyfnewid tuhwnt i adnabyddiaeth, ond yr un yw ei hanfod er treiglo ohoni holl gylch yr Abred ieithyddol. Ni ddichon Cymro o'r oes hon ddeall Cymraeg y Gododdin heb efrydiaeth arbennig gyffelyb ag a roddir i iaith dramor; a phe gallai Llywarch Hen (neu pwy bynnag a ysgrifennodd farddoniaeth y gogynfeirdd) trwy ryw wyrth weled tudalen o'r BEIRNIAD, diau yr eisteddai yn y fan i gyfansoddi galargerdd i iaith Macsen Wledig a Chunedda. Ond Cymraeg yw iaith Aneirin yn ogystal a Cheiriog. Gall ieithoedd newid eu geir-restr yn hollol, ond cadwant eu cystrawen, ac os arwyddlun o enaid cenedl yw'r gystrawen, yna y mae'n amlwg y gall cenedl, mewn ystyr phillogaidd beth bynnag, gadw ei henaidd wedi colli ei hiaith.

Drachefn, nid yw'r ddadl a seilir ar ymdoddiad buan ymfudwyr Europeaidd i breswylwyr yr Unol Daleithiau cyn gadarned ag yr ymddengys. Y gwirionedd am liaws mawr ohonynt yw, nad oedd gan-

ddynt enaid i'w golli pan laniasant, gan ei fod wedi ei hen ddirwasgu a'i grebachu gan ormes a chyni gartref; gan hynny, nid rhyfedd yn y byd iddynt brysuro i ebargofi traddodiadau a sefydliadau gwledydd gorthrymder, ac i ymddigrifo yn eu rhyddid newydd. Ychwaneg, y mae ymfudwyr o'r Hen Fyd wedi trawssffurfio'r cymeriad a'r wynepryd Americanaidd ei hun, yn enwedig yn y taleithiau canolig a gorllewinol.

Ond heblaw hyn oll, tystia hanes y gall gwladgarwch ffynnu mewn cenhedloedd wedi rhoddi heibio ohonynt arfer yr iaith frodorol. Heb fyned ymhellach oddicartref na'r wlad a'r ganrif hon, canfyddir amryw o enghreifftiau arwyddocaol iawn o genhedloedd cyfain a siaradant yr iaith Saesneg ers canrifoedd, eto heb droi yn Saeson. Arddel y Gwyddyl, namyn ychydig, y Saesneg fel iaith eu mam. Hi yw iaith yr aelwyd, y farchnad, y swyddfa, y cynghordy a'r llys. Eto pwy mor gibddall a haeru eu bod fel cenedl wedi colli eu "Gwyddeliaeth"? Aeth anallu'r Sais i lywodraethu'r Gwyddel yn ddiahebol. Gwireb a glywir yn aml ar wefusau Saeson cyfrifol mewn cylchoedd gwleidyddol yw, "It takes an Irishman to understand an Irishman." Er defnyddio ohonynt yr un iaith—yn wir, dywedir mai yn Nulyn y clywir y Saesneg tecaf yn y byd—eto cyn belled ydynt o ymdoddi i'w gilydd, fel yr esgorodd eu hanallu i ddeall ei gilydd ar brif ddrysbywn gwleidyddiaeth y can mlynedd diweddaf! Nid yn wleidyddol yn unig y mae'r Sais a'r Gwyddel gyn belled oddiwrth ei gilydd ag yw'r dwyrain oddiwrth y gorllewin, ond gwelir agendor llenyddol hefyd rhyngddynt. Mudiad pwysig yn hanes barddoniaeth ddiweddar yw'r Ysgol Geltaidd a gysylltir ag enwau J. M. Synge a W. B. Yeats yn Iwerddon—llais, neu rai o leisiau, arbennig y genedl Wyddelig yn llefaru yn Saesneg, ac yn hawlio gwrogaeth ac efelychiad y Saeson eu hunain. Gwir yr haera rhai nad yw Yeats a'i ganlynwyr yn wir gynrychiolwyr o'r ysbryd Gwyddelig, am y rheswm nad oes a wnelont ddim â'r Celtic League, ac am mai yn Saesneg ac nid yn Wyddeleg yr ysgrifennant. Eithr cydnabyddir gan bawb fod y tant a darewir ganddynt yn wahanol i'r un a glywir mewn llenyddiaeth Saesneg. Gellid gwrth-ddadl eu hefyd mai ymgecran gwleidyddol yn hytrach na mynegiant o wahan-iaeth sylfaenol rhwng ysbryd dwy genedl sydd wrth wraidd Gwyddel-

iaeth. Ond paham y gelwir y gwleidyddwyr yn “ Genedlaetholwyr ” *par excellence* ? Ni ddichon ymgecran gwag barhau am ganrif, a pha ffurf y disgwylid i ddyheadau cenedl eu hegluro’u hunain yn fwy naturiol ynddi na gwleidyddiaeth ? Y mae bywyd yn fwy na llenyddiaeth.

Neu cymerer yr Ysgotiaid. Gwir mai’r Ucheldirwyr, gan mwyaf, a siaradant y Gaeleg, ac y siaradai’r Iseldirwyr yr un iaith a Gogleddwyr Lloegr. Ond ni fentraï neb ystyrbyyll honni nad yw’r Ysgotyn ond Sais tipyn cochach a thalach na’r cyffredin. Y mae gwahaniaeth hanfodol rhwng y ddwy genedl. I lawer Sais nid yw Burns ond ynfyrdrwydd, a gwaedda aml Ysgotyn, “ Whaur’s your Wullie Shakspeare the noo ? ”

Ond y mae un enghraifft arall fwy rhyfedd, fwy annirnadwy na’r cwbl. Er ys dwy fil o flynyddoedd a rhagor, y mae’r Iddewon yn grwydriaid ar hyd wyneb y ddaear. Wedi colli eu hiaith gyntefig ymhell cyn Crist, wedi mabwysiadu Groeg a Lladin, a cholli y rheiny drachefn i goffeidio’r Eidaleg, Ellmyneg, Ffrangeg, Saesneg, a’r Gymraeg ei hun ; wele’r genedl wydn hon yn parhau i ddal ei gafael yn dyn yn ei phriodoledau a’i delfrydau cenedlaethol. “ Clyw, O Israel, yr Arglwydd ein Duw ni sydd un Arglwydd,” meddai’r Deddfroddwr mawr ; eithr ni chlybuwyd yr un o’u proffwydi’n cyhoeddi “ Clyw, O Israel, yr Arglwydd ein Duw ni sydd ddau Arglwydd,” wedi mabwysiadu ohonynt ieithoedd y cenedloedd. Nid arweiniodd aml-dafodiaeth i aml-dduwiaeth. Yn wir, nid gormodiaith yw dywedyd na chyrhaeddodd y genedl Iddewig i binacl cenedlaetholdeb nes colli ohoni’r iaith Hebraeg ar ol y Gaethglud.

Beth gan hynny a ddywedwn ni wrth y pethau hyn ? Ymddengys y tuedda’r fleithiau hanesyddol i ddangos y gall cenedl gadw ei rhinweddau (a’i diffygion) priod ei hun er colli ohoni ei hiaith. Os na dderbynnir y casgliad cyffredinol, rhaid cydnabod y gosodiad neilltuol—fod *rhai* cenedloedd wedi gallu cyflawni yr orchest hon. Rhaid cofio hefyd na ragdybia unrhywiaeth iaith o angenrheidrwydd unrhywiaeth teithi yn y sawl a’i harfer. Dywedir nad oes odid un wlad y teimla Sais yn llai cartrefol ynddi na’r Unol Daleithiau neu Canada. Ynglŷn â Chymru, y peth pwysig ydyw fod y genedl yn ei datblygiad yn dal ei gafael yn ei gorffennol, ac yn cadw ei pharhad

hanesyddol, a'r perigl yw, i'r ddwy gainc—sef y rhai a siaradant a'r rhai na siaradant Gymraeg—ymbellhau ac ymddieithrio, nes i'r grafanc ddi-Gymraeg fethu a chyfranogi yng ngoreu Cymru nac yng ngoreu Lloegr chwaith. Y mae'n gysur meddwl wedi'r cyfan mai ein problem ni yng Nghymru yw, nid bywiocau iaith ar ei thranc, ond bywiogi a dyfnhau ymwybyddiaeth ieithyddol sydd eisoes yn gryf. Efallai mai ar natur gynhenid cenhedloedd y dibynna cadwraeth eu hysbrydoliaeth, ac y cadwai rhai cenhedloedd etholedig eu rhinweddau a'u neilltuolion beth bynnag a ddeuai i'w rhan. Os gwir, fel yr haera rhai, mai swm penodedig o egni bywydol a ordeiniwyd i unigolion ac i genhedloedd, y mae casgliad felly'n eithaf tebygol.

Casnewydd-ar-Wysg.

H. PARRY JONES.

ENWADAETH

I

ANODD dywedyd dim newydd ar bwnc sydd wedi cael sylw dynion o allu a chraffter y Parchn. D. Tecwyn Evans a John Williams. Ond ni allaf anufuddhau i wahoddiad caredig y Golygydd i draethu fy marn ar y mater. Cytunaf â'r ddau sydd wedi ysgrifennu eisoes ar y pwnc ymron yn yr hyn oll a ddywedant. Os anghytunaf â hwynt, fy rheswm ydyw, nad ânt yn ddigon pell yn eu hawgrymiadau ymarferol i gyfeiriad symud y drwg. Afraid ydyw pwysleisio ar ddwyfol ordeiniad enwadau, a'r daioni sydd wedi deilliaw ohonynt. Nid gwaith gor-fuddiol, chwaith, ydyw ceisio tafoli y da a wnaethant yn erbyn y drwg sydd o'u hamgylch. Cred pawb diragfarn erbyn hyn fod enwadaeth yn esgor ar rai o ddrygau mwyaf poenus bywyd cyhoeddus; a chan na cheir enwadaeth heb enwadau, rhaid ymhob ymdriniad cyflawn â'r cwestiwn wynebu yr olaf yn ogystal a'r blaenaf. Ni honnwn am eiliad y bydd yr ymdriniad hwn yn ymestyn at gyflawnder. Gorffwyswn, gan hynny, yn yr adran agoriadol, gyda nodi'r cyfeiriadau y mae enwadaeth yn gweithio er drwg ynddynt.

(a) Os edrychir ar bethau yng ngoleuni crefydd, ei hystyr a'i hanfod, y mae enwadaeth, ac fe ddichon yr ymraniadau enwadol sydd yn sail iddo, yn ffaith resynus ac annheilwng. "Brodyr ydym" ydoedd rheswm Abram dros beidio â chweryla â Lot, ac eto, wedi ugain canrif o wareiddiad Cristnogol a phregethu am grefydd wedi ei gwreiddio mewn aberth a'i hanfod yn gariad i gyd, ceir ugeiniau o enwadau crefyddol yn dwyn arnynt yr enw Enw Sanctaidd, ond yn fynych yn ymddwyn at ei gilydd fel cynifer cystadleuwyr mewn rhedegfa.

(b) O gyfeiriad moddion a chynlluniau trefniadaeth grefyddol, mae bodolaeth enwadau yn wastraffus ac aneffeithiol. Ni raid ychwanegu at nodiadau byw Mr. Evans a Mr. Williams ar y pen hwn. Ond daeth enghraifft mor boenus o flaen ein llygaid y Saboth diweddaff oll, fel y rhaid i ni ei chofnodi. Pregethem mewn ardal

wledig yn cynnwys amaethdai a dau neu dri o fân bentrefi. Cymerasom y pentref yr oeddem ynddo fel canolfan, a thynasom gylch o'i gwmpas, heb godi ein golygon ymhellach na thair milltir i unrhyw gyfeiriad. Yn y cylch hwn, cyfrifasom y boblogaeth yn bedwar cant ar ddeg, a thrwy ryw "*pre-established harmony*" enwadol cawsom fod yno bedwar ar ddeg o addoldai. Diangen sylwi mai gweigion ydynt, mai llwydaidd yw'r achos ymhob un ohonynt, ac na wŷr bugeiliaid y praid am gyflog byw ond mewn enw yn unig. O gyfeiriad busnes, gellir dywedyd mai enwadaeth ydyw'r gyfundrefn gymdeithasol fwyaf costus y gwyddom amdani. Codi eglwysi a chapeli; myned iddynt heb dalu amdanynt; yna cynnal eisteddfodau a chyngherddau, nodachfeydd a'r hap-chwarae ar ffurf *Prize Drawings*; gwnethur ymdrechion poenus i "glirio'r ddyled," am fod amgylchiadau yn galw am iddynt fyned i ddyled drachefn,—dyna ffordd enwadaeth o gyflwyno bywyd y deyrnas i sylw'r byd. Pe codid *banner* yr addoldai trwy i'r enwadau ddeall ei gilydd, ceid gwell tai i bobl Dduw, rhagorach offerynnau cerdd, mwy o ysgolion ac ystafelloedd cyfaddas i ddosbarthiadau a'r cymdeithasau a gwahanol sefydliadau'r eglwysi. Yr un modd am sefydliadau yr enwadau fel y cyfryw. Pa raid cael cynifer llyfrau canu ag sydd o enwadau? Mae rhesymau Mr. Tecwyn Evans dros un llyfr yn anorchfygol. Ond carem ychwanegu fod rhaid i Gymru gael dau lyfr canu, un Cymraeg ac un Saesneg. Methiant yw llyfrau enwadau Lloegr yn eglwysi Saesneg Mynwy, Morgannwg, Maesyfed, a mannau ereill. Emynau Saesneg ar *donau Cymreig* sydd yn eu taro. Pa raid hefyd wrth dri neu bedwar newyddiadur enwadol? Newyddiaduraeth *grefyddol* Cymru ydyw cynnyrch gwannaf yr ysgrifbin cenedlaethol. Ac o brin y talant. Yn wir, ni thâl rhai ohonynt o gwbl. Paham na ellir *British Weekly* Cymraeg i Gymru? Ceid digon o gofnodion a newyddion enwadol ynddo i fodloni pawb ond y rhai a fynnant fyw ar wybed meirw enwadaeth. Gallen enwi yn ddidrafferth ddwsin o lenorion ac arweinwyr galluog profiadol a gyfansoddent fwrdd llywodraethol newyddiadur felly, teilwng o chwaeth a delfryd cenedl grefyddol. Sonia awdur yn y *Welsh Outlook* am "*the use of a common hymnology and religious literature*" fel pethau sydd eisoes yn ffaith yng Nghymru. Ble maent? A oes

gan Gymru⁷ un cylchgrawn crefyddol sydd yn anenwadol ? Yr oedd *Y Traethodydd* felly, ond aeth yn ol i ofal yr enwad yr hanoedd ohono. Mae *Y Geninen*, *Cymru*, *Y Beirniad*, *Wales*, a'r *Welsh Outlook*, yn gylchgronau cenedlaethol a llenyddol, amhleidgar, anenwadol ; ond nid oes gennym un felly i gyfeiriad diwinyddiaeth a chrefydd. Ped unid *Y Traethodydd*, *Y Dysgedydd*, *Yr Eurgrawn* a *Seren Gomer*, oni cheid i Gymru rywbeth ail i'r *Hibbert* a'r *Expositor* a chylchgronau dihafal yr Almaen ? Dywedwyd digon i ddangos mai gwario arian yn fynych "ar yr hyn nid ydyw fara" y mae enwadau yn ei wneuthur yn lle ymhyfrydu eu henaid yn y braster a sicrheir drwy undeb a chydweithrediad.

(c) Osafbwynt cynnydd a datblygiad, diystyr a diangenrhaid ydyw enwadaeth. Modd y sylwai'r awduron a ysgrifenasant eisoes, y mae'r achlysuron a roddes fod i ymraniadau wedi colli eu hurddas a'u hystyr ers llawer dydd. Mae llawer o seiliau yr hen ddadleuon a achlysurasant enwadau wedi hen ddiflannu ; a gellir edrych ar ambell enwad fel hen gestyll a mynachlogydd, heb ddim diddordeb yn perthyn iddynt rhagor i rywbeth arall, ond i'r hynafiaethydd. Edryched pob enwad yng Nghymru dipyn ar hanes ei darddiad, a dichon yn y weledigaeth y collir peth o rwysg sectyddiaeth a rhagrith enwadol.

(d) Pwysicach fyth ydywsylwi ar ddylanwad afiach enwadaeth ar fywyd cyhoeddus y genedl. Paham y mae'n rhaid i hawliau enwad flaenori ar y cymhwyster a'r profiad hanfodol i lanw swydd arbennig ? Nid oes a fynno enwad dyn fwy â'r gwaith y gelwir ef iddo na'r siwgr a gymero gyda'i de, neu hyd yr esgidiau a wisgo. Ac eto, gwir yw am un ran o Gymru lle y mae un enwad yn lluosocach nag arall, fod pob aelod Seneddol, ond un, yn perthyn i'r enwad hwnnw ; a bod y'rhan fwyaf os nad y cwbl o glercod byrddau cyhoeddus, etc., yn perthyn i'r un enwad. Gwir yw hefyd, yn y Sir lle y mae enwad arall gryfaf, fod dau o'r tri aelod Seneddol sydd yno yn perthyn i'r enwad hwnnw.

II

Dyna'r sefyllfa, beth yw y rhagolygon ? Y mae'r Eglwys Sefydledig mewn cyflwr neilltuoel ar hyn o bryd ; ac nid naturiol iawn iddi yn y cyflwr hwnnw feddwl llawer am uno i osod i lawr enwadaeth

ying Nghymru. Cam â hi ydyw disgwyl gormod oddiwrthi yn yr helynt a'i goddiwedda. Ond dygwyd tystiolaethau lu o flaen y Ddirprwyaeth Eglwysig mai arni hi ei hun y mae llawer o'r bai. Mewn atebiad i ofyniad, dywedodd gweinidog a ddygai dystiolaeth yno nad oedd ganddo ef adnabyddiaeth bersonol o ficer y dref yr oedd y ddau yn byw ynddi, er mai tref fechan Caerfyrddin ydoedd honno. Dywedodd tyst o ochr yr Eglwys yntau na fedrai ef ymuno â'r Ymneilltuwyr mewn gwaith crefyddol. Ac ni welwyd ef erioed ar lwyfan y Feibl Gymdeithas, nac ar bwyllgor dirwest ond ei bwyllgor ei hun. A dywed adroddiad y mwyafrif *: "We report that there is some evidence of increase in co-operation between the Church of England and the Nonconformists in those matters which affect the social and moral betterment of the people, but that in purely religious matters, there is a total absence of co-operation". Pa effaith a gaiff Dadgysylltiad ar yr Eglwys i'r cyfeiriad hwn, amser yn unig a ddengys.

Beth am yr enwadau Ymneilltuol yn eu perthynas â'i gilydd? Gosodwyd ochr ddu y mater eisoes. Mae ochr oleu hefyd yn bod, ac nid ydyw adroddiad y Ddirprwyaeth yn ol o nodi hyn.† Unant â'i gilydd mewn amryfal ffyrdd. Ar wahan i'w hymweliadau ag addoldai ei gilydd, cynhaliant gyfarfodydd gweddi a phregethu, a chymanfaoedd canu undebol. Cyferfydd eu gweinidogion mewn "*Fraternal*s" undebol, lle y cydfyfyriant uwchben llyfrau arbennig ac yr ymgynghorant ar bynciau'r ffydd. Eithr nid digon y pethau hyn i gyd i ladd yr ysbryd enwadol a'r ymgystadlu sectyddol y sonia Mr. Williams amdano yn y rhifyn blaenorol. Gwna Cyngor yr Eglwysi Rhyddion yntau ei ran, ond rhaid cydnabod mai eiddil ydyw hyd yn hyn, yn neilltuol yn y Gogledd a'r Canolbarth. Pa sawl Cyngor sydd yn Sir Drefaldwyn a Cheredigion? Ofnaf y gellir eu cyfrif yn rhwydd ar un llaw. O Loegr y daeth y mudiad, ac fel llawer sefydliad cyffelyb, yn y rhannau Seisnigaidd y blodeua fwyaf; ond mae wedi dyfod ac i aros. A ddaeth a gweledigaeth uno rhai o'r enwadau gydag ef? Blin gennym na wynebiri y cwestiwn hwn gan Mr. Williams yn ei ysgrif ragorol. Carem pe dilynasai ef Mr. Tecwyn Evans yn ei ymresymiad o blaid y posibilrwydd o uno,

* *Report* Vol. I, p. 74. † *Yr un*, p. 72-3.

dyweder, y ddau enwad Methodistiaidd â'i gilydd, a'r ddau enwad Cynulleidfaol â'i gilydd. Ond ofnwn fel yntau na ddaeth yr adeg eto yng Nghymru. Ymddengys fod pwnc y cymun caeth yn graig rwystr ar ffordd uno'r Annibynwyr a'r Bedyddwyr. Dylai uno'r Wesleaid a'r Corff fod yn haws; ond ofer i un a saif y tuallan i'r ddau geisio barnu. Tra ymddengys nad oes ragolwg agos iawn ynteu ar uno rhai o'r enwadau â'i gilydd yng Nghymru, llawenhawn er hynny eu bod yn nes at ei gilydd nag erioed o'r blaen. Ond fel y sylwyd, nid digon agos ydynt i atal y gwastraff a'r dylanwad afiach ar fywyd cymdeithas y cyfeiriwyd ato.

III.

Beth arall ynteu a ellir ei gyflawni? Cyfeiriwyd at ymdrech i gael llyfr emynau rhyng-enwadol. Mae cynhadledd cyfarfod chwarterol Annibynwyr Dwyrain Morgannwg wedi penderfynu o'i blaid. Ond ofnwn, fel y dywed golygydd craff a diofn *I'r Tyst*, fod pwyllgor y *Caniedydd Newydd* yn ei wneuthur yn amhosibl am ddeng mlynedd ar hugain eto. Gobeithiasom weled llyfr emynau cyffredin i'r tri enwad. Ofnem ei bod yn rhy ddiweddar i sicrhau'r Bedyddwyr, gan fod eu llyfr hwy ar ddyfod allan. Ond yn awr, y mae Annibynia eto fel pe wedi cau'r drws. Awgrym arall Mr. Tecwyn Evans ydyw un coleg diwinyddol i Gymru. Wel, y mae'r Methodistiaid a'r Annibynwyr wedi cael un cyfle bob un i sicrhau un coleg iddynt eu hunain, yn lle dau. Methodd Trefecca a'r Bala a gweled eu ffordd yn glir i ymuno. Daethai Aberhonddu a Bala-Bangor i benderfyniad cyffelyb rai blynyddoedd yn flaenorol. Rhoddodd y Bedyddwyr un o'u hathrofeydd hwy i fyny, ond y mae ganddynt hwythau ddwy, fel yr Annibynwyr a'r Methodistiaid. Pwnc eang a dyrys ydyw pwnc yr un coleg diwinyddol i Gymru. Amhosibl cyffwrdd â hyd yn oed ei ymylon mewn ysgrif fel hon. Yn y cyfamser, nodwn ddau beth parthed awgrym Mr. Evans; sef fod gan Gymru eisoes, trwy y bwrdd diwinyddol a senedd ddiwinyddol y Brifysgol, fesur tra helaeth o undeb rhwng y colegau enwadol; ac ymhellach, fod rhaid i'r tri enwad benderfynu ar un coleg i bob un yn lle dau cyn sôn am gael un coleg i Gymru. Mae'r anhawster daearyddol ar y ffordd yn fawr; a pheth arall, ni chododd Cymru

ond un Thomas Charles Edwards. Mae awgrym Mr. William ynglŷn ag ehangu gwaith Cyngor yr Eglwysi Rhyddion yn deilwn o sylw manwl. Ardderchog fuasai pwyllgor cryf i benderfynu dyry bynciau enwadol adeg etholiadau, ac ar adeg lluosogi capeli mewn ardaloedd cynyddol. Ond oni ddylai pob Sir gael Cyngor o'r Eglwysi Rhyddion, ac i bob un ohonynt bwyllgor o'r fath? Credaf y penderfynid llawer anghydwelediad gan bwyllgor sirol o'r fath. Buas Cyngor neu Undeb felly rhwng y gwahanol enwadau ymhob sir werth ynglŷn â lladd enwadaeth i gyfeiriadau ereill; e.g., sefydlu cymdeithasau neu "*Fraternal*s" i weinidogion. Blodeua'r rhai mewn trefi ac ardaloedd gweithfaol, a gwnânt waith ardderchog. Yn fynych, enwadol ydynt, lle y digwydd enwad fod yn gryf. Eitha undebol yn cynnwys pob enwad y dylent fod. A gwaith undeb sirol, fel yr awgrymir, fuasai eu sefydlu ymhob ardal. Mae uniged bywyd y gweinidog mewn ardal wledig yn llethol, ac nid lluosog ydyw ei gyfleusterau i hogi ei haearn wrth haearn arall, a miniogi feddwl trwy ymgynabyddu â syniadau a llyfrau diweddar. Felly cyfarfyddai gweinidogion y cylchoedd gwledig â'i gilydd unwaith yn y mis, i ymdrin â phynciau athrawiaethol ac ymarferol, buasai diwrnod fel ffluron yn y diffeithwch, a gwnaethai lawer i ladd y ysbyrd enwadol sydd yn bur aflywodraethus mewn aml ardal wledig. Dyna'r uchelwyliau drachefn—y Sasiwn, a'r Gymanfa, a'r Undeb. Gwyliu enwadol ydynt, ond dylai'r sawl a gred mewn undeb crefyddol ofalu am wasgu'r pwnc at sylw cynrychiolwyr y eglwysi ynddynt. Paham y cyfyngir hwynt i'r enwad y perthynant iddo? Derbynnir dirprwyaeth groesawu oddiwrth yr enwadau parchus ereill, a dyna oll. Oni ellid ac oni ddylid ei gwneuthur y rheol gan bob enwad i wahodd goreugwr o enwad arall, i roddi i wasanaeth yn yr uchelwyl? Gwneir hyn gan y Saeson. Pregeth pregeth Cymdeithas Genhadol y Trefedigaethau, perthynol i'r Undeb Cynulleidfaol bob tro gan ŵr o enwad arall. Cof gennym wrandawar ein cyfaill hyawdl o Borthaethwy yn ei thraddodi gyda'i fedd arferol ym Manceinion y llynedd. Gwna'r Methodistiaid *Saeson* yr un modd yng Nghymru. Yr hydref diweddaf, traddodwy pregeth y gynhadledd gan Dr. Horton yn hen bulpud Dr. Saunders a William James yn Aberdâr. Paham na cheir clywed llais Hug?

Hughes a Thecwyn yng nghyfarfod Undeb y Bedyddwyr ; Elfed ac H. M. Hughes ar lwyfan y Sasiwn ; John Williams a Thomas Charles Williams yn pregethu pregethau'r Undeb Annibynnol, ac E. T. Jones a Gwili yng Nghymanfa'r Wesleaid ? Paham ? “ Brodyr ydym,” ac eto nid agorir gennym y drysau i wahodd eingilydd i'r wyl. Paham na ellir cael Cymanfa Ganu genedlaethol ? A pob enwad i babell yr Eisteddfod Genedlaethol i Gaerfyrddin i gynnal cymanfa ganu *ar ei ben ei hun*, wrth reswm. Ond paham nad aent gyda'i gilydd ? Pa mor aml hefyd y sonnir ar lwyfannau ein huchelwyliu am enwadaeth a'i ddiffygion ? Pur anfynych. Dydd yr enwad ydyw, nid dydd y deyrnas. Pwysleisio'r droedfedd frau y saif yr enwad arni yr ydys yn y Sasiwn, a'r Gymanfa a'r Undeb, yn lle atgofio'r byd fod Craig yr Oesoedd o dan draed pawb a ymddiriedant ynddi. Ond cael llais swyddogol pob adran o'r Eglwys yn erbyn drygau enwadaeth, gwneid llawer i'w ddifodi. Pwy all fesur dylanwad iachusol syniad fel hwn, pe corfforid ef mewn penderfyniad gan bob enwad Cymreig ar adeg ei uchelwyl : “ Ein bod yn taer erfyn ar y brodyr a'r chwiorydd perthynol i'n henwad a wasanaethant ar fyrdau cyhoeddus, i suddo pob ystyriaeth enwadol ynglŷn ag apwyntiadau i swyddau cyhoeddus, ac i osod y pwys dyladwy ar gymwysterau arbennig ar gyfer y gwaith mewn medr a phrofiad a phersonoliaeth ” ? Credaf y llawenhâi calonnau ugeiniau o aelodau y cynghorau sirol a dosbarthol pe mabwysiedid ef. Arbedid iddynt ddarllen ugeiniau o lythyrau bob blwyddyn oddiwrth weinidogion a blaenoriaid yn erfyn am eu pleidlais o blaid ymgeiswyr, yn aml ar yr unig sail mai “ un o'n henwad ni ydyw ”. Credaf na cheid llawer o anhawster ymhlith aelodau Ymneilltuol y cyngor sirol a adwaenom oreu i benderfynu hyn o beth yn eu plith eu hunain. Ac yn sicr gwnaent hynny'n ewyllysgar petai'r gwahanol enwadau yn mynegi yn eglur eu cefnogaeth iddynt.

I ddychwelyd at bwyllgor Cymreig Cyngor yr Eglwysi Rhyddion, ofnwn nad ydyw hyd yma wedi arfer llawer o ddylanwad ar fywyd crefyddol Cymru. Gan y cynrychiola yn swyddogol Eglwysi Rhydd ei genedl, onid yw yn bryd iddo symud i gyfeiriad undeb gwirioneddol ? Apeliwyd ato drwy golofnau'r wasg fisoedd yn ol ynglŷn â mater y llyfr canu undebol. A wnaethpwyd rhywbeth ?

Awgrymwn beth arall iddo, sef ystyried y priodoldeb o gael un ma-
llafur i Gymru. Mae lluosogi *text books* ar gyfer y gwahanol ysgolion
yn enghraifft fyw o'r gwastraff y soniwyd amdano. Eleni, e.g., mae
Ysgolion yr Annibynwyr yn astudio yr Epistol at yr Hebreau.
Gŵyr Cymru am esboniad clodwiw y Dr. T. C. Edwards ar yr Epistol.
Oni ellid cael Ysgolion Sul y genedl i roddi blwyddyn iddo? Yn 1881
hynny, ceir llyfr arno eleni o Lyfrfa'r Annibynwyr, ac un arall eto
flwyddyn nesaf o swyddfa'r Bedyddwyr. Gwaith ardderchog y
eiddo'r Prifathro T. Rees ar gyfer Ysgolion Sul y blaenaf; ac yn sic-
ceir llyfr teilwng ohono'i hun gan yr Athro J. M. Davies ar gyfer y
olaf. Ond gellid cael cyfrolau helaethach, ac fe ddichon rhagorach-
ped unai'r holl Ysgolion er mwyn eu sicrhau. Buasai maint y gal-
ychwanegol amdanynt hefyd yn gwarantu peidio a chodi yn y pri-
mynner, ynteu, Gyngor Eglwysi Rhyddion i Gymru, mewn gwi-
ionedd. Gwnaed yntau ei ran i sicrhau Cymru grefyddol gyfar-
Trefner yn awr undeb y gwahanol enwadau ymhob sir. A defnydd-
ied gelynion enwadaeth bob cyfle i ymosod ar yr ysbryd aflan a
alltudio o'r tir. Credwn fod yr amser yn aeddfed i fabwysiadu rhe-
o'r awgrymiadau hyn. Os gwneir hyn, clywir yn anamlach y g-
"*See how these Christians*"

*Y Coleg Coffa,
Aberhonddu.*

JOSEPH JONES.

CYFOETH A CHENEDLAETHOLDEB

“O FAINT o gyfnewid yn awr sydd yng Nghymru” er yr amser pan oedd y penkenedl yn noddîr pencerdd, ac yn yfed medd o'r corn hirlas, yn sŵn y delyn! Yn Gymraeg y rheibiai'r uchelwyr a'r gwyrda, ac y cwynai'r bonheddig a'r taeg. Cenedl pob darn o wawd yn yr un iaith, a'i geiriau hi oedd ar lafar-gwlad. Os nad oedd yr hen bendefigaeth yn ddyngarol iawn, yr oedd yn bur wladgar. Mawrion o fonedd a thras oedd ei haelodau, yn credu yn eu hawl naturiol i reoli cantref a chwmwd, fel y mynnent. Darllener *A History of Wales* (Yr Athro J. E. Lloyd, Cyfrol I, pennod ix) a *The Welsh People* (Rhys a Brynmor Jones, pennod vi) gan ddychmygu tipyn, fel y dylid wrth ddarllen croniclau, a cheir syniad pur dda am ddosbarthiadau cymdeithas yng Nghymru Fu. Gwehelyth yr uchelwyr a'r gwyrda oedd hen deuluoedd pendefigaidd Cymru yn y canol oesoedd, a thri anheggor eu gwynfyd oedd tiroedd breision, milwyr ffyddlon, a gwerin wasaidd.

Gosodwyd gagendor llydan rhwng yr hen bendefigaeth a gwerin Cymru gan ddau fudiad grymus, y Rhyfel Cartrefol yn yr ail ganrif ar bymtheg, a'r Diwygiad Methodistaidd yn y ganrif ddilynol. Cefnogai'r uchelwyr y brenin a'i filwyr, ond curai calon gwerin o blaid Cromwell a'r pengryniaid, er i liaws o'r bobl lynu wrth eu harglwyddi. Acenion teyrngarwch a glywir yng nghanu'r Morusiaid, ond yng ngherddi dychan Glan y Gors rhoddir mynegiant clir i anniddigrwydd y bobl gyffredin. Angerddolwyd y teimlad gwerinol ymhellach gan Chwyldroad Ffrainc yn 1789, ac yn raddol aeth cas y bobl at y mawrion yn wynias. Yng Nghymru, â'r neuaddau a'u cyfoeth yn fwyfwy Seisnigaidd ac estronol, cyll y Gymraeg nodedd y plasty, ac ni elwir, ond yn anaml, ar fardd teulu i ganu moliant perchen y faenol. Aeth y rhwyg yn ddyfnach fyth gyda chyffrawd grymus y Diwygiad. Rhannwyd y genedl ynglŷn â chrefydd. Cyffrowyd calon gwerin, ac aeth i'r seiadau i geisio hedd. Yno cafodd ei salmydd a'i phroffwyd, a chlybu ganddynt lef y farn a swyn y salm

yn gymhleth â'i gilydd. Cofleidiodd Biwritaniaeth eithafol, ac ymwadodd ag arferion diniwed ddigon yn rhuthr y ddrycin ysbrydoedd yn curo arni. Glynodd yr uchelwr wrth ei bleserau, a gwel oedd ganddo ganu ymlid yr helgwn ar ol y cadno a'r carw na emynau y grefydd newydd lem. Gosodwyd ar ysgwyddau'r bob feichiau newyddion; ac o hyn allan, cawn y werin yn gorfod ymgynnal dan holl ofynion cenedlaetholdeb, yn naturiol a chrefyddol. Ar ol y Diwygiad, ychydig iawn a wnaeth cyfoeth y pendefigion dros fywyd cenedlaethol Cymru.

Yn fuan, gwelwn urdd newydd o oludogion yn codi yn y wlad. Aethpwyd i dyllu'r ddaear am y gwythi glo, a chloddio'r bryniau am loches y llechi. Gosodwyd gwlanfeydd ar lannau afonydd, dechreuodd y bobl dyrru at ei gilydd, ac aeth y dreflan wledig yr ddinas brysur. Yn hyn, cafodd y gŵr hirben ei gyfle, a daeth llawer un o ach yr hen daeogion gynt yn berchen cyfoeth lawer. I'r dosbarth hwn y perthyn gwŷr cyfoethocaf Cymru heddyw. Plant y werin gochwaed ydynt, ac wedi ennill eu cyfoeth drwy fedr a ffawd. Y mae'r dosbarth hwn o gyfoethogion yn bur haelionus, ac er chwanoced ydyw i ymrithio yn nulliau'r hen bendefigaeth achyddol a thirol, ni all wadu'r graig y'i naddwyd ohoni. Ni raid ond sylwi ar fywyd cymdeithasol yr Unol Daleithiau i weled nerth a diffyg y math hwn ar oludog; ac yng Nghymru heddyw, ni wna'r cyfoethogion hyn ond ychydig i feithrin arweddau Cymreig ein bywyd. Yn Saesneg y siaradant â dyn a Duw, ac ni all ugeiniau ohonynt yngan gair yn iaith "y cywydd gwin" a'r "salm dân," er y medrant barablu'n rhugl ddwy neu dair o ieithoedd ereill Ewrob. Am na ddeall Mamon Gymraeg, debygaf, y paid cynifer o Gymry cyfoethog â'i siarad. Ceidw pob oes iaith ei duw yn groywber ar ei min. Yn sicr, ni ddry'r cyfoethog ei ran tuag at dwf bywyd a lles y byd. Cynyrchir cyfoeth gan fedr a llafur dyn yn ymwneuthur â daear Duw. Nid yw cyfalaf namyn cyfoeth wedi ei ystorio; ac mewn ystyr, creadur llafur ydyw, er fod ei draed yn aml ar wddf ei grëwr. Ni chydnebydd y goludog, yn llawn, mai Duw yw rhoddwr pob deunydd, ac y dylid rhoi iddo Ef ran o'r enillion, fel y pwysicaf o'r tri phartner sy'n eu cynyrchu. A thrwy gyflwyno'r rhan i berffeithio'r hil, mewn corff, meddwl, ac ysbryd, y gellir cyflwyno i'r

Goruchaf yr hyn a berthyn iddo Ef o'r cyfoeth a gynyrchir. Mae hyn yn fasnachol deg, heb ystyried mai Ef biau'r cyfan. Cynrychiola pob tair ceiniog wen swm neilltuol o ynni corff a meddwl, ac offer dadleu y gall undyn byw gynyrchu gwerth miliwn o bunnau o eiddo, ei hunan. Rhaid, felly, fod pob miliynydd yn dal llawer o'i olud fel ymddiriedaeth bwysig dros gymdeithas. Y mae ar gyfoeth ol-ddyled drom i fywyd y byd. Ni thalodd, o'i lawnder, y dreth a ddylasai i gadw gwaed gwareiddiad yn gynnes, a chalon diwylliant yn lân. Gwerin y geiniog, ac nid pendefigion y punnoedd, sy'n cyfrannu mwyaf, yn ol yr herwydd, at ysbyty ac ysgol, capel a llan, yng Nghymru heddiw. Os caniateir fod bywyd yn rhywbeth amgenach na bwyta a chysgu a gweithio ac yfed tê, rhaid cydnabod mai prin yw adnoddau gweithwyr gwlad i "fyw," ac na ellir yn deg ddisgwyl iddynt gyfrannu'n hael i helpu'r hen fyd yn ei flaen. Ond er eu clod, y geiniog y dylid ei chadw i gryfhau gewyn, ac i gochi gwaed, yw'r darn a red amlaf ar alwad pob mudiad dyrchafol yn y wlad. Mae'n hwyr bryd i arglwyddi'r tir a thywysogion masnach wrando ar "weddi'r dyn gwan" am gael ohono ysgafnhau ei faich. O'r ochr arall, bu'r bobl yn llidiog at yr uchelwyr ers blynyddoedd, a cheir ambell werinwr y dyddiau hyn yn tybio ei fod yn gwneuthur gwasanaeth i Dduw wrth felltithio perchen cyfalaf, fel pe gallai bywyd redeg ei yrfa heb fod rhywrai yn ystorio a chrynhoi! Nid yw'r ffaith fod mwy yn llogell un dyn nag yn eiddo'i gymydog yn rhyfeddach na bod pen y cymydog yn llawnach na phen y cyfryw ddyn. O ddilyn y ddysg wallgo' hon, eir dan sail y gred yn Nuw, gan osod damcaniaeth y "*pluralistic universe*" yn cael ei rheoli gan gorachod, yn ei lle. Dysgid trefnidedd yn gywirach na hyn yng Nghymru gynt, pan oedd pob crydd yn darllen y Faner ar yn ail a'i Feibl, a phob gof yn clensio'r hoel ar garn ceffyl y marchog, fel y gwnai ar garn ceffyl gwedd y tyddynnwr.

Gwyn ei fyd y tangnefeddwr rhwng cyfalaf a llafur, a diofryd i'r neb a'u hysio i yddfau ei gilydd. Yn ystod yr hanner canrif diweddaf, y mae Cymru wedi ymgyfoethogi'n ddirfawr. Gartref ac oddicartref, gwelir y Cymro'n rhedeg i'r blaen ym myd masnach a gwleidyddiaeth. Ef, yn bennaf, biau lofeydd Morgannwg a Mynwy; seiri o Fôn sy'n diddosi Lerpwl, a phobl Sir Aberteifi sy'n rhoi bwyd

llaeth i'r Llundainiwr llwydaidd. Ar bob bryncyn o Went i Fôn gwelir plasty rhyw Gymro,—wedi bod yn hel cregin heddwch ymhob parth o'r byd, ac wedi dychwelyd i'w henfro i hamddena'n grefyddol yn niwedd oes. Braidd na ellir ei ddisgrifio, heddyw, fel un yn rhoi goreu ei ddyddiau i goncro'r byd hwn, a darn ola'r daith i feddwl am "Gymru a thragwyddoldeb." Ond beth a wna ef dros Gymru Gymreig, ac i sylweddoli delfrydau gloywa'r genedl? Heblaw senedda'n sirol, ac eistedd ar gynghorau addysg i ddadleu gwerth y Ffrangeg—iaith na wŷr ddim amdani, beth arall a wna ef? Llauer ymhob rhyw fodd; eithr ni fynn godi ei fys yn erbyn yr arfer o sarnu'r iaith y bu ei fam yn ei hwian wrth siglo'i grud. Pan bentyro olud ymedy'r Cymro ag arferion ei genedl, ac anghofia'i ddeheulaw ganu'r delyn. Y mae gan grefydd Cymru gŵyn yn erbyn cyfoeth. Galwer heibio i'r corlannau Ymneilltuol, a holer am hynt y diadelloedd. Y mae llu mawr o wŷr ariannog yn perthyn i'r Eglwysi Rhyddion; ond o'u cymharu â'r werin, yn brin iawn y maent yn bwrw i'r drysorfa. Y mae'r dulliau amryw a dieithr a arferir i gasglu cyllid, a'r duedd gynyddol i hel cronfeydd, yn dangos nad yw hyder y bobl yn yr egwyddor wirfoddol yr hyn a ddylai fod. Brwydro heddyw ac ofni yfory yw agwedd Anghydfurfiaeth yn bresennol. Ac eto, pe cyfrannai'r goludog yn gymhesur â'i allu, ac â gwerth crefydd, diflannai'r rhwystrau hyn, fel y tawdd eira unnos o flaen tês y gwanwyn. Wesleaeth, fe ddichon, sydd wedi llwyddo oreu i gael gwrêng a bonheddig i gydgyfrannu yn yr eglwys, ond ofnwn fod gormod o arlliw'r dreth ar rai o roddion y Cyfundeb parchus hwn. Fodd bynnag, y mae'r ceiniogau cochion, yr arian gwynion, a'r aur melyn, yn ymgymysgu'n dlws yn y gasgl Wesleaid; ac efallai, o gymryd y deyrnas drwyddi, mai yng nghynulladau'r enwad y cyferfydd y tlawd a'r cyfoethog i gydaddoli amlaf. Yng Nghymru, y Methodistiaid sydd fwyaf llwyddiannus i gadw'r cyfoethogion yn weithgar a hael yn yr eglwys. Cymer y goludog Methodistiaid ddiddordeb yn hanes a thraddodiadau ei enwad, ac y mae ganddo barch teyrngar i broffwydi'r Cyfundeb; ac os na oddef ei gydwybod iddo gyfriif pob bugail yn bregethwr athrylithgar, y mae bob amser yn ddigon ystwyth i ganiatau iddo grwydro i gyrion eraill—a rhai ohonynt yn bell, am ansoddeiriau moliant. Ni chliodd

lletygarwch o'r plasty Methodistaidd, a cheisir y gennad hedd yno ar bob achlysur mawr, yn yr angladd a'r neithior, pan fo dywyll y nen, a phan fo lās hefyd, pan fo coed y berllan yn grwm gan ffrwyth aeddfed, a phan fo'r helgwn yn cychwyn i erlid. Nid oes yn y byd well na phurach cartrefi na'r neuaddau hyn. Rhaid cydnabod llwyddiant eithriadol yr enwad hwn i ennyn brwdfrydedd y cyfoethog a'r diwylliedig mewn materion crefyddol ac eglwysig. A barnu oddiwrth ei hadroddiadau blynyddol, ychydig o oludogion a berthyn i'r Bedyddwyr a'r Annibynwyr, ond camfarn yw casglu mai felly y mae. Rhai cyndyn iawn i gymryd eu cneifio yw defaid *gwlanog* y preiddiau hyn, ac ofer ceisio cymhwyso'r gwellaif atynt yn rhy aml. Corlannau gwerinol iawn yw y rhai cynnulleidfaol, a thâl eu defaid yn ewyllysgar am gysgod a phorfa. Tybed na lesteirir gwaith y ddau enwad ymhlith y bobl gan brinder adnoddau ariannol? Rhydd y gweithwyr yn yr enwadau hyn gymaint, os nad mwy, nag a rydd eu brodyr yn y cyfundebau ereill, ond yn araf iawn y treigl yr aur i'w coffrau. Credwn y gellir gweled ôl y dulliau o gyfrannu ar y gwa-hanol enwadau. Dichon fod Methodistiaeth yn craffu gormod ar w'r y fodrwy aur, ac urdd y ddwy lythyren; a'r un modd, perygl yr enwadau eraill yw talu'n rhy ddrud am foliant y werin, a bod yn rhy barod i gredu mai anghyfraith yw cyfoeth, ac na fyn diwylliant blygu i deddfau'r saint. Casglodd y Wesleaid filiwn a phum mil o bunnau yn ddiweddar, y casgliad Ymneilltuol mwyaf a wnaethpwyd hyd yn hyn, a sicrheir fod ymhell dros bedwar ugain y cant o ddi-lynwyr yr enwad, wedi cymryd eu rhan yn anrhydeddus yn y gwaith. Dyna batrwm i'r holl enwadau. Os gan grefydd y mae'r addewid am y "bywyd sydd yr awr hon," ac o'r "hwn a fydd," yn sicr dylid estyn iddi ran helaeth o olud y byd, fel y gallo wneuthur yn union lwybr "y ddynoliaeth sanctaidd" i'w hetifeddiaeth. Gwaeth fyth yw cyflwr pethau yn yr Eglwys Sefydledig. O fewn ei magwrydd hi yr ymgyferfydd pendefigion y deyrnas, a'r gwŷr uchel eu tras a glas eu gwaed; a gallai y rhai hyn, pe mynnent, osod haen o aur pur ar bob lleithig yn eglwysydd y tir heb fod nemor dlotach. Er hyn oll, glynu wrth y gwaddoliadau a fyn hi. Ond i fod yn deg, rhaid edrych ar y mater hwn o safbwynt yr Eglwyswyr. Llawforwyn crefydd yw addysg yn eu golwg hwy, a phorth i'r eglwys yw'r ysgol.

Os cyfrifir rhoddion yr uchelwyr at yr ysgolion gramadegol ac elfennol yn rhan o gyllid crefydd, yna gall yr Eglwys hawlio cael ei chydabod yn anrhydeddus yn y gangen hon o haelioni. Y mae grym, hefyd, yn ei dadl mai eisieu mwy o gyfoeth sydd ar grefydd, ac nid llai; ond oni chred dyn ddigon yn ei grefydd i dalu cost ei hallorau o wirfodd calon, gwan, yn wir, yw ffydd hwnnw. Ychydig o Gymry sydd oddimewn i'r gorlan Babaid, er fod iddynt, fel cainc o'r Celtiaid, lawer o hud mewn defod gyfrin, a delw dlos. Gall yr offeiriad Pabaidd wacâu llogell y llafurwr pryd y mynno, a thynnu o logell y pendefig yr hyn a geisio. Oni lunir bywyd cenedl ar linellau crefyddol, crino a wna; ac oni red crefydd gwlad yn gyfochr â theithi meddwl a neilltuolion athrylith y bobl, ansicr fydd ei gafael. Ond cyn y gallo "nerthoedd y byd a ddaw" roi llun ar fuchedd cenedl a cheinder ysbrydol ar ei gwladgarwch, rhaid i gyfoeth eu gwasanaethu, a pharatoi iddynt arfau a gwisgoedd na all llwch y byd mo'u rhydu na'u llychwino ychwaith.

Wedi cael ohoni gwblhau ei chyfundrefn addysg, disgwyliad y cawsai meddwl Cymru "hawdd hynt a deau helynt" i dramwy drwy barthau eang o deyrnas dysg a diwylliant. Gwyddid fod cyflawnder o drysorau gwerthfawrusach na'r perlau drud ym meddyliau meibion a merched y werin, a mawr obeithid y gellid trin athrylith y genedl ar linellau cyson â'i hanian. Crynodd natur y bobl gan don o orfoledd pan agorwyd Colegdy Aberystwyth, a bu llawenydd mawr pan gwblhawyd y gyfres o sefydliadau gyda cholegau Bangor a Chaerdydd. Ymwynfydodd y wlad pan sefydlwyd yr ysgolion sir, ac y rhoed cyfle i fab y tyddyn a merch yr amaethdy gwledig lamu o ris i ris hyd ysgol dysg; ac ni chychwynnodd cyfundrefn o addysg yn fwy addawol erioed. Torrodd gwawr yr "oes oleu" dros y tir, a hyd yn hyn y mae bywyd Cymru yn prysur newid gwedd wrth rodio i gyfeiriad y dydd. Ond digon prin y mae pobl Cymru'n sylweddoli'r perygl y mae ei chyfundrefn addysg ynddo ar hyn o bryd. Ni all ein Colegau dalu cyflog digonol i'r athrawon i'w galluogi i fyw yn gyson ag urddas eu swydd, ac i deimlo'n sefydlog yn eu cylchoedd; a phan fo cylch yn wag, ofer disgwyl i'r tâl a gynygir am ei waith lygad-dynnu athrylith ddisgleiriaf y wlad i'w geisio. Ac y mae Prifysgol Cymru yn ddigon hen bellach i wneuthur llawer o waith

ymchwil ac arbrawf, pe bai modd ganddi; ond oni ychwanegir yn fuan at gyllid y sefydliad cyll Cymru'r cyfle i godi *arweinwyr* ym myd gwyddor a dysg. A chyn brudded â hynny yw y rhagolwg o fethu darpar ysgoloriaethau ar gyfer plant gwerin sydd â'i haur yn brinnach na'i thalent. Mae'r Brifysgol bellach mewn cyfwng y disgwyl gwybodaeth am gyfraniadau helaeth oddiwrth ei hathrawon, ac anturiaethau ar ran y dosbarth gloywaf o'i myfyrwyr. Onid yw deall yn llefain ar berchenogion da a thiroedd, yng nghwpled y bardd?—

Na chynilwch, anwylyd,
Tâl Duw gost y tlawd gyd.

Gwaeth fyth yw cyflwr pethau ynglŷn â'r Ysgolion Sir. Enynnodd y rhai hyn syched anniwall ym mynwes Cymru am wybodaeth a cheinder, ac o'u herwydd cyfyd y meddwl Cymreig ei olwg i fynyddoedd y ddaear newydd, lle mae'r gwir heb gwmwl dros ei nen, â'i wyneb wedd yn ddinewid loyw. Ond rhaid i un peth o ddau ddigwydd ar fyrder, naill ai rhoi'n helaethach i gyllid yr ysgolion gan y llywodraeth a'r bobl, neu orfod gostwng safon yr addysg a gyfrennir ynddynt; ac oni fyddai hynny'n alanas? Onid oes yma gyfle ysblennydd i ddwyn addysg a chrefydd Cymru i gyswllt annwyl ac agos â'i gilydd? Y mae yng Nghymru ugeiniau lawer o eglwysi a allent gyflwyno gwerth ysgoloriaeth flynyddol i'r ysgolion yn eu cylchoedd, ac mor hawdd a hynny fuasai i'n heisteddfodau a'n cyfarfodydd llenyddol roddi cyfran o'u helw i'r un amcan. Drwy hyn gellid llunio llên, addysg, a chrefydd Cymru yn rhaff deircainc yr hon ni ellid ei thorri, a galluogid ein cenedl i ddyrchafu ei phen yng ngwydd y byd. Mae ysbryd y bore'n cyniwair drwy'r tir, teimlir diddordeb newydd yn yr iaith—tarian bennaf ein cenedlaetholdeb, a dysgir ni i drin un o arfau llenyddol gloywaf Ewrob yn null y campwyr gynt. Ond cynnil iawn yn estyn cyfoeth ei gymorth i'r genedl yng nghyfnod y dadeni. Anaml yr â cylchgrawn Cymraeg drwy ddrws y plas, ac ychydig o'n cyfoethogion a wyddant am felyster ein telynegion a'n cywyddau; Saeson mewn iaith ac arferion ydynt. Mae eisieu geiriadur teilwng o'r oes ar Gymru, cymwys i gyflwr presennol addysg yn ein gwlad; ond pwy a rydd y miloedd gofynnol

i'w gynyrchu? I ychydig y mae ysgrifennu Cymraeg yn talu heddyw, a themtir athrylith y genedl i siarad iaith ddieithr fel y gallo fyned i farchnadoedd y byd i geisio aur am ei gwaith. Am na chred ein cyfoethogion yn neges ac iaith Cymru rhaid i'r cenedlgarwr fodloni i ddwyn y groes am gryn amser eto; ac y mae iddo esiamplo yw yn y pennaf o gymwynaswyr Cymru—Mr. O. M. Edwards, gŵr yn perchen athrylith a medr llenyddol, a allasent, pe mynasai ef, ei osod ymhlith goreugwyr llenyddiaeth Saesneg, ond a aberthodd arian ac amser i wasanaethu Cymru, ac i dywys yr hen wlad yn ei blaen. Cyfnod costus i genedl yw cyfnod y deffroad; rhaid aberthu yn nhymor gwanwyn. Os yw'r adfywiad presennol ynglŷn â'r ddrama i fyned rhagddo gan ymgadw'n bur, rhaid i'r mudiad gael cymorth a nawdd y cyfoethog. Ychydig o wŷr yng Nghymru heddyw sydd a'u diwylliant yn ddigon eang a'u gwybodaeth o fywyd y genedl yn ddigon dofn a thrwyadl i ddisgrifio a dehongli hanes y wlad. Oni ellir denu'r gwŷr athrylithgar hyn i sgrifennu dramodau, ni fydd gwerth yn y mudiad; ac oni chefnogir hwythau gan oludogion y wlad, ni allant roi'r amser a'r llafur dyladwy at y gwaith. Perygl y mudiad ar hyn o bryd yw i gwac a chlebrwr y clwb wthio ei sothach dadleuol i sylw yn enw'r ddrama. Bu dawn y Cymro i ganu'n derbyn noddod y castell a'r neuadd gynt, ond ni chaniateir i athrylith Gymreig fynd yn nes na'r porth heddyw, ac nid i ganu yr â yno, ond i gwyno a chardota. Trueni na ellid troi ffrwd cyfoeth at wasanaeth y deffroad sy'n gwisgo bywyd y bobl ag addewidion ir. Rhaid cyfaddef fod ein gwlad wedi magu rhai tywysogion yn y gras o haelioni. Rhoddwr anrhydeddus o hael at grefydd yng Nghymru oedd y diweddar Robert Davies, Treborth. Ei ddysg ef oedd mai crefydd oedd nerth pwysicaf cenedl, a bod yn rhaid iddi ddibynnu ar roddion ewyllysgar credinwyr. Dadleuai y cai addysg a chyfryngau diwylliadol eraill eu rhan o drethi'r wlad, ac o gefnogaeth cyfoethogion ar wahân i'w cred; ac am hynny cyfyngodd ef, i raddau, ei haelioni i'r maes crefyddol, a mawr y lles a wnaeth arian y dyn da hwn i Gyfundeb y Methodistiaid. A phwy a wŷr roddion yr yswain o Landinam i grefydd, addysg a phob achos da yn ein gwlad? Y mae Mr. David Davies yn ŵr mawr mewn gwirionedd, yn darllen angen gwlad yn graff a gonest, yn rhoi yn hael ac yn trefnu'n

ddoeth ; a chofgolofn i'w enw a erys fyth yw ei ymdrech i lanhau Cymru o'r pla y syrthiodd Ann Griffiths, Golyddan, a Ben Bowen, a miloedd o Gymry ieuainc eraill dan ei raib.

Dywedir fod rhoddion distaw Syr William James Thomas yn aneirif, a'r nef, gydag ychydig o bwyllgorwyr daearol, yn unig a wŷr y swm a roddes i'n sefydliadau addysgol a dyngarol. Cofir amdano fel un a wnaeth ei oreu gyda'i gyfoeth i gau'r glofeydd rhag y danchwa, ac i godi yng Nghymru wŷr medrus i ofalu am iechyd y wlad. Hir y parhao'r ddau bendefig a enwyd i wasanaethu'r genedl â'u golud. Hael a phrydferth iawn y rhydd Syr John Prichard-Jones o'i gyfoeth at angen gwlad. Sieryd neuadd y dreflan dawel, a choleg y ddinas, am ei haelioni gwladgar, a gwell nag aur dillyn yw'r cenedlgarwch a'i trodd yn gyntedd i deml dysg. Ond o'r holl roddwyr tywysogaidd sydd yn y wlad, nid wyf yn meddwl fod haelioni yr un ohonynt mor genedlaethol dlws ag eiddo Syr John Williams. Gŵr a enillodd ei gyfoeth â'i fedr a'i athrylith yw ef, a gwareddodd lawer bywyd o grafanc marwolaeth cyn hyn. Y mae ei hanes ef ar gael yn y bylchau cyfyng, ac y mae iddo enw da ym mhlas y brenin, ac yn mwthyn y llafurwr. Wedi ennill ohono gyfoeth lawer, gwelwn ef yn casglu ynghyd gynyrchion gwasgaredig athrylith Gymreig, ac yn gwneuthur mwy na neb arall i drefnu iddynt gartref diogel. Tra llifo Rheidol ac Ystwyth i Fau Aberteifi, bydd y Llyfrfa ar lan y lli yn sôn am gariadus ymdrech y Cymro hwn dros lenyddiaeth ei wlad. Pe cawsid cant o'i fath ef yng Nghymru heddyw, diogelid ein hiaith a'n harferion, a cheid gweled Cymru oleu'n Gymru lân, ac iaith a llên y genedl yn gynefin gyfarwydd â phob cartre yn y tir. Troed ein cyfoethogion eu sylw at ofynion *cededlaethol* ein bywyd ; ac O, na welem eto lawnt y neuadd a ffald y castell yn ymddifyrru'n sŵn y Gymraeg bêr, a chanu Cymru yn cael cysegr ar aelwyd pob cartre o Lanandras i Dyddewi, o Gaer-gybi i Gaerdydd. Yn nesaf at fendith Duw, angen mwyaf Cymru yn awr yw aur ei chyfoethogion.

Glan Aman.

RHYS J. HUWS.

RHOBAT LLWYD

CHWYRNU'R hir Sul yn sê't y Llan
 Ni ddaeth i'w ran erioed;
 Ond aeth ryw Sadwrn at y llu
 Sy'n cysgu'n sŵn y coed.

Pan rodiai'r brodyr yn ddi-feth
 I wrando'r bregeth brudd,
 Fel canu trwmp y torrai 'i lef
 Ar dangnef bore'r Dydd.

A chyda'i ddefaid fel o'i fodd
 Ymrodd am dymor hir,
 A thyfodd llawer hesbwrn llwm
 Y degwm ar ei dir.

Arweiniai'i lydnod i'w rhodfeydd,
 Ac i'w porfeydd ei fyllt,
 Heb awydd ac heb ôg i drin
 Ei ddarn o gomin gwyllt.

Fe roddai'i gyfrif yn ei bryd,
 A chrafa'i'r byd heb och,
 A'r llwdwn du a'i famog wen
 Yn crafu'r gaenen goch.

A phan ni chlywid mwy ei drwst,
 Na'i ffrwst ar war y ffridd,
 Fe ddaethai gŵr i ben ei raff,
 A phagan praff i'r pridd.

Chwyrnu'r hir hwyr yn sê't y Llan
 Ni ddaeth i'w ran erioed;
 Ond aeth brynhawngwaith at y llu
 Sy'n cysgu'n sŵn y coed.

Tal y sarn.

R. WILLIAMS PARRY.

GOHEBIAETH

CYMAINT

MR. GOLYGYDD,—Darllenais eich ysgrif yn Y BEIRNIAD ar y gair *cymaint* gyda blas. Y mae eich dadl yn gyfryw na ellir ei throï'n ol. Efallai mai dymunol ddigon fyddai fod *cynifer* yn dynodi 'number' bob amser, a *chymaint* yn dynodi 'quantity'; ond y mae iaith llenyddiaeth ac iaith llafar gwlad yn gryf yn erbyn. Meddyliais am eiriau ereill yn y Gymraeg sydd a dwy ystyr iddynt, yn debyg i *cymaint* yn eich ysgrif. Dyna *digon* er enghraifft. Y mae'r gair yn golygu ambell waith, 'quantity' yn gyfystyr a 'sufficiency,' 'plenteousness'; brydiau eraill, golyga 'number,' gan agoshau at fod yn gyfystyr a 'many.' Cymerer yr enghreifftiau canlynol—

"Cefais ddigon o fara" (*quantity*),

"Yr oedd ganddo ddigon o ddynion" (*number*).

Nid yw Silvan Evans (s.v. *digon*) yn cyfeirio at y gwahaniaeth hwn. Cymerer eto y gair *llawer*. Ceir hwn hefyd yn dynodi 'quantity' a 'number,' megis—

"Cafodd lawer o fara."

"Yr oedd ganddo lawer o ddynion."

Ac ar lafar gwlad defnyddir y ddau air hyn fel cyfystyron—

"Dafydd oedd y goreu o ddigon,"

"Dafydd oedd y goreu o lawer."

"Yr oedd Iorwerth *ddigon* (neu *llawer*) o flaen Gwilym."

Yr eiddoch yn llengar,

DAVID SAMUEL.

Yr Ysgol Sir,
Aberystwyth.

Diolch i Mr. Samuel am ei lythyr. Y gwir yw, wrth gwrs, nad oes odid air yn Gymraeg yn meddwl swm na ellir ei arfer am nifer hefyd. Crybwyllais y tro o'r blaen fod *many* yn golygu 'more' yn gystal a 'greater,' gallaswn ychwanegu fod *llai* yn golygu 'fewer' yn gystal a 'less.' Dengys Mr. Samuel fod *llawer* yn sefyll am 'many' a 'much'—gweler fy ngramadeg innau, td. 310; yr un modd y mae *ychydig* yn sefyll am 'few' a 'little.' Ar gyfair *digon* yn y ddwy ystyr, gellir nodi *bychan*: *bychan* o le, *bychan* o gyfrif. Nid rhyw hynodrwydd ar y Gymraeg yw hyn; ond fe'i ceir ym mhob iaith. Yn y Ffrangeg fe arferir *beaucoup* am 'much' a 'many'; *trop* am 'too much, too many'; *combien* am 'how much? how many?' *peu* am 'little, few.' Yn yr Almaeneg fe geir *wenig* am 'little, few,' a *viel* am 'much' a 'many.' Yn Saesneg y mae *plenty* yn amrywio fel ein *digon* innau; gellir dywedyd *some wine a some walnuts, more cheese a more men*; a dyna *majority*, o *major* 'greater' wedi mynd yn 'fwyaf-rif.' Mae'n wir fod *digon* o enghreifftiau hefyd o eiriau gwahanredol i'r ddwy ystyr, megis *tantus a tot* yn Lladin, a *many a much* yn Saesneg; ond nid yw'r cais i gyfyngu *cymaint* i 'as much' yn ddim amgen yn *chais* i gymhwyso rheol y Saesneg at y Gymraeg.

Hyd yn oed petai'n sicr mai 'quantity' a olygai *maint* yn wreiddiol, dengys uchod mai priod-ddull cyffredin fyddai ei arfer am 'nifer'; ond fy syniad i y mai'r gwrthwyneb a ddigwyddodd yma, ac mai 'nifer' ydyw ystyr lythrennedd gwreiddiol *maint*, gan na ellir egluro'i darddiad yn hawdd ond fel enw rhydd.

Y mae'n wir fod yr ystyr o 'size' yn yr Wyddeleg hefyd, a dengys hyn ei bod yn ystyr hynafol. Ond y mae yn Ffrangeg air *maint* 'many a,' fel yn *maint bonhomme* 'many a man.' Gynt yr oedd hwn yn enw, yn golygu 'many'; a dywedir i'r gair Celtaidd ydyw. Os felly, rhaid mai'r un ydyw a'n *maint* ninnau; ac y mae hynny'n cadarnhau'r syniad mai 'nifer' oedd yr ystyr gysefin.

Wrth gwrs nid yw Golygydd y *Drych* wedi ei argyhoeddi, eithr deil yn dynn w syniadau peiriannol yr oes o'r blaen. Yn rhifyn Chwef. 19 traetha Pedr Alaw lyfr o waith Index, sef y Golygydd; "rhagfarn" yw testyn y bennod gyntaf, medd Pedr, "Profir mor araf ydym i dderbyn goleuni newydd ar bethau. Fe dywed yr awdwr: 'Y rhai cyndynaf yn proffesu cariad at y gwirionedd yw y rhai anhawddaf i'w cael i goleddu y gwirionedd pan ymddengys mewn goleu goleuach.' Dyna bictiwr byw o Index yr ieithydd gan Index yr athronydd. Ni raid i'r drafferthu i ateb ei wrth-ddadl. Ar ei diwedd fe gymer arno'i hun, yn awdurdod a digrif iawn, gywiro fy Nghymraeg. Dywedais "ein bod yn deall ein bus *cystal* ag yntau." Hysbysir fi mai *gystal* a ddywedasai ef. Edryched Eiriau Silvan Evans dan y gair, ac fe wel mai *cystal* a ddywed pawb yno; dyma'r enghraifft olaf a ddyfynnir—gwaith Dr. John Davies: "Megys nas gall y rhai sy yn rhoi mewn niwl weled y niwl *cystal* a'r rhai sy'n sefyll ar fryn ennyd oddiwrtho." Dyweders i Index heblaw un ieithyddol. Ymddengys ei fod yn tybio fy mod i'n ddiwrtho; camgymeriad mawr—yr wyf yn hoff iawn ohono. A'm dymuniad yw i'r faddo fyfyrrio ar ei eiriau ei hun a geiriau Dr. Davies.—GOL.

HAWL AC ATEB

HAWL

15 Somerset Road,
Barry,

Rbag. 29, 1913.

At Olygydd Y BEIRNIAD.

R,

Diolch am rifyn Gaeaf 1913. Cefais flas a hwyl ar ysgrif Miall ac ar eich adau ar ystyr *Welsh*.

a gennyf am y croeso i anfon gofyniadau. Wele rai yr hoffwn esboniad arnynt ddaw cyfle.

Pa un o'r ddau ofyniad hyn yw'r goreu neu a gymeradwyir gan lenyddiaeth an briod-ddull ein hiaith? Dyma'r ddau ofyniad neu ymadrodd:—

- (a) Beth o'r gloch yw hi? } Gadewir allan y *pa*.
(b) Faint o'r gloch yw hi? }

a glywais ac a ddysgais i gyntaf yng Ngodre Ceredigion.

Beth yw'r gwahaniaeth rhwng *ond* ac *ei*tr? Rhodder enghreifftiau.

Beth yw'r gwahaniaeth rhwng *llanw*, *llenwi* a *lleinw*? Defnyddir hwynt aml bregethwr driphlith-draphlith fel pe baent yn gyfystyr.

i honnaf ddarfod i mi ofyn y pethau aneglur hyn yn y modd goreu, ond hyderaf bellwch yr anhawster. Gobeithiaf y bydd ateb y gofyniadau hyn o fudd i s darllenwyr Y BEIRNIAD.

ele raglen Undeb y Cymdeithasau Cymraeg.
lwyddyn newydd dda!

air *eto*. Yn eisiau: Arwyddair twt i Undeb y Cymdeithasau Cymraeg.
yddoch chwi am un? Diolch os awgrymwch rywbeth tarawiadol.

Yn bur,

D. ARTHEN EVANS.

ATEB

Dull y Dehau yw'r naill, a dull y Gogledd yw'r llall. Y mae arfer yn cyf-hau'r ddau, ac ni wn i fod dim yn neddfau'r iaith yn condemnio'r un ohonynt. unig fe ellir dywedyd fod dull y Gogledd yn hyn, fel mewn canu penillion, yn nodweddiadol Gymreig. Fe arferir *pa faint* yn Gymraeg lle ni ellir dywedyd *much* yn Saesneg, megis "pa faint yw ei hyd?" neu "ei led?" neu "pa t yw ei bris?" Efallai fod hyn eto yn tarddu o ystyr wreiddiol *maint* fel enw ol—*pa faint* 'what figure?'

Nid oes gysylltair cyffredin mewn hen Gymraeg am 'but' ond *ac*. Gair yw yn tarddu o'r hen elfen gyntefig *at-*, sy'n golygu 'and' a 'but.' Y mae iddi arall *et-*; ac yn Lladin aeth *et* yn 'and' ac *at* yn 'but.' Braidd yn anghyfleus yr hen Gymraeg oedd fod *ac* yn dynodi 'and' a 'but'; ac o dipyn i beth ef pwyd geiriau eraill ar arfer am yr olaf. Gair cyfansawdd amlwg o o a *nid*

ydyw *onid*, a fyrrheir yn awr i *ond*. Ei ystyr, wrth gwrs, yw 'if not'; ac arfer o flaen enw neu ragenw, fel y gwneir fyth mewn ymadroddion fel "Neb ond I," sef 'no one if not Jesus,' neu 'except' neu 'but' Jesus. Ffurf o flaen *enw* y *onid*, megis "nid Dafydd," "nid myfi," etc. O flaen berf ceir *ni*, ac felly *oni*, *oni ddaw* 'if he does not come,' 'unless he comes.' Gwelir wrth hyn mai'r ff flaen *enw*, sef *onid*, oedd yr un a ddaeth i olygu 'but'; ac yn ddiweddarach, a wyd hwnnw fel 'but' ar ddechreu brawddeg. Nid wyf yn cofio am enghraifft hynny yng Nghymraeg y canoloesoedd.

Ystyr *eithr* yw 'except,' ac y mae o'r un tarddiad a'r Lladin *extra*; arddo ydyw hwn, ac o flaen *enw* neu ragenw yn unig y gellid ei arfer gynt; "nid oes eithr ef" 'there is no one except him,' yn wreiddiol 'outside him,' cymharer e. Wrth reswm, y mae ei arfer o flaen berfenw yn beth hollol gyson â'i ystyr wreiddiol fel hyn, *eithr fy mod*, 'except my being,' hynny yw 'but that I am.' Tebyg mae arfer yna y deuthpwyd gyntaf i arfer *eithr* o flaen brawddeg, megis *eithr yr* 'but I am.' Felly am *ond* hefyd. A sylwer na ellir hyd y dydd heddyw ar gyfansoddaid *oddieithr*, a lygrir yn fynych i *oddigertb*, ond yn unig o flaen enw berfenw: gellir dywedyd *oddieithr fy mod*, ond ni ddwyddir *oddieithr yr wyf*.

Y mae yna air arall cyffelyb na sonia fy ngohebydd amdano, sef *namyn*. Ffurf hynaf hwn yw *namwyn*; ac ymddengys mai ei ystyr yw 'nid mwy na'; o hysawdwr daeth i olygu 'dim ond,' ac 'ond.' O flaen enw y daw hwn yn briodol hefyd, gweddai ei ystyr; ond arferir ef o flaen brawddeg eisoes yn ystori Macsen: "na os mifi a gâr yr ymherawdr," 'but if it is I that the emperor loves.'

Fel y gwelir, geiriau i'w harfer o flaen enwau oedd y tri a arferir am 'but.' Hysawdwr sylwais i, yr olaf a arferwyd gyntaf amdano fel cysylltair; ond y mae'r ddeuderaill ar arfer felly ers canrifoedd bellach. O ran cywirdeb nid oes wahaniaeth yn y byd rhyngthynt. Ond *ond* yw'r mwyaf cyffredin am mai *ond* a glywir mhibobman ar lafar; *eithr* y mae *eithr* yn gyfleus i amrywio'r ymadrodd, a llwytho'r brawddegau ag *ond*, *ond*, *ond*.

3. Ffuriau ar y berfenw ydyw *llanw* a *llenwi*, a'u hystyr yw 'to fill.' Y canoloesoedd *llenwi* a *llewni* a geir fynychaf o lawer; ond y mae *llanw* i'w harfer hefyd. Yr olaf yw'r ffurf a arferir yn y Deheudir, ac yn sicr ni ellir ar un cyfrinchondemnio, er efallai fod *llenwi* yn hŷn. Y ffurf *llanw* hefyd ydyw'r ail berfenw unigol gorchmynnol 'fill thou'; megis "*Llanw*'m henaidd dygariad." Y tryd person sengl presennol mynegol ydyw *lleinw*, a'i ystyr yw 'he fills,' 'she fills,' 'it fills.' Ni ddylai fod mwy o betruster ynghylch *lleinw* 'fills' a *llenwi* 'to fill' nag ynghylch *tyr* 'breaks' a *torri* 'to break.'

4. Efallai yr enfynd rhai o ddarlennwyr Y BEIRNIAD awgrymiadau am arwydd

HAWL

Penrhyn,
Penybanc Road,
Ammanford,

5. 2. 14.

ANNWYL SYR,

Fe ddymunwn yn fawr ofyn i chwi pa gystrawen sy'n iawn ei defnyddio ar ol y gair bychan un sillaf *nes*.

Yr wyf wedi sylwi bod y Beibl yn ddiethriad, a'ch bod chwithau hefyd yn ddiethriad. Caniadau a'ch ysgrifau, yn defnyddio'r berfenw ar ol *nes*. Ond tuedd ysgrifennu ereill yw dibrisio'r gystrawen bert hon.

A thwybiaf hefyd y dylai llenorion a beirdd gofio am eich rhybudd ynglŷn ag
grifennu'r fannod o flaen enw afon, yr hyn nad yw'n Gymraeg ond idiom Saesneg.
A oes modd cael ysgrif faith gennych ar y cwestiynau yna mewn rhifyn dyfodol
BEIRNIAD? Gobeithiaf fod.

Yr eiddoch yn bur,

JAMES HUGHES.

ATEB

Yr un gair yn union ydyw *nes* 'until' a *nes* 'nearer'; ac fe seinid yr *e* yn hir yn
naill fel yn y llall hyd yn gymharol ddiweddar. Gynt fe ellid arfer y radd gym-
rol heb *na* ar ei hôl; a cheir enghraifft o hynny mor ddiweddar a Williams
nt y Celyn:—

Golchi ddu gydwybod aflan

Lawer gwynnach eira mân;

'hiter *than* fine snow' a olygir. Felly arferid *nes* yn uniongyrchol o flaen enw i
ynodi 'nearer than'; o hynny fe ddaeth yn naturiol i olygu 'this side of,' ac o
nny 'until.' Weithiau fe'i ceir o flaen enw cyffredin, fel *nes benaint* yn Lewis
yn Cothi am 'until old age.' Ond o flaen berfenw y ceid ef amlaf, megis *nes dyfod*
ono, neu *nes iddo ddyfod*, neu *nes ei ddyfod*, 'until his coming,' 'until he comes.'
mae *nes* fel yna yn fath o arddodiad a'r enw'n wrthrych iddo.

Y mae modd gwneuthur ymadrodd enwol o frawddeg drwy roi y o flaen y ferf.
l hyn, *daw* 'he will come'; ond y *daw* 'that he will come' yn enw i sefyll fel
wrthrych berf neu arddodiad; megis *gwn y daw* 'I know that he will come.'
merer yn awr arddodiad fel *wedi*; dywedir *wedi dyfod ohono*, neu *wedi ei ddyfod*
after his coming'; ond gellir hefyd arfer berf ar ei ol drwy roi y o'i blaen, megis
del y del 'after he comes.' Rywbryd yn gymharol ddiweddar fe ddechreuwyd
ier y gystrawen hon gyda *nes*; yr enghraifft hynaf a ddyfynnir yn fy ngramadeg
yw "nes y dël y dydd" o'r *Cefn Coch MSS.* td. 211, tua diwedd yr ail ganrif ar
atdeg. Gwelais yn ddiweddar enghraifft hŷn na hynny; ond yn anffodus ni
eddwais nodiad ohoni. Byddaf yn ddiolchgar i ryw ddarlennydd a wŷr am
yghraifft hŷn os eufyn i mi gyfeiriad ati.

Ond y mae'r hen gystrawen yn fyw iawn eto ar lafar gwlad; ac fel yr awgryma fy
bhebydd y mae hi'n llawer prydferthach heblaw bod yn rymusach, na'r gystrawen
wydd.

Hyderaf y ceir cyfle rywbryd i ymdrin â chwestiynau o gystrawen a phriod-ddull;
y cyfamser croesewir ymholiadau fel yr uchod, ac mi wnaf i'w hateb.

HEN LYTHYR

YCHYDIG flynyddoedd yn ol fe ddaeth i'm meddiant rai o bapurau Robert a Gwilym Ddu; a bu yn fy mwriad lawer gwaith gyhoeddi rhai ohonynt pan fydd gennyf yn Y BEIRNIAD. Y mae'r llawysgrifen yn y llythyr isod yn debyg law dyn, ac efallai mai'r Parch. Edward Jones a'i hysgrifennodd dros y weddw

Braich Talog

Ebrill 29ain 183

Y Bardd enwog,

Y mae gennyf *Gist*, wedi ei pharatoi yn hardd a gwyh, i'w rhoddi ar fedd hên Briod cu ac hoff; fel arwydd i'r oes a ddél y mha fan y dodwyd ei ran farw huno; ac hefyd mai anwyl ydoedd gennyf yn ei oes—mor anwyl, na all yr *birae bîr bîr* fy ngadael hyd nes myned o fyd y colli cyfeillion i dawel orphwys meg yntau.—

Yr wyf yn dymuno arnoch anfon *Englyn*, neu *Englynion*, i'w torri yn Llythyren ar y *Gist*; a'u hanfon yn fuan; mor fuan ac y galloch; i'r Parchedig Mr. Edw Jones, Ysgol fawr Bangor, sef brawd i'r Parchg. Mr. Jones Llanllyfni.—

Y mae gennyf amryw seiliau i'ch gofyn yn *daer*—un peth, byddai *Gruffydd* y sôn am danoch gyda llawer iawn o hyfrydwch; fel Bardd Campus, profiadol a da ac hefyd fel dyn, cyfaill, a christion—

Peth arall,—y mae'n hawdd i mi ddëall wrth eich Llythyrau at *Gruffydd*, ei bod yn wr mwyn a charedig, o dymherau addfwyn a dymunol—

Mae'n debyg na bydd ond yr eiddoch ar ei Fedd—os na chaf un neu ragor g *Dewi Wynn* i'w hychwanegu—

Yr achos o'm os o'i blegyd ef, yw i mi glywed ei fod yn afiach—anfonais llin atto yr un amser a hon attoch chwi—ac efallai y gwna ef, er yn lled afiach, an *Englyn*, neu ddau—gobeithio hynny o leiaf—

Byddwch cystal a chyflwyno fy mharch diffuant i'ch gwraig—a dywedwch wrt Mrs. Williams fy mod yn diolch am y gwahoddiad caredig a anfonwyd am i *Gruffydd* a minnau ddawed i'r *Bettws fawr*—

Ni raid i mi roddi darluniad o *Gruffydd* i chwi, na dywedyd pa fath ddyn ydoedd gwyddoch hynny yn dda—o gobeithio yr wyf yn fawr iawn na siomwch fi yn hyn gais a disgwyliad—

Mae y bachgen yma Ellis G. Williams, yn cofio attoch yn garedig—
Anfonwch fel y canlyn— | Rev'd. E. Jones. | Fair View. | Bangor.

Ydwf yr eiddoch, yn hiraethlawn,
Elizabeth Williams
gweddw,

Guttyr Peris.

[Cyfeiriad ar y cefn:]

Mr. Robert Williams.

Bard.

Bettws Fawr,

Llanystumdwy.

Eifionydd.

Nr Cricerth.

To be forwarded }
Immediately }

ADOLYGIADAU

Welsh Vocabulary of the Bangor District, by O. H. Fynes-Clinton, M.A., Professor of French and Romance Philology at the University College of North Wales, Bangor. Printed for the author by Horace Hart, M.A., at the Oxford University Press, 1913. Td.—xxvii, 619. Pris 21s. net.

Yn y mae ysgolheigion a llenorion Cymru wedi agor eu llygaid eto ar bwysigrwydd tafodieithoedd. Y mae llawer yng Nghymru, y mae'n wir, sy'n barod i deimlo w ddi-ddordeb artistig yn nulliau siarad pobl y wlad, yn union fel yr edrych rhai cerddorion hen fflasiwn ar y caneuon gwerin a atgyfododd Dr. Lloyd Williams ac llo angof ac amarch. Ond y mae i eiriau gwerin ac i ganu gwerin ddylanwad er dyfnach a mwy parhaus na'r diddordeb chwillfrydig hwnnw a enynnant ym dawl y llenor llyfr a'u cerddor llyfr,—hwynt hwy ydyw'r ystôr gudd sy'n cyfyngu bywyd newydd i bob llên a chân. Ohonynt hwy y mae'n rhaid i lenyddiaeth cerddoriaeth dynnu eu nerth, pan ddaw dydd pob adnewyddiad mawr; yn wir, bynt hwy yn unig y gellir cael adnoddau a nerthoedd newyddion a fo'n hollol ddlaethol, gan mai'r dafodiaith a'r gân werin, a hwy'n unig, yn y radd gyntaf, gallu mynegi meddwl cyfansawdd holl gorff y genedl. Dyma'r unig ffisggyeth naturiol i wella diffyg chwaeth mewn llên a chân; wrth wybod am y rhain ae teimlo ar unwaith fod barddoniaeth Islwynig yr hen "feirdd newydd," a ddoriaeth fel "Llam y Cariadau" yn bechodau anfaddeuol yn erbyn chwaeth. Y mewn gair, ydyw'r halen sy'n cadw ein holl fywyd llenyddol a cherddorol yn ac yn iach.

Yn y rhesymau hyn ac amryw ereill, buasai'n dda gennym groesawu'r llyfryn hon a fuasai'n helpu rywfaint i roi geiriau'r werin ar gof a chadw; ac yn sicr, pan gwaith fel hwn sy'n dangos ôl llaw'r meistr ymhob gair ohono, ni allwn lai na i gwrogaeth ein diolch llwyraf i'r awdur. Dewisodd yr Athro Fynes-Clinton dafodieithoedd cyfoethocaf Cymru, a gwnaeth gofnod ohoni gyda'r fath gywirdeb a ffyddlondeb ag a fydd yn destun syndod blynyddoedd lawer. Yr oedd yn d'i'r awdur, wrth gwrs, ei gyfyngu ei hunan i ran neilltuol o'r wlad, a honno'n fechan iawn, rhyw ddeugain milltir ysgwâr, ac yn naturiol iawn, dewisodd y mae'r oedd ef yn byw ynddi. Ond prin y mae'r rhanbarth a ddewisodd, er lleid y mae, yn hollol unrhywiog, gan fod dylanwad iaith Môn yn llawer amlycach o apas Bethesda nag mewn rhannau eraill; ond yr oedd yn rhaid rhoi rhyw derfyn i'r hwy. Fe ddywed yr awdur yn ei ragymadrodd (p. ii) ei fod wedi dilyn y geiriau'r siaradwyr hynaf, ond y mae gennym ychydig bach o gŵyn yn ei erbyn yma. Ydyw, yn ein barn ni, wedi dilyn bob amser y llafar gwlad goreu,—hynny yw, mae weithiau yn cofnodi'r dulliau mwyaf sathredig a mwyaf diweddar, er bod y geiriau'r siaradwyr hynaf yn llawer tebycach i'r dull llenyddol. Dyma rai esiamplau wedi eu rhoi ar antur,—yr ydym yn newid dull seinyddol yr awdur i'r llythreniad cyffredin. Yn dud. 8 ceir "am faint o'r gloch *gymmwchi* de" yn lle "cymmwchi" neu "cymmwi"; ar dud. 15, "helynt *feriba* fyw" yn lle "fertha'n"; ar dud. 29 "os *di* dwrddio nw" yn lle "gawni"; ar dud. 53, "lle braf iawn i ista *ydi* ymma" yn lle "sydd ymma" neu "ydi hwn." Wrth gwrs, nid ydym yn ameu am funud ydyw'r ffurfiau hyn i gyd i'w clywed, ond nid ydynt yn cynrychioli'r dafodiaith y lleifer hi gan y siaradwyr goreu.

Am y moddion a gymerodd yr awdur i lythrennu'r dafodiaith, nid oes genn ond mawr gamoliaeth ac edmygedd. Bu'n ofalus neilltuol i ddewis arwydd bob un o'r gwahanol seiniau a arferir wrth ynganu'r iaith, a rhaid fod ganddo gl hynod o deneu i fedru canfod mor gywir y mân wahaniaethau. Er enghraifft mae ganddo arwydd gwahanol am yr y ymhob un o'r geiriau hyn—dydwy (dodw tynnu; bywyd; a'r elfen gyntaf yn y ddipton *yi* yn gwyddi (gweiddi). Gw felly fod yn Sir Gaernarfon bedwar math o ynganiad i sain dywyll yr y Gymr ac y mae gofal yr Athro Fynes-Clinton yn datrys y naill sain oddiwrth y llall yn ryfeddol. Mewn un peth yr ydym, er yn ofnus ochelgar, yn gorfod anghytuno awdur, sef ynghylch yr *n* a glywir yn *ydym*, a rhai geiriau eraill,—fel hyn. “Huw yna?”—“*Ndi*.” Llythrenna'r awdur y sillaf hon fel yr *n* gydseiniol gyffred a geir yn *andwyo*, ond yn sicr *n* lafarog ydyw, a dylai gael arwydd iddi hi ei hun.

Pwnc ddyrys iawn i'w benderfynu ydyw pa un ai *t* ai *d* a ddylid ei sgrifennu ar ond yn unol â'r hyn a gymeradwyfa'r *Welsh Orthography*, fe sgrifenna'r awdur *st*, o nid ydym yn deall paham y mae'r awdur yn dewis *ds* yn hytrach na *ts*, oherwyd nid oes amheuaeth o gwbl yn fy meddwl i mai *ts* a ddywed pobl Sir Gaernarfon a phrawf o hynny ydyw'r ffaith bod y gair Saesneg *lads* wedi mynd yn *laisb* yn rhannau gogleddol o'r Sir honno.

Weithiau, y mae'r awdur wedi methu wrth glywed yr hyn a ddywedid, er b hynny'n rhyfeddol i un a chlust mor deneu ganddo. Dyna paham, ni dybiem, ysgrifenna *peth arutbrol* yn lle *beth arutbrol* ar tud. 23; “fasiwn fagrwrath mae *wedi chael*” yn lle “*wedi gael*” ar dud. 36o (nid yw rhyw y gair yn gwnneathur gwahaniaeth yma). “*Cymra fy llw*” yn lle “*mi gymra fy llw*” ar dud. 353. Nid yw y mân gamgymeriadau hyn yn bwysig pan fo'r darlennydd yn gyfarwydd dafodiaith, ond gallent arwain dyn dieithr ymhell ar gyfeiliorn. Fel rheol, nid y awdur yn ceisio esbonio tarddiad y geiriau mwyaf anghyffredin, ond y mae w methu unwaith neu ddwy, er hynny. Er enghraifft, y mae *bodan*, sef ‘cariad’ dyfod o'r Saesneg *mot* (gweler unrhyw eiriadur *slang*) ac nid o *cyffoden*, ac nid unrhyw gysylltiad rhwng *âr* (tud. 2o) a'r *aer* yn y geiriau *ar yr aer* ‘at the post’ Llygriad yw *yr aer* yma o *y raer*, sef *y rael* ‘the rail,’ a dyna'r gair a arferir y Nghaernarfon. Ar dud. 1o ceir y frawddeg “amcan y trawr ydi i lygad o,” a chieitha'r awdur—‘the conjecturing faculty of a ploughman is in his eye.’ O ystyr y geiriau yw ‘The striker's guide is his eye.’ Ar dud. 5o cyfieithir ‘bon grybwyll’ yn ‘forsooth,’ ond ‘save the mark’ ydyw'r ystyr.

Y mae rhestr yr Athro o dermau'r ffarm a'r chwarel yn hynod o gyflawn diddorol iawn ydyw'r nodau defaid a ddangosir ar dud. 396. Prin y cawsom f cymaint ag un term a arferir ar y ffarm heb ei gofnodi, ond y mae'n ddrwg i agennym nad oes yma yr un o dermau'r morwyr, y geiriau sydd debycaf o fyn golli, a byddai Cymru'n ddiolchgar iawn pe ymgymerai gŵr profiadol fel yr Athro Fynes-Clinton â hel termau'r môr, a hynny'n fuan, oherwydd y mae'r hen dermau Cymreig a glywid gynt yng Nghaernarfon ac Aberystwyth bron iawn wedi diflan o flaen *slang* y morwr Seisnig.

Un diffyg bach arall a welson,—ni chafodd yr awdur afael ar yr enwau pr hynny a arferir yn y rhan yma o'r wlad fel math o ffordd anuniongyrchol i er pethau ereill. Dyma rai: Huwcyn—cwsig; Pyrs—diogi; Rhys—rhydd; Morys—y gwynt.

Gellid llenwi'r BEIRNIAD i gyd â phigion o gyfoeth y llyfr, ond gan nad oes mod dewis, rhaid bodloni ar gymell pawb sy'n caru iaith Gwynedd i'w darllen yn ofal. Yr ydym, fel Cymry, i'n llongyfarch am fod gennym yn y llyfr yma yr hyn ni ysgolheiddod un genedl yn y byd ddangos ei well.

W. J. GRUFFYDD

Glossary of Mediæval Welsh Law, Based upon the Black Book of Chirk. By Timothy Lewis, M.A. Manchester: University Press. Pp.—xxii, 304; price 15s.

LYFR Du o'r Weun, yn ol Dr. Gwenogvryn Evans, yw'r copi hynaf yn Gymraeg yfreithiau Hywel Dda, ac ysgrifennwyd ef tua 1200. Gwnaeth Mr. Lewis gyflawn o'r holl dermau, gan ddefnyddio enghreifftiau hen a diweddar ohonynt nertfynau eu hystyr, ac yn aml iawn dyry'r ffurfiau cyfochrog yn yr Wyddeleg, r geiriau Lladin y deilliant ohonynt. Gwnaeth waith angenrheidiol iawn i luso'r ymchwil i Gymraeg y Canol Oesoedd, a haedda glod a diolch am lafurio ddiymarbed i ddatrys anhawsterau mor fawrion. Ond nid chwarae plant yw ongli pob ffurf ar air mewn llawysgrif cyn hyned, ac yn arbennig mewn maes ddiethr a chyntefig a chyfreithiau'r hen Gymry. Dyry'r awdur gynnyg dewr pob un bron, a maidd gerdded ei lwybr ei hun yn nannedd geiriadurwyr ac nyddion doe a heddyw. Dyna'r unig ffordd i wneuthur gwaith o'r fath. Gwaeth ddim beth ddywed y geiriaduron os nad yw'r ystyr yn gweddu i'r testun. Glu'r ffeithiau, yna esbonio'n deg, pa ddull rhagorach sydd?

Mhynny, gan y credaf y bydd ei lyfr yn sicr o fod yn dra gwerthfawr, rhaid i gael ychydig o ofod i fanylu ar y mannau na fedraf gytuno ag ef. Methodd ffeithiau oherwydd prinder enghreifftiau, ac weithiau am fod rhyw ragdyb neu'i dd yn ei rwystro i weld yr hyn oedd yn union o'i flaen.

Mhyn ei ragymadrodd, wrth ymdrin ar y gair *gwynnywyr* a cheisio ei gysylltu â *fian* yn Gwyddeleg, 'mintai o filwyr crwydrol,' dywed beth fel hyn, "The word *gwynnywyr* or *gwyniaeth* (notwithstanding the assertion that it was borrowed from Latin) appears to me to be a derivation of this formed like the *fenidecht* above, and it means 'a band of warriors joined in making war.'" Awgrymaswn i fod *gwynnywyr* yn fenthyg uniongyrchol o'r Lladin *vindicta*; ac felly, er fy naethaf, rhaid i mi godi'r faneg. Ystyron *vindicta* yw, 'the rod with which a master struck a slave and thereby set him free; a freeing, deliverance, rescue; vengeance; revenge, punishment.' O'r syniad cyntaf o ryddhau daw'r o waredu, a lithra hynny yn naturiol i'r trydydd o ddial cam, a chosbi. Trown y'r Taliesin (Skene II, 123) ceir Crist yn cyfarch yr annuwiol yn y farn,

"Ac awch bi *wynnywyr*
Gwerth awch ynuyt areith.
Kayator y dyleith
Arnawch y uffern lleith."

Ystyr yn bendifaddeu yw 'Ac i chwi bydd *gwyniaeth*, sef cosb, yn dâl am eich dy eiriau. Caeir y dylaith (boltt drws, bar) arnoch yn uffern.' Ceisiwch roi band of warriors joined in making war' i mewn yn lle 'cosb' am *gwyniaeth*, a'r ynfydrwydd yw! Yn Llyfr Aneirin (Skene, 64) ceir a ganlyn:—

"Mab Botgat, *gwnaeth gwynnywyr gwreith ei law*.

, gwnaeth llaw mab Bodgad ddial neu gosbedigaeth. Yn Llyfr Taliesin (127) mair am yr "allfro" yn gorfod "tal *gwynnywyr* gwaet eu hennyd," fel pe dywedid i'r pwyth neu'r dial â gwaed eu calon (cymh. dihenyddio). Td. 185, "Kat pan yrrhynt *Gwynnywyr* a wneit." Hefyd, td. 303, "*gwynnywyr* ar Saeson," sef dial ynt, ac yn arbennig td. 172, lle trinir am blâu yr Aifft, gan gloi i fyny gyda d y cyntafanedig ganol nos (meinyoeth).

"Mwyhaf *gwynnywyr*
Ar plwyi Kynrein."

Os Israel yw'r cynrain, dyna i ni ail ystyr *vindicta*, set gwaredigaeth, rhyddhad; os yr Eifftiaid a feddylir, dyna'r trydydd, sef cosb. Yn y *Myfyrian Archaeology*, ail arg., td. 332, 20 gelwir y nefoedd yn

“Baradwys tadwys tud pob gwyniaith”;

h.y., gwlad pob diogelwch, pob gwaredigaeth, o ail ystyr *vindicta*. Ymhellach, yn ystori Kedymdeithyas Amlyn ac Amic yn y Llyfr Coch o Hergest, a argraffwyd yn y *Revue Celtique*, Cyf. iv., ceir yr ystyr yn hollol ddiamwys o waredigaeth neu wyrth. Gweler td. 234, “y edrych ar y *gwynnyeið* a daroed Duw y wneuthur yr y was.” Yn nes ymlaen, td. 242, adroddir fel y symudwyd corff Amlyn gan Dduw yn ystod y nos o'i arch ei hun, a'i roi gyda'i gyfaill Amic yn ei arch ef, ac er bod y ddau gorff yn yr un “ysgrin” nid oedd gyfyngach honno i'r ddau nac i Amic ei hun. “A gwedy gwelet o'r brenhin y *gwyrtb a'r gwynnyeið* a daroed y Duw y wneuthur yr y merthyri hynny . . .” Yma fe welir y tu hwnt i bob amheuaeth fod *gwyniaith* yn gyfystyr bron a gwrth, ac nid oes gysgod tebygrwydd i ‘fintai o filwyr crwydrol’ arno. Rhaid i Mr. Lewis ail ystyried ei Ragymadrodd ar y pen hwn.

Yn yr Eirfa dywedir mai o'r Lladin *corona* y daw ‘coron’ yn Gymraeg. Ond gan fod yr ail o yn hir, a bod o hir yn rhoi u yn Gymraeg, ni all hynny fod yn gywir. O *coróna* yn hollol reolaidd daw ‘corun,’ fel y cawn ‘ffurf’ o *fôrma*, ‘testun’ o *testimonium*. Ond daeth ‘coron’ o'r Lladin trwy'r Ffrangeg *corone* (Godefroy) neu trwy'r Saesneg *corone* fel yn Chaucer, “The stonys of hire *corone* shyne clere” (Murray, dan y gair).

Nid ‘report, information’ yn hollol yw *cyfarwyddyd* chwaith, fel y dengys enghreifftiau Mr. Lewis ei hunan, ond hanes, neu chwedl ar lafar neu lyfr. Dyna ei ystyr arbennig, un o straeon y cyfarwyddiaid. Felly yn *Lludd a Llewelys*, ll. 2, ac mewn llu o enghreifftiau yn y *Sein Greal*. Camgyfieithir yr holl frawddeg lle digwydd yn *The History of Gruffydd ap Cynan*, Arthur Jones, td. 110, “bryssywn yw briodolyn weithredoed herwyd yd edewit gennym trwy *ben gyfarwydyt*,” h.y., fel y gadawyd hwy i ni mewn hen hanes. Tybiodd Mr. Jones mai o *addaw* y daeth *edewit*, ac nid o *adaw*, a chollodd ateg i'w ddadl yn ei ragymadrodd fod yr Hanes wedi ei seilio ar hŷn copi o lawer.

Cysyllta Mr. Lewis *kanbelu*, cynhelw, â *condelgg* mewn Gwyddeleg, gan roi'r meddwl o ‘counsel’ i'r olaf. Ond ‘comparison’ yw ei ystyr medd Thurneysen (*Handbuch des Alt-Irischen*, 114) a Phedersen, a Vendryes. Dyry Kuno Mayer ‘counsel, contract, comparison’; eto ‘I compare’ yw *condelggaim* ganddo. Nid yw *delc*, *delgga* *delg* yn esbonio'r *w* na'r *b* sydd yn *cynbelw*. Ni cheir *w* yn Gymraeg o *g* os bydd *e* yn y sillaf o'r blaen: cymh. *selg*, hely, hela, hel (byth *belw*). Cyfetyb *delw* i *delb* mewn hen Wyddeleg ac nid *delg*. Onid gwell gan hynny gysylltu *cynbelw* â *belw*, *selb* yr Wyddeleg, sy'n meddwl cyfoeth, gan mai ‘nawdd’ neu ‘patronage’ yw'r ystyr yn y Gogynfeirdd? Gwedda cyfoeth yn dda gyda nawdd. At y nodyn ar *gweilyd*, gellid ychwanegu fod *gweili* ar arfer o hyd yng Ngwynedd am rydd, neu wag: megis ceffylau yn dychwelyd ‘yn weili,’ sef heb lwyth na throl nac aradr, etc. ‘Onlooker, voluntary witness’ yw cynnyg yr awdur arno, ond ymhob dyfyniad o'i eiddo ansoddair yn meddwl rhydd neu wag ydyw, i'm barn i. Yr olaf yw “Kydwaladr Kedweilydd,” sef rhydd ei roddion. Yn y cyfreithiau ceir ef bob tro am lw a roddir o wirfodd, “llw gweilydd.” Nid oes modd ei gydio wrth *gweled*.

Prin y meddir derbyn “*gueynydauc*, embroidery,” gan fod gweinidog mor gyffredin am was neu forwyn, ac nad yw *gwinbiddes* Dyfed ond llygriad naturiol o gwnio, gwnio, gwniyydes. Rhoddir *tir gwydd* o dan *gwŷdd* ‘aradr,’ ac esbonnir fel ‘cultivated land,’ er fod un dyfyniad yn cyferbynnu *tir gwydd* a thir *ffaeith*.

Yr olaf yw'r 'cultivated land,' ac yn y llawysgrif ei hun aralleirir tir gŵydd yn 'tir guyll,' sef tir gwyllt, canys dyry'r awdur ei hun *guyll* fel un o'r ffyrdd yr ysgrifennir 'gwyllt' yn y testun. Yr un gŵydd yw *gouez* y Llydaweg, *fiad* Hen Wyddeleg, a'r *gwydd* yn "gwyddlydnot" Mabinogion, R.B. 47. Dyma'r ystyr gan Fadog Benfras hefyd yn ei farwnad ar ol Dafydd ap Gwilym. "Rhaid yw," meddai, yn ol

Daearu awdl fardd gwawdlwydd
Adaw'r gerdd fal yn dir gŵydd."

Ar ol claddu awen Dafydd, rhaid gadael y gerdd yn dir gwyllt. Nid oes neb eilwng i'w diwyllio.

Ymddengys rhai o'r tarddiadau yma yn feiddgar iawn. Beth a dâl cynnyg *agen* fel o'r Saesneg Canol *agen*, a'r awdur yn gwybod fod *bogen* mewn Llydaweg yn hollol gyfystyr a'r gair Cymraeg? Pam hefyd y cynnygir 'young pig' fel ystyr *hanner bob*, *enborob*, ac eto, dyfynnu'r Mabinogion lle dywedir "hanner hwch, hanner hob," a'r gair hefyd yn hysbys drwy'r Gogledd i gyd mewn rhyw ffurf arno m hanner mochyn wedi ei halltu?

Yn groes i Thurneysen a Phedersen, dilyna Vendryes i wneuthur *coem* yn *maccoem* y gair Gwyddelig y daeth *mackwyf* ohono) yn fenthg o'r Lladin *comes*. Ond hy gryf yw awgrym *tadcu*, *mamgu* yn Gymraeg i'w barn i, gan fod *coem* 'cu' mor yffredin gyda *macc* mewn Gwyddeleg. Gweler *Handbuch d. Alt-Irischen* 215 *maicc coima* liebe Soehne" lle ceir *coima* fel ansoddair yn y lluosog. Ond enw yw *comes comitis*, a disgwyliad rhywfaint o ôl y gydsain ddeintiol yn yr achos dibynnol ynigol neu luosog, neu'r achos enwol lluosog. (Hefyd, *Vergleichende Grammatik*, Pedersen II, 16, *macc coim* 'liebes Kind').

Cynygir 'to be restive' am *llwygaw*, a 'restiveness' am *lluyc*, eto dyfynnir wpl yn disgrifio Dewi Sant yn iachau dallineb Paulinus ei athro: "Gwnaeth Dewi roddi ar hynt, I lygaid fal na lwygynt." Onid 'fel na phallent' yw'r ystyr? Creulon fuasai awgrymu fod llygaid yr hen athro yn aflonydd yn ei ben. Cymh. *Iolo Goch* Ashton, td. 351. "Rhiannedd kymyredd ku, Rhain *llwygo* rrain llywygu," yn angladd Ithael ap Rhobert. Mewn nodyn ychwanegir "Gyferbyn â'r llinell laf yn *Add. MS.* 14970 y mae Iolo Morgannwg yn sylwi, "llwygo in Glam.—*to bite or lay behind*, I.M." Hynny yw, yr oedd rhai o'r merched yn methu myned blaen gan alar, ac eraill yn syrthio i lewyg. Ymddengys 'pallu' yn nes i'r ystyr na 'bod yn aflonydd.' Am farch, "nogio" a ddywedir yn Arfon; bai damniol yw rno, fel yng nghyfraith Hywel.

Cysylltir 'eyghyau, to remain, dwell' ag *eigwys* yn y Mabinogion, R.B. 37. Ond id yw'r olaf ond ffurf y bedwaredd ganrif ar ddeg ar *engbis* Llyfr Gwyn Rhydderch, c *ennis* Peniarth 6, fel y dangosais yn *Lludd a Llevelys*, 32, ar *eigaw*. Yr hen ferf-nw cywir yodd *genni*, 'cael lle mewn peth.' Tebycach gennyf fydd *eyghyaw* y yfreithiau yn cyplysu â'r un gair yn R.B. 32, am yr un math o bobl, sef alltudion. Iedd y cyfreithiau, "ny dylyant *eyghyau* namyn y nos gyntaw o chahant bara ac un enllyn." Yn y Mabinogion cwynir fod teulu Llasar yn peri eu hatgasau yn y glad "yn gwneuthur sarhaedeu, ac yn *eigbaw* ac yn gouutyaw gwyrda a gwraged ia." Onid gofyn yn wancus, haerllug, ydyw'r ystyr sy'n gweddu oreu? (Gellir ymharu *ainc* 'greed,' *angor*, 'miser'). Cai'r alltud ofyn yn rhydd y nos gyntaf, ond wedyn rhaid iddo ymfodloni ar fara, ac un enllyn, ac nid ceisio chwaneg.

Rhoddir yr ystyron hyn i *emaruoll*, 'to confer, treat, negotiate.' Ond 'derbyn' w ystyr gyffredin *arfoll*, fel yn R.B. I, 119. Tefir gwaewffon gan Ysbyddaden, a'e aruoll a'oruc Menw," h.y., daliodd hi yn yr awyr. Dyfynna Mr. Lewis ei hun R.B. II, 187, lle mae Arthur yn arfoll Hywel fel "y gwedei aruoll gwr kyfurd a

hwnnw," sef ei dderbyn a'i groesawu yn anrhydeddus. Fel rheol yn y Brut, 'll yw arfoll. Gweler td. 141, "A gwedy kymryt kedernit gantaw ac aruoll yd ellw gwrtheyrn." Yn Lladin (*San Marte*, 89) dyna geir, "Cumque id iurejurandum confirmatum fuisset, eum a vinculis solverunt." Felly Sein Greal 270 (*Heng MSS.* 1), "wynt a roissant aruoll y Baredur ar gynnal y castell hwnnw ar anrwyd idaw ef ac y vam," sef, gwnaethant gytundeb ag ef drwy lw.

Diddorol iawn yw'r ymgais i esbonio "maen dros iael yw arglwydd," tud. 2. Cynygir mai arglwydd yw ystyr maen fel pe bai'n fenthyl neu o'r ungweiddyn Lladin *magnus*. 'A stone along ice' oedd yr hen ystyr, ond medd Mr. Lewis, "Then the meaning implied is the direct contrary to the context which is: that the lord is regarded as responsible for the weak ones, and the proverb, 'Ni bydd gwlad heb ei gadarn' appears to convey the same meaning." Methaf weld y gwir ystyr darawiad. Y mae iael neu rew yn wannach na maen, 'carreg,' ni ddeil gymaint o bwysau. Dyna yw arglwydd, y mae fel maen cadarn i ddal y pwysau, rhag llethgu gweinidau sy dano: maen dros rew ydyw. I gadarnhau ei olygiad rhaid i Mr. Lewis wneuthur gwyrrth ar y gair *iaen* a'i gydio wrth y Lladin *iuvēnis*; ond cymh. *ieuēnis* i weld sut y datblygai *iuvēnis* yn Gymraeg. Ond byddai'n haws derbyn hyd yn oed hynny na derbyn mai *cadaver* y Lladin roes *cadafel* yn Gymraeg (td. 213), mae gredud fod o'r yn goror yr un peth ag -awl yn *maenawl*.

Gedy'r awdur *odures* heb esboniad ond yn unig rhoi darlleniad arall wrth ym Ddewi. Daw i mewn yng nghanu Taliesin, "ac e kant delyessin kikleu *odures* eu llawer kan run en rudh bedineu guir aruon rudyon eu redyeu." I mi, ymddengys mai arall o gastiau orgraffyddol ysgrifennydd y Llyfr Du ydyw. Yn aml dyrys am megis *iranoes*, *goluyis*, am trannoeth, golwyth. Onid s sydd yma hefyd am d Gellid darllen felly *godwrdd*; cymh. *ymodwrdd*, R.B. 34.2.

Cigleu odwrdd eu llafnau

Gan Run yn rhuthr byddineu:

Gwyr Arfon, rhuddion eu rheiddiau.

Clywais swm (tincian) eu clddyfau, gyda Rhun yn rhuthr byddinoedd. Gwyl Arfon, gwaedlyd eu gwaewffyn. (Cymeraf mai cambrint yw *rudb* am *rudber*, a gellid ar dud. 261). Ffordd arall i esbonio *odures* fuasai tybio i'r ysgrifennydd roi s am *odures* ac felly, gellid darllen *godwrff*. Cymh. Llyfr Du Caerfyrddin, 52, Goduryw a glyuas o'r orgraff yn unig yn y Llyfr Du o'r Weun, ond yn enghraifft o'r un tuedd yn Gymraeg gynt ag a droes bob *th* ac *dd* yn *s* a *z* yn y Llydaweg erbyn heddyw. Iatlar ein hoes ni, gellid cyfeirio at yr un peth yn *wsnos* am 'wythnos.'*

Er fod amryw bywntiau yn aros yr hoffwn eu dadleu â'r awdur, rhaid rhoi pwyd gan gydnabod y gymwynas werthfawr a wnaeth trwy ymgymryd â'r gwaith, gwblhau trwy lafur mor ddygn. Bydd yn gymorth sylweddol i ysgolheigion Celtaidd.

IFOR WILLIAMS.

The Miracles of Jesus. A Study of the Evidence. The Davies Lecture for 1919. By E. O. Davies, B.Sc. London; Hodder and Stoughton. Pp. xi, 240. 5s.

Y MAE'r awdur wedi ymgymryd â thasg anodd yn y testun a ddewisodd i draethu'r arno. Y mae'r prif bennawd yn ymddangos fel pe'n cymryd y ffaith o wyrthiau

* Yr wyf fy hun wedi arfer darllen *odures* yn *odwrff*; a chredaf mai hyn sy debyccaf am y ddau reswm a ganlyn, yn enwedig yr ail: (1) hawdd camgymryd *f* am *s* mewn hen ysgrifen; (2) arferir yr *e* (neu'r *y*) fud rhwng *r* ac *f*, ond nid rhwng *r* ac *dd*.—Gor.

ganiataol. Ond amcan y ddarlith, a baich ei chenadwri, yw efrydiaeth o'r profion sydd yn ategu ein ffydd, os nid yn llawn gyfiawnhau ein cred, fod yr Iesu wedi cyflawni gwyrrthiau pan yma ar ein daear. Gyda'r profion y teimlir mwyaf o anhawster yn y cyfnod gwyddonol diweddar. "What truth was ever said the second day?" Ac o hyn y cyfyd llawer o anhawster ymchwilwyr cydwybodol am y Gwirionedd o barthed i gyflawniad gwyrrthiau gan yr Iesu, ei Apostolion, a "Seintiau" mewn cyfnodau diweddarach yn hanes yr Eglwys. Bu adeg pan wrthodid credu o gwbl mewn gwyrrthiau am eu bod, fel y tybid, yn groes i'r hyn a elwid yn "Unffurfiaeth Deddfau y Cread." Erbyn hyn cydnabyddir nad yw'r gosodiad uchod ond Rhagdyb yn unig. Gofynnir amdano fel cred fanteisiol i wyddonwyr yn eu hymchwiliadau. Ond *postulate* yn unig ydyw. Amhosibl profi ei wirionedd ymlaen llaw. Rhaid i wyddonydd fod yn hollwybodol cyn y gall haeru na fu erioed ball ar y rheoleidd-dra sydd, i raddau helaeth iawn, yn nodweddu gweithgarwch ynni a bywyd y cread. Yn unol â hyn, cenfydd y darlithydd fod gwrthwynebwyr y gred mewn gwyrrthiau yn gorfod defnyddio arfau newyddion i ymosod ar y gred. Gwelant mai'r ffordd effeithiolaf i wneuthur hyn yw dangos fod y gred gyffredin mewn gwyrrthiau yn gofyn am brofion anghyffredin o gryf i'w chyfiawnhau. Ceisio dangos fod y profion yn ein cyfreithloni am barhau i greu ynddynt yw tasg y darlithydd yn y gyfrol hon.

Yn ei Ragarweiniad, dyry i ni yr Hanesion ageir yn yr Efengylau am y gwyrrthiau y dywedir i'r Iesu eu cyflawni; a gwerth ymddangosiadol (*face value*) y cyfryw. Yna â ymlaen yn y llyfr cyntaf i wneuthur ymchwiliad i'r profion o wirionedd hanesyddol y gwyrrthiau tybiedig. Yma ymdrinia â gwerth hanesyddol yr Efengylau Cydolygol (*Synoptic Gospels*). I mi, ymddengys ei ymdriniaeth yn y penodau hyn yn deg ac amhleiddgar iawn. Yn y chweched bennod—*Critical Examination of the Narratives*—dyry bob chwarae teg i wrthwynebwyr y gred mewn gwyrrthiau i ddwyn ymlaen eu rhesymau hwythau. Caiff llyfr diweddar y Parch. J. M. Thompson ar "Wyrthiau y Testament Newydd" sylw arbennig ganddo. Cydnebydd y darlithydd nerth a gwerth rhai o wrthddadleuon Mr. Thompson a Dr. Sanday. Cyfeiria at y dyb o barthed i ystyr arwyddluniol (*symbolic*) llawer o'r gwyrrthiau. Mae'r meddwl Dwyreiniol yn naturiol yn defnyddio arwyddluniau wedi eu benthycu oddiwrth Natur i egluro gwirioneddau ysbrydol. Dyna wna'r Iesu yn ei ddamhegion. Dyna ddull y meddwl barddonol ymhob cenedl; er enghraifft, y gwirionedd ysbrydol a pharhaol yw fod credu yn Iesu a chyfranogiad o'i fywyd drwy hynny yn ymborth maethlon i fywyd ysbrydol pob credadun. Ond dull yr hanesydd ysbrydoledig o ddysgu hyn yw adrodd ei fod wedi porthi miloedd o bobl ag ychydig fara a physgod. Yn gyffelyb, dywedir fod y tir wedi codi o dan draed Dewi Sant pan yn pregethu yn erbyn Pelagiaeth yn Llanddewibrefi gynt. Ond nid oedd hyn ond dull y bardd o ddywedyd fod bywyd a syniadau uniongred Dewi Sant wedi dyrchafu'r bobl o ran eu moes a'u teimladau. Dyna'r esboniad a roddir ar rai o wyrthiau yr Iesu yn yr Efengylau. Cydnebydd y darlithydd y gall fod llawer o'r gwyrrthiau tybiedig yn ganlyniad syniadau cyfeiliornus yr oesau cyntefig. Priodolir i'r Iesu ei Hun, a diau y delid gan yr Apostolion, y gred fod drwg ysbrydion personol yn meddiannu dynion yn yr oes honno. Erbyn hyn, delir mai ffurfiau ar afiechydon oeddynt oll. Caniata'r awdur y gall fod llawer o'r afiechydon hyn yn ymwneuthur â *nervous system* y dioddeffydd, ac fod *ffydd yn y meddyg yn allu effeithiol i roddi gwellbad iddynt*. Ond er y cyfan, deil y darlithydd nad yw hyn yn cyfrif am y cwbl o'r gwyrrthiau a briodolir i'r Iesu. Ond wedi talu sylw parchus a theg i'r gwrthddadleuon, teimla fod yna brawf cryf a chynyddol ei ddylanwad, yn ffafr y gred fod Iesu wedi cyflawni rhai gwyrrthiau.

Edmygw'n wroldeb moesol yr awdur yn ei ymdriniaeth â gwyrrthiau ereill y tu allan i'r Efengylau, sef gwyrrthiau'r Hen Destament, gwyrrthiau'r Apostolion, a'r rhai

y dywedir i ferthyrion a seintiau'r Eglwys eu cyflawni. Yn wir, eanga'r cylch, a dyry i ni hanes y gwyrrthiau y dywedir i seintiau paganaidd eu cyflawni, megis Gautama, Apollonius o Tyana, a Hercules, nad oedd yn rhyw lawer o Sant ar y goreu. Y dyrysbwnc a gyflwynir i ni gan yr hanesion hyn yw yr un canlynol: A yw ein gwaith yn derbyn fel ffeithiau hanesyddol y gwyrrthiau a groniclir yn yr Hen Destament a'r Testament Newydd yn ein rhwymo i dderbyn hefyd y rhai a briodolir i ddynion da y tu allan i'r cylch yna? Os nad yw, pa reswm a ellir ei roddi dros ein gwrthodiad ohonynt? Ar dir prawf yn unig, anodd gwneuthur hyn, ni a gredwn. Er enghraifft, ym mywyd St. Francis o Assisi, hysbysir ni gan Thomas o Celano ei fywgraffydd a'i gydoeswr, iddo wella llawer o gleifion yn wyrthiol, iddo roddi ei olwg i ddall, bwrw allan gythreuliaid, a tharo esgob Assisi â mudandod oherwydd iddo aflonyddu ar St. Francis pan yn addoli. Trown oddiwrtho at Lyfr yr Actau, a chawn hanes am yr Apostolion yn gwneuthur gwyrrthiau cyffelyb. Os derbynnir y rhai olaf fel cofnodion cywir, ar ba sail y gellir gwrthod y rhai blaenaf? Prin y mae ymdriniaeth y darlithydd yn foddhaol ar y cwestiwn diddorol hwn.

Yn yr ail lyfr, ceisir cael gafael mewn damcaniaeth a fedr gyfrif yn llawn am ein cred yng ngwyrrthiau'r Iesu. Cydolygwn yn hollol â'r awdur pan ddengys nad oes gan wyddonwyr fel y cyfryw yr un hawl i haeru fod gwyrrthiau yn amhosibl. Ni allant fyth brofi fod y rheoleidd-dra yn gwbl ddifwlch a didorr drwy'r oesau. Ond os yw gwyddonydd yn teimlo'n hollol sicr yn ei feddwl ei hun nad oes dim yn bod ond mater ac ynni, ac mai cynnyrch y cyfryw weithgarwch yw ef ei hun, yn gorff a meddwl, yna hawdd yw iddo haeru nad yw gwyrrthiau yn bosibl. Yn wir, y mae'r syniad iddo ef yn wrthddywediad hollol. Ond tuedd gwyddonwyr diweddar yw gwrthod Materolaeth fel damcaniaeth a all esbonio'r cread. Diolchwn i Syr Oliver Lodge y gwyddonydd, ac i Dr. James Ward yr athronydd, am selio ei bedd â rhesymau mor gryfion fel nad oes fawr berygl iddi adgyfodi'n fuan.

Yna ymdrinia'r awdur â chwestiwn y gwyrrthiau o safbwynt *Olldduwiaeth*. Os yw Olldduwiaeth yn golygu mai "oll yw Duw," mai Natur yn y cyfanswm ohoni, yn fater ac yn fywyd, yw'r hyn a elwir yn Dduw, yna rhaid cyfrif y gyfundrefn yn un â Materolaeth. Ond os ystyr Olldduwiaeth yw mai Duw yw yr unig *reality*, ac nad yw Natur a dyn yn ddim ond ffurfiau ar fodolaeth weithgar Duw, nid ydym yn gallu cymeradwyo sylw'r darlithydd ar td. 176, fod Spinoza yn dysgu'r hyn a ganlyn am Dduw—"He never acts with a purpose—He has no will." Prin y mae hyn yn deg â Spinoza. Ar y tudalen dilynol o'i *Ethics* (Part I, prop. xvii, note) cawn a ganlyn: "For intellect and will which should constitute the essence of God would perforce be as far apart as the poles from the human intellect and will." I Spinoza, nid yw deall ac ewyllys Duw ond enw arall ar weithgarwch angenrheidiol ei Natur hanfodol. Hynny yw, gwrthyd y syniad fod yna unrhyw elfen fympwyol (*arbitrary*) neu ddigwyddiadol (*contingent*) yn natur Duw fel hanfod. Y mae Duw bob amser yn gweithredu yn unol â'i wir natur. Ond os yw felly, yna y mae ef yn y meddiant o'i rhyddid uchaf, y rhyddid y mae dyn yn dyheu amdano, pan nad yw yn gallu ewyllysio dim sydd yn groes i'w natur hanfodol. Yr wyf mewn cydymdeimlad llawn â'r darlithydd pan ddeil fod Pantheistiaeth ar un llaw a Deistiaeth ar y llaw arall yn annigonol ac anghyflawn fel damcaniaethau o barthed i wir berthynas Duw â'r cread ac â dyn. Y mae Deistiaeth yn cwbl ysgar Duw a'r cread. Fel Bod personol, fel Creawdwr, y mae Duw yn bodoli'n uwchfydol ac heb fod ganddo ran na chyfran yn nygiad ymlaen waith y cread. Ni chaniatâ Deistiaeth i Dduw gyfyngu o gwbl, ac nid oes angen am hynny, meddant. Ond fel y dengys y darlithydd, y mae'r syniad cywiraf am Dduw yn ei ddarnodi fel Un sydd yn breswylidiedig (*immanent*) yn y cread, ac yn achos ei weithgarwch; ac hefyd yn *uwchfydol* (*transcendent*) yn yr ystyr ei

od fel personoliaeth yn foesol uwch na'r cread; ac o ganlyniad nad yw ei weith-
arwch yn y cread materol, nac yn y natur ddynol, wedi dihybyddu ei holl ad-
oddau, na rhoddi mynegiant llawn i'w holl nodweddion.

Y cwestiwn a gyfyd yn awr yw hwn,—A oes yna resymau digonol dros dybied fod
anghenion y cread a dyn yn galw am gyfryngiadau gwyrthiol ar ran Duw? Ceisir
sef fod yna *antecedent probability* y byddai i Dduw gyfryngu'r wyrthiol er sicrhau
fflawniad ei fwriadau grasol tuag at ddynion. "Miracles are possible, and *may*
occur on sufficient occasions." Wedi gofyn a allwn ni gyfeirio at rywbeth sydd yn ei
wneuthur hi'n debygol y byddai i Dduw gyflawni gwyrthiau yn ffafr dyn ac i sicrhau
endithion iddo, atebir fel y canlyn: Mae Duw wedi arfer gweithredu'n wyrthiol
yn glŷn â Datguddiad, Rhagluniaeth, Gweddi a Maddeuant pechodau. Gall hyn fod
a gywir, ond i ni ddeall y darnodiad o wyrth, sef "An event which cannot be
explained from a totality of *intramundane factors.*" Fodd bynnag, cyn caniatáu fod
datguddiad, Gweddi a Maddeuant yn wyrthiol, rhaid ychwanegu *intrabuman factors.*
Ond er i ni wneuthur hyn, mae yna rywbeth yn anfodddhaol yn y syniad. Rhagdybia
d yn bosibl i'r *intramundane* a'r *intrabuman factors* fodoli a gweithredu ar wahan i
duw ac yn annibynnol arno. Hyn ni all Theism na Moeseg Cristionogaeth ei
caniatáu. Rhaid i ni ddal fod yna rhyngweithrediad (*interaction*) rhwng Duw a dyn

o bryd bynnag y derbynia dyn ddatguddiad o Dduw neu faddeuant gan Dduw.
Nid cywir, ni a gredwn, y sylw, td. 209, "But in connection with Revelation,
Providence, Prayer and Redemption the miracle is wrought by God directly." Yn lle
gwyrthiol" yma, onid cywirach fyddai "ddirgelaid" (*mysterious*)? Os oes yna
dirgelwch ynglŷn ag adweithiad ewyllys Duw ac ewyllys dyn yn ei gadwedigaeth,
nid cywir dal fod dyn yn oddefol hollol, ac y gwneir y cyfan gan Dduw mor wir-
neddol a gwneuthur y marw'n fyw. Y mae'r awdur yn arfer bod mor deg a di-
ffam yn ei ymchwil am brawf, fel y teimlir yn ofidus fod yn bosibl i unrhyw
gdyb ddiwinyddol ddylanwadu arno i wyro dim ar ei farn.

Y gwirionedd y cyfeirir ato ar dud. 210 yw un o'r dadleuon cryfaf yn ffafr cred yn
gwyrthiau: "In the Divine Government of the world the material order is
subservient to the spiritual order." Os credir hyn, hawdd i Dduw preswylidiedig yn
y cread, ac yn ffynhonnell pob nerth sydd yn weithgar ynddo, ddwyn oddiamgylch
amcanion mewn dull anghyffredin, os teimla fod anghenion ei greaduriaid moesol
yn galw am hyn. Cydnabydder fod yna neilltuolrwydd moesol yn nodweddu
meriad yr Iesu sydd yn ein rhagdueddu i dderbyn y dystiolaeth fod yna nerthoedd
gwyrthiol yn gweithio ynddo. Ond dilyner hyn gan ofyniad arall, Pa help a roddir
i i werthfawrogi ei gymeriad moesol fel Mab Duw, a chynrychiolydd Duw ar ein
ear, gan yr hanes amdano fel cyflawnwr gwyrthiau? Can contingent truths teach
moral truths? Haerau Lessing gynt nas gallent. Hyd oni phrofir eu bod yn help,
fodd perswadio llawer i dderbyn y dystiolaeth amdanynt. Neu ynteu, bydd yn
aid i ni ddal fod y gallu i gyflawni gwyrthiau yn allu a ddirprwyir i ddynion yn
y swm o ddaioni anhunangar sydd yn eu nodweddu. Pe credid hyn fel gwirionedd
ffredinol, rhwyddheid ein ffordd i gredu yn Iesu fel cyflawnwr gwyrthiau ac hefyd
i ddffelyb allu wedi ei ddirprwyo i Seintiau'r Eglwys ymhob cyfnod.

Cymeradwywn y gyfrol hon fel ymdriniaeth deg, alluog ac amhleiddgar â chwestiwn
dd yn nodedig o anawdd yn wyneb gogwyddiadau materyddol oes arwynebol o
na ysbrydolrwydd ei phrofiad crefyddol, a thueddol mewn canlyniad i anghredu
dolaeth yr hyn na fedr ei deall cyfyng hi gyfriif amdano.

D. ADAMS.

Yn Oes yr Arth a'r Blaidd : Ystori i Blant. Gan Thomas Gwynn Jones. Gwreccsam : Hughes a'i Fab. Td. vii, 70. Pris 9c. net.

DRWY chwilio hen gladdfeydd yr Ynys y mae hynafiaethwyr wedi ceisio olrhain hanes ein tadau cyntefig. Ni ellir rhifo blynyddoedd nac hyd yn oed ganrifoeedd yr hanes ; ond fe ellir amseru'r claddfeydd yn eu perthynas â'i gilydd trwy amryw arwyddion megis oed yr arfau a geir ynddynt, canys gellir trefnu'r rheini yn ol twf amlwg y gelfyddyd. Un peth lled sicr yn yr hanes ydyw mai'r genedl oedd yma gyntaf oedd y bobl fyrion, bryd tywyll, hirben, a welir yn eu purdeb mwyaf heddyw yng Ngwent a Morgannwg, ac a elwir weithiau'n Siluriaid, ond gan amlaf yn Iberiaid. Yna daeth cenedl o bobl dal, bryd goleu, bengrwn ; a thybiwyd mai'r Celtiaid oedd y rhai hyn. Ond nid yw'r stori mor seml a hynyna, canys y mae yn ein cenedl amryw elfennau eraill ; a deil rhai o'r awdurdodau uchaf yn awr nad y Celtiaid oedd y genedl bengron.

Yn y llyfr hwn y mae Mr. Gwynn Jones wedi rhoi'r hanes ar ffurf ystori i blant ; ac yn naturiol fe'i rhydd yn ei ffurf symlaf. Iber ydyw arwr yr ystori ; prif gynrychiolydd y genedl hynaf ydyw ef, a thywysog un o'i llwythau. Cawn ei hanes o'i febyd i'w fedd ; bu farw drwy law bradwr o'i genedl ei hun yn yr ymdrech fawr yn erbyn y newydd ddyfodiaid. Mi gredaf y darllenir y stori ag awch gan blant hynaf yr ysgolion beunyddiol ; a diameu y cânt drwy hynny well syniad am yr oesoedd cyntefig na phe traethid llawer wrthynt am domennydd hirion a chrynon, ac am arfau maen ac efydd. Dychymyg bardd yw'r ddawn anhepgor i ganfod yr hen fyd yn ei olion, ac i adfer ei fywyd o'i feddau ; ac i'r awdur, fel y mae'n ddigon hysbys, y rhoddwyd y ddawn honno yn ehelaeth. Nid wyf yn synio bod ei welediad yn ei fanylion yn cytuno hyd yn oed â'r hyn a wyddom. Er mai *cynrychiolydd* yr hen genedl ydyw Iber, eto gan ei fod yn berson yn y stori y mae priodoli dechreuad y gân iddo yn dwyn hynny i lawr i fin dyfodiad y genedl newydd ; a gwell efallai fuasai peidio â rhoi enw penodol fel Brythoniaid ar honno. Ond pwysicach na manylion fel hyn ydyw awyrgylch y llyfr ; ac os yw hwnnw'n fwy rhamantus na'r sylwedd yn ei noethni, nid gwaeth hynny i'r pwrpas y bwriadwyd y llyfr iddo.

Ni raid dywedyd fod arddull y gwaith, a'i Gymraeg, yn gampus. O'm rhan fy hun, mi garaswn newid ambell air ; rhyfedd gennyf weled *bawddaf* am *bawsaf*, ac anhyfryd i mi yw *nid all*, *nid ellir*—yn ol y traddodiad goreu ni a arferir lle bo g wedi ei threiglo ymaith. Ond ychydig iawn o bethau a ellir eu galw'n wallau a welir yn y llyfr.

Beth a all fod y rheswm ein bod fel cenedl gymaint ar ol yn y gelfyddyd o arlunio ? Er bod gan y rhai a gais addurno llyfrau Cymraeg ddychymyg weddol weithiau, y mae rhyw fusingrellni yn eu bysedd ; y maent megis heb dyfu o'r cyflwr hwnnw o anaeddfedrwydd na all lunio bywyd ; y mae eu dynion fel dynion pren. Gwrthgyferbyniad nodedig iawn sy rhwng medr y llenor a medr y lluniwr yn y llyfr hwn. Os cyraeddasom gryn feistrolaeth ar un gelfyddyd, a oes raid i ni fel cenedl ymfodloni dros byth ar fod bron yn ddiymadferth mewn celfyddyd arall ?

J. M. J.

Y BEIRNIAD

PERTHYNAS ATHRONIAETH A CHREFYDD

NID fy amcan yma yw trafod y pwnc mawr uchod yn drefnus a dihysbyddol, ond yn unig wneuthur sylwadau ar ysgrif awgrymiadol Mr. O. W. Griffith yn y rhifyn diweddaf, dan y pennawd “Bergson—Cywiro Camsyniadau,” lle y cododd rai gwrthwynebiadau i'r safbwynt a gymerais yn y ddau rifyn blaenorol. Ond manteisiasf ar y cyfle i draethu fy marn ar berthynas athroniaeth yn gyffredinol â chrefydd.

Dechreuaf fel yntau gyda'r acen bersonol. Nid oes dim yn felysach nag ail gyfarfod â hen gyfeillion, wedi i amgylchiadau bywyd eu gwahanu'n hir oddiwrth ei gilydd. Pleser digymysg i mi yw cwrdd unwaith eto â Mr. O. W. Griffith, y tro hwn ar aelwyd gynnes a goleu Y BEIRNIAD. Wedi'r cyfnod dedwydd y buom yn cyd-efrydu, gofidus yw gorfod cyfaddef i mi golli golwg arno am flynyddoedd; er cywilydd i mi fy hun yr wyf yn dywedyd hyn. Ond rhyw flwyddyn yn ol, gwawriodd ei haul drachefn ar fy llwybr, trwy gyfrwng ei Adolygiad meistrolgar o nifer o lyfrau ar Fywydeg yn yr *Hibbert Journal*. Llawenychais weled fy hen gyfaill yn trafod pynciau dyrys gwyddoniaeth yn y cylchgrawn clodwiw hwnnw, a hynny gyda'r fath awdurdod a disgleirdeb. Gwelais wrth ei gyfeiriad prydferth at fynyddoedd a llynnoedd Eryri nad anghofiasai'r llanc o Griccieth y graig y naddwyd ef ohoni, er disgyn o'i goelbren yn nhir yr estron. Ac yn awr, yn y rhifyn olaf o'r BEIRNIAD, dengys yn eglur ei fod yn gwylio gyda diddordeb symudiadau ei fam-wlad ym myd ymchwiliadau meddyliol.

Addurned ein llenyddiaeth yn fynych â ffrwyth ei fyfyrdodau ar y materion pwysig sydd yn briod faes ei efrydiaeth.

Diolchaf i Mr. Griffith am ei werthfawrogiad caredig o'r ddwy ysgrif o'm heiddo ar athroniaeth Bergson a'i pherthynas â diwinyddiaeth; a da gennyf ei fod yn "cydweld i raddau helaeth iawn" â'm dyfarniad. Ond ychwanega, "rhaid i mi fynegi'n glir ac yn groyw fod rhai o'i resymau yn hollol gamarweiniol." Credaf y cyfyd y gwahaniaeth tybiedig rhyngom i raddau helaeth o'i gamddealltwriaeth o'm sefyllfa,—er y teimlaf yn rhwym i amrywio oddiwrtho mewn barn ar rai pwyntiau o bwys. Mantais fydd trafod ar wahan y ddau brif fater a ymdrinir ganddo, sef (1) cysylltiad athroniaeth a chrefydd, ac (2) perthynas natur y grym byw sydd yn y greadigaeth â'r syniad diwinyddol am Dduw. Dywed Mr. Griffith fod rhywbeth allan o le yn y "dadwrdd" a wneir ynghylch y materion hyn ymysg ysgrifenywyr y dyddiau hyn, a chydnebydd nad myfi yn unig sydd yn y camwedd.

I

Ynglŷn â chysylltiad athroniaeth a chrefydd, cytunaf yn galonnog â Mr. Griffith yn y man lle y tybia, yn gyfeiliornus, fy mod yn gwahaniaethu ywaf oddiwrtho,—er na allaf ei ddilyn yr holl ffordd. Fel yntau, credaf yn gryf "nad brigyn o bren athroniaeth yw crefydd," mai "cynnyrch profiad cymundeb â'r byd ysbrydol anweledig ydyw, ac nid ffrwyth dysg a gwybodaeth." Wrth gwrs, nid mater o saerniaeth celfyddydol yn ystafell gaeëdig yr athronydd yw crefydd, eithr tyfiant byw allan o galon fawr dynoliaeth ar faes agored bywyd, mynegiant o reddfau'r fynwes ddynol sydd a'u hymchwil am yr annherfynol a'r ysbrydol. Nid tyfu'n athronydd yn gyntaf a wnaeth dyn, ac yna'n grefyddwr mewn canlyniad; yr oedd yn grefyddwr cyn bod yn athronydd, a cheir llawer sant disglair heddyw'n berffaith ddiniwed o bob gwybodaeth athronyddol. Ond un peth yw olrhain hanes tarddiad crefydd ym mywyd dynoliaeth; peth arall yw ymgais hollol gyfreithlon athroniaeth i archwilio ffeithiau'r profiad crefyddol a'u dwyn i berthynas â'r gweddill o ffeithiau bywyd a bodolaeth. Ar y mater cyntaf, cytunaf â Mr. Griffith. Ond anghytunaf yn hollol âg ef pan ddeil (fel yr ymddengys i mi y gwna, a barnu oddiwrth rediad y rhan gyntaf o'i

ysgrif) nad oes a fynno crefydd ac athroniaeth â'i gilydd mewn un modd, eu bod yn hollol a thragwyddol annibynnol ar ei gilydd; ond dychwelaf at hyn yn nes ymlaen.

Ni fwriedais am eiliad ddal mai cynnyrch athroniaeth yw crefydd, nac awgrymu mai o chwarel athroniaeth neu wyddoniaeth y ceir y meini bywiol i adeiladu'r profiad crefyddol, na bod yn rhaid i'r sant duwiolfrydig feddu gwybodaeth o gyfundrefnau "Plato, Kant a Bergson," nac ychwaith Copernicus, Newton, a Darwin, fel amod meddu'r profiad ysbrydol sy'n ganolbwynt ei fywyd. I'r gwrthwyneb, credaf nad *creu* y profiad crefyddol yw gwaith athroniaeth, ond ei archwilio, ei ddehongli, ei brisio, a dangos ei berthynas â chyfanswm bodolaeth. Nid *ffrwyth* athroniaeth yw'r ymwybyddiaeth crefyddol sy'n gyflled â dynoliaeth, ond rhan o'r *data* sydd ganddi i'w hystyried a'u hesbonio; ac y mae'r hyn a esbonnir yn bod o flaen yr hyn a'i hesbonia. Nid fy amcan, chwaith, oedd gosod awdurdod athroniaeth yn lle awdurdod anffaeledig Pab, Eglwys ac Ysgrhythyr, fel colofn ddisigl i ddal teml crefydd ar ei thraed, mewn braw a dychryn rhag cwympo ohoni i'r llawr. Dywed fy nghyfaill, "Mae rhyw sôn wedi myned ar led fod rhywun ar fin darganfod gem werthfawr crefydd ym maes eang athroniaeth," a deil mai "chwilio gem a chael gwmon" yw pob ymchwil o'r fath, am mai "sylweddoliad o gymundeb enaid â Duw yw crefydd," tra mai "dehongliad o gymundeb enaid â'r bydysawd yw athroniaeth." Ond atolwg, onid ydyw'r ffaith o gymundeb enaid â Duw yn rhan o'r bydysawd, ac felly yn rhan o faes athroniaeth? Nid rhywbeth y tu allan i'r bydysawd yw crefydd, ond y ffaith aruchelaf a mwyaf arwyddocaol o'i fewn. Ac yn wir, i mi, y ffaith fwyaf diddorol heddyw, a'r fwyaf nodweddiadol o feddwl yr oes hon yw, nid fod neb yn honni "darganfod gem werthfawr crefydd ym maes eang athroniaeth," ond fod athroniaeth yn darganfod gem werthfawr crefydd ym maes eang bywyd a hanes, oblegid hysbys i bawb yw fod Hanes Crefydd, Meddyleg Crefydd, ac Athroniaeth Crefydd yn cael mwy o sylw ymhlith athronwyr heddyw nag erioed o'r blaen, a hynny am ddarganfod ohonynt fod crefydd yn ffaith gyffredinol yn hanes teulu dyn, ac na ellir ei hanwybyddu heb fod yn ddall i ffeithiau bywyd. Golyga hyn nad yw athroniaeth yn honni *cynyrchu*r

ymwybyddiaeth grefyddol, ond yn unig ei bod yn wylaidd yn ymdrechgu ei deall, ei dehongli, a'i pherthynasu â'r gweddill o ffeithiau'r cread.

Hwyrach y dywedir fy mod yn defnyddio'r gair "athroniaeth" yma mewn ystyr eangach na'r ystyr sydd iddo pan soniwn am Athroniaeth Bergson (y pwnc uniongyrchol tan sylw). Nid yw Bergson eto wedi gwthio ei ymchwiliadau mor bell ymlaen ag athroniaeth crefydd. Y wedd uchaniauol i'r problemau a awgrymir gan fywydeg a meddyleg, dyna fu ei brif faes hyd yn hyn. Nid yw eto wedi dwyn agweddau moesol a chrefyddol bywyd o fewn cylch ei archwiliad. Er hynny, daliaf fy mod yn hollol o fewn fy hawl wrth ofyn, A yw athroniaeth Bergson *cyn belled ag yr â* yn gyson â'r syniad am y byd a ragdybir yn yr ymwybyddiaeth grefyddol? Dyna a olygwn wrth ofyn, "A oes yma sylfaen safadwy i grefydd a diwinyddiaeth?" Amheua Mr. Griffith fy hawl i ofyn y cwestiwn hwn o gwbl, a synna fy mod yn ei ofyn, a minnau "yn weinidog efengyl"! Amlwg yw mai yn erbyn y gofyniad ac nid yn erbyn fy atebiad y protestia. Ymddengys fel petai'n cytuno â mi nad oes yn athroniaeth Bergson (er cystal yw mewn llawer pwynt) sylfaen ddigonol i grefydd a diwinyddiaeth. Ond â ef mor bell a dal nad oes mewn *unrhyw* gyfundrefn athronyddol na gwyddonol sail i'r bywyd crefyddol i bwysu arni, ac na ddylid disgwyl hynny ganddi, gan mai cynnyrch profiad o'r byd ysbrydol yw crefydd, ac nid ffrwyth dysg a gwybod-aeth. Cytunaf (fel y dywedais yn barod) mai o gymundeb â'r ysbrydol y sugna crefydd ei hadnoddau a'i defnyddiau pennaf, ac nid o ddim sydd islaw iddi; a dyna'r lle y camfarnwyd fi gan Mr. Griffith. Ni wn pa fodd y cododd yr annealltwriaeth, os nad trwy iddo ddarllen mwy i mewn i'r gair "sylfaen" nag a fwriadwn iddo gynnwys. Wrth gwrs, nid yw'r sylfaen yn cynnwys holl gyfan-waith yr adeilad, nac hyd yn oed y defnyddiau yr adeileidir ef ohonynt na'r syniad llywodraethol a gorfforir ynddo. Nid yw'n ddim amgen na'r hyn sy raid ei gael cyn y gellir codi'r adeilad o gwbl. Blaenor-ydd (*antecedent*) anhepgorol yr adeilad yw'r sylfaen, ac nid ei achos, ei ddefnydd, na'i hanfod. Rhaid wrth feini a choed a defnyddiau ereill, a rhaid wrth feddylddrych creadigol a gallu gweithredol i gyfundrefnu'r defnyddiau a'u cyfaddasu at yr amcan mewn golwg.

Er hynny i gyd, os yw i fod yn rhywbeth amgen na chastell yn yr awyr, rhaid i'r tŷ fod yn sylfaenedig ar y ddaear gadarn, er nad y ddaear yw'r tŷ. Ni ellir codi tŷ yn y gwagle, neu ar y gors sigledig, neu ar y tywod gwamal, hyd yn oed gyda'r defnyddiau goreu posibl, —os ceisir gwneuthur hynny, “ei gwymp a fydd mawr” fydd y diwedd trychinebus pan ddelo'r ddrycin. “Yr hyn bethau ydynt mewn alegori.” Wrth ofyn a yw cyfundrefn Hegel neu Schopenhauer neu Herbert Spencer neu Bergson yn gyfryw ag a rydd sylfaen foddhaol i grefydd, ni olygir mai o'i hathroniaeth hwy na neb arall yr enilla crefydd ei bywyd, ei sylwedd, ei chynnwys, a'i grym creadigol. Cytunaf mai profiadau ac anghenion ysbrydol y ddynoliaeth yw'r chwarel y neddir ohoni'r meini bywiol i adeiladu'r deml. Er hynny, rhagdybia crefydd ryw fath o syniad am y byd yn gyffredinol a fo'n gyson a'i chynseiliau, rhyw fath o fyd-olwg (*Weltanschauung*, fel y dywed y German) a fo'n rhoi lle i'r elfen ysbrydol i ymgartrefu yn y cread. A chymryd enghraifft nacaol, ni cheir mewn materoliaeth “sylfaen safadwy” i grefydd a diwinyddiaeth. Dywed y materolwr mai mater yw sylfaen a hanfod popeth, a'r unig *reality* gwirioneddol. Os gwir yw hynny, nid yw ysbryd—dynol neu ddwyfol—yn ddim ond ffurf ar fater, neu freuddwyd ofer a gwag heb sylwedd cyfatebol ym myd gwirionedd, ac nid yw'r profiad o Dduw ond ffug a thwyll, *illusion* hollol ddisail. Mewn gair, nid yw crefydd ond castell yn yr awyr, neu blasty hardd wedi ei godi ar y tywod; a phan ddelo gwyntoedd amheuaeth a llifogydd beirniadaeth, ei gwymp a fydd mawr. Wrth gwrs, enghraifft eithafol yw hon, ond digon i gyfreithloni *gofyn* y cwestiwn (beth bynnag fo'r ateb) am unrhyw gyfundrefn o athroniaeth, A oes yma sylfaen ddigonol i grefydd i godi ei theml arni? heb olygu wrth ofyn mai cynnyrch gwybodaeth wyddonol neu athronyddol yw crefydd. Dyna ofynnais gyda golwg ar athroniaeth Bergson, ac i mi mae mor amlwg a haul fod y gofyniad yn hollol gyfreithlon, pa un bynnag ai cywir ai anghywir fy ateb.

Neu, a chymryd yr enghraifft a rydd Mr. Griffith ei hun, “‘Gwagedd o wagedd, gwagedd yw y cwbl,’—dyna ddyfarniad athronyddol. ‘Sychedig yw fy enaid am Dduw,’—dyna grefydd.” Ond tybed nad cyfreithlon, i'e hollol angenrheidiol, yw gofyn y

cwestiwn, pa fodd y cyd-saif y dyfarniad a'r syched? a yw'r athroniaeth a nodir yn gyfryw ag a rydd sail i syched yr enaid am Dduw? Hawdd gweld na ellir eu gwahanu'n derfynol fel pe na bai un math o berthynas rhyngddynt. Er enghraifft, os cychwyn o ddyfarniad athronyddol y *pessimist* a wnawn, naturiol yw gofyn, Gan mai gwagedd yw popeth, onid gwagedd hefyd yw'r syched am Dduw, ac onid gweddi i'r gwagle mud a marw yw gweddi'r sant am gymundeb â Duw? Neu ynteu, os cychwyn o reddf ysbrydol y sant a wnawn, mae'r un mor naturiol gofyn, Pa fodd y gall dyfarniad y *pessimist* am werth bywyd fod yn wir? Gan fod Duw yn bod ddiwallu'm syched, pa fodd y gall bywyd fod yn wagedd? Yn hytrach, onid yw'n orlawn o ystyr a gwerth dwyfol?

Fy mhwynt yw, nad mater dibwys i'r diwinydd yw pa athroniaeth am y cread yn gyffredinol a fabwysiedir, pa un (dyweder) ai materoliaeth ai agnosticiaeth ai delfrydiaeth ai pragmadegiaeth, etc. Dyna lle'r â fy nghyfaill ar gyfeiliorn, os iawn y deallaf ef. Ni ellir cadw ein crefydd a'n hathroniaeth ar wahan i'w gilydd, fel mewn *air-tight compartments*. Fe wna ein profiad crefyddol ryw wahaniaeth i'n hathroniaeth, neu fe wna ein hathroniaeth am y cread ryw wahaniaeth i'n bywyd crefyddol, neu, fel y mae'n fwyaf tebygol, fe wna pob un o'r ddau ryw gymaint o argraff ar y llall; gweithiant ac adweithiant ar ei gilydd. Ond myn Mr. Griffith, gallem feddwl, eu cadw ar wahan. Dywed, "Nid Plato, Kant, a Bergson—yn eu gweithiau athronyddol—yw'r awduron sy'n medru traethu am gyfrinach crefydd, eithr Esaiah, a'r Salmydd, ac Ioan, a Thomas à Kempis, ac Ann Griffiths." Eithaf gwir, yn yr ystyr nad cynnyrch rhesymeg oer a llafurfawr yw crefydd, ond mynegiant o reddfau a dyheadau dyfnion calon dyn; ond nid yn yr ystyr y gellir gwarafun i'r athronydd chwilio i mewn i seiliau crefydd yng nghyfansoddiad y bydysawd, nac ychwaith warafun i'r diwinydd yntau i fachu ei ddiwinyddiaeth wrth yr athroniaeth am y cread a ymddengys iddo ef yn fwyaf cyson a chydawns â'r gwirionedd am Dduw a dyn a ddysgir ganddo. Y gwir amdani yw, ni all Plato, Kant, etc., fyned ymlaen ymhell gyda'u hymchwiliadau heb ddyfod ar draws "cyfrinach crefydd," ac ni allant osgoi trafod y cyfryw heb wneuthur cam dybryd â phynciau terfynol bodolaeth a ymdrinir ganddynt.

Ac ar y llaw arall, prin y gall Ioan, Ann Griffiths, etc., ymatal rhag benthycu termau a syniadau o saerniaeth yr athronydd wrth geisio rhoddi gwisg addas i'w profiadau. Gŵyr pawb am y defnydd a wnaeth Ioan o'r syniad athronyddol am y Logos wrth fynegi yr hyn a glywodd ac a welodd ac a deimlodd ei ddwyllaw am Air y Bywyd. Gwyddys hefyd fod yr Epistol at yr Hebreaid yn rhagdybio cyfundrefnau Plato a Philo. Ac ychydig a feddylodd Ann Griffiths, pan yn canu clodydd ei Gwaredwr yn y geiriau,

“Dwy natur mewn un person
Yn gyson yno gaed,”

ei bod yn defnyddio termau a fathwyd ym *mint* athroniaeth Groeg (fel y gŵyr pawb sydd yn gyfarwydd â deffiniad Chalcedon o Berson Crist).

Yn sicr ac yn bwysleisiol, cytunaf â'r lle amlwg a roddir heddyw i brofiad uniongyrchol yr enaid, fel prif ffynhonnell crefydd. Ni all diwinyddiaeth heddyw, heb ei cholledu ei hunan yn ddirfawr, anwybyddu llafur gwerthfawr Schleiermacher a Ritschl, ynghyda'u pwyslais ar brofiad ysbrydol yr Eglwys fel mwynglawdd y diwinydd. Yn wir, byth oddiar ddyddiau Kant a'i athroniaeth feirniadol, cytunir yn weddol o gyffredinol mai *profiad* yw maes ymchwiliad yr athronydd. Ni allwn astudio gwirionedd ond fel yr ymddatguddia mewn profiad (er na raid i hyn olygu, fel y tybia'r agnosticiaid, fod gagendor amhlymiadwy wedi ei sicrhau rhwng ein profiad ni a'r byd gwirioneddol, rhwng *appearance* a *reality*). Ymwna athroniaeth gyffredinol â'r profiad cyffredinol o'r byd; ymwna athroniaeth crefydd â'r profiad crefyddol yn arbennig. Ond daliaf na ddylid, ac yn wir na ellir, gwahanu'n llwyr y profiad cyffredinol oddiwrth y profiad arbennig yn yr ymwybyddiaeth grefyddol. Gorfodir ni i ofyn, A yw yr ymwybyddiaeth gyffredinol o'r bydysawd, a'r ymwybyddiaeth grefyddol, yn pwyntio i'r un cyfeiriad, ai ynteu i gyfeiriadau gwahanol? A yw ein profiad o'r byd gwrthrychol (*Weltanschauung*), a'n profiad mewnol o Dduw a'r byd ysbrydol (crefydd) yn gyson â'i gilydd? Gan fod greddf ddyfnaf ein natur resymol yn ein gogwyddo'n gryf i gredu mai un yw gwirionedd yn y pen draw, ac nid llawer, arweinir ni i ddisgwyl cynganedd a chyd-

gordiad rhwng gwahanol rannau profiad a gwybodaeth â'i gilydd. O leiaf ni ellir cymryd yn ganiataol o'r cychwyn nad oes un berthynas rhyngddynt. Ni ellir torri bywyd yn ddau megis â bwyall. Dyna lle'r aeth Ritschl i eithafion. Dadleuai ef nad oedd crefydd ac uch-
anianeg (*metaphysics*) yn perthyn i'r un byd â'i gilydd, fod y blaenaf yn delio â ffeithiau o safon eu *gwerth* i ddyn, a'r olaf â ffeithiau fel yr oeddynt yn eu hanfod; o ganlyniad y gallai diwinyddiaeth daflu uchanianeg dros y bwrdd i ysgafnhau'r llestr o'r *luggage* diangen-
rhaid, a'i chyfyngu ei hun o fewn terfynau gwerth-farnau (*value-judgments*). Pe gofod yn caniatáu, credaf y gallwn ddangos na ellir gorffwys mewn safle o'r fath, gan fod crefydd o angenrheidrwydd yn rhagdybio rhyw fath o uchanianeg. Ond efallai y gall y darlennydd gasglu oddiwrth yr hyn a ddywedais eisoes pa linell o ymresymiad a gymeraswn, pe gallaswn ymhelaethu. Efallai i mi ddywedyd digon i ddangos fod yna berthynas fyw ac organaidd rhwng crefydd ac athroniaeth, heb mewn un modd wadu fod i'r naill a'r llall ei neill-
tuolion gwahaniaethol, ac yn sicr heb un bwriad i ddarostwng crefydd o'i phinacl urddasol ei hun i fod yn rhywbeth nad yw'n ddim amgen na chyfundrefn athronyddol neu ffrwyth llafur a gwewyr y deall.

Yn sicr ddigon nid oes gan grefydd ddim i'w ennill wrth fynnu bod yn eithriad i bopeth arall yn y cyfanfyd, a hawlio lle uwchlaw ymchwiliad yr athronydd, y sydd a'i lusern yn ei law yn tramwy holl diriogaethau bodolaeth, gan chwilio "y celloedd mewn ac allan." Gwneuthur crefydd yn gastell y llwfr neu yn *dungeon of subjectivity* fyddai ceisio ei thynnu i mewn o fyd gwybodaeth eang a chyffredinol i fyd meudwyol yr enaid unig sydd a'i ganolbwynt ynddo'i hunan. Llithrai crefydd o'r fath yn rhwydd i lefel ofer-
goeidd y sydd yn ffynnu yn y tywyllwch ac yn trengi'n gyflym yng ngoleu dydd. Mae meudwyaeth wedi colli ei swyn mewn crefydd ymarferol; tybed ei fod yn adgyfodi ym myd syniadaeth? Gwir mai goleuni llachar yn ystafell ddirgel yr enaid yw crefydd, ond deil y goleuni hwnnw ryw berthynas â'r pelydrau gwasgaredig sy'n ymdreiddio drwy'r byd oddiallan, ac â'r Haul Mawr ei hun, sef Duw. Yr un Haul yw ffynhonnell eithaf goleuni tanbaid y sant a goleuni oerach yr athronydd, ac felly nid estroniaid mohonynt i'w gilydd,

ieithr gwahanol gyfryngau mwy neu lai disglair i oleuni'r nef i dywynnu drwyddynt.

II

Hyd yn hyn, nid oes a fynno'r hyn a ddywedais ond yn anuniongyrchol ag athroniaeth Bergson, am y rheswm nad oedd a fynno'r rhan gyntaf o feirniadaeth Mr. Griffith ddim yn uniongyrchol â'r athroniaeth honno. Gorfodwyd fi gan ei sylwadau i ymdroi gyda chwestiwn rhagarweiniol, na thybiais yn angenrheidiol oedi gydag ef yn fy ysgrifau ar Bergson. Ond yn y rhan olaf o'i lith daw fy nghyfaill yn nes at wir destun yr ymdrafod. Hyd yn oed yma, fe'i cyfynga ei hun i un pwynt yn unig yn nysgeidiaeth Bergson, sef damcaniaeth y grym byw (*élan vital*). Ni chyffyrdda â rhai o'i brif syniadau, megis ei ddamcaniaeth am natur pethau fel yn gyfansoddedig o gyfnewidiad a symudiad, am barhad neu amser sylweddol fel hanfod bywyd a meddwl, am fater fel mudiad i'r cyfeiriad gwrthgyferbyniol i fudiad bywyd, am fewn-welediad o'i wahaniaethu oddiwrth ddealltwriaeth fel cyfrwng gwybodaeth athronyddol, etc.

Ynglŷn â pherthynas y grym byw â'r Duw tragwyddol ac anfeidrol, mae gan Mr. Griffith sylwadau pur awgrymiadol, a gwerth i'w hystyried, i'r un cyfeiriad â rhai pwyntiau o'i eiddo yn ei adolygiad o lyfrau yn y rhifyn olaf o'r *Hibbert Journal* (Ebrill, 1914). "Dewisodd y Duw Anfeidrol—am ryw reswm na ellir ei ddeall ar hyn o bryd—greu mater fel cyfrwng hunan-fyneigiant, ac i'r pwrpas hwnnw bu raid iddo ei gyfyngu a'i gaethiwo ei hun (neu ryw agwedd ar ei fodolaeth) o fewn terfynau meidrol yr hyn a greodd. Golyga hynny ei fod yn rhoi heibio ei holl-wybodaeth, a'i holl-alluowgrwydd, a'i briodoleddau anfeidrol. A'r agwedd yma ar Dduw—sy'n gyfyngedig ac felly'n gorfod ymdrechu yn erbyn anawsterau—ydyw y grym byw," etc. Dyma rywbeth tebyg iawn i Athrawiaeth yr Ymwacâd mewn diwinyddiaeth, ond mai â Duw fel yr ymgawdolodd yng Nghrist y mae a wnelo'r athrawiaeth honno, tra mai perthynas Duw â'r cread sydd mewn golwg yma. Wrth gwrs, nid peth newydd yw'r ddamcaniaeth hon. Ceir hi, er enghraifft, yn *Realm of Ends* James Ward (tud. 243–245, 315, 316), ac mewn arddull fwy poblogaidd yn llyfr awgrymiadol F. H. Johnson, *God in Evolution* (pen. V).

O'm rhan fy hun, nid oes gennyf wrthwynebiad i'r ddysgeidiaeth hon, ac y mae llawer i'w ddywedyd drosti. Efallai fod angen damcaniaeth o'r fath i'n galluogi ni i amgyffred pa fodd y gallai y Duw Anfeidrol ddisgyn o lwyfan Tragwyddoldeb i lwyfan amser a hanes. Cyn y gallai Duw weithredu o fewn terfynau meidrol amser a lle, efallai fod yn rhaid iddo ymddiosg o'i hollalluowgrwydd, o leiaf cyn belled ag yr oedd ei weithgarwch mewn natur yn y cwestiwn. Golyga Ei hollalluowgrwydd nad oes derfyn i'r posibilïadau oedd yn agored ac yn ddichonadwy iddo. Ond wrth osod i lawr seiliau'r byd yn Ei waith creadigol, dewisodd osod o'r neilltu nifer aneirif o'r posibilïadau hynny, a'i gyfyngu Ei Hun o hyn allan ar hyd llinellau oedd yn gyson â'r dewisiad a wnaeth wrth ordeinio deddfau'r cread. Wrth ddywedyd hyn, nid ydym yn euog o osod "terfyn ar Sanct yr Israel," oblegid ni olyga ond fod Duw yn cydymffurfio ag amodau o'i ordeiniad Ei Hun, ac nid amodau o osodiad estronol. Fel hyn diogelir ei ryddid a'i benarglwyddiaeth, er nad yn ddiamodol y gweithreda ei ryddid a'i allu yng ngwrs datblygiad y byd. Pwy a wŷr nad rhywle yn y gymdogaeth yna y gorwedd yr atebiad i'r broblem ddryrs a gyfyd o fodolaeth poenau a drygau ym myd Duw? Yn gyffelyb, gallwn synio am Dduw yn gosod terfyn yn wirfoddol ar Ei *hollwybodaeth*. Efallai (fel y tybia James Ward) nad oedd modd i Dduw greu dyn yn fod rhydd a chyfrifol heb hunanymwadu o'i hollwybodaeth, gan na all hyd yn oed Duw ragweled pa gwrs yn y dyfodol a gymer bod sydd yn wirioneddol rydd i weithredu fel y dewisa. Yn gynnil a gwylaidd y cynygiwn y sylwadau hyn, fel y gweddai i ni.

Ond paham y cyfenwa Mr. O. W. Griffith ei ysgrif yn "Gywiro Camsyniadau"? Atolwg, camsyniadau pwy? Yn sicr, nid yr eiddof fi, canys ni ddywedaswn ddim dros nac yn erbyn y ddamcaniaeth uchod, a chredaf nad oes dim yn yr hyn a ddywedais yn anghyson â hi. Ymddengys i mi mai cywiro Bergson ei hun y mae, ac nid myfi. O leiaf, â ymhell tuhwnt i Bergson, a thrwy hynny fe'i gesyd ei hun y tu allan i gylch fy sylwadau. Mae'n amheus gennyf a ellir seilio'r ddamcaniaeth a awgryma Mr. Griffith ar ddysgeidiaeth Bergson heb ei newid hi mewn rhai pwyntiau pwysig.

(1) Cymer Mr. Griffith yn ganiataol fodolaeth Duw Anfeidrol fel achos a chychwynnydd y mudiad datblygol. Ond y *very* pwynt an ystyriaeth yn fy ail ysgrif ydoedd, A oes le i Fod Anfeidrol yng nghyfundrefn Bergson? A Bergson ymhell iawn i gyfeiriad dwyfyddiaeth (*Theism*) wrth ddal mai grym bywydol a meddylegol a'r nid egni peiriannol yw sylfaen datblygiad. Ond ni chofiaf am yr awgrym yn ei weithiau (diolchaf os cywirir fi) y gall fod unrhyw fodolaeth uwchlaw a thros ben y mudiad oddimewn i amser a hanes, neu fod yr amserol a'r parhaol (*durational*) yn fynegiant *rhannol* o'r grym bywydol sydd yn fwy nag ef ac yn ei flaenori, fel y mae dwf y ffrânsiaid a dry'r felin (yn ol eglureb Mr. Griffith) yn fynegiant *rhannol* o'r afon fawr y llifa ohoni. I'r gwrthwyneb, cyn belled ag y deallaf, gwna Bergson yr *Absolute* yn un â chwrs datblygiad mewn amser. Dim gnodd gweld lle i Fod uwch-fodol neu uwch-fydol (*transcendent*) o'r gwbl mewn athroniaeth a ddywed mai llifeiriant amser yw hanfodol fodolaeth. Ceir Bergson nid yn unig yn torri i lawr y canolfur a nododd Kant rhwng yr ymddangosiadol a'r hanfodol, ond hefyd yn gwrthod pob Delfrydiaeth tebyg i eiddo Plato; trwy hynny ymddengys fel yn taflu dros y bwrdd y *Transcendental* yn llwyr. Pa le i'r hynny y mae lle i'r Anfeidrol yn y ddysg hon? Mae safle Mr. Griffith yn llawer mwy tebyg i eiddo athroniaeth Groeg, yr amosodir arni'n bendant gan Bergson, nag i eiddo Bergson ei hun. Cyhudda Bergson Aristotle o ddysgu fod mudiad amser neu hanes y cread i'w briodoli i leihad neu ddiraddiad o'r Digyfnawid a'r Perffaith wrth i'r olaf ddyfod i wrthdarawiad â mater,—syniad nid annhebyg i'r ddamcaniaeth mai canlyniad math o ymwacâd o eiddo'r Anfeidrol yw y grym byw sydd yn y greadigaeth. Nid y cwestiwn yn awr yw pa un ai Aristotle ai Bergson sydd nesaf i'w le; yn unig dangos a'w naaf na chywirwyd unrhyw "gamsyniad" yn fy nehongliad o'r olaf.

(2) Yn ddibetrus cywiro Bergson ei hun ac nid ei feirniad a wna Mr. Griffith wrth ddwyn i mewn y syniad o *fwriad*. Gwna hyn yn y prawddeg, "a phwrpas ymdrech diflino y grym byw yw creu bod digon aruchel i fedru cymdeithasu â'r Anfeidrol—bod ag ewyllys rydd i'w ganddo, a medr i gario allan fwriadau y grym byw ac i'w helpu yn ei gwaith." Rhagorol; ond nid yw hyn ond ailadrodd mewn geiriau ereill yr hyn a ddywedais wrth feirniadu gwaith Bergson yn gwrthod

teleology. Dywedais innau mai'r bwriad a ddatguddir yn hanes cread yw "llunio cymeriadau a fyddo'n adlewyrchiad o Dduw fewn terfynau meidrol. Gweithdy i saernio dynoliaeth berffatr yw'r byd . . . Dyma'r 'One far-off divine event, To which the whole creation moves.' " Ond fe gofir nad yw Bergson yn caniatáu bwriad i'r grym byw, gan y golygai hynny ei gaethiwo ei hun ymlaen llaw i ryw raglen rag-ordeiniedig ac aberthu y rhyddid creadigol hwnnw a wna arbrofion o foment i foment wrth symud ymlaen. Nid bwriad a'i wyneb tuag ymlaen, ond rhyw fath o gynghanedd y hanes y cread wrth ein bod yn edrych tuag yn ol, dyna'n unig a wna Bergson. Ond daliwn ninnau fod y gynghanedd hon yn mynebu ymhell i brofi bwriad. Er hynny, cydymdeimlaf yn fawr (fel y dywedais o'r blaen) ag awydd Bergson i osgoi syniad caeth a'r ragordeiniad, a fo'n gwneuthur rhyddid yn ffug ac yn darostwng amser dan draed tynged. Mae gofynion crefydd a moesoldeb yn hawlio ein bod yn rhoi lle cytbwys a chyfartal i'r ddau syniad,—bwriad dwyfol a rhyddid dynol. Ni ddylid aberthu'r naill ar allor y llall, megis y mae arfer rhai.

(3) Cytunaf yn galonnog â Mr. Griffith yn ei frawddeg fer a "yr angenrheidrwydd am y syniad o bersonoliaeth Duw a dyn." Ond yma eto methaf â deall camsyniad pwy a gywira, am i mi beth bynnag osod pwyslais neilltuol ar y syniad o bersonoliaeth Duw a dyn fel egwyddor sylfaenol crefydd. Eithr teimlaf anhawster i weled y ceir sylfaen ddigonol i'r egwyddor hon yn nysgeidiaeth Bergson. (a) A oes yna le i bersonoliaeth *ddwyfol*? Tybiaf fod ymwybyddiaeth yn hanfodol i bersonoliaeth. Beth bynnag arall yw person, mae yn fod hunan-ymwybodol. Ond a yw yr *élan vital* yn meddu ar ganolbwynt mewn un ymwybyddiaeth fawr, holl-gynwysol. Methaf â gweled y gall. Nid yw ymwybyddiaeth, yn ol Bergson, ond y cyflwr canol rhwng ysbryd pur (uwch-ymwybodol) a mater (is-ymwybodol). Daw bywyd yn ymwybodol pan ddaw i gyffyrddiad â rhwystrau o gyfeiriad mater. Yn y gwrthdarawiad rhwng mudiad bywyd a mudiad gwrthgyferbyniol mater y cyfyd ymwybyddiaeth; tebyg yw i'r trobwl cynhyrfus a welir pan gyferfydd dwy sianel o ddwfr a lifant i un pwynt o gyfeiriadau croes. *Canlyniad* mwy neu lai damweiniol, felly, yw ymwybyddiaeth, ac nid priodoledd angen-

heidol yr *élan*. *Dyfod* yn ymwybodol a wna, yn rhai o'i amlygiadau ; nid yw felly ynddo'i hun. (b) A phrin y ceir lle digonol i bersonoliaeth ddynol chwaith. Er mwyn gorchfygu croes-lifeiriant natur, i droi'n fantais iddo'i hun, llunia'r grym byw gyff allan o'r mgylchfyd materol, a thrwy hynny ymranna'n unigolion. Mewn wirionedd, nid yw'r unigol ond offeryn a ddefnyddir gan y grym yw fel cyfrwng hunan-fyneigiant, neu un o'r sianelau y llifa'r bywyd cyffredinol drwyddo. Nid yw ymwybyddiaeth dyn o'i bersonoliaeth na ddim mwy nag ydoedd i Spinoza, sef " y syniad o gorff." Ni raid wadu nad yw'r esboniad hwn yn meddu gradd o wir ; ond y mae yn unigol, oblegid ffaith *foesol* ac nid corfforol yn unig yw personoliaeth ddynol. Efallai fod rhai agweddau i ddysg amlochrog Bergson a fwy ffafriol i'r syniad o bersonoliaeth na'r un a nodais yma, ond redaf fy mod yn dehongli gogwydd cyffredinol ei ddysgeidiaeth yn gywir. Mae hwn yn bwnc a haedda ysgrif neu lyfr cyfan iddo'i hun. Yn awgrym anturia ysgrifennu ar " Bergson a Phersonoliaeth " ? Agorodd B. Jevons y ffordd yn ei lyfr ar *Personality*, ond y mae ymhell o'r ddiwedd wedi gwneuthur cyfiawnder â holl agweddau y pwnc.*

(4) Dywed Mr. Griffith : " Dewisodd y Duw Anfeidrol . . . greu mater fel cyfrwng hunan-fyneigiant." Ond os " cyfeithu " dysgeidiaeth Bergson ac ereill " i iaith ddiwinyddol " a wna, fel y proffesa, nid ei atgofio nad oes le i'r syniad o " greu mater " yn nysgeidiaeth Bergson. Nid cynnyrch gallu creadigol yw mater, yn ol Bergson, ond athralfa ar ffordd y grym creadigol. Dylifiad gwrthgyferbyniol i lifeiriant bywyd yw mater, ac felly anhawster i'w orchfygu. Ond yn ol y dybiaeth hon, nid oes un modd i gyfrif am ymddangosiad mater o gwbl. Os bywyd yw sylfaen y cread, o ba le y tarddodd y cread-ddylifiad a rydd atalfa i rediad afon bywyd ? Pa fodd y mae i gyfrif am y ddeuoliaeth ?

Ni chyffyrddais ond â'r agweddau hynny i ddysgeidiaeth Bergson a gyfyd o sylwadau Mr. Griffith. Mae llawer gwythïen werthfawr eall ym mwynglawdd y meddyliwr cyfoethog hwn na chyffyrddwyd hi yma. Nid oes gennyf ond ychwanegu nad beirniad Bergson ydychydig yn bennaf, ac nad gelyn i'w athroniaeth mohonof, ond disgybl

*Wedi gorffen ohonof yr ysgrif hon, dechreuodd Bergson draddodi ei *Gifford Lectures* i'r-ddisgwyliedig. Da gennyf mai testun y darlithiau yw, "*The Problem of Personality*."

yn eistedd wrth ei draed,—eithr disgybl yn hawlio fod annibyniaeth meddwl yn drysor rhy werthfawr i'w golli, ac mai swyddogaeth athronydd mawr ydyw, nid creu caethweision, ond gollwng y caeth yn rhydd, a'i ysbrydoli i feddwl drosto'i hun. Teg hefyd y cydnabod na anturiais wneuthur mwy, wrth feirniadu tipyn a Bergson, nag edrych ar ei athroniaeth yng ngoleuni egwyddorion moeseg a diwinyddiaeth, tra y mae rhaid yn y pen draw ei barnu a ei theilyngdod ei hun, ac nid o safbwynt gwirioneddau tybiedig y tu allan iddi. Ac eto, gan mai un yw gwirionedd ac nid llawer, a chaer fod crefydd ac athroniaeth yn dal perthynas agos â'i gilydd, creda fod y cwestiwn a ofynnais yn berffaith gyfreithlon. Gobeithio gwna Bergson yn fuan droi llusern ei feddwl llachar at broblemau bywyd o safbwynt *values* y bywyd moesol a chrefyddol, ac felly dafn ngoleuni ar ystyr ddyfnaf bodolaeth. Hyd yma ni threiddiodd ymhellach na chyntedd y cenhedloedd. Disgwyliwn iddo fyned ymlaen nes cyrraedd ohono'r cysegr sancteiddiolaf. Gobeithio gwna hynny yn y *Gifford Lectures* a draddodir ganddo'n fuan. Mae yn feddyliwr mor dreiddgar ac mor wreiddiol fel nad oes ynor un awydd i ddywedyd wrtho yng ngeiriau Josua, "O haul aros" dywedwn yn hytrach, O haul dos ymlaen ar dy daith, gan lewyrchu fwy-fwy hyd ganol dydd.

*Y Coleg Coffa,
Aberhonddu.*

D. MIALL EDWARDS.

EIN LLYFRAU EMYNAU

Y MAE'N debygol nad oes fawr ddim rhagorach ym marddoniaeth Cymru na'n hemynau. Prun bynnag am hynny, y mae'n ddiâu mai dawn o'r Nef a barodd i'n hemynwyr goreu ganu eu profiadau, eu dyheadau, a'u delfrydau mewn ffordd mor sembl, urddasol, a gafaelgar. A bwrw golwg gyffredinol ar ein hemynau, credaf y cyfaddefai pawb diragfarn fod rhyw nawws ynddynt, ac eneiniaid arnynt, sydd ymysg y pethau nad adnabu'r byd.

Nid oes eisieu bardd i fedru dywedyd beth yw anhepgorion gwir emyn : dylai emyn fod yn syml heb fod yn arwynebol, yn goeth heb fod yn goeg-ddysgedig, ac uwchlaw'r cwbl yn fynegiad naturiol o brofiad a chalon yr emynydd. Hyfryd yw cofio a chyfaddef fod toreth mawr emynau Cymru'n cyflawni'r amodau hyn yn deg ac effeithiol odiaeth. Dyna'r gwir am y rhan fwyaf, beth bynnag am y cwbl, o emynau Williams Pantycelyn, er enghraifft ; a dyna'r gwir yn enwedig am waith Ann Griffiths, "emynyddes oreu'r byd," chwedl Caledfryn ac Owen M. Edwards. Yn bendifaddeu, y mae emynau ac athrylith y ferch o Ddolwar Fechan yn un o'r rhyfeddodau mwyaf y clybuwyd amdanynt erioed mewn llenyddiaeth,—o ran prydferthwch, tryloywder, grym, urddas, ac ysbrydoliaeth. Ac ymysg emynyddesau ac emynwyr y byd fel ei gilydd, ymddengys i mi eu bod yn wir yn ddigymar. Gellid enwi hefyd lawer o emynau yr awenydd mawr Robert ap Gwilym Ddu, ac Edward Jones Maes y Plwm, Hugh Jones Maesglasau, Alun, Gomer, Ieuan Glan Geirionydd, Pedr Fardd, Islwyn, Nicander, ac ereill o'r gwŷr grymus a fu, fel esiamplau o emynyddiaeth Cymru ar ei goreu. Ceir gwaith y rhain yn Llyfrau pob enwad, a mawr yw dyled ein gwlad iddynt. Ond nid emynau â delw y rhain ar eu goreu arnynt o dipyn, ysywaeth, yw pob emyn a phennill sydd yn y gwahanol Gasgliadau. Ceir rhai emynau hen a diweddar yn Llyfrau gwahanol ganghennau Eglwys Crist yng Nghymru nad ydynt, a dywedyd y lleiaf, ddim uwchlaw beirniadaeth. A chaniatau fod llawer o'r hen emynwyr yn eu ffordd

yn ysbrydoledig, dylid cofio nad oeddynt hwythau, mwy nag ysgrifenydd ysbrydoledig y Beibl ei hunan, ddim yn anffaeledig fel cyfansoddwyr mwy nag yr oeddynt yn ddi-fai fel dynion. (Ni olyga hyn gymysgu ysbrydoliaeth y Llyfrau Emynnau ag ysbrydoliaeth y Beibl,—y mae'r Beibl ar ei ben ei hun am fod ei ysbrydoliaeth ef wedi'i gysylltu â'r Datguddiad a roddodd Duw ohono'i Hun fel Iachawdwr; a'r Datguddiad hwnnw y mae'r Beibl yn groncl ohono yw Ffynhonnell ysbrydoliaeth ein hemynwyr). Am yr emynwyr diweddar, lle i ddiolch sydd gennym am fod cynifer o wŷr diwylliedig a defosiynol wedi canu cystal emynau yn iaith ac awyrgylch feddyliol eu hoes eu hunain; ond am rai ohonynt hwy, fel y cynrychiolir hwy yn y Llyfrau, rhyw deimlo'r ydys eu bod wedi canu *to order* megis. Yr oedd rhyw enwad yn dwyn Llyfr newydd allan, a dyma'r bardd yn teimlo y carai yntau dreio'i law ar "wneud emyn" er mwyn cael un o'i waith i mewn yn y Casgliad newydd,—o leiaf dyna'r blas sydd ar rai o'r emynau diweddar i ambell un ohonom: y maent yn rhy beiriannol a llafurfawr. Ni feddyliodd Salmyddion Israel nac Ann Griffiths y byddai fawr o gyhoeddi na chanu ar eu hemynau hwy,—bwrlwm o lygad ffynnon eu bywyd a'u profiad oeddynt, ac am eu bod mor naturiol, yn un peth, y maent yn anfarwol.

Ymddengys i mi mai emynau felly yw'r rhan luosocaf o lawer o'r rhai sydd yn ein Llyfrau, a gwaith rhwydd fyddai llenwi'r BEIRNIAD wrth sôn am eu rhagoriaethau. Ond gan nad ymddengys ein Llyfrau Emynnau'n gyfryw na ellid chwynnu tipyn arnynt, ysgrifennir y nodion hyn yn y gobaith y byddant yn gymorth i greu chwilfrydedd mewn eraill ac i sicrhau gwell pethau yn y diwedd. Nid dinistrio yw'r amcan, ond adeiladu'n fuddiol; ond cyn y gellir adeiladu, rhaid i ddyn symud yr hyn a farna ef sy'n ysbwrial oddiar y ffordd. Nid mewn dim ysbryd ysgafnfryd a dibris, gan hynny, yr ysgrifennir,—llawer llai mewn unrhyw ysbryd crach-feirniadol—ond am fod y mater yn bwysig a chysegredig; ac awydd sydd ynof i awgrymu rhai pethau y gellid, mi gredaf, eu hepgor. Ac ar ol dywedyd yr hyn a wneuthum gynneu, ni all neb fy nghyhuddo o goled dim amarch tuag at emynau Cymru na'r gwahanol Gasgliadau, er beirniadu ychydig arnynt fel y maent.

Y Llyfrau y sylwir arnynt yw'r pump a ganlyn,—Emyniadur yr Eglwys Sefydledig; Llawlyfr Moliant y Bedyddwyr; Caniedydd Cynulleidfaol yr Annibynwyr; Llyfr Hymnau'r Methodistiaid Calfinaidd; a Llyfr Emynau'r Methodistiaid Wesleiaidd. I arbed lle, gelwir y Llyfrau hyn, bob un yn ei dro, wrth y llythrennau E, B, A, M, ac W. Gwir fod Llyfrau Emynau eraill yng Nghymru, ond dyna lawn digon o goflaid yn awr.

Sylwir ar *Iaith*, *Barddoniaeth*, a *Diwinyddiaeth* y Llyfrau uchod,—yn y cyfeiriadau y gellid, yn ol fy marn i, ragori arnynt fel y maent.

I. IAITH. Yn ddiweddar dysgwyd ni yng Nghymru â grym a phwyslais newydd mor bwysig ydyw *gwisg* pob math ar farddoniaeth; ac os yw *gwisg* awdl a phryddest yn bwysig, pwysicach fyth yw *gwisg* ein hemynau. Y mae o bwys cael pob cyfrwng a ddefnyddir i addoli'r Goruchaf cyn berffeithied ag y mae'n bosibl er mwyn diogelu urddas y gwaith. Heblaw hyn, y mae miloedd yn ein gwlad na welsant ac na ddarllenasant erioed nac awdl na phryddest, ond y mae'r Llyfr Emynau'n wastadol yn eu dwylo ac yn eu genau; gan hynny, un o'r ffyrdd rhwyddaf a sicraf i rododi hirhoedledd i feflau a beiau ieithyddol yw corffori'r cyfryw yn y Llyfrau hyn. Diolch fod yr iaith ynddynt cystal ag y mae, ond nid da lle gellir gwell, yn enwedig yn yr achos hwn. Nid ydys yn bwriadu sylwi ar yr hyn a elwir yn "fanion" ynglŷn â'r orgraff—ni ddeuai dyn byth i ben pe dechreuid gwneuthur hynny gyda'r pum Llyfr—ond ar faterion ynglŷn â chystrawen, ffurfiau anghywir yn ol unrhyw safon, a rhai ffurfiau sydd o ran orgraff erbyn hyn yn sicr yng ngolwg pawb gweddol gyfarwydd.

Dyma'r pennill cyntaf yn emyn 1, B: "Hwn bâr i'r nef ddadseinio byth,"—"bâr" yn lle "*bair*." Bu ryfedd gennyf hefyd weled "*bair*" yn anghywir mewn emyn o waith Dyfed, W 874:

Ehed at Dduw a chred Ei Air,—

Cei ddogon a *bair*, cei ddigon byth,

yn lle "a *bery*." Onid teg disgwyl rhywbeth amgenach na hyn oddiwrth Arch-Dderwydd? Ac wele hwn eto yn A 2: "A thristwch i Ti *bâr* fy mai." Dylai Golygwyr Llyfrau Emynau wybod y gwahaniaeth rhwng yr ail berson unigol, modd gorchmynnol *pâr* a'r

trydydd person unigol, modd mynegol, amser presennol *pair*. Y mae'r pum Llyfr fel ei gilydd yn anghywir wrth ddefnyddio *b'ot*, *byddot*, *byddost* yn lle *byddych* neu *bych*. "Y man *b'ot* Ti" ebe B 194, yn lle "*bych* Di"; "pan y *byddost*" ebe M 421, yn lle "pan *fyddych*" (heb yr *y* : nid pawb a wŷr nad oes eisieu *y* ar ol *pan* ac *os* o flaen berf); "pan y *byddot*" geir yn W 263, a B 885. Yn A 579, ceir "Pan, Iesu, o'm golwg *b'ost* Ti"; ac wele linell wallus ac afrwydd o M 294 : "'R gair a *ddwedost* (ddwedych) ddaw i ben" (Sut y medr cynulleidfa yngan "'R gair" ?). Meddylier fod Math. vi. 6 wedi'i throi fel hyn : "Ond tydi, pan *weddiost*, dos i'th ystafell" !

Nid teilwng o urddas Llyfr Emynau yw torfynyglu geiriau a rhoi "Nynodd" am "enynnodd," a "nysoedd" am "ynysoedd" fel y gwneir yn M. Doniol yw gweld yn E ffurfiau fel "ddaïar," "llwythau 'ng nghyd," "diang'soch," "glaiar," "daethym," a "dinasaeath" (am "dinasyddiaeth"). Gellid disgwyl i bobl heb fod yn hyddysg â dim ond eu Beibl wybod nad oes *g* yn y gair "wyneb" mwy nag yn "iâr" ac "addo" (er y dywedir "gwyneb," "giâr," a "gaddo" ar lafar gwlad), ond ceir "gwyneb," "yng ngwyneb," "yn ngwyneb" yn gymysg ag "wyneb" blith drafflith trwy'r pum Llyfr.

Ni ofelir hyd yn oed am dreigliadau'r iaith yn aml : er enghraifft, "Yn Bethlehem," B; "Yn Babilon," W; "I Bethlem," A; ac "yn Galili" (sic), E. Ni buasem yn disgwyl gweld ffurfiau fel *haulwen* am *heulwen* yn M. Y mae "Seion" yn A yn well na "Sion" yn E,—megis "Seiat," nid "Siat"—gan mai "Siôn" yw y ffurf Gymraeg ar *John*; ond ceir yn A wallau amlwg fel "a'i mheddu," "ein iaith" (gwyddys y gellir cyfiawnhau "ein iaith" yn ol Cymraeg llenyddiaeth, ond coegni fuasai hynny mewn Llyfr Emynau), "ufyddhau," "uwcha'," "yn morau oes," "Y Seren Forau," "ddyg." Wrth sôn am "forau," sylwer mai "goraf" a arferir yn arwyddair John Wesley ar ddechreu W : "Y *goraf* oll yw, y mae Duw gyda ni"; ond ni ddywedir "golaf" am "goleu" chwaith yn yr un o'r emynau !

Mefl y mae'r Deheuwy'r yn bur chwannog i'w noddi yw arfer *i* o flaen berf-enw, megis yn yr enghreifftiau hyn :

Boed i efengyl Iesu mawr

I lanw wyneb daear lawr—A 795 ; B 345.

Eto, “Mae’n werth i ddilyn Iesu glân,” B 442 ; a gweler hefyd W 581 a B 585. Ond gadewir yr i allan lle dylai fod : “Ni roddwn fyny’r Beibl byth,” B 168 ; a cheir “ddysgleiriodd lawr” B 484. Yn W 166, ceir gwall enbyd,—defnyddir *ys* am *os* : “*Ys* duodd yr haul, daeth gwawr fwy godidog.”

Poenus yw gweld “mor lleied,” “mor amled” a’u tebyg yn y llyfrau oll, yn lle “*cyn* lleied,” etc. A rhyfedd yw “Ni *cherddai*’n gywir hanner cam,” B 145, am “Ni cherdda’ i’n gywir” neu “Ni cherdda’n gywir” ; hefyd, “y croesau ’i gyd,” “myned ato ’i fyw” am “y croesau i gyd,” “ato i fyw,” B 135. Euog hefyd yw B o gymysgu pethau mor elfennol ag “im” ac “i’m” â’i gilydd, a hynny’n fynych. Yn E 215, ceir gair a weddai’n dda mewn awdl, sef “arail,” a seren uwch ei ben yn cyfeirio’r addolwr at ymyl y ddalen lle’r eglurir “arail” fel gair yn golygu “bugeilio.” Nid dyma’r unig enghraifft o rywbeth sy’n ymylu ar goeg-ddysgeidiaeth yn E ; rhyfedd yw hyn, a chofio mor lluosog yw’r gwallau elfennol amryfus sydd yn y Casgliad. Meddylier am wall fel hyn yn E 202 : “Eistedd wyt ar Orsedd Nef.” A dyma un arall tebyg o B 702 : “Neb a gredo yn Iesu Grist, A’i holl galon.”

Gellid nodi llawer o wallau eraill o’r pum Llyfr fel ei gilydd, heb ryw lawer o ddewis arnynt,—er mai teg yw cydnabod fod un neu ddau ohonynt ryw gymaint yn well eu hiaith na’r lleill. Nid meflau a brychau mân dibwys yw’r rhai uchod, ond gwallau elfennol poenus. Mewn gwirionedd y maent yn echrydus mewn Llyfr Emynau, a phair y gwybed meirwon hyn i ennaint yr apothecari ddrewi. Gwallau ydynt na ddylai plentyn fod yn euog ohonynt ; ond druan o’r Iaith Gymraeg ! dysgir pob iaith ar wyneb daear yn well na’n heniaith ardderchog ni. Gobeithio fod digon wedi’i draethu i ddangos fod cryn lawer o waith chwynnu a phuro ar Gymraeg ein Llyfrau Emynau oll.

II. BARDDONIAETH. Wrth droi at yr emynau fel barddoniaeth, dymunaf ddywedyd eto, er mwyn osgoi pob cam-ddeall, mai am fy mod yn edmygu cymaint ar gorff mawr y math yma ar farddoniaeth ein cenedl yr anturiaf nodi rhai penillion a llinellau sy’n ymddangos

i mi'n anurddo ein Llyfrau. Credaf fod ambell emyn a ddylai bellach fod allan o bob Casgliad am ei fod yn rhy faterol a *realistic*. Er enghraifft, dyna'r emyn adnabyddus (cymerir ef fel y mae yn M 356),—

Ai Iesu mawr, Ffrynd dynolryw,
Wy'n weled fry â'i gnawd yn friw,
A'i waed yn lliwio'r lle;
Fel gwr di-bris yn rhwym ar bren,
A'r gwaed yn dorthau (*sic*) ar Ei ben?
Ie, f'enaid, dyma 'Fe.

Ai'm hanwyl Briod welaf draw,
A hoelion llymion trwy bob llaw,
A'u pwyo'n drwm i dre',
A bâr o ddur trwy'i dirion droed,
Ac Yntau'n marw yn Ei waed?
Ie, f'enaid, dyma 'Fe.

Ceir yr emyn hwn yn E 160; W 102; a B 642. Nid yw i mewn yn A, ac y mae'r Annibynwyr i'w llongyfarch ar eu chwaeth dda a'u lledneisrwydd yn ei wrthod. Pwy sydd yn wir erbyn heddyw na theimla ei fod yn dra gwrthwynebus am ei fod yn manylu cymaint ar bethau allanol a materol y digwyddiad mwyaf ysbrydol a Dwyfol yn hanes y byd? I goroni'r blin heldrin hwn, yn lle "A'r gwaed yn *dorchau* ar Ei ben" fel y ceir y llinell (yn gywir gallwn dybio) yn W, ceir *dolchau* yn B, a *dorthau* yn M.* Teg yw dywedyd fod E wedi newid y llinell arswydus hon i "Gan artaith yn gogwyddo'i ben"; ac y mae hon wrth gwrs yn anhraethol well, os am roddi'r emyn i mewn o gwbl. Newidiwyd hefyd y "bâr o ddur" i "miniog ddur" yn W, B, ac E, heb wella fawr arno. Pan gyhoeddir Llyfr Emynau Undebol, hyderaf y byddwn yn efelychu A, ac yn gadael yr emyn poenus hwn allan fel y gweddai iddo. Credaf petai Williams Pantycelyn yn byw yn ein hoes ni, na buasai erioed wedi'i gyfieithu. Ceir enghraifft o'r un peth yn B 427:

A'i (*sic*) Iesu'n Ceidwad drud
Sydd ar y groes yn fud—
O'i ben i'w draed,
T'n chwys a gwaed i gyd?

**dorchau* yn llyfr Williams, arg. 1811.—Gol.

A beth feddylia'r darllenydd mewn difrif o ddiwedd yr ail bennill yn yr un emyn ?—

A phan y trengodd ar y bryn,
Fe deimlai'r meirw ddaeargryn,
A safai calonguriad
Y cread mawr pryd hyn ! B 427.

Yn ddiau, priodol iawn oedd rhoddi rhyfeddnod ar ol y fath druth a hwnyna.

Troer at E, a cheir cryn nifer o benillion na ellir yn onest eu galw'n ddim ond rhyddiaith llwm, di-wawr. Er enghraifft,

Ar y Sulgwyn daeth yr Ysbryd,
Ac achubodd filoedd rai. 218

* * * *

Fe ddengys hyn yn amlwg iawn
Mor drylawn dylem wneuthur
Glân ordinhadau Duw ein Tad
Er mwyn ein *gwastad* gysur. 151.

* * * *

Yn y Deml y gwelwyd Mair,
Gwir Fam y Gair tragwyddol
Yn gwneud ei hoffrwm gyda pharch
Yn ol yr arch ddefodol. 151

* * * *

Ciliodd anghrediniaeth Thomas,
Pan y cafodd brawf, heb rith,
Fod yr Iesu Croeshoeliedig
Yn gorfforol yn eu plith. 227.

Pwnc emyn 228 yn E yw "Troad Sant Paul," ac ehed awen yr awdur i'r uchelderau a ganlyn,—

"Myfi yw Iesu" ; dyna'r gair
A drodd ei galon at Fab Mair,
A dyna'i bregeth, tra fu byw ;

* * * *

O Lef Mab Duw yn gref ei grym,
Yn dreiddiol, fel y cleddyf llym,
Llym, eto tyner, Saul, i ti.

A dyma ddwy enghraifft ryddieithiol eraill o'r un Casgliad,—

Llefwn, O Feistr, paid
A'n gadael ni;
Cadw Dy eiddo byth
Nes atat Ti (!) E 15.

* * * *

Fe ddenfyn Ei Ysbryd er cysur
I'r brodyr—bydd hynny'n fwy baint,
Trwy Hwnnw bydd eto'n eu canol,
A mwy gwir-bresennol i'w Saint. E 215.

O droi at B, diameu y cyfeddyf pawb mai oherwydd ei athrawiaeth, yn hytrach na rhagoroldeb y farddoniaeth, y cafodd y pennill hwn ymddangos :

Gwir ddeiliaid teyrnas Iesu 'ynt
Rai (*sic*) gredant ynddo Ef;
A bedydd yw'r gweledig ddrws
I mewn i deyrnas nef. B 117.

Y mae miloedd yng Nghymru a allai farddoni (neu rigymu) fel yna, a hynny wrth y filltir. A beth am y penillion a ganlyn ?—

O'r maith oleuni mawr !
Mwy pur na'r heulwen *boeth*,
O'r nef ddysgleiriodd lawr
I'n gwneyd yn ddwyfol ddoeth;
Dadseinier byth Hosanna bêr,
Mewn uchel sain *yn uwch na'r sêr*. B 484.

* * * *

'Doedd gan ein Harglwydd ni
Na maes, na thŷ, na thref,
Na, bedd, *pan farw fu*,
Ond bentyg gafodd Ef!
Ond gwawrio wnaeth y trydydd dydd,
A'r Iesu ddaeth o'r bedd yn rhydd. B 485.

Yn emyn 488 ar “Wledd yr Efengyl,” dywedir, “Nid oedd fath fwrdd yn Eden ardd”; a sonnir yn emyn 518 am y “*plwng* drwy'r dyfroedd dyfnion” gan gyfeirio at Fedydd. Ar “Enedigaeth Crist” y mae emyn 687 :—

Anadl Ysbrydoliaeth
Ddeffrai'r (sic) saint yn awr
I farddoni a chanu"

A chaniatau fod hwn yn farddoniaeth uchelryw, beth amdano fel emyn ? A ellid yn rhwydd feddwl am bennill mwy peiriannol nag emyn 839 (heblaw fod gwall gramadeg difrifol yn ei ddiwedd) ?

Arglwydd ! gwna ni'n fwy awyddus
 Am ysbrydol *foetbus faeth*
Fel cynyddo
 'N henaidd trwyddo er dy glod.

Dyma linell o 968 : " Cedwaist Mair, y feddianedig " ; ac wele ddwy arall o 346 : " Mae'n dâl, heb angen un o'i dû," " I'r tlawd newynog, mae'n rhoi *mael*." Teitl yr emyn hwn (346) yw *Pwy yw Hwn ?* a theitl yr emyn nesaf (347) yw *Pwy yw Hon ?* a dyma un pennill ohono :

Hi sang yn rymus ar y ddraig,
 Rhoes naid o'r aig ofnadwy'n fyw,
 A phwys ei phen ar gadarn Graig,
 O ryfedd wraig !—Mae'n hardd !—*Pwy yw ?*

Yr unig ansoddair i ddisgrifio'r fath bennill yw *grotesque*, neu os mynnir, yn Gymraeg, afluniaidd a gwag. Gadawn B trwy ddyfynnu dau bennill arall cwbl annheilwng i ymddangos yn *Llawlyfr Moliant* :

Ardderchog yw ein braint
 Mewn pwysig werth a maint,
 Tu hwnt i hawl
 Myrdd o sylweddol saint. 425.

* * * *

Er maint yw llid y ddraig
 Am dduo gwraig yr Oen,
 Fe'i myn hi'n lân fei eira gwyn,
 Fe dalodd ddigon ar y bryn. 439.

Wrth droi at M, bu ryfedd gennyf weled diwedd y pennill cyntaf yn 258 :

Pob seraph, pob sant,
 Henafgwyr (*sic*) a phlant,
 Gogoniant a ddodant i Dduw,

Fel tyrfa gyttûn,
Yn beraidd bob un,
Am Geidwad o forwyn yn fyw.

Ac onid yw hwn eto'n *grotesque* ?—

Yr hoelion geirwon, celyd,
Gynt a'i trywanodd E',
Sy'n awr yn dal y nefoedd
Gwmpasog yn ei lle. M 365.

Go lafurus, a dywedyd y lleiaf, yw hwn :

I bwy, y bryniau oesol,
Y plygwch chwi yn drefnol . . .
Ac yn Ei law mae'r moroedd mawr.
A'u 'nysoedd megys brychau. M 301.

Credaf y buasai emyn ardderchog 207 yn ardderchocach pe heb y
ddwy linell a ganlyn ynddo,

Gwel'd Ei wallt, a gwel'd Ei wisgoedd,
Gwel'd Ei ruddiau'n waed i gyd !

Ac ym mhennill olaf yr emyn, y mae'n eglur mai'r rheswm tros sôn
am “ y *bicell fawr ei byd* ” yw cael rhywbeth i odli â “ byd ” ; a phrun
bynnag, annymunol yw manylu fel hyn am “ bicell ” mewn emyn.
Digon prin hefyd fod barddoniaeth fel hyn yn foddhaol :

A raid yfed chwerwach dyfroedd
Nag a yfodd un o fil,
Cyn fy lladd i lwybrau gwammal,
A fy nwyn i gadw'r cul ? M 608.

Annheilwng hefyd yw sôn am ddyn yn “ brefu ”—“ Dyna wledd
'r wy'n brefu amdani ”—yn 729 ; sonia'r Beibl am hydd yn “ brefu,”
ond am yr enaid yn “ hiraethu ” yn yr un adnod. Rhyddiaith noeth
yw 807 :

Fe ddaw
Ar y cymylau maes o law,
I rai er dychryn mawr a braw,
Yn mhell uwchlaw dychymyg dyn ;
Ac yna barna'r ddaear faith
Yn ol y gwaith a wnaeth pob un.

Yn y pennill a ganlyn y mae'r ddwy linell gyntaf yn wrthwynebus iawn, a'r ddwy olaf yn enghraifft dda o gyffredinedd :

'R wyf fi heddyw'n teimlo undeb
A rhai sydd yn lludw mân,
 Mwy na'r rhai wy'n weld yn hedeg
 Ar adenydd rhwysg yn mlaen :
 Yr un wedd, yn y bedd,
 Câf fod gyda hwynt mewn hedd.

Wrth chwilio ychydig ar W, tarewir dyn â chryn synedigaeth o weled fod neb wedi caniatáu i benillion fel y rhain ymddangos ynddo :

Mynwes dyn gan ofn a rwyga,
 Pan y Barnydd mawr ddisgyna : (*sic*)
 Ar ei ddedfryd oll a hongia !

Rhyfedd lais yr udgorn dafia,
 Trwy holl feddau'r byd y seinia,
 Pawb gerbron y fainc a ddyga !

Pan i'w sedd y Barnydd godir (*sic*)
 A phob dirgel beth a drefnir,
 Heb ei dalu dim adewir ! W 796.

Y mae eisieu'r rhyfeddnodau bob cynnyg, ac nid ydys yn synnu dim fod awdur y rhigwm yn "anadnabyddus." Bydd fy llygad i, peth bynnag, yn brifo wrth ddarllen y cwpled a ganlyn yn emyn 582 :

Wrth im' edrych, *mae'n fy nbynu*
Trwy fy llygad, ato'n lân.

Y mae'n debygol mai un o'r pethau rhyfeddaf fu mewn Casgliad o emynau erioed yw emyn 772 yn W : y pwnc yw "Yr Adgyfodiad," ac wele'r "emyn" i gyd,—

Yn wir, yn wir, meddaf i chwi,
 Mae'r awr yn dod—yn awr mae hi—
 Pan glyw y meirw lef Mab Duw,
 A'r rhai a'i clywant tyddant byw.

Tebyg yw hyn i nifer o blant bach yn chwarae "gwneud Llyfr Tymns," ac y mae un ohonynt wedi dysgu adnod—Ioan v. 25,—

ac yn darganfod y gellid gwneuthur pennill ohoni'n rhwydd, ac yna'r rhedeg a'i wynt yn ei ddwrn i'w dod i mewn yn y Llyfr. Ceisie dychmygu am gynulleidfa'n canu'r "emyn" uchod, ac ond odid na welir ei wrthuni'n gliriach hyd yn oed na chynt. Ac wele enghraifft dda o ryddiaith :

Neu feddu ffydd i symud byd,
Heb gariad nid wyf ddim o *byd*.

* * * *

At Dduw a dyn, os cariad sydd
Yn brin, fy ngobaith ofer fydd ;
Nid tafod tanllyd, sêl, na dawn,
All wneyd gwaith cariad byth yn llawn. W 393.

Athrawiaeth iachus, wrth gwrs, ond gresynus yw ei gwisg. "Anad nabyddus" yw'r awdur, ac un felly yw awdur y rhyddiaith llymrig a ganlyn :

Y bore hwn, trwy buraf hedd,
Gwir sain gorfoledd sydd
Yn mhlith bugeiliaid, *gwael eu bri*,
Cyn iddi dori'r dydd.

Mewn preseb ych, a'i ddrych yn wael,
Yr Iesu *bael* a roed,
'R Hwn oedd yn Llywydd nef a llawr,
Ac Arglwydd mawr erioed.

O ! welc'r Bôd a wnaeth y byd
Yn fud ar lin ei fam !
Newydd ei eni'n nawdd i ddyn—
Yn hŷn nag Abraham. W 63.

Gofidus iawn yw gweled pennill godidog Ann Griffiths wedi'i lurgunio yn W 73 :

O ! fenaïd, gwel ogoniant
Y Person dwyfol hwn !
Ymddiried iddo'th fywyd,—
Mae'n ddigon iti, gwn :
Mae'n ddyn sy'n cydymdeimlo
A'th holl wendidau mawr
Mae'n Dduw sy'n maddeu beiau
I waeled lwch y llawr.

dddechreu, nid “gogoniant” y Person a swynai fryd yr emynyddes
y fan hon, eithr Ei “addasrwydd.” Trychineb yw’r bedwaredd
hell—a sylwer ar y “gwn” bondigrybwyl yn ei diwedd—yn lle
A bwrw arno’th bwn.” Ebe Ann Griffiths,

Mae’n ddyn i gydymdeimlo
A’th holl wendidau i gyd,

rhai “*mawr*” a mân hefyd),—dyna’r Gwaredwr yn agos atom.

Mae’n Dduw i fynnu’r orsedd
Ar ddiafol, cnawd, a byd,

dyna Ef yn anfeidrol uwch na ni a’n holl elynion. Mor “addas”
yw gan hynny! (Mewn difrif, beth yw “gwaeledd lwch” y
hell olaf?)

Rhaid imi gyfaddef, a gwnaf hynny’n llawen, mai ychydig iawn o
ddiaith, hyd y medraf i farnu, nac o linellau llymrig sydd yn A.
mae enwad y *Caniedydd* yn enwog am ei feirdd, a dyna y mae’n
diau yw’r cyfrif. Ymadrodd rhyddieithiol yw “colli tir” yn 6;
well fuasai emyn Williams (A 632) pe heb newid y llinell olaf ynddo.
El hyn y mae yn M a W:

’Does arall gysur mewn un man,
’*Fe yw fy rban byth i barbau.*

Od yn A ceir

’Does gysur arall mewn un man
I f’enaid gwan, *a wna barbau.*

unig enghraifft o bwys mewn rhyddiaith yn A, hyd y sylwais,
emyn gan ŵr talentog anghyffredin, ond credaf fod Homer yn
ian pan ysgrifennodd ef:

Pan fo cwmni’r ffyddlon rai
Wedi mynd yn llai a llai,
Duw addawodd wrthym ni
Fod lle byddo dau neu dri.

* * * *

Dyma’r pryd cawn deimlo gwerth
“Nid trwy lu, ac nid trwy nerth!” . . .
Ffyddlawn yw ein Harglwydd ni,—
Mae lle byddo dau neu dri.

Er gwerthfawroced y neges, yn fy myw ni allaf beidio â theimlo i rhyddiaith teg yw'r emyn hwn.

Y tro nesaf sylwir ar *Ddiwinyddiaeth* ein hemynau, a chlin ffordd megis at hynny oedd yr amcan pennaf yn yr ysgrif hon. Pa mor bwysig bynnag yw cael iaith gywir a Barddoniaeth deilw yn ein Llyfrau Emynau, nid yw hynny'n ddim wrth gael y syniaeth a ddysgir ynddynt yn rhai rhesymol ac Ysgrhythyrol. Ond efa fod digon wedi'i ddywedyd i argyhoeddi pawb diragfarn fod am bydd o bethau yn ein Llyfrau presennol y gellid ac y dylid eu hepgu. Hyd oni ddelo'r Llyfr Emynau Undebol—a chael hwnnw, mi goel fuasai un o'r ffyrdd goreu i ladd *Enwadaeth*—nid oes a wnelom o gobeithio y bydd y meflau a'r erchyllterau hyn a'u tebyg allan llafurio i beri hynny.

D. TECWYN EVANS

YNYS YR HUD

"Ac yno yd oed udunt lle tec brenhineid uch benn y weilgi . . .
 Ac yno y treulyssant y pedwar ugeint mlyned hyt na wybuant
 wy eiryoet dwyn yspeit digriuach na hyurydach no honno. Nyt oed
 anesmwythach nac adnabot o un ar y gilyd y uot yn hynny o
 amser no phan doethan yno . . . A phan edrychwys yd oed yn
 gyn hyspysset ganthunt y gyniuer collet a gollyssynt eiryoet, ar
 gyniuer car a chedymdeith a gollyssynt, ar gyniuer drwc a dothoed
 udunt a chyt bei yna y kyuarffei ac wynt."

—*Mabinogi Branwen verch Lyr.*

ROEDD pob cerpyn ar i fyny, a'r holl gyrt yn dyn fel tannau,
 Ninnau'n llithro drwy'r trofannau, ugain niwrnod rownd yr
 Horn.

bu long ar daith fuanach, gyda'i hwyliau i gyd yn tynnu,
 Roedd hi'n nefol,—ond ar hynny, dyma'r gwynt yn lleddfu'i gorn.

ain niwrnod yn nhawelwch Môr y De yn llyfn fel grisial;
 Drwy y rigin nid oedd sisial, dim ond araf ferw'r gwres.
 bodd rhyw law o dan y gwaelod, fel tae anweledig beiriant
 Yn ein gwthio drwy'r llifeiriant, yn ein llithio o hyd yn nes,

at ynys ar y gorwel, werdd yn goron ar y glasddwr;
 Roedd hi'n gorwedd yn ei basddwr, gyda'i chwrel wrth ei throed,
 Nnau'n syn fel rhai mewn breuddwyd, pawb ar flaen y llong yn
 spïo,

A rhyw dderyn mwyn yn crïo'r gân felysa fu erioed.

Cn pen hir o gwr y dwyrain, cododd tipyn bach o awel
 Gan ein chwythu'n ara dawl draw i'r porthladd dros y bar:
 Mwn munudyn, 'roedd yr angor dros y bwrdd yn gwanu'r heli,
 A'r hen *Sioned* yn ei gwely, heb un cerpyn ar ei gwar.

Cryfeddod fod yr Arglwydd wedi cadw ei drysorau
 Draw ynghudd tu ol i ddorau ynys fach ym Môr y De,
 Nnau hogiau'r Felinheli, deuddeg gŵr o longwyr breision
 Yn cael crwydro llennyrch gleision, hir gynteddau gwlad y ne,—

*Twm Hwys o Ben y Ceunant,
A Roli bach, ei frawd,
A deg o longwyr gwirion
O lannau Menai dlawd.*

*Cerrig oedd tir ein cartref,
A llwydaidd oedd ein hynt.
'Doedd dim yn digwydd yno
Ond haul a glaw a gwynt.*

*Am nad oedd dim yn digwydd
I mi na Roli 'mrawd,
A Duw heb wneuthur gwyrthiau
Ar lannau Menai dlawd,*

*Ni aethom ryw ben bore
I grwydro byd y byd,
I geisio gwyrthiau'r Arglwydd,
A gweld ei bethau drud.*

Rhedai balm yr awel deneu, drwy yr irgoed glas dan sisial
Llesmair ganig uwchben grisial y dŵr gloywa fu erioed,
Fel y clywsoch un o Gymru'n gosod pennill ar y tannau,
Felly neidiai'r chwim gorfannau ar wefusau dail y coed.

Pob melyster coch a melyn aeron ar y cangau llwythog
A wnai ochrau'r bronnydd ffrwythog yn rhyw boenus drymau
sawr,
A chymhelri cymysg liwiau'r adar gwyllt yn gweu drwy'i gilydd,
Adar Duw yn gweu drwy'i gilydd, ym mhellafoedd y môr mawr

Toc, daeth tincial clychau arian tuag atom dros y llannerch,
A daeth lleisiau'n isel annerch, ac yn galw'n henwau ni,—
Deuddeng morwyn dlysa'r ddaear am ein gyddfau'n rhoi eu dwyl
Hanner gwenu, hanner wylo ac yn gwahodd "cymer fi."

*'Roedd gennyf wraig yn disgwyl
Yn Felinheli bell,
A phump o blant, ond meddwn
'Mae aros yma'n well.'*

*'Roedd deuddeg gwraig yn disgwyl
Am ddeuddeng morwr mwyn,
A thlodi gwraig i longwr
Yn anodd iawn i'w ddwyn,*

*A'r plant yn brin o ddillad,
A'r cwpwrdd heb un dorth,
Rhag meithbed siwrnai Sioned
Yn dyfod tua'i phorth.*

Trwy yr haf breuddwydiol hwnnw, yn y man lle nad oedd aeaf,
Dim ond haf, a llawn gynhaef, heb un rhent na thalu treth,
Roem ni'n aros nes anghofio rho'r gwynt a gwaeau'r tonnau
A chael gorffwys hir ar fronnau lle 'roedd angof am bob peth.

Yn un bore mi freuddwydiais fod y tonnau i gyd yn gochion,
Gweled gwaed yn torri'n drochion ar y cwrel wrth y lan,
A uwch trymru'r don ofnadwy 'roedd rhyw lais yn galw gwaeau,
Diaspedain dros y baeau, crïo'r gofid ymhob man,

Lais yr hen bregethwr penllwyd fu'n 'mhrïodi i a Neli,
Oedd yn galw o'r Felinheli dros y mil milltiroedd blin,
A mi glywais blant yn llefain, a dechreuais innau wylo
Am fod Twm bach dan fy nwylo wedi marw ar fy nglin.

'Roedd fy nhad a 'mam i yno'n beichio crïo'r ddau yn unllef,
Ac mi wyddwn yn fy hunllef beth oedd achos crïo'r ddau;
Yno'r oeddynt na chaent weled eu dau blentyn cyn bod pangau
Ac unigrwydd hir yr Angau ar eu dyddiau blin yn cau.

Do, mi godais, ond pan spiais oddiamgylch tros yr ynys,
 Nid oedd dim ond llwm resynus draethell oer rhwng dŵr a gwynnau,
 Ninnau i gyd yn garbiau bregus heb un clydwch ac heb gysgod,
 Ac odanom gweai'r pysgod yma ac acw ar eu hynt,—

Pysgod mawr yn gweu drwy'i gilydd yn nhawelwch du yr eigion,
 Ac yn rhythu llygaid gweigion ar y deuddeg llongwr llwyd ;
 Ym mhob llygad yr oedd dychryn a dyrswch y pellterau,—
 Codi'r oeddynt o'r dyfnderau i gael golwg ar eu bwyd.

O ryfeddod fod yr Arglwydd wedi gosod diffaith leoedd
 Rhwng cyfrodedd cymysg weoedd cwrel main ym Môr y De,
 Ac ar forlan hallt wymonog Menai fechan yn ei thlodi
 Wedi rhoi ei law i godi grisiau aur yr uchel ne.

Mi ddois adref, mi ddois adref, dros y tonnau gwarrog moelion,
 Er bod rhwd yn bwyta hoelion yr hen *Sioned* ddrylliog flin,
 A phob chwa yn gyrru pendro gwallgo'r môr drwy ben y llywyd
 Ac agennau'r haul a'r tywydd, briwiau'r heli ar fy min.

*"Lle'r ei di, Twm Pen Ceunant,
 Lle'r ei di ar draws y byd,
 A Sioned bron a hollti
 A hwyliau'n garbiau i gyd?"*

*"Yn ol i'r Felinbeli
 'Rwy'n mynd, co bach, ho ho,
 Yn morio am 'y mywyd,
 Saith mis o Callaô."*

*"Beth sy gen ti dan dy hatsus,
 I'th yrru 'mbell o'th go
 Yn ol i'r Felinbeli
 Saith mis o Callaô?"*

*"Mae'r cythraul dan yr hatsus
 Yn sownd, co bach, dan glo,
 A dyna pam 'rwy'n brysio
 Saith mis o Callaô."*

*"Beth wnei di, Twm Pen Ceunant,
Pan ddoi di adre'n ol,
A'th long a'th gêr yn yfflon,—
Beth wnei di a'th gargo ffôl?"*

*"Mi redaf am 'y mywyd
—Saith mis o Callaô,
I fyw yn wâr bonbeddig
Ar ol i werthu o."*

Dois yn ol ar wawr ddrycinog, a'r hen long yn syrthio'n deilchion,
Pan oedd pennau'r gwenyg beilchion yn gweu eira ar Foel y Don;
Tros y Bar 'roedd tywod Niwbwrch yn ymysgwyd trwy bob gwan-
dwyn,

Ac ar greigiau llwydion Llandwyn,¹ yr oedd cewri'r môr yn llon.

Do, o'r diwedd, mi ddeëllais,—'roedd 'y nhad a mam yn gorwedd
O dan gistfaen mawr allorwedd yn nhir Llanfair dan y bryn.
Ac 'roedd mwsog deugain mlynedd ac ystormydd oes a'r heli
Wedi pylu enw Neli oddiar dâl ei marmor gwyn,

A Thwm bach, y plentyn egwan gynt a gariwn yn fy mreichiau
'N henwr gwargam o dan feichiau hir flynyddoedd ar y lli:
O Dduw'r nefoedd rho drugaredd i hen longwr ffôl fu'n gwylio
Deiroes ar y môr yn chwilio'r tonnau am dy wyrthiau Di.

*"Hen wâr, ben wâr o'r Sioned,
Mae'ch gwallt a'ch barf yn wyn,
Pwy ydych chi sy'n crewydro
Ar lan y môr fel hyn?"*

*"Twm Huws o Ben y Ceunant
Aeth gyda Roli'i frawd,
Am nad oedd gwyrthiau'r Arglwydd
Ar lannau Menai dlawd."*

W. J. GRUFFYDD.

¹Ffordd llongwyr Caernarfon o ddywedyd *Llandwyn*. Y mae'r cyfnewidiad yn hollol
biaidd, fel y gŵyr y sawl sy'n deall hanes yr iaith.
yf. IV. Rhif 2.

MABINOGI

Y MAE geiriau Matthew Arnold am *gyfarwydd* y canol oesoedd, ei fod yn anrheithio hynafiaeth na wyddai ei ystyr, pan gasglai chwedlau'r Mabinogi, yn hollol wir amdanom ninnau pan ddefnyddiwn yr enw. Pa sawl un o'r miloedd a ddarllenodd y Pedair Cainc sydd a'i feddwl yn fodlon ynghylch tarddiad, datblygiad ac ystyr y gair? Dichon na cheir byth lewych cyflawn ar natur yr hen draddodiadau hyn nac ychwaith ar gynnwys yr enw a gyflea eu ceinder cyfrin a'u hud lledrithiog ym mhedryfan byd, ond na lwfrhaed neb yn ei hynt a'i ymchwil am gymaint trysor ag y gellir ei ddarganfod ynddynt.

Cytuna ysgolheigion ar gyfyngu'r enw i'r Pedair Cainc, ac nad yw yn gywir galw unrhyw hen chwedl Gymraeg yn *fabinogi*. Dygymydd pawb â hyn yn bennaf oherwydd y gwahaniaeth hanfodol sydd rhyngddynt a'r lleill, canys pellach ydynt yng ngwyll y plygain bore a'u gwroniaid yn gyfryw ag enwogion hynaf traddodiad y Gwyddy. Yrŵan, y mae dau syniad am yr enw *mabinogi*, y naill gan Syr John Rhys yn ei ragair i'r Llyfr Coch a'r llall gan y Doctor Gwenogfryn Evans yn ei ragair i'r Llyfr Gwyn. Dyma ddywed y cyntaf: "I'r gyfundrefn farddol y perthyn yr enw, a'i ystyr ydyw ymgeisydd neu ddisgybl barddol. Mewn geiriau eraill, dyn ieuanc ydoedd y *mabinog* heb ddysgu eto'r gelfyddyd o gyfansoddi barddoniaeth, ond yn derbyn ei ddysg gan fardd urddol. Casgliad rhesymol oddiwrth hyn ydyw mai cyfangorff y pethau a ffurfiai addysg lenyddol y *mabinog* ydoedd y *mabinogi*. Dyma ystôr ei grefft, canys tebyg ydyw y caniateid iddo adrodd chwedlau y mabinogi am dâl arbennig yn ol deddf neu arfer . . . Y mae'r dyb mai plentyn ar lin ei famaeth ydoedd y *mabinog* mor anghywir a'r meddwl mai ystorïau babanod ydyw y *mabinogi*."

Yn ol y Doctor Evans, "deilliad o'r gair *maban* ydyw *mabinogi*, ac arferir ef yn yr ystyr yma fel yn gyfartal a'r gair lladin *infantia* yn llawysgrif Peniarth 14. Gellir ei gymharu a'r enw Ffrangeg *enfance* am Perceval . . . Unrhyw hanes am fywyd bore oes ydyw *mabinogi*,

a'r rhif lluosog ohono ydyw *Mabinogion* a ddefnyddir yn y gyfrol hon am chwedlau Pwyll a Branwen, Manawyddan a Math. Gellid er hynny ei arfer am *enfances* Peredur”

Cyn belled ag y gwn i, nid oes sail i'r dyb y defnyddid *mabinog* am ddisgybl barddol,¹ ac anodd iawn ydyw credu mai hyn ydoedd holl gynnwys ei *fabinogi*, os hyn ydyw ei ystyr. Ni ellir *mabinogi* o'r gair *maban* ychwaith, a phe hanffai o gyfryw air, o *mabin* y deuai, a thorrai hwn drachefn reolau datblygiad seiniau y Gymraeg yn gandryll. *Mebyn* neu *febin* fuasai'r ffurfiau, a *mebynogi* neu *febinogi* y disgwyliem i'r enw hwn fod; ond heblaw yr anawsterau hyn, yr wyf yn anfodlon iawn i gysylltu'r enw a'r gair *mab*. Gwn y cytunai hyn yn berffaith ag *enfances* Perceval, ond yn fy marn i nid yw'r tarddiad hwn yn ddigon i'w egluro fel enw ar y pedair cainc, a haws gennyf fyddai deall ei arfer mewn ail ystyr am *infantia* na chredu mai hyn ydoedd ei ystyr gysefin.

Wrth gymharu chwedlau'r Gwyddyl a'r Cymry ar gyfair darlith fechan dair blynedd yn ol, deuthum yn gynefin iawn â'r enw Gwyddelig *Mac ind óc*, un o enwau Oengus fab y Dagda o wehelyth y Tuatha De Danann, hen dduwiau'r Gwyddyl. Y mae amryw ffurfiau ar ei enw, a dyma rai ohonynt,—

- Nominative* : Oengus óc (Annales Tigearnach o.c. 1084).
 Mac occ (Lebar na h-Uidhre 129, gwel O'Curry Manners and Customs, I. cccclxxix).
 Mac oug (Aislinge Oengusso. Rev. Celt. III 346).
Accusative : Mac ind óc (Metrical Dindsenchas, Todd Lecture Series IX. ii. 18).
Genitive : Oengusa meic in Dagda, h.y. Oengus fab y Duw da (Rennes Dindsenchas, 19 Rev. Celt. XV.)
 Oengusa in meic Oicc (id. 32).
 Oengusa meic ind óc (id. 71).
 Brug maic in og (id. 79).
 brug meic in og (Rev. Celt, XVI., id. 141).
 teglaig Aengusa meic inn oig. h.y. teulu Aengus mac ind oc (id. 149).

Un o'r termau a ddyfeisiodd beirdd Morgannwg ydyw *mabinog* yn eu lliaws ceisiadau fugio *ben* gyfundrefn farddol. Nid oes sôn am y term ond mewn un deryn yn yr olo MSS. Gweler *Cymru* 1896, td. 136.—Gol.

brug micc ind oicc (Rev. Celt. III. 345).

brug micc inn oicc (id. 346-7),

in micc oig (id. 347),

maig mic ind óc

tech mic ind óc

} (Metr. Dind. II. 10. 18).

in mic óoc (id. 24).

Gwelir fod ffurfiau amryfal ar ei enw, ond hawdd eu rhannu i bedair ffurf fel hyn :—*Oengus mac in Dagda*, *Oengus óc*, *Mac óc* neu *in mac óc*, ac *Oengus mac ind* (neu *inn*) *óc* neu, yn syml, *mac ind óc*. Cefndyr ydyw *mac* ac *óc* i'r geiriau Cymraeg *mab* ac *ieuanc*, ac ystyr y ddau enw olaf ydyw 'y mab ieuanc' neu 'fab yr ieuanc.' I efrydwy'r Wyddeleg y mae anhawster dygn yn y cyfieithiad olaf, oblegid disgwyli'd *óic*, ac nid *óc*, yn y *genitive*. Dichon mai *dative* ydyw, h.y., 'i'r ieuanc,' a thybiai y diweddar D'Arbois de Jubainville mai *genitive dual* ydoedd, ac y cyfeiriai at ei rieni ('mab i'r ddau ieuanc'). Pa beth bynnag ydyw yr eglurhad cywir ar ei ffurf, *mac ind óc* ydoedd enw cyffredin Oengus, a dyma a'n diddawr ni.

Yrŵan, pahan y rhoed yr enw *óc* neu ieuanc ar Oengus? Y mae gair arall *óg* 'gwry,' *óige* 'gwyrfdawd,' yn yr Wyddeleg, a gelwir Crist yn *mac na b-óige*, h.y., 'mab y wry,' ond nid oes unrhyw berthynas rhwng enw Oengus a hwn. Heblaw 'ieuanc,' y mae ystyr arall i *óc*, sef 'milwr,' a gallai *mac ind óc* olygu 'mab y milwr,' ond am rai rhesymau, gwell cymryd 'ieuanc' fel ei ystyr yn yr enw. Fel y dywedwyd eisoes, un o'r Tuatha De Danann, neu dud y dduwies Dôn ydoedd Oengus. Y Dagda, neu y Duw da, ydoedd ei dad, a Boand ydoedd enw ei fam. Duwiau ydoedd y Tuatha De a deyrnasai yn Iwerddon cyn eu gorchfygu gan feibion Mile, a chan mai dwyfol ydoedd eu natur, byddent fyw byth, neu, mewn geiriau eraill, parhaent fyth yn ieuainc. Eglurha hyn enw Oengus fel mab y duwiau, a gellir ei gymharu ag un o enwau trigfan neu wlad y duwiau, sef *Tir na n-óg*, h.y., 'Tir yr Ieuainc.'

Fe wŷs fod dau draddodiad gan y Celt am drigfan y duwiau. Yn ol y naill gorwedda'i dros y môr, ac yno y teyrnasai Manannan Mac Lir y Gwyddel neu Fanawyddan fab Llyr y Cymro, a thybir mai ei addef ef ydoedd ynys Manaw. Yn ol y llall, mewn mynydd, bryn a charnedd y trigai y duwiau, a dyma'r eglurhad ar y parch a delid

yn yr hen amser i fynyddoedd a charneddi. Gŵyr pawb sydd yn gyfarwydd â hynafiaethau Ynys Prydain am y carneddi anferth ar an yr afon Foyne yn Iwerddon. Y mae tair ohonynt, sef New Grange, Dowth a Knowth, a gelwir hwynt yn yr Wyddeleg, *Brugh na Boinne* (Bre neu garnedd y Boyne), *Brugh Maic ind óc* neu *Sid Maic ind óc*. Bryn y tylwyth teg ydyw *sid*, a gelwir y tylwyth teg yn *side*. Oddiwrt h yr enwau hyn, y mae'n amlwg yr ystyririd Oengus neu Mac ind óc yn un o deulu'r duwiau ac wedi hynny yn un o'r tylwytheg, a'r carneddi hyn ydoedd ei drigfan.

Ceir dau adroddiad am y dull y daeth y Brugh yn eiddo iddo. Yn ol un o'r rhag-chwedlau i'r Tain Bo Cuailgne, llwyddda Oengus i ael ei annedd yn fenthyg gan ei dad am undydd unnos. Pan dymunai'r Dagda adfeddiannu ei drigfan, atebwyd ef nad oedd amser ond nos a dydd, ac mai eiddo Oengus fyddai y Brugh am byth. Addefodd yntau wirionedd hynny, a'i fab bioedd y lle wedi hynny. Yn ol y Leabhar Gabhala, nid trwy dwyll a dichell y cafodd Oengus f, ond trwy yrru Elcmar ei dadmaeth allan ohono gyda chynhorthwy Ianannan mac Lir. Yno y trig, yn anweledig oherwydd ymwisgo hono yn y *feth fiada* neu len hud, a bywyd tragwyddol ganddo oherwydd ei fod yn yfed cwrw Goibniu y gof, ac yn bwyta moch Ianannan a ddaw yn fyw drachefn pan fwyteir hwy. Lle godidog ydyw, yn llawn o gyfoeth a phob teleidion, ac ynddo dri phren a ddwg trwyth yn ddiddiwedd. Nid rhaid dywedud mai disgrifiad cyffredin gartref y duwiau ydyw hwn ac yn hafal i ddisgrifiad y Mabinogi o nnwfn.

Fel enghraifft o allu'r Mac ind oc, cymerer y chwedl fer a geir yn ynnshenchas Tonn Clidna ac a ddyfynnir yn *The Voyage of Bran* (Luno Meyer and Alfred Nutt). "Aeth Clidna ferch Genann fab ren o Fryn y Ddwy Olwyn yn y Maes Hyfryd, Tir yr Addewid, ydag Iuchna Ciabfhaindech i gyrraedd Mac ind Oc. Twyllodd Iuchna hi trwy ganu cerdd iddi yn y cwch efydd nes gorwedd ohoni a chysgu. Trodd yntau eu hynt yn ei hol, fel yr aeth o gylch Iwerddon tua'r dehau nes dyfod i Glidna. Y prytwn y cododd y môr-ddylif di-ffin a orchuddiodd wledydd y presen. Bu yn yr adeg honno dri gorlif yn Iwerddon, sef gorlif Clidna, gorlif Ladra a gorlif Tale, ond ni chodasant ar unwaith â'i gilydd. Gorlif Ladra fu'r ail.

Ymwthiodd y gorlif yn uchel gan ledaenu dros dir Iwerddon nes goddiwes y cwch a'r eneth ynghwsg ynddo ar y traeth. Yna y boddwyd Clidna, merch osgeiddig Genann." Yn ddiau, dial y Mac ind Oc ydoedd y llifeiriant oherwydd colli ohono ei ddyweddi.

Dywedwyd digon i ddangos dwyfoldeb y Mac ind Oc a'i wehelyth, cyfoeth dihybydd ei gartref, a mawredd ei allu. Yr oedd yn un o'r personau enwocaf yn nhraddodiad yr hen Wyddyl, a hawdd iawn ydyw credu i'w hanes gyrraedd Cymru yn y deffroad llenyddol a ddigwyddodd yn yr unfed ganrif ar ddeg. Efallai iddo gyrraedd yma ganrifoedd cyn hynny, oblegid nid oes dim amlycach wrth gymharu llenyddiaeth Iwerddon a Chymru na'u bod naill ai wedi deillio o'r un ystorfa o draddodiadau Celtaidd neu wedi dylanwadu llawer y naill ar y llall. Os caniateir i'r chwedlau am y Mac ind oc groesi'r môr i Gymru ac ennill bri a hynodrwydd yma, oni ddichon i'r enw ddyfod yn wreiddyn y gair *Mabînnogi*? Gwyddai'r Cymry ystyr y gair "Mac," a gallent newid ffurf yr enw o *Mac ind ôc* i *Mab in ôg*. Ni leferid y *d* yn y fannod *ind*, oherwydd ysgrifennid *inn* yn aml (cymh. enghreifftiau yr enwau uchod); ô hir oedd yr *ô*, ac *g* ydoedd sain yr *c* yn niwedd yr enw. I'm tyb i, gellid *Mab in ôg* yn hawdd o *Mac in(d) ôc(g)*.

Ceir amryw enwau Gwyddelig yn chwedlau y Llyfr Gwyn a'r Llyfr Coch, megis Cnychwr ab Nes, Chubert mac Daere, ac Esgair Oerfel yn ystori Kulhwch, ac yn Llyfr Taliesin gwelir Corroi a Cocholyn, ac, yn herwydd hyn, hawdd iawn ydyw tybied i'n hynafiaid glywed am Oengus fab y Dagda. Ond pa sut y daeth ei enw yn wreiddyn teitl y Pedair Cainc? Y mae gennym un enghraifft o leiaf o enw arwr yn datblygu i fod yn enw dosbarth o hanesion neu chwedlau, sef Brut o Brutus, a chymharer y gair *downed* o enw y gramadegwr Lladin Donatus. Os cyrhaeddodd y Mac ind Oc enwogrwydd yng Nghymru fel un o brif wroniaid neu dduwiau y Gwyddyl, fe ddichon i'w enw gael ei arfer am y dosbarth o chwedlau neu draddodiadau hafal i'w hanes ef ei hun yn llenyddiaeth y Gwyddel, ac o holl ystoriâu y Cymry, y Mabinogi ydyw'r tebycaf i'r rheiny. Ychwanegwyd y terfyniad *-i* at ei enw, ac ystyr Mabinogi ydoedd hanes tebyg i hanes y Mab in ôg, neu draddodiadau am wroniaid (neu dduwiau) tebyg iddo.

Nid olrheiniwyd eto ond ychydig iawn o ddyled llenyddiaeth Iwerddon a Chymru y naill i'r llall, ond cytuna'r dyb a eglurhawyd uchod, nid yn unig â natur a chyfansoddiad y Mabinogi, ond hefyd â'r berthynas agos iawn sydd rhyngddynt a hen draddodiadau y Gwyddyl. Ceir sôn am Fran, Manawyddan, a Dôn yn y naill a'r llall, a thyb rhai ydyw mai o Iwerddon yr hanoedd rhan helaeth o'r Mabinogi. Dichon fod hyn yn wirionedd am yr ail gainc, ond ni chredaf fod yn rhaid credu hyn i dderbyn y dyb i'r gair Mabinogi hanfod o enw Gwyddel.

Dulyn.

J. LLOYD-JONES.

HEN LYFRAU CYMRAEG AR RIFYDDEG

TUA thair blynedd yn ol, a mi'n troi dalennau'r *Gwyddoniadur* yn ysgafala ddigon, syrthiodd fy llygad ar deitl llyfr o waith John William Thomas (*Arfonwyson*)—un o'r teitlau hwyaf ar wyneb-ddalen llyfr, debygwn, ar a welsw'n erioed. Llyfr ydoedd ar rifydddeg, a fwriedid ei gyhoeddi yn rhannau wythplyg am chwe cheiniog yr un. Ymddengys i dri rhifyn ddyfod drwy'r wasg yn 1830-1832, ac yr oedd yr holl waith i gynnwys deg ar hugain o'r cyfryw rifynnau. Nid oes copïau o'r llyfrynau hyn yn y Llyfrfa Genedlaethol yn Aberystwyth; ac er chwilio amdanynt yn yr Amgueddfa Brydeinig, methais a dyfod ar eu traws yno chwaith. Bum yn ymholi drwy amrywiol gyfryngau, yma a thraw, a wyddai rhyw lenor neu hynafiaethydd amdanynt, ond er ceisio'n galed, ni chefais fod y rhai y bûm yn ymgynghori â hwynt yn gwybod y dim lleiaf am y rhifynnau. A ganlyn sydd adargraff, yn ol y *Gwyddoniadur*, o'r enwad-ddalen fel y ceir ar amlen y rhifyn cyntaf:—

Entered at Stationer's Hall—Rhifyn i. (Pris chwech cheiniog). Gwedi ei gyhoeddi o Draethawd newydd ar Ddwy o'r Saith Gelfyddyd Freiniol, y sawl a gyfenwir "Elfennau Rhifyddiaeth"; yr hwn a gynnwys drefnau gwahanol i gyfrif a rhifo yn arbenig, trefniadol, rhifyddol, trefnrifiadol, cofodiadol, a chyffddodiadol, ac addysg iddeu cymhwyso at rifiad pethau neu'llduol; llythyrenau rhifol Rhufeinaidd yn eu hamryw foddion a'u gwerth; nodiant o amryw fath; ac egwyddor rifol newydd i ysgrifio, a rhifnodau yn arddangos holl dreigliadau y cydseiniaid, a newidiadau a sain wahanol y llafariad, gydag eglurhad helaeth ar Rifaeth (*Vulgar Arithmetic*)—Swlliadau (*Fractions*)—Degiadau (*Decimals*)—Ad-ddegiadau (*Circulating Decimals*)—Deuarddegiadau (*Duodecimals*)—Dirprwynion (*Logarithms*)—Mesuriaeth (*Mensuration*)—Mesureg (*Geometry*)—Triongliaeth (*Trigonometry*)—Cynghryniaeth (*Spheric*)—Mordwyaeth (*Navigation*)—ac Alsoddeg (*Algebra*); ac ar yr ar-raniadau yna wedi eu gwneuthur yn ddosbarthiadau, a phob dosbarth yn adraniadau bychain, yn rheolau a threfnau. Cynwysa amryw daflenau newydd, a thaflen o ddirprwyrion hyd yn 10,000. Amryw ddarllenau (*plates*) i arddangos mesuriad gwaith crefftwyr, a phethau yn gyffredin, ac o ffurf neu lun bynnag. Amryw drefnau i gael llanw a thrai y môr, yn ol y rheolau manylaf, ac nid yn ol symudiad canolig y lleuad;

olrhain pellder unrhyw ddau le oddiwrth eu gilydd, ac i wybod eu lledred, a'r awr o'r dydd; y modd i wneuthur *Almanac*, a thrin y *Calendar*, a channoedd o bethau eraill, rheidiol a gynnwysir yn yr ar-raniadau uchod, nas crybwyllir yma gan brinder lle; a'r cyfan mewn iaith rwydd, a mor eglur, fel ag y geill yr hwn a fedro ddarllen yn ddeallus, pe byddai heb weled rhifyddiaeth erioed o'r blaen, ei ddysgu heb gymhorth neb, gydag awydd a hyfrydwch. Gan John William Thomas, Arfon.

Oedd yr wyneb-ddalen hon, er ei meithed, yn dra diddorol i mi a lawer cyfrif. Teimlwn dipyn o wresogrwydd at hen rifyddwr a hyfrydai yn elfennau Rhif a Mesur, megis y bâm innau yn addiau fy maboed, ac nid wyf wedi colli pob hyfrydwch ynddynt o adeg honno hyd heddyw; ond yn fwyaf arbennig oblegid y tybiwn i Arfonwyson yn gwneuthur cynnyg teg i ateb hen gwestiwn sydd wedi codi lu o weithiau i'm meddwl er pan oeddwn yn llanc ysgol,—
 "Ew hwnnw, A fedr Mathemateg siarad yn yr iaith Gymraeg?
 "Aellir cyfaddasu'r Gymraeg, a'i gwneuthur yn gyfrwng dysg a byrlliant yng nghanghennau Rhif a Mesur? Gwyddom fod y Gymraeg yn ddigon hylaw ac ystwyth a chyfoethog i ddatgan popeth sy'n gwerheidiol mewn Barddoniaeth aruchel; y mae yn medru hefyd i ddigon o iaith i lefaru yn weddol glir mewn gwybodaethau ereill, megis Seryddiaeth, Athroniaeth ac Eneideg; ond sut yr ymdarawai'n iaith yn y gwybodaethau naturiol,—Fferylleg, Anianeg, Mathemateg a'r cyfryw? Ceisio fy modloni fy hun i gael ateb i'r gofyniad hwn oedd yn codi chwilfrydedd uwch nag arfer ynof am weled y methodau Arfonwyson; ac fe genfydd y darlennydd ar unwaith fyddant wedi i mi fethu darganfod y rhifynnau uchod, er chwilio i'w rhob man dichonadwy amdanynt—

Chwilio y bâm, uwch elw byd,
 Wedi chwilio dychwelyd;
 Troswn, o chawn y trysor,
 Ro a main daear a môr.

Wgryma'r wyneb-ddalen uchod y gall fod Arfonwyson wedi wddo i roi cychwyn i Fathemateg gynhwynol, a'i fod wedi solfio'r y sy'n ddysys yn y problem, sef cael termau cymwys yn y Gymraeg a'w cyfateb i'r hyn a geir yn y testyn-lyfrau Seisnig sy'n ymdrin â

gwahanol ganghennau'r wyddor hon. Pe ceid y rhifyddwr iawn a hyn o orchwyl, diau y medrai ef, yng ngrym ei athrylith, fath termau cymwys at ei wasanaeth. Efallai na fyddai hynny o galeted ag y meddylir, pe darganfyddid gŵr hyddysg yn clywed ei galon i ymgymryd â'r gwaith. Yr wyf yn sylwi mai ychydig iawn o wybodaeth o'r Ffrangeg a'r Ellmyneg a'r Eidaleg sy'n angenrheidiol i ddeall traethodau ar Fathemateg yn yr ieithoedd hynny. Y mae gwreidd-eiriau'r termau gwyddonol sydd ynddyn yr un ymhob iaith; ac ymddengys i mi y gellid defnyddio'r gwreidd-eiriau hyn yn y Gymraeg yn ogystal ag yn yr ieithoedd a enwyd a chydag ychydig o ymdrech, efallai, y gellid ysgrifennu traethaw ar *Analytical Geometry* neu'r *Differential Calculus* yn y Gymraeg, fyddai'n llawn mor ddealladwy i efrydydd Cymreig ag yw'r llyfrau astudir ar y pynciau hyn yn yr iaith Saesneg. Treied gwr o rifyddwr sydd hefyd yn ieithegwr ei law ar hyn o waith.

Tri rhifyn yn unig allan o'r deg ar hugain a addawsid a ddaet drwy'r wasg, y cyntaf yn 1830 a'r trydydd yn 1832. Beth oedd rheswm nad ymddangosodd y gwaith cyflawn, ni wyddys; efallai mai afiechyd yr awdur, neu aflwyddiant yr anturiaeth oblegid diffy cefnogaeth gan ddarllenwyr. Cyhoeddodd Arfonwyson amryw gynyrchion wedi 1832, ac yn eu plith ddarlith ar Seryddiaeth wedi ei hysgrifennu mewn Cymraeg hylithr a hawdd ei ddeall. Bu gŵr hwn farw Mawrth 12, 1840, ac yntau eto'n gymharol ieuanc, y ŵr 35 mlwydd oed, a chladdwyd ef ym Mynwent St. Alpheg Greenwich. Ymddengys ei fod yn ŵr o dalentau diymwad; a dylai rhyw lenor, rhyw un mewn cydymdeimlad ag efrydiaethau'r gŵr rhagorol hwn, ymaflwyd yn y gwaith o ysgrifennu ei hanes, er mwyn darllenwyr ein gwlad nad oes ganddynt mo'r cyfleustra i weled y erthygl yn *Y Gwyddoniadur* sy'n rhoi cipdrem ar dreigliad ei fywyd byrhoedlog.

Yn *Seren Gomer* am 1834, ceir amryw lythyrau a gofyniadau a Rifyddeg a Mordwyaeth, o dan law gwahanol ohebwy. Yn flwyddyn ganlynol, yn yr unrhyw Real, gofynnir am sylw ei ddarllenwyr at y gwaith y cyfeiriwyd ato uchod, "Elfennau Rhifyddiaeth. Ym mis Ionawr y flwyddyn honno, llawenhâi gohebydd a ymglyfenwr D. Dyssil, fod Cymdeithas yn Llundain yn cynorthwyo Arfonwyson

ddwyn y traethawd rhag-ddywededig drwy'r wasg, ac erfyniai ar ereill i ddyfod a'r gwaith i fwy o sylw a gwasgar gwybodaeth yn ei gylch. Cyngorai ei ddarllenwyr i ddefnyddio'r trysor hwn. Prynasai ef ei hun y tri rhifyn a gyhoeddaisid eisoes, ac edrychai ymlaen at gael y rhelyw a addawsid yn 1832. Ym Mai, 1835, ni a gawn Carnfallwch, yn yr un cyfnodolyn, yn cwyno na fuasai nifer luosocach o'i gydgenedl yn gwybod am y rhifynnau. Yr oedd wedi darllen yr "Anerchiad at Rifyddwyr" a ymddangosasai yn y *Seren* ym mis Ionawr. Yn yr anerchiad hwnnw cwynai'r awdur, "Ewyllysiwr Diwygiad," am fod y gofyniadau a roddid yn y *Seren* ar bynciau rhifyddol yn amwys ac annealladwy, rhai ohonynt wedi eu gosod ar gân. Ar bwys hyn, gresyna Carnfallwch na roddasid enghreifftiau yn ogystal â'r gofyniadau a'r atebion gerbron y darllenwyr: dylasid, meddai, roddi'r *rheolau* i lawr modd y gellid gweithio allan atebion i ofyniadau ereill tebyg iddynt. Pwysai Carnfallwch ar ei gydgenedl i fod yn fwy effro o blaid elfennau Rhifyddiaeth; gwarthruddai'r Cymdeithasau Cymreigyddol am nad ymdrechent i godi'r hen iaith o lwch angof, a chefnogi llyfrau teilwng, ac nad oedd un a mwy o angen amdano yng Nghymru nag elfennau rhifyddiaeth. "Nid oes gan y Cymro uniaith yn awr," meddai, "unrhyw draethawd ar y pwnc yn werth edrych arno. Yn y llyfr hwn, lle mae gwybodaeth ac iaith yn cyfarfod mewn manyldeb, ceir holl egwyddorion Rhifydddeg mewn gwisg Gymreig, mewn trefn dda, dull goleu, termau priodol, iaith gywrain a chynwysiadol, fel nas gall yr efrydydd beidio â gweled dillynder y gelfyddyd, a'i gorhoffi mewn cysylltiad â iaith ei gyndadau yn ei theleidrwydd." Ychwanega: "Mae ynddo faes digon helaeth idd y mwyaf chwilgar a'r mesuronydd mwyaf dyfnddysg." Ofnai modd bynnag fod yr ail rifyn o'r gwaith yn fwy at ddifyrru'r cywrain nag o wasanaeth i'r sawl a gymerai'r camre cyntaf yn eu hyfforddiant yn y wyddor hon. Tystiai Carnfallwch fod y trydydd rhifyn, o'r ochr arall, yn un rhagorol, ac yn addas i amgyffrediad y gwannaf; a chwanegai fod y nodiadau a geir ar waelod y tudalennau gan Arfonwyson yn dangos medrusrwydd beirniadol yr awdur, ac yn rhoi hyfrydwch yn ogystal i'r rhifydd a'r ieithydd. Gresyn na chawn gip ar y llyfr-ynnau.

Llyfr arall ar y pwnc yw

Traethawd gan John Roberts, Caergybi, 1768.

Nid oes wyneb-ddalen i'r adargraff a welais i yn y Llyfrfa Genedl aethol. Adweinid yr awdur wrth yr enw "Almanaciwr Caergybi," ac hefyd wrth yr enw "Sion Robert Lewis," ar ol enw ei dad, Robert Lewis, yn ol ffasiwn y dyddiau hynny. Ganwyd yr Almanaciwr yn Llanaelhaearn yn Arfon yn 1731, a bu farw yn 1806. Yn o'r *Gwyddoniadur*, teitl y traethawd oedd "Arithmetic, mewn trefn hawdd ac eglur," etc. Y mae'r rhagymadrodd mewn iaith dipyn yn chwyddedig, er nad cymaint felly ag a welir yn fynych mewn hen lyfrau. Tystia'r awdur na welodd neb cyn ei amser ef lyfr rhifydddeg yn yr iaith Gymraeg, er fod llawer yn honni'r gwrthwyneb—"ond yn ychydig a anfonodd John Rhydderch, ac ni welsai hwnnw chwaith ond Tabl Rhifyddiaeth hyd bymtheg ffugur. Fe welodd hefyd dri o gopiau ysgrifen law, a thebyg i minnau weled un ohonynt, o waith John Parry, athrawym Môn,—ond y mae'r llyfr hwn mewn trefn arall." Gan mai dyma'r tro cyntaf i gynnyg y fath waith i sylw ei gydwladwyr, ni ddisgwyl ond anair am ei drafferth. Bwriadasai i'w draethawd fod yn llawer ehangach, ond bu raid cwtogi arno rhag i'r pris redeg yn uchel. Os cyfyd gwrthddadl nad oes eisieu'r cyfryw lyfryn yn y Gymraeg am fod llyfrau Saesneg eisoes i'w cael, etyb yntau mai lles i rieni yn eu cartrefi fydd gwybod beth a ddysgir gan y plant yn yr ysgol, ac hefyd mai da fydd cadw rheolau'r wyddor hon rhag eu colli. "Myfi a dymunaf arnoch ddysgu yn eich iaith eich hun, fel na bo'r un estron genedl chwerthin am eich pennau o herwydd eich anwybodaeth, hyn yw dymuniad eich ufuddaf was'neuthwr, John Roberts." Cyflwynir i'w ddarllenwyr y briwsion a gafodd dan fyrddau'r dysgedigion. Ni fodlonwyd et, meddai, ynghylch yr enwau a roddasai ar y gwahanol reolau, ond rhydd "enwau Saesneg iddynt ar frig y naill tudalen, ac os digwydd i mi neu rywun arall gael enwau gwell, gellir eu newid yn yr argraffiad nesaf." O dan y pennawd "Cysylltiad" (*Addition*) dysgir ynghylch cyfraniad pwysau Troy—"y pwysau lleiaf a arferir yng Nghymru yw gronyn gwenith (gwedi ei sychu yn dda) o ganol dwysan, oddiwrth yr hyn y mae y Tabl hwn yn dyfod. Y pwysau hyn a wasanaetha i

wyso perlau, tlysau, aur, arian, enaint, dyfroedd poethion, etc.”
na daw cysylltiad pwysau Averdupois (sic)—“ yr hwn enw sydd air
fraingc-aeg yn arwyddocau cywirbwys. Wrth hwn y pwysir pob
math ar lysiau siopau sydd arferol o golli eu pwysau, megis tobacco,
wgr, cig, caws, menyn, haiarn, pres, plwm, sebon, gwer, pug,
alen, cŵyr, llin, cywarch, etc.” ; ac yn canlyn hyn drachefn ceir
neolau ar wlyb-fesur, sych-fesur, hyd-fesur, am fesur tir, etc. Wedi
mdrin â Lleihad (*Subtraction*), Lluosogiad (*Multiplication*),
gyfraniad (*Division*) a Dadchweliad (*Reduction*) deuir at y “ Rheol
uraid,” *the golden rule of three*, a elwir felly, ebe’r awdur, oblegid ei
werthfawrogrwydd. Enwau ereill a roddir iddi yw “ rheol y tri ” a
rheol gyfeiriol,” am ei bod yn dangos y berthynas sydd rhwng y
aill ffugurau a’r lleill. “ Yr anhawster mwyaf yw rhoi’r cwestiwn ar
wr ; can’s pan wneler hyn, nid rhaid ond lluosogu a chyfranu, a
rodd y gwaith wedi ei orffen.” Dyma fel y gesyd ein hawdur y
rheol am lôg arian : “ Lluosogwch y swm â’r lôg a fo arnynt y cant,
n droi ymaith ddau ffugur ar y llaw ddehau (yr hyn yw’r un a
yfrannu â 100), a’r ffugur a fydd ar y llaw aswy yw punnoedd y
g. Yna, lluosogwch y ffugurau dorwyd ymaith â 20, gan gymeryd
sylltau od i mewn, a thori dau ffugur segur fel o’r blaen, a’r lleill
ddant y sylltau. Yna, lluosogwch y gweddill â 12, a gwnewch yr
a modd. Yna â 4, i wneuthur y ffyrllingau, os bydd raid.”
Ymhellach ymlaen, ymdrinir â’r deigrannau neu *decimals*. “ Pwy
dd awdur y rhan hon o rifyddiaeth sydd anhysbys, ac oni buasai eu
el allan, buasai llawer caingc mewn rhifyddiaeth yn rhy fyr.
ae’n fwy arferedig (yn enwedig gan ysgolheigion uchel) y deigrannau,
ychai a nodir a gwahanydd o’u blaen, fel hyn ; $\cdot 5$, ac yn arwyddocau
degfed ran o’r rhif, etc.” Yn y bennod sy’n dilyn, traethir ar
Darddiad o wreiddyn ysgwâr,” h.y., yn Saesneg, *the extraction of*
square root. Dyna gyfarwyddyd yr awdur pa fodd, pan rodder rhyw
ffugur, i gael y gwreiddyn ysgwâr—“ Nodwch uwch pen lle’r unau a’r
punoedd ; felly bob yn ail ffugur oll ; yna ceisiwch yr ysgwâr fwyaf
y nodiad nesaf i’r llaw aswy, gan ei dodi dano, a’r gwreiddyn yw’r
ffran. Lleihewch yr ysgwâr allan o’r nodiad cyntaf, ac at y
gweddill i lawr y nodiad nesaf, a gelwch ef gyfranfa. Yna, dyblwch y
ffran, a rhowch hwy ar y llaw aswy i’r gyfranfa, yn gyfrannwr, ac

ymofynwch pa sawl gwaith cair y cyfrannwr yn y gyfranfa (ga adael yr unau heibio), a rhowch yr ateb yn y cyfran, ac hefyd tu dehe i'r cyfrannwr; yna lluosogwch hwy a'r ffugur olaf yn y cyfran lleihewch y cynnyrch o'r cyfranfa; dygwch y nodiad arall (os bydd at y gweddill, a gwneud fel o'r blaen."

Yn y darn sy'n ol o'r llyfr, gedy'r awdur lawer o'r pynciau y ymdrinir â hwynt mewn llyfrau ar Rifydddeg yn ein dyddiau ni, ac ymlaen i draethu ar bynciau a welir yn awr gan mwyaf mewn llyfrau ar Fesuroniaeth. Y mae ganddo bennod ar "fuddioldeb y Sliding Rule mewn rhifydddeg," ac un arall ar "the mensuration of superficies," ac eglura fel hyn—"arwynebedd ydyw pobpeth a fesuri heb ddal dim sylw o'i drwch, ond ei hyd a'i led yn unig." Ceir rheolau ynghylch "yr ysgwâr hir" (*oblong*), y crongylch (*circle*) yr hirgrwn (*ellipse*), Wedi traethu ar waith seiri coed, seiri cerrig seiri paentio, *sleaters' work* (h.y., *slaters' work*, a elwir llech-dorwyr y argraffiad 1796), ceir cyfarwyddiadau parthed mesur tir, mesur byrddau, ac "ehang-fesur coed," a elwir "ehang" am ei fod yn cymryd tri mesur, hyd, lled a dyfnder. Yn agos i ddiwedd y traethawd awd ceir amryfath broblemau wedi eu gosod ar ffurf pennill:—

Gwr mwyn a roes gennad yn wastad ar ffair,
I'w gâr dido ceffyl, yn gyfyl mewn gwair;
Pa hyd rhoir y certyn, dywedwch y gwir,
Na chyredd y ceffyl ond acr o dir.

Yr olaf o'r rheolau yw hon—"i gael oed y lleuad."

Ail argraffiad, 1796:

"Arithmetic neu Rifydddeg,"

yn gosod allan sylfaenau ac ymarferiad Rhifyddiaeth yn eglur mewn amryghannhennau; a Mesuriaeth yn helaeth, wrth y lluosogiad deudegrannol, degrannau a'r Sliding Rule. Gyda darluniadau ac addysgiadau cymmwy i'r unrhyw. Yr ail argraffiad gan John Roberts. At ba un yr anchwanegwy amryw o dablau buddiol and a set of Tables to calculate the Moon's Full and change for ever, etc. Argraffwyd dros y cyhoeddwr, 1796.

Cynwysai argraffiad 1768 gant a hanner o dudalennau, cynwysai ail argraffiad 168, ac y mae'r olaf yn fwy ei blyg na'r cyntaf. Y mae'

intio wedi ei ddiwygio yn yr ail argraffiad, ond nid yw hwnnw'n arffraith o gryn lawer. Am ddarn helaeth o'r llyfr newydd y mae'n llyn ar linellau'r hen, ond ychwanegir ar ddiwedd y gyfrol reolau newyddion i'n cyfarwyddo "i gael blwydd y naid" a "dyfodiad y lleuad i'r dehau." Ceir hefyd dablau newydd i ddangos pen llanw'r môr ym mhorthladdoedd a phrif aberoedd Cymru, megis Biwmaris, Penwy, Caergybi, Caernarfon, Aberystwyth, Aberaeron, Aberteifi, Aber Dau Gleddyf, Caerlleon ar Wysg. Tabl i ddangos oed y prif hyd 3800 A.D. (*showing the Golden Number for ever*); un arall yn dangos llythyren y Sul a blynyddoedd y naid hyd 3700 A.D. (*showing the Dominical numbers for ever*); un arall i ddangos pa fodd i gyfnewid Lloegr ag Iwerddon, ac Iwerddon â Lloegr, a thablau "i gael dyfodiad a machludiad y lleuad yr amser fynwch tros fyth."

Yn y naw tudalen olaf ceir "calculating tables" fel y geilw'r awdur hwynt, y cwbl wedi eu gosod yn Saesneg, oblegid barnai'r awdur fod y termau'n llawn mor ddealladwy a phe cynygiai eu cyfeithu. Fel yn yr argraffiad cyntaf, cynghorai'r awdur y darlennydd beidio â darllen ei lyfr ben bwy gilydd, ond yma ac acw. Er na gwanlynodd drefn neb wrth gyfansoddi ei waith, cydnebydd mai ei gynnllun oedd traethodau Fisher, Fenning a Hawney. Nid enwir yr awdur o'r rhain yn 1768; ac megis yr ymffrostiai'r awdur mai argraffiad 1768 oedd y cynnyg cyntaf a wnaethpwyd i ddwyn gwaith o'r fath i'r bron ei gydgenedl, felly eto ymffrostia mai hwn yw'r ail gynnyg. Ac wrth argymell yr argraffiad newydd ni ddisgwyl ond anair i'w gwaith oddiwrth y dwl, diymgais am ddysgu.

Symudwn ymlaen at lyfr arall:—

Rhifyddiaeth yn Rhwyddach,
Neu Draethawd ar Rifyddiaeth:
y rhan gyntaf yn cynnwys &c.
gan Evan Lewis.

Caerfyrddin: argr. gan J. Evans, Swyddfa Seren Gomer.

1828.

mae cryn lawer o swyn yn y rhagair; dyma ddarn ohono—
Y mae yn naturiol i'r wybodaeth hon fod yn serch-hudolaidd,
yn lledradaidd ddenu ystyriaethau dynolryw, a hynny oddiwrth

ei digyfrwng gysylltiad â bywiolaethau crefftwy, masnachwyr, mesurwyr, etc. ; yr hyn a ellir briodoli yn achos i gynifer o awduron galluog a nodedig, ar amrywiol amserau, ymorchestu cymaint, arfer eu galluoedd i helaethu priodoliaethau, olrhain canlyniadau, ac egluro eu heffeithiau a rhwyddhau y cyrhaeddiad o'r wybodaeth ragorol hon [y mae] gofyniadau mewn rhan yn ddifyr, er mwyn ennyn neu ddenu serch ieuenctyd i'w harfer ; nid yw yn caeth-iwo yr athraw na'r ysgolhaig i arferu mwy neu lai o ofyniadau, ond darlun manteisiol iddynt hwy i ychwanegu yn ol eu cywreinrwydd, sydd yn cael ei roddi."

Dengys yr holl waith fod yr awdur yn ysgrifennwr Cymraeg rhugl a nerthol. Yn ei ryfeddol "lythyr at y Cymry," gesyd allan modd y gwelai yn y gelfyddyd o rifo lawer mantais i hyrwyddo gwybodaeth ddwyfol a chrefyddol. Dyma rai o'r manteision a nodir ganddo—

- (1) lledaeniad efengyl gogoneddus Crist trwy gyfrwng Llongwriaeth.
- (2) mantais i fasnachwyr rhag gormod flino'r côf a lladrata myfyrdodau pan ddylent fod yn llafurus mewn pethau crefyddol.
- (3) dysg y wybodaeth hon y cywirdeb mwyaf mewn pethau ynglŷn â chrefydd.
- (4) gall ein dysgu i rifo ein dyddiau, a'r modd y lleihant bob eiliad ; ac felly cyflawnir gorchymyn dwyfol a goruchel "i brynu yr amser a chyfrif ein dyddiau."
- (5) y gelfyddyd hon o rifo sydd yn galluogi dynion i amgyffred mwy o amgylchoedd, symudiadau'r sêr, a'r llauws o gyrff nefol sydd yn ddysglaer dywynu yn yr ehangder mawr, nag y gallent fyth wrth dremio arnynt â'r golwg yn unig. Beth sydd yn fwy manteisiol fel prawf neu sail o wirionedd y wybodaeth ddwyfol yr hon sydd yn mynegu i ni am eu saer anfeidrol, sef prif achos o bob peth ?

Dychmyga'r rhifyddwr ieithgarol hwn fod gwrthddadleuydd yn gofyn, "Onid yw'n haws dysgu rhifo yn Saesneg nag yn Gymraeg ?" Ei ateb yw—"Yr unig achos o hyn yw mai yn Saesneg yr addysgwyd hwy gyntaf ; ac felly y bydd hefyd dros yr oesoedd olynol, oni ddechreuir addysgu yn Gymraeg. Ugain mlynedd yn ol, yr oedd llawer o ddarllenwyr yr iaith Gymraeg, er nad oeddynt yn alluog i enw yr egwyddor, nac i sillafu geiriau ond yn lled drwsogl. Goddefer i mi ddweyd yma, fod rhifo yn Gymraeg, wedi ymarfer ychydig ag

ef, nid yn unig fel pobpeth arall yn dyfod yn rhwyddach, ie, ond yn rhwyddach nag yn Saesneg o lawer iawn. Pe bae plant Cymru yn cael y traethawd hwn i'w dwylaw tra yn addysgu rhifyddiaeth yn Saesneg yn yr ysgolion Cymraeg, neu heb fod mewn un ysgol yn neilltuol, a diameu gennyf y byddai llawer o'r bechgyn meddyl-dreiddgar a'r merched cyflym-gall a fegir yn awr yng Nghymru, cyn pen nemawr o flynyddoedd, yn alluog i rifo yn Gymraeg yn gyflymach nag y gallaf fi yr awr hon."

Maentumia'r awdur fod y cynllun a fabwysiadwyd ganddo yn rhagori ar ddim a ymddangosodd mewn unrhyw iaith o'r blaen. Cydnebydd y cynhorthwy a gafas parthed yr iaith "gan un y gallaf," ebr ef, "heb ryfygu ddweyd sydd yn rhagori yn ei barodrwydd i goleddu yr hen Frythoneg, ac yn sicr y mae ei waith, yr hyn a'i coffha, ac nis anghofir ef

Gan Gymru tra Cymry i'w cael
Ei gofion fydd mewn gafael."

Nid yw'r awdur yn enwi'r cyfaill cymwynasgar hwn, ond gan fod yn y llyfr gyfres o englynion yn eilio clod i'r gwaith gan Daniel Ddu o Geredigion, digon tebyg mai'r bardd hwn oedd y gŵr y cyfeirir ato uchod.

Arwydd-nodir y traethawd o Lanllur, Ceredigion, Gorff. 4, 1827. Cyhoeddir enwau tuag wythgant o danysgrifwyr, ac yn eu plith ceir enwau'r canlynol:—

Daniel Ddu o Geredigion.

Y Deon Llewelyn, Pennaeth Coleg Llanbedr.

Lewis Edwards, S[chool] M[aster], Aberystwyth,
y Doethur o'r Bala wedi hynny.

Y Parch. Lewis Evans, Ficer Llanfihangel Genau'r Glyn.

Y Parch. Richard Evans, Ficer Llanbadarn Fawr.

Lewis Jones, Merchant, (wedi hynny Maer) Aberystwyth.

Y Parch. David Peters, Coleg Presbyteriaidd, Caerfyrddin.

Col. Powell, A.S., Nanteos.

Pryse Pryse, A.S., Gogerddan.

Lewis Pugh, Aberystwyth.

Parch. Rice Rees, Athro Cymraeg, Coleg Llanbedr.

Yr oedd y cefnogwyr hyn yn adnabyddus ddigon yng nghymdogaeth cartref y rhifyddwr. Ymhlith yr enwau eraill y mae un yn dwyn enw a theitl tarawiadol—"Jedidiah Richards, Peripatetic Philosopher and Free Practising Christian (12 copies)." Pwy oedd yr athronydd cylchrodiannol, Aristotelaidd, Cristionogaidd, haelionus hwn, nis gwn.

Wedi myned dros 16 tudalen o ragarweiniad eir ymlaen i rannu'r gelfyddyd o rifo i bump o brif neu hanfodol reolau, sef

1. Nodiad neu cyrif-nodi (*Numeration*).
2. Ychwanegiad neu gysylltiad (*Addition*).
3. Tyniad allan neu leihad (*Subtraction*).
4. Lluosogiad neu fwyhad (*Multiplication*).
5. Rhanedigaeth neu gyfraniad (*Division*).

Yn ol ein hawdur "nodiad yw'r ganwyll i oleuo holl amrywiol a gwahanol gelloedd dirgelaidd Rhifyddiaeth; heb lewyrch cynorthwyol hon, nis gall y cywreiniad a'r glewaf o blant dynion mo'r esgyn neu ddisgyn, ar hyd ei grisiau cylch-troedigaidd, nac egluro i arall ddim o effaith ei lafur gan pwy faint a fyddo." Ei gyngor i'r disgybl parthed Nodiad yw—

Gwna sylw manwl mwynnaidd arafaidd ar a roed,
O'th flaen yn gyfarwyddyd yn ganwyll bywyd boed;
It', wedi ei iawn fyfyrio a'i guddio yn dy go'—
Cei weld e yn dy dymor yn drysor aml dro.

Er mwyn cymhwyso'r wers yn briodol, gofynnir cwestiynau i'r disgybl ar gân—

Yma gwnewch scrifennu
I lawr mewn geiriau llawn,
Er mwyn cael gweld a ellwch
Chwi ddarllen nodau'n iawn;
Rhowch lawn amlygrwydd imi
Beth ydyw gwerth pob swm,
Tra byddwyf yma'n disgwyl
Nid yw yn orchwyl trwm.

Wedi rhoi gerbron rai niferau mewn ysgrifen, gofynnir i'r efrdydd
a gosod yn nodau—

Yma cewch arfer scrifennu
Y Rhifau neu symiau sydd
Yn nodau ar ddehau'r gofyniad
Yn eglur mor danbaid a'r dydd;
Pob un yn ei le wrth enw,
A'u gwerth wedi eu bwrw bob un,
Sillafwch, darlennwch yn lluniaidd,
Er profi'ch iach wiredd eich hun.

Ac yna y mae ein hawdur yn codi'r bendro arnom, oblegid ar ol
ngos sut i osod i lawr "symiau yn cynnwys mwy o leoedd-nodau na
w lle," fe rodia ymlaen yn fawreddus o'r unau i fyny drwy'r
iliynau (*millions*), dauiliynau (*billions*), tri'liynau (*trillions*),
d'iliynau (*quadrillions*), pum'iliynau (*quintillions*), chwe'iliynau
extillions), seithiliynau (*septillions*), wythiliynau (*octillions*),
wiliynau (*nonillions*) nes cyrraedd at y *Decillions*, heb yr un enw
ymraeg iddo. Ac i chwanegu at ein dryswch, gesyd y pethau hyn
ewn diagram ar ffurf cylchoedd, nes synnu, pensityrdanu dyn.
ad os yw darlennydd pen-ysgafn y dyddiau diweddaf hyn yn
ethu dal yn wyneb y nodau rhagddywededig, nid felly ein hawdur
eturiaethus a dewr; myn ef fyned eto yn ei flaen yn anterth ei
m ar ei siwrnai i'r eangderau, a gwahodda'r disgybl druan sydd
oes wedi diffygio i gydfyned ag ef yn ei hynt i'r gwagleoedd eithaf.
rdda mor hamddenol a'i draed mor sicr, a phe bae yn cerdded ar
lfa'i ardd. Sylwch arno—"yn yr unrhyw drefn," meddai yn hollol
digyffro, "gall yr ymofyngar ymhelaethu hyd y nifer a fynno o
edd-nodau (ac arfer yr enwau canlynol hyd nes rhoddo rhywun
hamgen), yn ol cyrraedd, fel y mae yn y daflen, i ddegiliynau, yn
un modd, ewch ymlaen hyd dau a degiliynau, tri a degiliynau, ped
degiliynau, etc., naw a degiliynau, ug'iliynau, un ac ug'iliynau,
a ac ug'iliynau, etc., tridegiliynau, un a thridegiliynau, etc.;
ol. degiliynau, pum degiliynau, etc., caniliynau, daucaniliynau,
xcantiliynau, mililiynau, etc." A chynygia'r penillion canlynol
disgybl druan yn falm i'w enaid cythryblus—

Ni cholodd a ddysgodd o'i wirfodd erio'd—
 Nis gwelwyd y digon heb olion yn bod :
 Chwennych ychwaneg, fodd bynnag, wyt ti ?
 Newydd gael digon o foddion wyf fi.

Nid byth y 'difaru am ddysgu yn y dydd,
 Am fyw yn segurlyd mawr ofid a fydd ;
 Am hynny ymafael tra gafael i'w gael,
 Ymofyn ychwaneg, beth bynnag fo'r draul.

Dyma rai o'r problemau sydd ganddo yn ei lyfr—

- (a) Pa sawl gwaith rhaid i hen wr gamu os cerdda o Lanbedr Pont Stepha
 i Lundain, ac yn ol drachefn ; bwrw ei bod yn 200 milltir o ffordd a ph
 milltir yn 1760 o latheidiau, 3 troedfedd ym mhob llathed, a chamrau
 hen wr at eu gilydd yn droedfedd ? Att. 2112000.
- (b) Gwr grymus a diwyd wrth ei gaib a ddigroenodd mewn diwrnod dder
 o dir, yn mesur un ffordd 40 llath, a'r ffordd arall, 5 ; pa sawl llath
 ysgwar a ddigroenodd o gwbl ? Os y chwi a fynegwch hyn i'r tyddyn
 anlythrennog, mi a ddywedaf, gwyachaf chwi. Att. 200.
- (c) Dwy fenyw a aethai allan un diwrnod i gasglu wyau, a phob un a aeth
 bump o dai. Y gyntaf yn y tŷ cyntaf, a gafodd 12 ŵy, a'r ail, yn y
 cyntaf, ni chafodd ond 2 ŵy. Y wraig gyntaf ni bu mor llwyddiann
 ymhob tŷ ag yn y cyntaf ; canys hi a gafodd lai o 3 ymhob tŷ n
 diweddu ; a'r ail wraig a fu mor llwyddiannus a chael 3 yn rhag
 ymhob tŷ nes y diweddodd ei thaith. Da fyddai gennyf gael gwyb
 pa un o honynt a gasglodd fwyaf, a pha faint yn fwy.—Att. Yr o
 a gasglodd fwyaf o 10.
- (d) Naw bryn a naw brenin, naw cilddyn, naw cwd,
 Naw rhyngyll, naw ffrewyll, naw ellyll, naw ffrwd ;
 Naw etto att'ynt, naw helynt yw hyn,
 Eu nifer oll rhoddwch ; na sefwch yn syn. Att. 81.
- (e) Priododd Gwenllian ag Owain fy nai,
 Hwy gawsant deg waddol dda foddol ddifai ;
 C'add Owain ei hunan yn gyfan i'w gôd
 Y Pum-ran o'r pum-cant oedd bendant yn bod.
 Hithau Gwenllian bedwaran boed wir,
 O'r hyn a gadd Owain wr diddan a'r dir ;
 Pa faint oedd yr eiddynt, oedd ganddynt i gyd,
 Yn ol in' gysylltu y ddeuddyn ynghyd. Att. 125.

Cyn terfynu, awn rhagom i sylwi ar lyfr rhifyddol arall y bwriadaf
llefau golwg arno, sef—

“Annerch Ieuengctyd Cymru”

Yn IV Adran

- I. Araithyddiaeth (Rhetoric)
- II. Rhifyddiaeth (Arithmetic), yn cynnwys helaethrwydd o reolau buddiol gyda thoriadau deigrannau (decimal fractions), at athrawiaeth i fesur Tir, Coed, Meini, Gwydr, Llestri, &c.
- III. Naturiawl Athron-ddysg (Natural Philosophy)
- IV. Awyrrwriaeth (Astronomy).

gan John Thomas.

Argraffwyd yng Ngwrecsam gan M. ac S. Marsh, 1795.

Pris Hanner Coron, mewn papur glâs.

Dywedir mai “Siôn Penffordd Wen,” llenor a bardd, oedd y John Thomas hwn. Bucheddai tua diwedd y 18fed ganrif, ond yn ol y *Gwyddoniadur* nid oes dim o'i hanes personol ar gael. Cyhoeddodd y *Drych Ysbrydol* yn 1790, ac *Urbania, neu Grefyddol Ddadleuon* math ar ysmaldodeg neu Interliwt) yn 1793.* Y mae “Englynion y Bardd” o waith yr un gŵr i'w gweled yn y *Brython* ii, tud. 383. Ond nid oes gyfeiriad yn y *Gwyddoniadur* at “Annerch Ieuengctyd Cymru.” Y mae orgraff yr awdur yn dra mympwyol, fel gwelir mewn geiriau fel Gom'raeg, bŵys, etc. Honna'r awdur fod i lyfr yn

Ysgol iawn reidiol, un rad—i'w pherchen,

A pharchus adeilad;

Iawn orchwyl o anerchiad

I ieuengctyd glendid ein gwlad.

Mae llawer o'r traethawd ar rifydddeg ar ffurf holi ac ateb rhwng Tyro y disgybl a'i athro Philomathes, ac y mae'r ymddiddan lawer ro yn bur ddiddorol. Er enghraifft, o dan y pennawd Tabl pwysau Troy, gofynnir gan Tyro—“Pa'm y gelwir hwynt pwysau Troy?” Etyb Philomathes—“Yr un peth yw Troy â Chaerdroia, sef Tre Gar-

* Y llyfr mwyaf adnabyddus o'i waith ydyw *Telyn Arian sef llyfr Barddoniaeth* etc. Yr oedd hwn yn boblogaidd iawn yn hanner cyntaf y ganrif aeth heibio, a chyhoeddwyd y chweched argraffiad ohono gan J. Jones, Llanrwst, yn 1857.—GOL.

trefol yr hen Gymry gynt; ac y mae'n debyg mai'r Cymry a' gwnaeth hwynt yn y dechreuad, ac a'u dygodd hwynt i'w canlyn Frydain; canys nid yw yn ysbys fod un deyrnas arall yn eu harf ond Brydain yn unig." Gelwir *Short Division* yn "*Ffordd Italaidd* gyfrannu"—"y ffordd hon a ddaeth allan yn ddiweddarach o Italia, a hi a weithir yn y meddwl yn unig, ac y mae hi yn cael e pharchu yn fawr gan y dysgedigion am 'i bod yn fyrrach ac yn llai o ffugurau na'r llall."

Tyro—"Gan mai yn y meddwl y gweithir hi, mae'n debyg ei bod yn galed gôf gwan."

Philo—"Mae hi'n hawdd ei gweithio, os na bydd cyfrannwr yn fwy na io ac onide, mae'r llall yn haws."

Y mae'r athro a'r disgybl bob amser yn foesgar a boneddigaidd y naill tuag at y llall. Er enghraifft, wrth ymdrin â'r degranau, ebe *Tyro*—"Nid wyf yn medru iawn ddeall dirgelwch y rheol hon etto yn ei gwreiddin, er eglured y mae ei changhennau yn ymddangos." Ac wedi cael eglurhad gan ei athro, ychwanega—"Diolch yn fawr i chwi, *Philomathes*; yn awr rwi yn deall yn eglur ystyr eu gwreiddin a'u perthynasau." "*Buddiol iawn yw hynny*," etyb *Philomathes*, "rhag ein bod yn llafurio'n ofer."

Aberystwyth.

DAVID SAMUEL.

WIL JOS O'I GO

I

FFERMDY braf yw Tyn Llan, yn sefyll ar feysydd cyfoethog Môn, lle y rhédant i lawr i Fôr Iwerddon. Difyr fyddai adrodd helynt y personau a drigasant dan ei gronglwyd o dro i dro, ond ni allwn ond amlinellu bywyd un, ac un hefyd na chysgodd noson mewn man anrhydeddusach na llofft y gweision.

Bedwar ugain mlynedd yn ol, nid oedd gwas mwy adnabyddus ym mhlwy — na Wil Tyn Llan. Cawr o fachgen gewynnog, grymus oedd, gydag wyneb sgwâr, agored, llygaid gleision direidus, a gwallt tonnog du; un y cyfarfyddwch ei debyg yn aml ymysg meibion glewion Môn; un nad oedd gwaith ond chwarae iddo, ac na wnai llafur cynhaeaf ddim ond melysu ei gwsg. Pwy mor ysbrydol hefyd a Wil Tyn Llan? Clywid ef yn canu wrth odro'r bore ac yn canu wrth borthi'r hwyr; a phe digwyddech fyned heibio i lofft y dynion ar ol noswyl yn y gaeaf, rhyfedd iawn os na chlywech chwerthin uchel y gweision a wrandawent ar straeon neu gân Wil. Deuai hen wr heibio yn aml yr adeg honno i werthu baledi—a dyna wledd i Wil. Cyn pen wythnos, dysgasai hwynt oll, a rhoddasai'r rhan fwyaf ar gân. Byddai'n rhaid i Twm 'r Hwsmon oleuo kannwyll o hyd i weled llinellau nesa'i gân, a chan na roddid canhwyllau i'r dynion yr adeg honno, âi canu Twm dipyn yn ddrud. Ond am Wil, eisteddai yn y tywyllwch, a chanai'i ffidil fel petai'n ganol dydd. (Dywedai Twm wrth bawb a wrandawai arno mai damniol fu swyn y ffidil honno i dad Wil, ac na fuasai'i fam wedi gwywo i'r bedd cyn gynted onibae am hynny; ond pwy a gred eiriau malais?) Peth i'w gofio oedd clywed Wil yn canu "Titrwm Tatrw," neu "Rhosyn yr Haf"; gwyddai sut i ddenu'r deigryn o ddyfnder calon y caleta', yn ogystal a pheri i'r Methodist difrifola' chwerthin.

Yr adeg honno, ymddifyrrai bechgyn heini Môn mewn dawnsio, ac nid oedd Wil ar ol i'r un ohonynt yn hyn. Wedi diwrnod o lafur

caled, dawnsiai'r ddawns galeta' o'r un—Dawns y Canhwyllau—mor ysgafn ei droed nes gwirioni'r gweision a ddeuai i Dyn Llan i gystadlu ag ef. Ond dywedyd straeon oedd prif ddifyrrwch Wil ac o bob stori, stori bwgan a hoffai fwyaf. Wedi clywed un o'r rhai hyn, ni fentrai Benja'r gwas bach oddiwrth y tŷ ar ol iddi nosi, pe cynygid cyflog hwsmon iddo; a chredai'n gydwybodol fod Wil yn deall cyfrinach ysbrydion—yn enwedig rhai drwg—yn well nag a weddai i aelod yng nghapel Hebron. Gyda genethod ifainc y pentref yr oedd Wil yn ffefryn anarferol. Yr oedd yna aml un yn yr ardal a ddisgwyliai am weled trol Wil yn dyfod, aml foch a wridai, ac aml galon a gurai'n gyflymach wrth ymddiddan ag ef. Am Wil y meddyliai aml eneth wrth gwicio'i chap, am Wil wrth blethu'i gwallt y nos, am Wil wrth wrando'r bregeth fore Sul, ac am Wil, druan bach, wrth ddioddef cusanau gwas arall.

Yn y gwanwyn neu'r haf, ni welid byth mo Wil heb flodeuyn yn ei got; ac yn y gaeaf ond odid na wisgai flodeuyn ffenestr, neu ros yn a wylid yn unig ar y pren nes dyfod Wil heibio.

Dydd ffair oedd dydd mawr Wil: gwisgai ei geffyl gwedd mewn rubanau teilwng o geffyl ras, ac yna hwi, ar ei gefn, blodeuyn yn ei gôt, chwip yn ei law, a'i galon cyn ysgafned â'r wennol.

Nid rhyfedd mai arno ef yr edrychai hyd yn oed ferched beilch y ffermwyr. Ond ni fedrai'r un o enethod yr ardal ddenu calon Wil, ac aeth y blynyddoedd heibio, gan weled priodi hon a'r llall, Nans y Tyddyn, a Mari'r Go, heb i Wil ofidio o gwbl.

Er hynny, daeth amser Wil, fel amser pob dyn. Canai'n llon ar fore cynnar o Fai wrth yrru'i drol tua'r Felin, a chanai hefyd yn yr hwyr ar ol dychwelyd; ond yr oedd ei gân yn ddengwaith cyfoethocach; clywid ynddi nodau gorfoleddus, a nodau trist na wyddai eu taro o'r blaen. Gwen y Felin oedd wedi dyfod adref i gadw tŷ ei thad, ar ol marw o'i modryb yn y Felinheli; a newidiodd deng munud o edrych yn ei llygaid duon, ac o dawel ymddiddan â hi, holl ysbryd a natur y gwas pump-ar-hugain oed.

Geneth seml, dawel, oedd Gwen, un o'r merched hynny sydd fel blodau'n tyfu'n wylaidd mewn agennau craig, yn gwenu yn llygad haul ac yn llygad lloer, yn perarogli'r awyr o'u cwmmpas, ac yna'n marw heb sylwi o neb ddiflannu ohonynt onibae weled hacred y graig.

Sut y bu iddi hi, flodeuyn gwyn gwylaidd, ennill calon y dyn a ym-hyfyrdai mewn blodau amryliw, beilch, nid oes a wŷr ; ond, sicr yw, cynheuodd yn ei galon y serch tanbaid, anorchfygol hwnnw, sydd etifeddiaeth un a gyrhaeddodd oedran dyn heb fân garuach ar y ffordd. Misoedd rhyfedd oedd Mai a Mehefin i Wil. Ymddifyrrai yn y trysor newydd a ddatguddiodd ; ymdeimlai odidoced bywyd pan yn ifanc a gwres yn y gwaed. Ond cyn ffeined oedd ei natur, er nad oedd ond gwas ffarm, fel na fynnai dorri ar alar Gwen am un oedd annwyl iawn iddi drwy yngan gair o'i gariad.

Digon iddo ef oedd gadael i'w ddychymyg anarferol o fyw baentio'r dyfodol mewn lliwiau goleu gobaith, a cheisio plethu odlau o fawl i'w fun. Bardd oedd Wil, ond un o'r rhai hynny na wyddant farddoni. Un noson berffaith o Orffennaf, pan oedd yr awel yn flin gan wres y dydd, ac y cysgai yn y dail, pan beraroglid yr awyr gan fyrdd flodau'r meysydd, pan na fynnai'r adar noswyllo gan odidoced yr hwyrnos, a phan syrth cariadau ifainc yn naturiol i freichiau'i gilydd, safai Wil wrth ochr Gwen ar bont y Felin, a mynegai iddi yr hyn oll oedd yn ei galon. Yn dyner iawn dywedodd hithau wrtho mai ofer ei holl obeithion, fod bachgen o'r Felinheli oedd yn swyddog ar un o'r llongau mawr a redai o Lerpwl i'r India, wedi ennill ei chalon er yn blentyn, a'u bod am briodi wedi dychwelyd ohono o'i fordaith yn Rhagfyr.

Sylwodd gweision Tyn Llan galeted gwaith a wnaeth Wil yn y cynhaeaf gwair y mis hwnnw, ond sylwasant hefyd mai mud oedd ei gân.

II

Tra safai Wil a Gwen ar bont y Felin y noson honno o Orffennaf, cerddai ail swyddog yr *Ocean Queen* ol a blaen hyd ddec ei long a orweddaï yn yr afon Hoogli. Yr oedd y monsoon de-orllewin yn anterth ei nerth, yn curo'i lawogydd enbyd ar y llong, yn rhuo â'i daranau, ac yn rhwygo'r cymylau duon â'i felt ; ond peidiasai'r dymestl dros ennyd, ac yn awr deifiai'r haul tanbaid bopeth o'i gwmpas, gan godi tARTH tew o ffosydd afiach yr Hoogli, a chwmwl gwyn o'r dec gwlyb, fel nad oedd modd gweled tyrau "Ddinas Blasau" ar y lan.

Cerddai'r swyddog yn ol a blaen, gwên ddedwydd ar ei wyneb, a feddwl ymhell o Galcutta, draw ar lannau Menai efo'i Wen. Gwedd oedd ganddo ef dreulio'i oriau hamdden yn breuddwydio ei fod yn nghwmni ei anwylyd nag ymuno â'r Sais gwamal (ei gyfaill o'r llorwedd a orwedda wrth eu hochr) i brofi pleserau'r ddinas. Yn ei freiddwyd gwelai'r cartre' bach dedwydd yr oedd am ei baratoi weddychwelyd i'r hen wlad, a'r wraig bach annwyl a'i croesawai'n ol bob mordaith yn y dyfodol.

"Trennydd," meddai wrtho'i hun, "byddwn yn codi'r angor ymhen rhyw ddeufis galwn yn St. Helena, ac yna dim ond deudf arall a chaf gofleidio f'annwyl eneth."

Pwysai dros ochr y llong, a gwyliai'r cogydd yn codi dŵr o'r afon i'w yfed. Chwibanai ryw hen alaw Gymraeg tra'n adeiladu gartre bach, a dychmygai weled ei lun yn y tonnau islaw. Ond torriwyd ar ei freuddwyd melys; tra gollyngai'r cogydd y bwced yr aeth wrth, aeth corff du brodor heibio ar frig y don, a chyn bron iddo eiddodi, dilynasai un arall ef.

"Wel, doctor," meddai'r swyddog, gan ddefnyddio cyfarchiaid chwareus y morwyr, "Mae'r bechgyn du yma wedi cymryd ffansi chi heddiw."

"Yn wir, Syr," atebai'r hen Wyddel, "Diolch i'r Fendigedig Wry Fair ein bod yn gadael y lle yma drennydd; 'does arna'i ddim awydd cael y clefyd yma, achos 'orwedd fy esgyrn i ddim yn ddedwydd ond yn yr hen Werddon. Edrychwch, syr, dyna gorff arall. Mi fase'n dda gennyf tae'r bobol yma'n cael eu claddu yn rhywle ond yn yr afon."

Ceisiai'r swyddog wenu, ond yn ofer. Suddai'i galon pan welodd y cyrff hyn yn torri ar y llun amryliw a welai ef yn yr afon; dywedai llygaid syllgar pob un wrth fyned heibio y gair brawychus "cholera," a theimlai ei fod yn edrych yn llygaid Marwolaeth.

Pan ddilynai ei orchwyliaeth, ychydig yn ddiweddarach, tarawyd ef yn ddisymwth gan boenau arteithiol; ceisiodd eu gwrthsefyll, gan feddwl mai buan yr aent heibio; ond cyn pen yr awr rhaid oedd rhedeg fflag y meddyg i fyny, a'i ddefnyddio ef pan gyrhaeddodd oedd "cholera."

Pan wawriodd drannoeth, yr oedd fflag yr *Ocean Queen* yn hanner-mast, ac yr oedd y capten a llongwr arall—dau Gymro tyner-galon—yn wylo wrth feddwl am y gorchwyl caled a'u harosai o dorri'r newydd i wraig weddw yn y Felinheli farw o'i hunig fab mewn gwlad bell.

III

Trodd y gaeaf yn wanwyn i Wil pan glywodd symud o'r unig rwystr oedd ar ei ffordd i ennill yr eneth a fynnai'n wraig. Teimlai na allai cariad mor bur ac angerddol a'r eiddo ef lai na gorchfygu mewn amser, ac ennyn yng nghalon Gwen gariad i ateb iddo. Er hynny, lleihai'i obaith lawer tro, fel y noson oer, wyntog, yn Ionawr, pan gyfarfu â Gwen yn crwydro ar lan y môr, ddwy filltir o'i chartre, ac y dywedodd wrtho pan gyfarchodd hi, "Dyma funig gysur i rŵan, gwranddo ar y tonnau, hwyrach fod y don yna wedi golchi'r lan lle mae Ifor yn gorwedd. Fedra'i ond disgwyl, a disgwyl, ac fe aiff yr amser heibio."

Pan chwiliai pob aderyn am ei gymar yn Ebrill, chwiliodd Wil yntau am Wen, a thaer erfyniodd arni adael iddo geisio ei chysuro, ond yn ofer. Droeon yn ystod yr haf, er hynny, clywid Wil yn canu yn y caeau, canys teimlai fod ei serch digyfnewid a'i garedigrwydd meddylgar yn araf ddeffro rhyw gariad yng nghalon Gwen. A phan gygderddai hi âg ef o'r eglwys i'w tyddyn bychan drwy goedwig noeth yr Hafod, yn nyfnder Tachwedd, credai ei fod wedi ennill ei chalon.

Druan ohono! Gorweddai ei chalon mewn bedd ar lan yr Hoogli.

Blino gwrthod ei erfyniadau parhaus, blino agor drws i'w thad meddw noson ar ol noson, blino ar ei bywyd, a rhyw ddifaterwch ynghylch beth ddigwyddai iddi, a barodd iddi o'r diwedd ei briodi.

Ymhen rhai misoedd, daeth Wil i sylweddoli, er mor ddestlus y tŷ, ac er mor gysurus yr aelwyd, nad cartre oedd; ac er anwyled ei wraig, nad oedd yn ei garu; a diflanasai ei wynfyd yn llwyr onibae obeithio ohono y tynna'r dwylo egwan y baban a ddisgwylid galon Gwen yn nes ato. Ond pan fynegodd y meddyg iddo fore cynta'r flwyddyn, eni iddo fab, rhaid oedd iddo hefyd fynegi farw ei wraig yr un awr.

Dridiau wedi hynny rhoddwyd Gwen i orwedd yn y fynwent ar lan y môr, ac yn ei breichiau oer y baban diwrnod oed.

IV

Ceisiai aml gymydog caredig ddangos eu cydymdeimlad â Wil, ond ni fynnai ei gysuro. Noson o alar ystormus oedd noson gynta'i wedd'dod, ac ofnai'r cymdogion am ei reswm. Er hynny, ni fentrai neb ddywedyd gair wrtho nes y daeth Mari Huws—gwraig a wyddai beth oedd colli gŵr a mab yr un dydd—i geisio ganddo ei feddiannu ei hunan, a chofio mai yr Hwn a roddodd a gymerodd ymaith; ond atebodd hi yn haerllug: "Tewch â'ch siarad, da chi; faint yda *chi* yn ddallt. Charodd gŵr erioed wraig fel y cerais i Gwen, ac a fedr-wch chi, o'ch mawr wybodaeth, ddeud wrtha i *pam* ———?" ac yna trodd a gadawodd y tŷ ar hanner y frawddeg.

Gwasgai gwraig ifanc Tyn Llan ei hun yn dynn at fynwes ei gŵr y noson honno wrth gerdded gydag ef hyd y caeau, canys clywai ryw ddyn yn crwydro heb fod nepell oddiwrthynt, ac yr oedd ei ridd-fannau yn picellu ei chalon. Cuddiai'r nos y dyn o'u golwg, ond byth nid anghofiodd y wraig dyner-galon y llefain ingol hwnnw.

Nid aeth troed dieithr dros drothwy tŷ Wil byth ar ol i arch Gwen fyned drosto. Er curo'n daer o aml gymydoges garedig, nid agorid mohono. Ac fel ei dŷ yr oedd calon y dyn—heb yr un drws yn agor iddi. Cerddai'n gyflym drwy'r caeau at ei waith yn y bore, ei ben i lawr, ei lygaid ar y ddaear, a'i wefusau'n dynn ar ei gilydd, a thrwygydol y dydd ni ddeuai na chân na gair dianghenrhaid drostynt. Wedi ychydig amser, daeth ei gydweision i ddeall mai gadael llonydd hollol iddo oedd y goreu. Gwraig ifanc Tyn Llan oedd yr unig un a geisiai dynnu sgŵrs âg ef weithiau. Gwelai hi fod rhywbeth dyfnach hyd yn oed na cholli ei wraig yn llethu ysbryd Wil. Edrychai ef ambell dro ym myw ei llygad heb yngan yr un gair, fel yr edrych ci ffyddlon yn llygad ei feistr pan na all amgyffred ei weithrediadau. Un noswaith rhoddodd fynegiad i'r broblem a'i dyrysai, pan ddaeth y wraig ifanc i'w gyfarfod fel y crwydrai drwy'r meysydd ar ol cynyswyd, ac y dododd ei llaw yn dyner ar ei ysgwydd heb ddangos ei chydymdeimlad drwy air. "O meistres, meistres," gofynnai, gan wasgu ei llaw yn dyn. "Pam, *pam* na fuasai Gwen yn fy ngharu?"

ac yna mewn euogrwydd a chywilydd gadawodd hi'n gyflym heb ddisgwyl atebiad.

Cyfyngid myfyr y dyn, byw ei ddychymyg, barddonol ei natur, ond cul ei ddiddordeb, yn hollol i'r broblem hon; a chan na feddai gâr neu gyfaill i agor ei galon iddo, na gallu i gorffori ei anawsterau mewn cân, methodd ei feddwl ddal y baich. Surodd ei ysbryd a chrinodd ei galon. Cas ganddo oedd cyfarfod ei gyd-ddynion, a chasach fyth eu gwragedd neu'u plant. Heb un rheswm dros fod felly, aeth yn dra chybyddlyd. Adroddai Elin Huws y Bobwraig wrth ei chyfeillesau a yfai dê gyda hi, i fwynhau ei chrempog anghymharol a'i beirniadaeth ar helynt y fro, fel y deuai Wil Jôs i'w thŷ. "Dwy dorth gerch; rhai dwy am geiniog a dima, Elin Huws," meddai, gan dynnu'r cwd lliain o'i boced. Yn araf, araf, datodai'r llinyn a'i cylymai, ac yn arafach fyth tynnai allan y tair dimai. "Ma nhw'n rhai bach," fyddai'i farn ddigyfnewid am y torthan—"ac *ma*'r pres yn brin."

"Ond, druan bach, 'dos 'run ferch ar i gyfyl" fyddai diweddglo'r hen Elin bob amser, ac ysgydwai'r cymdogesau ben uwchben eu cypanau te, i ddangos dyfnder yr amddifadrydd hwnnw.

Tra'r oedd Wil Jôs yn crybachu wrth fyfyrïo ar yr un broblem fawr a ddaeth i'w fywyd, gwelodd Amser ei gyfleustra i hau gwallt gwyn yn hael ar ei ben, i aredig yn ddwfn wrth gonglau'i wefusau, ac i grymu'i war. Cyn cyrraedd 35ain oed, yr oedd yn hen ŵr.

Drwy'r blynyddoedd dilynai'r un bywyd rheolaidd o wythnos i wythnos. Ai i'r capel yn gyson bob Sul ac i'r moddion ddwywaith yn yr wythnos; ond ni fyddai ond ei gorff yn bresennol; crwydrai'i feddwl hyd y ffyrdd caregog a dorasai iddo'i hun. Pwy all amgyffred, pwy â phin o haearn all gerfio'r crwydriadau hynny?

Ofnid Wil Jôs yn fawr gan bob plentyn yn yr ardal. Trodd cydymdeimlad un genhedlaeth yn wawd y nesaf. Llysenwid ef gan y plant yn "Wil Jôs o'i Go," a hoff ddifyrrwch bechgyn direidus y pentref oedd nesu yn yr hwyr at dyddyn unig Wil Jôs, a cheisio gweled drwy'r ffenestr beth âi mlaen yno. Wedi methu yn hyn, âi un ohonynt ar flaenau'i draed at y drws, a gwaeddaï drwy dwll y clo y rhigwm enillodd barch holl blant y pentre i'w awdur—"Huw y Gweinidog"—bachgen gwaetha' ac anwyla'r fro—

Wil Jôs o'i gô—o, Wil Jôs o'i gô—o,
Dim yn i ben, a llai dan i dô—o,

ac yna rhedai'r gwrol a'i holl gyfeillion dewr am eu bywyd i goedwig yr Hafod, rhag ofn i Wil Jôs anfon un o weision ei feistr, y diafol, i'w dala.

Ac felly y gwnaeth cenhedlaeth ar ol cenhedlaeth o blant, ac felly y gwneuthum innau—Duw faddeu im'—yn fy nydd, canys pwy mor greulon a phlant yn eu hanwybodaeth ?

A Wil Jôs yntau, âi'n fwy sarrug, yn fwy anhydrin, yn fwy cybyddlyd, o flwyddyn i flwyddyn.

Un diwrnod, safai Elis Wyn, gŵr Tyn Llan, yn ei barlwr. Yr oedd yn ffigiwr hardd, syth, yn ei gôt las, gynffon-deryn, ei glôs pen glin, ei 'sanau cartre' a'i sgidiau bwcl, cefn-isel ; a chyferbyn ag ef, safai Wil Jôs yn wargam, a'i lygad ar y ddaear.

"Ac felly, Wil," meddai'r meistr, "gan fod y rheilffordd yna i Amlwch yn rhedeg yn union y ffordd yma, ac fod y rhan fwyaf ohoni wedi ei gorffen, rhaid i chi adael ych bwthyn ar unwaith er mwyn iddo gael ei dynnu i lawr yn ddiymdroi."

Crymai Wil ychydig yn fwy, a bron heb ymwybod, caeodd ei ddynau. Beth oedd ei fwthyn ? Dim ond dwy ystafell isel, dywyll, a thô gwellt arnynt. Ond yr oedd pob carreg yn eu muriau yn werthfawrocach iddo nag aur.

"Oes *raid* i dynnu o i lawr ?" gofynnai mewn llais crynedig ; ac ni chredai "Oes" pendant Elis Wyn nes gweled deigr yn llygad ei wraig a eisteddai gerllaw. Yna gadawodd yr ystafell heb yngan gair.

Wedi iddo fyned allan dywedodd ei feistres wrth ei gŵr, "Mae arna'i ofn, Elis, na wnaiff yr hen Wil druan ei gartre yn unman eto," a gwiriwyd y gair yna fel aml un o'i heiddo.

Gan nad oedd modd iddo gael tyddyn arall tan Galangaeaf, cadwyd ychydig ddodrefn a mân bethau Wil yn Nhyn Llan, a chysgai yntau yn llofft y dynion. Ond ychydig a gysgai Wil yno ; crwydro a wnai gan mwyaf yn ystod y nos, a chrwydrai amlaf o gwmpas ei hen gartre, lle'r oedd y rheilffordd yn awr wedi ei gosod, a lle byddai'r gerbydres yn fuan yn rhedeg. Pwy ŵyr ei feddyliau wrth grwydro'r nosweithiau gwlybion hynny ?

Pan gyfododd y dynion cyn gwawr un bore, clywent Wil Jô's yn arad yn uchel wrtho'i hun : " 'Randros fawr, fechgyn, beth sy wedi atgloi tafod yr hen o'i gô-yn," meddai Harri'r porthor, ac aethant lan dan chwerthin yn y tywyllwch. Ond erbyn hwyr gwyddent d Wil druan, na chadd erioed ddiwrnod o waeledd, yn brwydro'n faled am ei fywyd.

Gofalai ei feistres ei hunan amdano ; gyda'i llaw dyner ei hunan osododd y gelod wrth ei ochr, ac eisteddai am oriau wrth ei ochr yn wrando arno'n byw drosodd yr amser y canai'n fachgen llon yn y sifft honno, neu'n gyrru'i drol drwy'r pentre. Canai'i hen faledi swynodd ei galon yn ei ieuenctid, nes byddai'i lais gwan wedi myned i rhy gras ; ond torrid ar bob cân ac ymddiddan gan un griddfan rcalonnus—"Gwen, Gwen, *pam* na fuasat ti'n medru fy ngharu i ?" un bore, gadawodd Miriam Wyn ef mewn hûn dawel, ac aeth allan ei gŵr i wylled y gerbydres yn myned heibio am y tro cyntaf. Yrrai'r gweision a'r morynion hefyd i'w gweled, a rhedai'r anifeilid yn anniddig o gwmpas.

Ar hûn dawel gyntaf Wil Jô's torrodd bloedd groch y gerbydres. Seidiodd o'i wely, a rhedodd at ddrws y llofft stabal. Chwythai wynt gwenwynig drwy ei wisg deneu, a theimlai Wil fod rhyw eddyf yn trywanu ei galon ; ond pa wahaniaeth ? Draw yn y cae felai'r gerbydres yn rhuthro dros ei hen gartre, ac yn gadael mwl gwyn ar ei hol, a thra curai'r lleill eu dwylaw o lawenydd, felai Wil Jô's ar ben grisiau'r llofft a chaeodd ei ddyrnau arni.

"Tyn len y ffenast i lawr, Leisa," meddai Nans Domos y crydd wrth ei merch ryw dridiau wedyn. "Ma nhw'n claddu'r hen Wil Jô's cawn yma,"—gan anghofio gymaint a losgodd ei chalon hi unwaith gerwydd yr un hen Wil Jô's.

"Dyna arch Wil Jô's o'i Go ar yr elor, yldi," meddai un plentyn wrth y llall wrth basio heibio i'r ysgol, a chan ymddadleu ple'r ai fel ef wedi ei roi yn y "twll du," a mwmian y rhigwm

Wil Jô's o'i gô—o,

Dim yn i ben, a llai dan i dô—o.

chant yn eu blaen.

“A dyna i ti hanes yr un y gwnes i'r hen rigwm yna amdano, meddai Huw'r gweinidog wrthyf flynyddoedd wedi hyn. “Modrwy Miriam, Tyn Llan, adroddodd o imi, ac ma hi yn gwbod, os gŵy rhywun. Wyddost ti be, 'rwyf ti wedi canu'r rhigwm yna ddigoned o weithia; 'dwyt ti ddim yn meddwl y basa fo'n gwastatu petha dipin ta ti'n sgrifennu'r hanes?”

Ac ar ei awgrym, dyma ymgais i wneuthur iawn i goffadwriaeth un a watwerais yn fy mhлentyndod.

Dwyran, Môn.

MATTIE ROBERTS.

YR UNIG FAB

DRAMA MEWN DWY ACT

CYMERIADAU

GRIFFITH THOMAS, Tyddynnwr bychan JOHN, ei fab
GWEN THOMAS, ei wraig JANE, ei ferch
MR. BROWN, o'r County Police Force

ACT I

Ystafell mewn amaeibdy tyddynnwr yn Fôn. Dodrefn plaen, bwrdd crown ar uw'r a chadeiriau derw wrtho. Cadair sbectol wrth y tân, ac un arall wrth y pared agos i'r footlights; horse ddillad o'r y tân, a dillad mab arni yn eirio. Sospans ar y pentan. Gwelir Griffith Thomas yn eistedd wrth y bwrdd, a'r wraig yn Thomas wrth yr horse, yn gwylied y b y twymno.

Tipin chwanag o'r llaeth 'na, Gwen.

'Does yna ddim yn y jwg?

Wela' i ddim, ond mae o'n haws i dd na'r menyng ar y frechdan yma. *Gwen yn tywallt y llaeth.*

Sut ffair gawsoch chi heiddiw?

'Roedd gofyn reit dda ar y gwarthaig.

Gawsoch chi bris go dda am Mwynig?

Mi ges bris go lew, ond 'fydd o ddim ar gyfar y rhent.

(Griffith yn estyn pŵrs i Gwen, a'i hysgu'n ei roi yn nrôr y dresser).

Rhen Fwynig druan! Llawr denda John bach arni hi cyn iddo fo fynd i'r cicia.

Mi grefis i ddigon arno fo aros adra armio, ond 'doedd dim yn tycio.

Mi fydda yn dda gin i yn fy nghalon i d o yma eto, ond mae'n debig i fod o well allan yno.

'Rodd i lythyr o'n bur galonnog. I mae misoedd ar hynny.

Tair blynadd i heno yr aeth o i ffwrdd. Fydda i yn eirio 'i ddillad o'n ofalus pan w y dydd heibio! *(yn troi at y dillad)* yn nhw ddim gwaeth na newydd.

Rhif 2.

Griffith.—Tybad i fod o wedi tyfu llawar?

Gwen.—Ofn sy arna i y bydd o yn ormod o swell i wisgo'r rhein. Ond mae 'i brwsio nhw a'i troi fel hyn yn rhoi cysur mawr i mi. Amsar difir oedd hi pan oedd o'n fachgan a Jane yn dechra cerddad.

Griffith.—Lle mae Jane? Wyr hi 'mod i wedi dwad adra o'r ffair?

Gwen.—Yn y siambar yn trin i het. Mae'r ffasiwn wedi newid eto; *(yn gweiddi)* Jane!

Jane.—*(yn ateb o'r siambr)* Be sy', mam?

Gwen.—Mae dy dad wedi dwad adra. *(Jane yn brysio i'r ystafell at ocr ei thad).*

Jane.—Wyddwn i ddim ych bod chi yma. Ydach chi wedi peidio blino, 'nhad?

Griffith.—Flinis i ddim gormod i anghofio fy negas, 'ngenath i. *(Yn rhoi parcel bychan iddi).* Dyma fo, y ruban glas neisia oedd yn London Hows.

(Jane yn agor y parcel, ac yn edrych ar y ruban. Gwen Thomas yn tywallt llaeth poeth i'r jwg.)

Jane.—Diolch yn fawr i chi, 'nhad. Mae o'n ddell iawn, ond tydi o ddim yn llawn y right shade.

Gwen.—Mi neith y tro'n iawn. 'Does neb mor byrticular yn yr ardal hefo rubana a Jane.

Griffith.—'Does neb yn gwisgo mor smart, nag oes, 'ngenath i?

Gwen.—Peidiwch a'i gwirioni hi, mae hi'n colli gormod o'i hamsar hefo'r ffasiyna esys. Dos i orffan dy het, Jane, rhag llosgi chwanag o gnwylla heno eto.

Jane.—*(Yn myned)* Fydda i ddim yn hir. Diolch yn fawr i chi 'nhad.

(Jane yn myned yn ol i'r siambr).

Griffith.—Peidiwch a bod mor siarph hefo'r lodas.

Gwen.—Rhaid i mi fod, ne mi fydd yn siŵr o gael i dyfetha gin i thad.

Griffith.—'Roeddach chi'n wahanol iawn hefo John.

Gwen.—A chitha 'n i ddwrddio fo'n ddibaid nes yr aeth o i fwrdd.

Griffith.—'Chydrig fudd geir drwy agor hen friwia.

Gwen.—Peidio i hagar nhw yn y dechra oedd isio.

Griffith.—O'r gora, tawad y calla.

Gwen.—'Rydw i am 'neud. Gywsoch chi ddigon o fwyd ?

Griffith.—Do. (*Gwen yn trin y dillad, ac yn troi at y gŵr*).

Gwen.—Be ddeudodd Robat 'y mrawd ?

Griffith.—Mi wrthododd yn bendant yn helpu ni efo'r rhent, er i fod o wedi cael pris ucha'r ffair am i fustych.

Gwen.—Un cwta ydi Robat. Beth newch chi rŵan ?

Griffith.—Mynd ar ofyn gŵr y siop am wn i.

Gwen.—A'r bil blawd heb i dalu ?

Griffith.—Rhaid i cael nhw o rwla. 'Does yma mo'r hanner.

Gwen.—A'r moch ddim yn agos yn barod i gwerthu.

Griffith.—Dwad rwsut bydd y rhent bob blwyddyn.

Gwen.—Wn i yn y byd o ble 'leni.

Griffith.—Gofid sydd i gael o hyd.

Gwen.—Beth arall sy'n ych poeni chi ?

Griffith.—Gweld mab y Fron Ganol yn feddw yn y ffair.

Gwen.—Pa help sy gynnoch chi i hwnnw ?

Griffith.—Dim. Ond y fi geith y gwaith o'i geryddu o—y peth anhowsa yn y byd gin i neud.

Gwen.—Rhaid ceryddu os torrodd o'r rheola. Waeth mab pwy ydi o.

Griffith.—Cofiwch am i Dad a'i Fam o.

Gwen.—Ma Margiad i fam yn ddigon pen-uchal a lartsh. Mi gafodd lawar *visit* yma, ond ches i rioed wadd i'r Fron Ganol i'r *visit*, er fod rhai heb fod ddim gwell na minna wedi cael.

Griffith.—Peth bychan iawn ydi peth fel 'na. Ond peth mawr fydda cychwyn y bachgan ar y ffordd lydan.

Gwen.—Lol i gyd. Be mae rhiw hogia fel Parri yn i hitio ?

Griffith.—Cofiw'n am i rieni o hefyd.

Gwen.—Na, 'n wir, isio tynnu Margiad i dipin sy'. Mi fydd yn iechid mawr iddi.

Griffith.—Peidiwch a bod yn wamal petha difrifol, Gwen. Be pe basa un plant ni wedi cychwyn i'r cyfeiriad chw.

Gwen.—Un o 'mhlant i, 'n wir. 'Does perig.

(*Drws y ty yn agor yn sydyn, a John mab yn dyfod i'r ystafell. Saif yn cychwyn yn agos i'r drws. Golwg tlawd, bugeol, charpiog ar ei ddillad, ei wedd yn llwyr anghenus. Gwen a Griffith yn edrych gyfeiriad y drws*).

Griffith.—Pwy sy 'na ? Dowch i miawn drws !

(*John yn nesbau ychydig ymlaen, ei law yn ei law a golwg euog arno*).

Gwen.—Pwy wyt ti ?

John.—'Tydach chi ddim yn 'y nabod i, mi.

Gwen.—John, 'y machgan bach i.

(*'X' fam yn ei groesawu, ei dad yn edrych yn ddifrifol arno*).

Griffith.—Tramp wela i, budur a charpio.

Gwen.—Peidiwch a bod yn galad, Griffith. Cofiwch mae'ch mab ych hun ydi o.

Griffith.—Cheith dim tramp fod yn fab Dos allan i'r ffosydd, grwydryn !

John.—Rhowch noddfa am chydig. Mi police ar f'ol. Glywch chi nhw ? I nhw wrth ymyl. Os dalian nhw f'ol ddaw peth o'r cwilidd i chitha.

Gwen.—Cha nhw ddim dy ddal di, mab i, tra bydd anadl yn dy fam.

Griffith.—Fy mab yn droseddwr ! yn ffoi cosp cyfraith i wlad !

John.—Syrthio i gwmpeini drwg ddaru'n ol glanio yn Lerpwl.

Gwen.—Wyddwn i o'r gora ma rhiw gnafon odd wedi hudo'r hogyn druan.

Griffith.—Be sy i neud ? Y Nefoedd i hwy.

John.—Ciddiwch fi'n rhwla nes bydd y plant wedi mynd heibio.

(*Gwen yn gafael ym mraich John, a John yn dyfod i mewn o'r siambr ac yn edrych arnynt*).

Jane.—Peidiwch a gafal miawn tramp, i

n.—Dy frawd John ydi o.

n.—(Yn troi at ei chwær) Jane bach!

e.—John annwyl, be sy wedi digwydd?

(Jane yn gafael yn ei law arall, gan sefyll wrth ei ochr. Y tad a'r mab yn wynebu ei gilydd).

ffib.—Rŵan, distewch, gael imi i glywad o. Ma'n debig fod gynno fo stori reit ddel.

n.—Danghoswch chydig o deimlad tad, Griffith!

(Griffith Thomas yn eisteidd wrth y pared gan roddi ei benelin ar ei lin a'i law yn cuddio i wyneb).

n.—Ar ol derbyn 'y nghyflog, mi eis hefo dau longwr i dafarn. Mi ges rwbath i yfad 'nath i mi anghofio popeth. Mi ges fy hun, riwdro yn y nos, yn crwydro'r stryd-odd, bron rhewi gin annwyl, heb ddim ond y carpia yma amdana.

ffib.—Fy mab yn feddwyn a chrwydryn! Ergid drom i galon tad ydi dy stori di, John.

n.—'Rydw i bron a thagu isio diod. Ga'i lymad, Jane?

(Gwen yn estyn y jug iddo oddiar y bwrdd).
en.—Mae llaeth cynnas yn hon, machgan tlawd i.

(John yn cytbru i'r jug gan yfed y llaeth yn llwyr. Yna yn sychu ei enau â'i lawes a rhoi y jug yn ol ar y bwrdd).

ie.—Tydi John ddim mor ddrwg wedi'r cwblw, 'nhad.

ffib.—Am feddwi ma'r heddeidwaid ar d'ol di?

ie.—Y plisman ar ych ol, John?

n.—Mi fethis gael gwaith, a dim i fyta ond amball i grystyn sych. Yna mi ddech-reuis hiraethu am hen fynyddodd Cymru ag mi gychwynnis igerddad i' cyfeiriad nhw. Ar ol llawar o helbul a diodda mi gyrhaeddis y Sir yma, ag mi daliwyd fi gin ddau ddyn arall. Mi ofynnais am fwyd, ag mi addawson beth os danghoswn i lwybyr iddy nhw at y Plas sy ar lan y môr. Mi neis inna hynny, ond mi aethon i fwrdd heb roi tamad i mi, ond chwerthin am 'y mhen.

en.—Y machgan tlawd i.

John.—Wedi llwyr flino mi orweddais wrth ochor y clawdd, ag mi gysgis. Mi freuddwydis fod yr haul yn llosgi fy ngwynab

ag mi ddeffris. 'Roedd hi'n dechra twllu, ag mi welis ma gleuni o lantarn plisman odd o. Dyma fo'n gweiddi, "Dyma un o ladron y Plas, rhowch help i ddal o!" Mi ruthris heibio iddo fo i'r coed, lle colodd o fi. Mi clywis o yn chwibianu, ac mi glywis leisia erill hefo fo.

Griffith.—Ydi dy stori di'n berffaith wir?

Gwen.—Ddeudodd o rioed gelwydd, beth bynnag ydi i feia fo.

John.—Diolch am y'ch geiria, Mam. Ar ol gadal y coed, mi redis drwy'r gors a'r afon a'r hesg nes gwelis i leini' hen gartra, ag mi lanwodd fy nghalon o hirath a gobaith. Hirath am ych gweld a gobaith y cawn i 'niogelu gynnoch chi unwaith yn rhagor ar aelwyd 'y nhad.

Gwen.—Mi nawn ein gora, John bach.

Griffith.—Chweilith y cwnstabl byth mo'r stori.

Gwen.—Os na chweilith i rieni o'r stori, 'does dim disgwyl i ddyn diarth neud. Ceisiwch feddwl am rhiw gynllun i achub o o'i gafal nhw.

John.—Rhowch un chance i mi, fydd byth yn 'difar gynnoch chi.

Gwen.—Oes dim teimlad tad ynoch chi, Griffith?

Griffith.—Oes, Gwen, nes mae o bron a fy llethu, ond sut cysona i fy nheimlad fel tad a 'nledswydd fel dyn? Mi welaf o 'mlaen f'unig fab, mi wela hefyd droseddwr cyfraith 'y ngwlad. Plentyn yn gofyn tosturi lleidar yn erfyn help dyn gonast i guddio 'i weithredodd.

John.—Gwelwch, mi welwch ddyn syrthiodd i fedd-dod, ond nid yrioed i ladrad. Os na chweiliwch chi fi, mi ro' i f'hun i'r cwnstabl. Ydach chi'n 'y nghweillio i?

Griffith.—Ydw, John; ond be na' i?

(Clywir curo wrth y drws. Pawb yn gwrando; curir drachefn; Jane yn ddistaw yn bario'r drws).

Gwen.—Pwy sy 'na?

Brown.—Constable Brown o'r County Police. (Symud John a Jane yn ddistaw i'r siambr. Gwen Thomas yn estyn yr horse a'r dillad ar eu bol, gan gau arnynt).

Griffith.—Dowch i mianu, Mr. Brown.

Brown.—Ma clo ar y drws.

(*Gwen yn agor y drws a'r beddgeidwad yn dyfod i mewn*).

Gwen.—Welis i' rioed fel mae'r hen ddrws yna wedi mynd. Mi fydd mymryn o wynt yn i agor o. Mae'r gŵr yma yn sôn bob dydd am fynd a'r gliciad i'r efal. Rhaid i ni gadw clo ne rewi gan annwyd, Mr. Brown.

Brown.—Mi naethoch yn dda gloi'r drws heno, Mrs. Thomas.

Gwen.—Be sy'n bod felly ?

Brown.—Mi dorrodd lladron i'r Plas pnawn heiddiw. Mi lwyddodd dau o honyn nhw i ddianc, ond ma'r trydydd wedi ymgiddio yn y bildings yma.

Griffith.—Ydach chi'n i nabod o, Mr. Brown ?

Brown.—Welis i rioed mono fo o'r blaen : dyn lled ifanc, cap am i ben, golwg lled wael arno, dillad carpiog a blêr, rêl tramp.

Gwen.—Lle tlawd iawn i leidar sy yma, Mr. Brown.

Brown.—Lle hynod dda i 'mgiddio, Mrs. Thomas.

Gwen.—Ag mi gwelsoch o felly ?

Brown.—Mi ro 'ngair fel cwnstabl nad ydi o ddim ynhell.

Gwen.—Maddeuwch i mi, ond yn siŵr 'rydach chi'n camgymeryd y tro yma, Mr. Brown.

Brown.—Mi gefis ormod o brofiad yn y force i neud *mistake*. Mi rydw i am ofyn ych help chi, Griffith Thomas, i fynd a fo i'r lock-up.

Griffith.—F' help i ! na chewch. Be os ma dyn dieuog ydi o ?

Brown.—Y *Court of Justice* sy i benderfynu hynny. 'Rydw i'n galw am ych help chi, *in the King's name*, Mr. Thomas.

(*Distawrewydd am foment. Yna clywir twrw yn y siambr*).

Brown.—Mae o wedi torri i miawn i'ch tŷ. Mi dalia i o rŵan.

(*Mae yr beddgeidwad yn symud yn araf a distaw i gyfeiriad drws y siambr ; ond caiff Gwen y blaen arno gan sefyll rhyngddo a'r drws*).

Gwen.—Bedroom y ferch, Mr. Brown,—newid i dillad ma hi ; (*yn gweiddi*) Jane, be odd y twrw yna ?

Jane (o'r siambr).—Troi'r gadar ddaru mi, mam.

Gwen.—Paid a bod mor drwsgwl, 'ngenath i.

'Rodd dy dad a minna yn meddwl f tŷ'n dwad i lawr. Be wyt ti'n i neud ?

Jane.—Newid 'y nillad, Mam.

(*Brown yn rhoi amnaid â'i law ei wedi ei fodloni. Y ddau yn symud yn*

Brown.—My *mistake*, Mrs. Thomas.

Gwen.—Chi ydi'r plisman cynta ddaru gyfa gneud *mistake*, Mr. Brown.

Brown.—'Rydw i'n disgwyl ych c'north Ne rhaid i chi gymryd ych cospi.

Gwen.—Peidiwch a chadw Mr. Brown, Griffith Cofiwch i fod o ar i ddiwti.

Griffith.—Lle ma'r lantern.

(*Brown yn rhoi ei law ar ei Bull's lantern, ac yn ei dangos*).

Brown.—Peidiwch a dwad a g'leuni arall, os ydach chi'n teimlo'n wan cymrwch fi.

Griffith.—Ma 'nheimlad i wedi cynhyrfu, nid gan ofn, Mr. Brown !

Gwen.—Chwiliwch y bing, Griffith, ac os da lleidar i'r golwg (*yn rhoi ffon iddo*), past ar i gefn o. (*Brown a Griffith yn my*

allan, Gwen yn eu gwylid yn ddistaw, yn cau a bario drws y ty ac yn agor drws siambr).

Dowch allan yn reit ddistaw. Ma'r plisman wedi mynd.

(*Jane yn dyfod i'r ystafell a Jobn yn dilyn. Gwelir fod Jobn wedi newid*

ddillad, ac yn edrych yn smari. Mae'r yn eistedd, Jobn yn y canol).

Jobn (*yn ofnus*).—Lle mae'r plisman ?

Gwen.—Yn chwilio'r beudy a'r stabal.

Jobn.—'Tydi hynny ddim yn waith mawr Rŵan ydi'r cyfla i ffoi.

Gwen.—'Chest ti ddim amsar i ga'l bwyd.

Jane.—Mae o wedi byta rhiw chydig.

Jobn.—A dyma'r rest yn 'y mhocad i.

Gwen.—Lle d'engi di, John bach ?

Jane.—Ydi o am yn gadal ni mor fuan ?

Jobn.—Ydw, a gadal 'y ngwlad hefyd. Diol i'r dillad a'r het yma, tydi hynny ddim anodd, os ca' i ddipyn o flaen ar y plisma

Gwen.—Y chydig fyddydis i pan yn eirio'r dillad yr iws gowsan nhw (*Gwen yn wlylo*).

Jobn.—Maddeuwch i mi cyn cychwyn.

Gwen.—'Rydw i wedi gwneud pan oeddad yn dy racs, ond ma' nghaon i bron torri

Jobn.—Rhaid mynd. Tasa modd i mi gyrradd Caergybi !

Jane.—Cymrwch 'y meisicl i, John.

12.—Be os collwch chi o ?
 13.—Pa ots os diangwch chi, trw help y *bike*.
 14.—Sut y medra i ddiolch i chi, Jane ?
 15.—Trwy gofio amdani pen ddaw temtas-
 wn i dy gyfarfod di eto.
 16.—Anghofia'i byth monoch chi ych dwy.
 (*John yn sycbu ei lygaid*).
 17.—Bydd y *bike* wrth lidiart y lôn mewn
 lau funud, John.
 (*Jane yn agor y drws yn araf ac yn mynd
 llan*).
 18.—Oes gin ti riwfaint o arian, machgan i.
 (*Gwen yn estyn y pŵrs o'r drôr*).
 19.—Nâg oes, Mam. Ddim dima.
 20.—Cymar y rhein yn ofalus. Arian
 afodd dy dad am 'r hen fuwch ydyn nhw.
 21.—Nid Mwynig ?
 22.—Ia. Cofia fod yr hen Fwynig yn dy
 elpu di, fel y rest o'r teulu.
 23.—Gwell fasa i mi farw na rhoi'r fath boen
 bawb.
 24.—Nâgi, gwell ydi byw a phrofi dy fod
 n ddyd.
 25.—Os ca' i ddianc, mi ro'ngair, na chewch
 i byth eto, trwy gymorth y nefodd, achos
 gwilyddio o'm hachos i.
 26.—Mi wn dy fod ti'n deud y gwir,
 nachgan tlawd i.
 27.—Beth am 'y nhad ?
 28.—'D ath o rioed i wely heb gofio am
 ohn, 'd eith o ddim eto chwaith.
 (*Y ddau yn dychbryn wrth glywed y drws
 i agor a Jane yn dyfod i'r ty*).
 29.—Ma nhw wedi mynd i'r shed isa.
 30.—Wan ydi'ch cyfla, John.
 31.—Hannar momant. Ydi'ch enw chi
 t y *bike* ?
 32.—Ydi !
 33.—Mi welan 'mod i wedi 'i ddwyn o.
 34.—Taflwch o i'r môr yng Nghaergybi.
 35.—I'r môr ?
 36.—Be ydi colli *bike* i gyferbynnu ag achub
 rawd ?
 37.—Paid a phoeni, machgan i; dos, rhag
 n iddyn nhw dy weld ti.
 38.—Mae *box matches* yn y *tool bag*, a'r lamp
 i barod, ond peidiwch a'i gola hi nes
 tradd y ffordd bost.
 39.—Ffarwél, Mam bach !
 40.—Ffarwél, machgan annwyl i.

(*Y ddau yn ffarwelio, Jane wrth y drws*).
Jane.—Dowch ar f'ol i, John, ac os clywith y
 plisman dwrw, mi waedda inna "Ydach
 chi wedi ddal o, Mr. Brown ?"
 (*Jane a John yn mynd allan. Gwen yn
 mynd at y drws ar ei bôl, yna yn dyfod at y
 bwrdd gan roi ei breichiau arno a chuddio
 ei bwyneb. Jane ar ol tipyn o amser yn
 dyfod yn ol*).
Jane.—Mae o'n reit saff, mam; da chi, peidiwch
 a gadal i'r plisman weld ôl dagra ar ych
 gwynab chi. Ma dŵr glân a channwyll yn
 y siambar. Ewch yno cyn iddo fo'ch
 gweld chi.
 (*Jane yn arwain ei mam i'r siambr, yna
 yn dechreu gosod y bwrdd, rhoi llestri, etc.*
*Daw Griffith i mewn yn fuan, a Brown yn
 ei ddilyn*).
Brown.—Hylô, Miss Thomas, 'roeddw'n i'n
 meddwl ych bod chi wedi mynd i gysgu
 cin hyn.
Jane.—Dodd dim modd cysgu wrth glywad y
 drysa 'n cael i cau a'i hagor. Welsoch
 chi o, Sarjant ?
Brown.—*Constable Brown*, ar hyn o bryd, Miss
 Thomas; ond os dalia i y *burglar* mi gaf
promotion without a doubt.
Griffith.—'Rydw i yn siŵr y cymrith Gwnstabl
 Brown ddysglad o de.
Brown.—Dim diolch, ar hyn o bryd, 'r ydw i
 ar 'y niwti.
Griffith.—Tydi hi'n amsar noswyl bellach.
Brown.—Pen fydd y rest o'r byd wedi noswyllo
 bydd y boneddigion rydw i yn i gwyliad
 yn dechra ar i gwaith, Griffith Thomas.
 (*Jane yn mynd at ddrws y siambr*).
Jane.—Mae'r cwnstabl yn mynd, mam.
 (*Gwen yn dyfod i'r ystafell*).
Gwen.—'Steddwoch i lawr am funud.
Brown (*yn edrych ar ei watch*).—*Good night*,
 bawb. Mi fasa'n dda gin i aros, ond rhaid
 deud nos dawch. Cysgwch yn dawal,
 Mrs. Thomas, tydi'r *burglar* ddim yn agos.
Gwen.—'Rydw i'n gobeithio, o waelod 'y
 nghalon, i fod o'n ddigon pell, Mr. Brown
 bach.
 (*Jane yn agor y drws a Brown yn mynd
 allan. Griffith a Gwen yn eistedd a gokrog
 ddigalon arnynt. Jane yn gwylied Brown
 yn cychwyn, ac yna yn dyfod at ei rbieni*).

Jane.—I gyfeiriad y plas mae Mr. Brown wedi cychwyn.

Griffith.—Ffordd 'r ath John ?

Gwen.—Mi newidiodd i ddillad, a'i het, fedran nhw byth i nabod o.

Griffith.—Sut yr ath o, ac i bwy gyfeiriad ?

Gwen.—Am Gaergybi ar *bike* newydd Jane.

Griffith.—A'i henw hi ar y *bike* ? Pwy persweidiodd o i fod mor ffôl ?

Jane.—Y fi fu mor ffôl a'i bersweidio, ac mor ffôl hefyd a deud wrtho fo am i dafud o i'r môr. Meddwl 'roeddwn i bydd pwy bynnag geith hyd i'r *bike* yn ddigon ffôl i gredu fod y dyn ath a fo yn y môr hefyd.

Griffith.—Da ngenath i. Ddylis i rioed fod y fath synnwyr yn 'y nheulu i.

Gwen.—Mi fydda i yn deud bob amsar ma tynnu ar ol teulu i mham y mae Jane.

Griffith.—Odd gin yr hogyn druan arian yn i bocad ?

Gwen.—Mi rois i arian Mwynig iddo fo.

Griffith.—Gwell bod yn ol am y rhent, os diangodd yr hogyn.

Gwen.—Ia, gwell o lawar.

Griffith.—'Rydwi am aros ar fy nhraed. Ewch i'ch gwllau ych dwy, ddaw ddim cwsig i f'amranta i heno.

Gwen.—Fedra i ddim ych gadal chi, Griffith.

Jane.—Ydach chi ddim am ddarllan pennod heno ?

Griffith.—Sut y medra i ?

Jane.—Newch chi ddim darllan rhan o bennod i mi ?

Griffith.—Pa ran ydi honno ?

Jane.—Hanas y bachgan drwg yn dwad adra at i Dad, a'i dad yn madda iddo fo.

(*Griffith yn rhoi ei fraich am yr eneb*).

LIEN.

ACT II

Amser : tair blynedd wedi Act I.

Y llwyfan wedi ei pharatoi yr un modd ag yn Act I.

Pan godir y llen gwelir Gwen Thomas yn symud y bwrdd a gosod y cadeiriau yn eu lle. Mae hi'n edrych yn llwyd eu gwedd, yn fwy felly nag oedd yn yr Act flaenorol. Jane ei merch yn dyfod i mewn o'r siambr.

Jane.—Mewn difri, mam, be ydi'ch meddwl

chi, a'r Doctor wedi rhoi siars arnoch beidio gneud dim ond ista'n llonydd.

Gwen.—Ag wedi deud wrth dy dad am st o gwmpas a pheidio bod yn llo. Pa iws gwranddo ar ddoctor sy'n rhoi c horion mor groes i gilydd ?

Jane.—Nid 'run salwch sydd ar 'nhad a chi

Gwen.—Ia, 'run clefyd yn union, poeni fo tyddyn yma wedi'i werthu. Edrach ffigis o hefyd—potelad o rwbath tew triog i Griffith, a llond potal o rwbath glasdwr i minna, ond fod o'n waeth i

Jane.—Nid yr un cyfansoddiad sy gynni chi a nhad.

Gwen.—Yr ydan ni'r un fath yn union gilidd. Wedi'n geni 'run dwrnod, y priodi 'run dwrnod, mynd i gysgu'r amsar a byta 'r un peth yn union a'n gili ac mi fasa potelad o'r un ffigis yn gneud iawn rhyngon ni, ond basa bil y doctor dipyn llai.

(*Jane yn symud torib oddiar y bwrdd ddaw Griffith Thomas i'r ystafell*).

Jane.—Steddych yn y gadar freichia, nhad

Gwen.—Lle buoch chi, Griffith ?

Griffith.—Yn sefyll wrth y lliadiart yn gwra ar y porthmon moch yn pregethu tipy y byd yn gyffredinol.

Gwen.—Yn sefyll Griffith ! ar ol i'r Doctor siarsio arnoch chi styrio digon a symud gwmpas.

Griffith.—Mi gawn styrio digon, pen d dwrnod madal.

Jane.—Pwy sy wedi prynnu'r lle 'ma, nhad

Griffith.—Fedra i yn y myw gael allan ; fo y porthmon moch ddim deyd, ag mae gwobod hanas pawb.

Gwen.—Pe cawn i afal ar y twrna hwnnw o yn codi ar y lle 'ma yn yr ocsiwn mi gof groesholi mor galad gin i, mi fasa'n c er mwyn ca'l heddwch.

Griffith.—Na fasa byth, os oedd o'n ca'l tâl gadw'i dafod yn llonydd.

Gwen.—'Roeddwn i yn arfar meddwl mae ysgwyd i tafoda y bydda twrneiod cael tâl !

Griffith.—Mi 'nae dy fam dwrna iawn, J

Gwen.—Na 'nae, wir, os na chae i chyngho hi fwy o sylw nag maen nhw'n gael g gwr.

ane.—Dyma'r plisman yn dŵad. Ella i fod o'n gwbod pwy 'di'r landlord newydd.

Griffith.—Dowch i miawn, Brown

Gwen.—Mistar Brown, Griffith; cymrwch ofol rhag i ddigio fo.

ane.—Dyma fo Mr. Brown.

(*Brown yn dyfod i'r ystafell. Gwelir tair stripe ar ei fraich yn arwyddo ei fod yn sergeant. T mae yn ysgeu llaw â Gwen a Griffith, yna yn troi at Jane.*)

rown.—Sergeant Brown os gwelwch chi'n dda, Miss Thomas. Mi gefis *promotion* fel y gwelwch (*yn galw sylw at lawes ei gôt*).

Gwen.—'Roeddach chi'n haeddu hynny os odd rhiwin.

rown.—Oeddwn, ag mi welodd y *chief* hynny o'r diwadd, ond digon *slow* ydi *promotion* yn y *county force*.

Griffith.—'Roeddach chi'n teilyngu codiad yn ych cyflog, yn enwedig am ddal lladron.

rown.—Mi fuom yn llwyddiannus bob tro, ond y noson honno.

Gwen.—A'r gwalch yn dwyn *bike* Jane hefyd.

rown.—Mi gostiodd hynny'n ddrud i'r *burglar* hwnnw, pen ath o a'r *bike* i waelod y môr, ag ynta 'n ddieuog o dorri i miawn i'r plas.

Griffith.—Oes sicrwydd i fod o'n ddieuog, Sarjant?

Brown.—Oes! mi ddaliwyd y ddau arall, a pheth o eiddo'r Cynrol yn i meddiant. Mi ddaryn gyfadda'i bai—"pleaded guilty" ydi gair y Llys—"Roeddau nhw'n deud hefyd nad odd neb hefo nhw, ag na wydda nhw ddim am y tramp ifanc hwnnw y buon ni ar i ôl o.

Gwen.—'Roeddwn i'n meddwl ych bod chi wedi weld o'n dwad o'r Plas!

Brown.—Nâddo, ond 'rodd *case* cry yn i erbyn o. Fasa'i fam o byth yn credu'i fod o'n lân, na'i dad chwaith o ran hynny.

Gwen.—Wn i ddim am i dad o, ond chreda i byth basa'i fam yn i wrthod o, pwy bynnag oedd hi.

Griffith.—Sut 'rydach chi'n licio byw yn y dre acw, Sarjant?

Brown.—'Rydw i yn cael mwy o waith, ond mi geir gwell manteision i *officer* ddangos i dalant ag ynnill *promotion*.

Gwen.—Dos dim llawn cymint o waith blacio

sgidia yn y dre ag sy'n y wlad.

Brown.—Dyma fi jest wedi anghofio fod gin i barsal bach o'r pôst i Miss Thomas.

(*T'n estyn parcel bychan i Jane. Mae'r eneth yn agor y parcel ac yn tynnu brooch fechan ar lun bicycle allan o bono*).

Jane.—'Drychwch, 'nhad, brôitsh aur ar lun *bike*. 'Tydi hi'n un ddel?

Gwen.—Welis i 'run erioed cin neisiad.

Jane.—Welodd neb arall chwaith. 'Drychwch arni hi. Tydi hi'n ddel?

(*T'n dal y frooch i fyny a phawb yn ei bedmygu*).

Griffith.—Mi gostiodd hon dipyn o bres, Sarjant.

Brown.—Do, fwy na'r *bike* gollwyd, mae'n debig, Griffith Thomas.

Jane.—Pwy sy wedi'i gyrru hi tybad?

Griffith.—Rhiw lanc ifanc wedi clywad fod Jane wedi colli *bike*.

Gwen.—Peidiwch a gwirioni'r lodas, Griffith.

Brown.—Odd dim nôt hefo hi, Miss Thomas?

Jane.—Dim gair ond wedi'i lapio mewn papur gwyn tena fel sidan.

Brown.—Be odd y *postmark*?

(*Jane yn estyn y box oddiar y bwrdd. Brown yn edrych yn fanwl*).

Jane.—Wela i ddim marc.

Brown.—Dyma fo "London 4 p.m.," wedi'i phostio yn Llundan, 4 o'r gloch.

Jane.—'Tydw i'n nabod neb yno.

Griffith.—Mae rhai o fechgyn yr ardal yma yn Llundan yn dysgu mynd yn siopwrs.

Gwen.—Cadw hi, Jane, rhag ofn i ti'i cholli hi fel dy *fike* arall.

(*Jane yn symud yn araf tua'r siambr, gan edrych ar y frooch wrth fynd o'r ystafell*).

Griffith.—'Tydi'r hogan druan yn cael dim amsar i weld i phresant gynnoch chi.

Gwen.—Peidiwch a gwirioni Jane hefo petha neis, a sôn am gariada a phetha gwirion felly.

Brown.—Dear annwyl. Dyma fi wedi anghofio'r llythyr roes gwr y post i ddwad i chi, Griffith Thomas.

(*T'n estyn y llythyr. Griffith Thomas yn edrych ar yr envelope gan ei droi a'i droi*).

Gwen.—Drychwch y rest o'ch pocedi, Sarjant, rhag ofn fod yna lythyr i minna eto.

Griffith.—Be ydi'r enwa sy ar gefn y llythyr?

(*Brown yn edrych ar y llythyr*).

Brown.—Oddiwrth “Johnson & Price, Solicitors,”—llythyr twrna, Griffith Thomas.

Gwen.—Bobol annwyl, os rhiwin am gyfraith arnon ni?

Griffith.—Chydig sy yma iddo fo gael. Darllenwch o, Sarjant.

Brown.—Os matar cyfraith ydi'r llythyr, gwell gin i beidio.

Gwen.—'Rydach chi'n gneud yn gall iawn, Sarjant. Mi ddarlennith Jane y llythyr. Mae hi'n dysgu Sasnag yn reit ddel tua'r ysgol yna, ag yn wir, 'tydw i ddim yn licio cadw'r sarjant.

Brown.—'Rydw i 'n cychwyn y munud yma. *Gwen*.—Mi gewch gwanad o de pen ddaw amsar te, ond os rhaid i chi gael mynd—(*Jane yn dyfod yn ol o'r siambr*).

Brown.—Ia, mynd ydi'r gora.

Jane.—Diolch i chi am gario'r presant, Sergeant Brown.

Gwen.—Ac am droi i miawn i edrach amdanon ni. Cofiwch rhaid i chi aros i gael te y tro nesa.

Brown.—Wel, good bye bawb o honoch chi.

Griffith.—Brysiwch yma eto.

Brown.—Thank you, good-day.

(*Brown yn mynd allan, Jane yn cau'r drws ar ei ol*).

Gwen.—Beth odd ych meddwl chi, Griffith, yn gofyn iddo fo ddarllan y llythyr? Wbod yn y byd be sy tu miawn i'r cas papur yna.

Griffith.—Rhaid i riwin i ddarllan o. Fedra i na chitha ddim.

Gwen.—Darllan di o Jane. Steddwwch, Griffith, yn gysurus i glywad y gwaetha. Chafodd neb fawr o gysur oddwrthun nhw, y twrneiod.

(*Jane yn cymryd y llythyr, yn ei agor, ac yn edrych drosto*).

Griffith.—Cymar bwyll, 'ngenath i, rhag ofn drysu.

Gwen.—Ddrysith hi ddim.

(*Jane yn darllen y llythyr yn arafaid. Yn sillafu pob gair mawr ac yn rhoddi cam bwyslais ar y rhan fwyaf o'r geiriau, megis hospitaléiti, gan roddi pwyslais ar y llythyren i ddiweddaf yn y gair, a'i seinio i odli â mighty*).

Jane.—“Dear Sir, We are instructed by our

client, the purchaser of your farm, inform you that he will call to-morrow afternoon to inspect the property. Will you please show him the house, outbuildings, and the land. If it becomes dark before completing the inspection, I hope you will permit him to trespass on your hospitality for the night. You are truly, JOHNSON & PRICE (Solicitors).”

Griffith.—Ydi o yn deyd rhwbath am dro mas?

Gwen.—Ac am rhyw hospitol hefyd?

Jane.—Deyd fod y gŵr bynheddig am ddw yma i weld y lle, ma nhw.

Griffith.—'Rydw i yn ddigon siŵr y clywis rhwbach am dresmas. Darllan y rhonno eto.

Jane (yn darllen).—“To trespass on your hospitality.” Wn i ddim be ydi o.

Gwen.—Wfft i dy Sasnag di.

Griffith.—Mi fedar siarad Saesnag yn well lawar na'i mham. 'Rydw i yn siŵr hynny.

Gwen.—Sôn am neud hospitol ma nhw.

Jane.—Nid hospital, ond hospita-lity!

Gwen.—Ella ma gneud dwy ma nhw'n feddw Bildio hospitols ma nhw ymhob man rŵar.

Jane.—'Tydi'r geiria ddim run fath, mam.

Gwen.—Ydyn, 'run fath yn union, ond fod u dipin yn hwy.

Griffith.—Edrach weli di'r plisman. Mae wedi dysgu pob math o Saesnag, da drwg, tua'r llysoedd yna.

(*Jane yn mynd allan ar frys ac yn gweiddo enw Sergeant Brown*).

Gwen.—'Tydi tipin o Sasnag yn help i fynw trwy'r byd yma!

Griffith.—Gobeithio nad ydi Brown ddin ymhell, ma'r gair “dresmas” na wedi 'nychryn i.

Gwen.—Iaith anodd i dallt ydi'r Sasnag Hannar dwsin o eira run fath a'i gilydd ond yn reit wahanol i gilydd, “Dress-making” ydi gneud dillad i ferch, “Dress-massio” ydi torri dros y cloddia.

Griffith.—Ia, a topdressio ydi cario tail i'r caea (*Jane yn dyfod yn ol a Sergeant Brown yn ei dilyn*).

Jane.—Mae'r Sergeant yn deyd y cyfeithith o'r llythyr.

—Gnaf gyda phlesar, Griffith Thomas, lewch i mi'i weld o.

Brown yn edrych y llythyr ac yn syllu a phio ei wddf. T'na yn ei ddarllen yn wir yn Saesneg.

—Roeddwn i'n deud ma'r landlord wydd sy—

—Taw Jane, rhag ofn drysu'r dyn; job odd ofnadwy ydi hi.

—Y landlord sy'n dwad i inspectio'r a'r bildings a'r tir; ac os eith hi'n wyll cyn gorffan, mae o am dresmasu ych caredigrwydd chi trwy ofyn cael eily yma dros y nos.

—Fedar o gysgu ar wely pesgwyn, ad?

—Tŷ gwael iawn sy gynnon ni, Sarjant.

—Ella cawn ni dŷ newydd gynno fo.

—Mi gewch gyfleusdra da i ofyn; ond diwch a'i ddychryn o drwy ofyn gorodd.

—Mi hwyliu i *visit* iddo fo, yr ora gafodd loed, Sarjant. Jane, cofia fod isio i mynd i'r pentra bora fory i brynnu bara liad.

—Mi fydd hynny yn *too late*. Mi fydd landlord yma'n bur fuan; prynhawn oddiwy sy'n y llythyr.

—Fory ddeudodd Jane.

—*To-morrow* ydi o hefyd.

—Ond cofiwch ma'r dwrnod cynt y cwyd y llythyr.

—Wfft i dy Sasnag di, Jane, Be sy i d? rydw i heb gimint a wicsan yn y ty.

—Fedrwh chi ddim gneud slapan b fo?

—Ewch odd ar y ffordd, Griffith, a diwch a bysnesu hefo gwaith merchaid.

—rho gadar i'r Sarjant wrth y tân, por dafall o fara iddo fo ga'li dostio fo.

—Mi a i odd ar y ffordd, Mrs. Thomas.

—Peidiwch a'n gadal ni, da chi. Be os Sais ydi'r gwr bynheddig? 'Does

o goel ar Sasnag Jane.

—Chwara teg i Jane. Pwy fyth fasa'n ddwl mae hospital ydi gwely yn Saesneg.

—Bendith arnoch chi, Griffith, ewch i'r is i molchi a rhoi colar lân.

—Yn wir, gwell peidio gneud yn hinain

yn rhy grand, rhag ofn iddo fo godi ar y rhent.

(Griffith yn mynd allan, a Jane yn dyfod i mewn a thorth beilliaid yn ei llaw).

Jane.—Welwch, beth oedd yn y cwpwrdd, mam!

Gwen.—Rhai ohonoch chi cuddiodd hi er mwyn cael sgram.

Brown.—Dowch a hi yma, Miss Thomas. Mi tostia i hi.

Gwen.—Ystyn ffroc i'r Sarjant, gin fod o mor ffeind.

(Brown yn ei rhoi ar flaen y ffroc ac yn ei dal o flaen y tân).

Jane.—Beth ga i 'neud?

Gwen.—Rho frat glân, a gna dy hun yn dwt.

Jane.—Ga i wisgo 'mrôitsh newydd?

Gwen.—Cei, ond paid a bod yn hir.

(Jane yn mynd i'r siambr, Gwen yn gosod llestri te ar y bwrdd).

Brown.—Llestri hardd iawn, Mrs. Thomas.

Gwen.—Da chi, Sarjant, edrychwch ar ol y dorth beilliaid.

(Griffith yn dyfod i'r ystafell a thowel yn ei law, ac yn sychu ei wyneb; yna yn gorffen rhoi coler yn sônd).

Griffith.—Mae o wedi dwad, Gwen, miawn motor.

Gwen.—A phopeth mor flêr.

(Gwen yn brasio gwallt Griffith ar ol gorffen sychu ei wyneb, yna yn cau ei goler).

Griffith.—Peidiwch a 'nghrogi i Gwen.

Griffith.—Be di'r ogle llosgi yma?

Brown.—Ma arna i ofn, fod y muffin yn *overdone*.

(Brown yn dal y dorth beilliaid i olwg Mrs. Thomas).

Gwen.—Wedi llosgi'r bara peilliaid yn golsyn. Wfft i'ch bacha chi, Sarjant.

Brown.—*Order please!* Dyma'r gŵr bynheddig.

(Gwen yn ceisio crafu a glanbau y dorth beilliaid. Jane yn dyfod o'r siambr, a John yn dyfod i'r ty, â barf osod fawr yn cuddio'i wyneb fel na allant ei adnabod. Jane a Gwen yn rhoi curtsey iddo, Griffith Thomas yn gafael mewn cudyn o'i wallt, gan roi bow i John. Sergeant Brown yn sefyll yn syth a rhoi salute i'r landlord newydd. John yn edrych ar Brown).

John.—Chi di'r tenant ?

Brown.—No sir, *Sergeant Brown*, County Constabulary.

Griffith.—Ofni mae Sais oeddach chi syr, ag aros i gyfieithu rhyngon ni mae'r sarjant.

John.—Fi medru Cymraeg, tipyn bach ; os cynoch chi *case* yn erbyn y tenant yma, *sergeant* ?

Brown.—No sir, *I have no charge against him.*

John.—Buo cynoch chi *case* yn erbyn rai o'i teulu o rïod, *Sergeant* ?

Brown.—Naddo 'rïoed. *Never, sir.*

John.—*Very good.* Diolch yn mawr, *Sergeant*, am deud hynny. Ma gen fi mater *private* hefo'r tenant. Caf fi gweld chi eto, *Sergeant*, os newch chi 'nabod i.

Brown.—Fyddda i byth yn anghofio dyn os gwela i o unwaith. *I make no mistake like that, sir.*

John.—*Very good ! Good day, Sergeant !*

Brown.—*Good day, Sir.*

(*Brown a John yn salutio ei gilydd. Yna mae Brown yn sythu ac yn marchio allan, John yn troi at ei dad a'i fam.*)

Griffith.—Fyddwch chi mor ddifalch ag ista, syr ?

Gwen.—Lle digon blêr sy gynnon ni, syr. Dwrnod golchi.

John.—Peidiwch apologisio, Mrs.—

Gwen.—Gwen Tomos ydi f'enw i, syr.

John.—A'r gŵr ?

Gwen.—Griffith Tomos, gyda'ch cennad, syr.

John.—Oes yma plant ?

Gwen.—Dau, bachgan a lodas. Dyma un o honyn nhw.

(*Jane yn dyfod ymlaen at ochr ei mam.*)

John.—Beth ydi henw chi ?

Jane.—Jane, syr.

John.—*Very good*, chi eista lawr *please.*

Jane.—*Thank you*, syr.

John.—Fi eisio gweld mab chi eto.

(*Gwen a Griffith Thomas yn edrych ar ei gilydd.*)

Griffith.—Tydi'r mab ddim yma, syr.

John.—Wedi mynd i'r marchnad, ne'r ffair ella.

Gwen.—Oddicartre mae o y dyddia yma.

John.—Lle mae o felly ?

Gwen.—Wedi mynd ar led, syr.

John.—Llongwr ?

Gwen.—Mewn llong yr aeth o, syr.

John.—Hefo tramp ?

Griffith.—Nâgi, stemar reit *respectable*

John.—Pryd clywsoch chi oddwrth i

Jane.—Mi ges i *picture postcard* o mrawd, syr.

John.—O ble ?

Jane.—Klondyke oedd yr enw, syr.

John.—Lle oer iawn, cartra rhew llawar o pobol yn rhewi yn farw

Gwen.—John druan !

John.—Peidiwch torri calon, Mrs. Fe ddaw mab adra, wedi gneud i

Griffith.—Golwg ddigon annhebig o fo pan welson ni o ddweutha.

John.—Sut ddyn oedd o. Tebig i fi

Gwen.—Gwahanol iawn i chi.

John.—Ydw i yn fwy tebig i John rŵ (*John yn iafu ei farf osod i*

Y tri yn ei adnabod ac yn cydlawer gilydd.)

Gwen.—Fy machgan annwyl i, ar i l o'r diwadd.

John.—Ydach chi wedi madda i mi,

Griffith.—Ydw, John bach, ers blyny

Jane.—Ddigos i rïoed, John.

John.—Ych *bike* chi safiodd fi'r noson Jane.

Gwen.—Paid a sôn am y noson honno

John.—Cyfraith 'y ngwlad am 'y ng finna'n lân.

Griffith.—Mi gyffesodd y ddau arall m inig odd yn euog o dorri i'r Plas.

Gwen.—Sut yr eis ti o'i gafal nhw, J

John.—Mi groesis i'r Werddon, ag w Mericia. Ar ol cynilo chydig

haeddis San Francisco. Wedi

mi eis efo parti oedd yn anturio

rhew a'r aur, Klondike. Mi lwyd

ymdrechion yn well na'r disgwylia

llawar gwell na fy haeddiant i.

filoedd ag mi gyrchis fy ngolud i

wch un o brif fancia San Francis

Griffith.—Sut y prynist ti dy gartra

John.—Clywad gin un o f' hen gyfei ardal yma yn Frisco—Ned Parr

ganol, fod y lle ar werth.

Griffith.—Sut ma Edward wedi troi a

John.—Un o'r bechgin gora ar lanna'r Mae o mewn safia ragorol. Mi r

ma i i gofio fo atoch chi, mam, at fy
hwaer bach fel yr oedd o'n galw Jane,
c yn benna o bawb atoch chi, 'nhad.

Griffith.—Mae o wedi madda i mi felly am
reinyddu disgyblath arno fo am yfad?

John.—Mi aeth i'ch cyfarfod, medda fo, a
halon o haearn yn i fynwas. Ond pen

ethoch i sôn yn ych cynghorion mwyn a
hredig, am afraclonrwydd mab yn torri

alon mam mi doddodd y galon haearn, ag
ai ath oddicartra yn ddyn newydd. Mi

ofist ych geiriau hyd i fedd, medda fo.
Griffith.—Diolch mod i wedi gneud rhyw

hydig o ddaioni yn yr hen fyd yma.
John.—Ag i mi orffan fy stori, mi gyfarwydd-

odd y bankers, Johnson a Price y twrneiod i
'rynnu'r tyddyn yma. Mi glywis iddyn

hwyddo pen gyrhaeddis i Lundan, lle
rynis i frôitsh fechan i Jane, ag mi postis

u, hefo llythyr oddwrth y twrna.

Jane.—Mae'r frôitsh a'r llythyr yn sâff, John.

John.—Gan na wyddwn i farn y *Police* am
dana i, mi gyrhaeddis yma yn y *disguise*

welsoch chi amdana i. Maddeuwch i mi
am chwara'r fath dric, mi dala' i'n dda i chi.

'Rydw i yn berchen da lawer (*yn agor y*
gweithredoedd). Dyma'r gweithredoedd

sy'n ych gneud chi'n *freeholder* am ych oes.

Griffith.—Ni bia'r lle 'ma am byth, Gwen.

Gwen.—Waeth am y cyfoeth. Dy gael di adra
odd y peth mawr, John bach.

Jane.—Ag yn iach trwy ych holl helyntion.

Griffith.—John bach, y peth mwya o'r cwbwl
i dy rieni, ydi cael i hunig fab adra ar yr

hen aelwyd, yn fachgan sobor, yn fachgan
gonast, ac yn fachgan da.

(*Maent yn sefyll wrth ochr ei gilydd, yna y daw*
y llen i lawr).

H. O. HUGHES.

Llangaffo, Môn.

ysgrifennwyd y ddrama fer uchod, gyda dwy eraill, ar gyfer Cwmni yn Niwbwrch; a
tut yn chwarae'r tair yno ac yn Llanfair Pwll Gwyngyll. Amcan yr awdur oedd para-
o darnau syml ar gyfer cwmniau pentrefol—darnau heb fod yn gofyn ond nifer bychan
chwarae, nac yn galw am drefniadau cywrain na newid golygfeydd ar y llwyfan. I'r
vur y perthyn pob hawliau yn y ddrama hon. Am bob manylion ysgrifenner at yr
vur, H. O. Hughes, Esq., J.P., Cefn Mawr, Llangaffo, Anglesey.—GOL.

GORONWY OWEN

ATODIAD I'R YSGRIF I

ARWEINIODD fy sylwadau i ar alwedigaeth Owen Gronw, a nodyn Golygydd Y BEIRNIAD ar ystyr gyffredin *eurych* ym Môn, yn y rhifyn diweddfaf, i ohebiaeth a deifl ffrwd o oleuni chwanegol ar dad ein bardd; a chan y bydd y ffeithiau newydd o wasanaeth i mi yn yr Ail Ysgrif, rhoddaf hwynt yma yn y ffurf o Atodiad i'r Ysgrif Gyntaf.

Bydd yn hwylustod i'r darllenydd gael y geiriau a achlysuroidd yr ohebiaeth ger ei fron. Dyma fy sylwadau ar grefft Owen Gronw,—“Nid oes sôn am eurych arall namyn y Goronwy hwn (taid y Bardd) yn yr holl gofnodion a welais i. Camgymeriad y cofianwyr yw galw Owen Gronw yn eurych; ni ddilynai'r meibion mo'r grefft.” Chwanegodd y Golygydd y nodyn hwn ar waelod y ddalen :—“Dylid cofio mai ystyr gyffredin *eurych* (*eurach* ar lafar y bobl) ym Môn ydyw ‘cyweiriwr,’ neu ‘dorrwr ceffylau,’ neu ‘ysbaddwr,’ fel y dywedir yn y Deheudir. Crefft yw honno y cymerai llawer o fân dyddynwyr yn naturiol ati, fel at feddyginaeth anifeiliaid. Amryfusedd yw sôn am yr hen Ronw fel *tinker*.”

Ar ymddangosiad y rhifyn diweddfaf o'r wasg derbyniais nifer o lythrau, yn eu plith yr un canlynol oddiwrth fy nghyfaill, Mr. Williams, Brynsiencyn, gŵr sy'n teimlo diddordeb mawr ym mhob agwedd ar hanes y Monwyson :—

Llwyn Idris,

Brynsiencyn,

Mawrth 27, 1914.

Annwyl Mr. Shankland :—Cefais foddhad nid bychan wrth ddarllen eich ysgrif ar Oronwy yn Y BEIRNIAD. Ewch rhagoch, da chwi.

Tybed a ydych yn iawn yn yr ystyr a roddwch i'r gair *eurych*? Hefyd yr oeddwn i yn deall bob amser fod Owen Gronw, tad y bardd, yn *eurych*, ac wrth hynny y deallwn *aurôf*, ond fod y gair hwnnw wedi colli ei ystyr lythrennol, ac yn golygu, fel y dywed y Geiriaduron, ‘brasier,’ ‘tinker,’ etc. Nid ‘cyweiriwr anifeiliaid’ yn sicr a olygir wrth *eurych* ym Môn. Modd bynnag, ni ddeallais i ef erioed yn yr ystyr honno. Y mae gennyf un peth i brofi (1) Mai yr ystyr a nodais sydd i'r gair *eurych*; (2) fod Owen Gronw yn dilyn y grefft honno. Yn yr Amgueddfa Brydeinig, ymhlith y creiriau a berthynent i'r Morrisiaid, etc., deuthum ar draws nodyn diddorol am Owen Gronw a chopiais ef; fel hyn y mae o ran cynnwys a ffurf :—

[Yr Wyneb Ddalen.]

Hyn sydd i ysbysu i Bôb llariaid Gymro, yn enwedig Feirdd Gwynedd a Deheubarth, mai dyma Owain Grono Ddu o Fôn, Bardd, Meddyg, Achwr, Saer, Aur-ôf a Phererin. Gwnewch yn fawr o Honaw.

Llywelyn Ddu o'r Gogledd.

Gwilym Ddu o Gybi.

NB. Beware Counterfeits.

[Y Cefn i'r Ddalen].

Taith Owain Gronw Ddu o Fôn 1738	Caergybi	Milltiroedd
	I Rhosfawr	16
	I Foelydon	8
	I Bontaberglaslyn	8
	Tanybwllch	8
	Trawsfynydd	6
	Dolgelley	6
	Machynlleth	12
	Llanidloes	14
	Rhayader Gwy	7
	Bullt	10
	Aberhonddu	10
		109

Mae yn *scrap* diddorol, onid yw? Ar wahan i'r hyn y gelwais sylw ato. Cofion goreu, yr eiddoch yn bur,

JOHN WILLIAMS.

Ydyw, y mae'r crair hwn yn hynod ddiddorol a gwerthfawr. Rhydd y drwydded gipdrem fyw iawn i ni ar agweddau o fywyd Owen Gronw. Mae'n eglur bellach ei fod yn ŵr o ddoniau amrywiol ac anghyffredin. Ymhlith nifer o bethau ereill, y mae'n ddiddadl mwyach ei fod yn eurych, oblegid dyna yn ddiau a olygai Lewis a William Morris wrth y term "aur-ôf" yn y Drwydded. Pan yn ysgrifennu'r erthygl gyntaf i'r BEIRNIAD, cedwais, fel y crybwyllais ynddi, yn agos at lythyren y cofnodion a welswn. Yng Nghofnodion y plwyfi a welais i, disgrifir galwedigaeth Owen Gronw fel "saer," a Rhobert Gronw fel "llafurwr" a "chwarelwr"; ac yn Llythyrau'r Morrisiaid cyfeiria'r *epitbet* "yr eurych" bob amser, yn ddeithriad, at Oronwy Owen, taid y bardd. Ond y mae'r Drwydded yn setlo'r mater. Gwyddom yn awr fod Owen Gronw yn dyddynwr, yn saer, yn eurych, yn feddyg, yn achyddwr, ac yn fardd yn 1738. Rhaid i ni glirio syniadau diweddar am y crefftau hyn o'n meddyliau, a chofio mai yng Nghymru wledig hanner cyntaf y ddeunawfed ganrif yr oedd y gŵr a gyfunai gynifer o honynt ynddo ei hun, yn byw. Llafuriai Owen Gronw, weithiau ar ei dyddyn bychan, weithiau wrth fwrdd y saer. Medrai drin y gaib a'r rhaw, y llif a'r fwyall, y plân a'r morthwyl. Yn ychwanegol at hyn, yr oedd yn feddyg gwledig, a difyrrai ei oriau hamddenol ei hun ac eraill mewn achyddiaeth a barddoniaeth. Perchid y gwŷr hyn yn fawr gan y werin wledig yr adeg honno. Nid yw yn syndod fod Goronwy Owen mor ddistaw am ei dad yn ei ohebiaethau â'r Morrisiaid. Perthynai Owen Gronw i'r un dosbarth ag Elis y Cowper, Dafydd Jones Trefriw, William Griffiths o Blas Einion, Llanfair Dyffryn Clwyd, a nifer ereill o'u cyfoedion. Crachfeirdd, crachfeddygon, etc., y gelwid hwynt gan Oronwy a Lewis Morris. Fel y dangosaf yn yr ail ysgrif, y gwŷr hyn a'u bath a roes y Morrisiaid a Goronwy ar y ffordd i ddyfod yn llenorion mwyaf eu hoes.

T. SHANKLAND.

NODIAD

Bu ryfedd gennyf ddeall nad oedd fy nghyfaill Mr. John Williams yn gyfarwydd i'r gair *eurach* yn yr ystyr a ystyriwn i yn gyffredin iddo ym Môn. Rhag ofn mai i oedd yn methu, mi holais hwn a'r llall, ac ni chefais ond cadarnhad o'r sylw a

wneuthum. Gofynnais i Mr. H. O. Hughes, awdur y ddrama a welir uchod, "Beth ydi ystyr y gair *eurach* ym Môn?" "Cweiriwr," ebr yntau; "yr ydw i'n cofio'r hen Ddafydd yr Eurach o Niwbwrch yn dda," meddai, ac adroddodd dipyn o'i hanes Crybwylodd hefyd am Robin yr Eurach, o Walchmai; a dywedodd mai 'gelder' yw'r unig ystyr a glywodd ef i'r gair. Yna mi euthum at un arall a fagwyd yn nghanol Môn ym mhlwyf Llangristiolus. "Oeddach chi'n'nabod Robin yr Eurach o Walchmai?" meddwn i. "Oeddwn yn iawn," oedd yr ateb. "Beth oedd waith o?" meddwn innau. "Ond cweiriwr wrth gwrs. Fasa fo ddim yn eurach oni bae i fod o'n gweiriwr." Gofynnais innau ai nid *tinker* oedd eurach. "Nâg siŵr iawn; tincar ydi tincar, ond *cweiriwr* ydi eurach; cweiriwr oedd Robin yr eurach a chweiriwrs oedd i feibion o i gid." Yna dywedodd wrthyf hanes am ryw fachgen yn gwneuthur rhestr o enwau at ryw bwrpas, ac yn gofyn "Beth ro i ar o enw Thomas Jones, y geldar?" Atebwyd ef mai *eurach* neu *gweiriwr* oedd *gelder* yn Gymraeg, a bod iddo ei ddewis o'r ddau. Ond "Thomas Jones, *gelder*" a roes y bachgen am ei fod yn edrych yn fwy parchus felly.

Nid enwau dychmygol ydyw Dafydd yr Eurach a Robin yr Eurach, ond enwau gwirioneddol; ac nid *tinkers* oedd y dynion a elwid felly, ond *gelders*. Hyd y clywai i, fel cyfenw o'r fath ("hwn-a-hwn yr eurach"), dyna a olygir wrth y gair yn wastad; a'r casgliad naturiol yw mai dyna oedd yr hen Ronw a'i fab Owen.

Nid yw "aur-ôf" yn nhysteb Lewis Morris yn profi dim amgen, canys y mae'r amlwg mai *euphemism* am "eurych" ydyw (a rhyw hanner *joke*—sylwer ar "Aur-ôf a Phererin"). Nid yw "eurych" yn derm *respectable* iawn, a rhoed aralleiriaid neu gyfieithiad llythrennol yn ei le, fel y gwnaethpwyd gan y bachgen a roes enw Thomas Jones yr eurach yn "Thomas Jones *gelder*" yn ei restr.—GOL.

CYWIRIAD GWALL

YN rhifyn y Gwanwyn, td. 62, digwyddodd gwall yn y drydedd linell o'r paragraff cyntaf, trwy i "le" golli rywsut ar ol "gennyf"; darllener "parafyddai gennyf le yn Y BEIRNIAD." Rhag i'r gwall beri amheuaeth ynghylch cywirdeb y llythyr, cymeraf y cyfleustra hwn i hysbysu fod y llythyr yn gywir bob llythyren.—GOL.

ADOLYGIAD

Spurrell's Welsh-English Dictionary. Edited by J. Bodvan Anwyl. With a Preface by Sir Edward Anwyl. New Edition, completely revised. Carmarthen: W. Spurrell & Son. 1913. Pp. xii, 246.

AML y gofynnwyd i mi o dro i dro enwi geiriadur Cymraeg hylaw a chywir at wasanaeth darllenwyr cyffredin, ac nid gwaith hawdd oedd cydsynio. Ychydig flynyddoedd yn ol, fe gyhoeddodd Mr. O. M. Edwards adargraffiad wedi ei helaethu o'r cyfieithiad Saesneg o cirlyfr Dr. Davies. Hwn oedd y geiriadur cyntaf i ymddangos yn yr orgraff ddiwygiedig, a bu'n ddefnyddiol iawn i ddarllenwyr a myfyrwyr; ond ni chymerai arno fod yn gyflawn, nac ychwaith yn gynnyrch llafur ac ymchwil arbennig. Nid oedd yr un arall y gellid ei gymeradwyo heb lawer o ocheliadau ynghylch ffurfiau geiriau. Ymhlith yr hen weithiau hyn, safai Geiriadur Spurrell yn uchel o ran cyflawnder a theilyngdod; a da oedd glywed fod ysgolhaig o allu a dichlynder Mr. Bodvan Anwyl wedi ymgymryd a'i ddiwygio'n llwyr yng ngoleuni'r wybodaeth newydd. Y mae'r geiriadur wedi ei droi oll i orgraff Cymdeithas yr Iaith Gymraeg, gydag ychydig iawn o gyfnewidiadau y cytunir arnynt yn awr, nid yn unig gan Syr Edward Anwyl a minnau, fel y sylwa ef yn ei ragymadrodd, ond hefyd gan fyfyrwyr yr iaith yn lled gyffredinol. Darllenwyd profenni o'r gwaith naill ai oll neu mewn rhan, gan holl athrawon ac isathrawon Cymraeg colegau Aberystwyth, Caerdydd, Bangor a Llanbedr, oddieithr fy hunan—yr oedd gwaith arall rhy gaeth yn fy lluddias i. Bodfan ei hun, wrth gwrs, sy'n gyfrifol am ffurf derfynol pob erthygl yn y geiriadur; ac y mae pob tudalen yn tystio'n uchel am gywirdeb ei farn. Fe roes i ni eiriadur Cymraeg y gellir ei gymeradwyo heb "ond" nac "eithr."

Bûm drwy rannau helaeth o'r llyfr yn chwilio am wallau a gwendidau; a syn oedd gennyf leied o'r cyfryw a allwn gael hyd iddynt er hawsed yw pigo beiau yn gyffredin yng ngwaith un arall. Arferir yr arwydd † ganddo i ddynodi ffurfiau ac ystyron wedi mynd allan o arfer; cydnebydd na cheir dau i gytuno ym mhob achos pa le i roi'r cyfryw arwydd, ond ni welais i ond ychydig enghreifftiau yr anghytunwn i ag ef. Lle bo dwy ffurf ar air fe ddry'r fwyaf cymeradwy yn gyntaf; yn hyn hefyd anfynech y ceir ef yn methu: dyma rai enghreifftiau y sylwais arnynt: *Mercher*, †*Merchur*, †*Merchyr*—dylai *Merchyr* fod o flaen *Merchur*, canys y cyntaf a dardd yn rheolaidd o'r Lladin *Mercurius*, ac nid yw *Merchur*, er i Oronwy ei arfer, ond camsillafiad a awgrymwyd gan y ffurf Ladin (y mae cisiau i *u* Ladin fod yn hir i roi *u* yn Gymraeg); ymhellach ffurf lafar ar *Merchyr* yw'r ffurf gyffredin *Mercher*—prin y gallai'r *e* ddyfod o *u*. Ceir yr un gwall yn union eto yn *diluo*, *dilyuo*; dygwyd yr *u* i mewn i'r gair hwn gan rywun a wyddai ffurf Ladin y gair, ond na ddeallai berthynas seiniau yn Lladin a Chymraeg. Anghywir eto yw'r drefn yn *cenaw*, *cenau*; "gair gwneud" yw *cenaw*, ac ni arferwyd erioed mono mewn iaith naturiol. Gwall cyffelyb yw rhoi *cadnaw* o flaen *cadno*; o'r ffurf luosog y camgyflewyd yr *aw* i'r unigol yn y geiriau hyn. Eto: *euraidd*, *euraid*; yr olaf a ddylai fod gyntaf, canys nid yw *euraidd* ond amryfusedd lled ddiweddar. Y mae'r drefn yn iawn yn *melysu*, *meluso*; ond gair geiriadur yw'r olaf, wedi ei lunio am y tybid mai *melus* oedd yr ansoddair, a

dylasid ei adael allan. Nid wyf yn sicr a ddylai ffurf fel †*toreibus* fod i mewn er ei nodi â'r arwydd; try'r terfyniad -iog yr *e* yn *toreth* yn *ei*, a cheir *toreitbiog*, megis y ceir *gorweiddiog* o *gorwedd*; ond ni all *toreibus* fod namyn gwyrdroad o *toreitbiog*.

Ychydig iawn o eiriau a geir yn y llyfr wedi eu camsillafu; ni chanfûm ond un yma a thraw (a gadael allan gwestiwn yr *b*). Ond dyma *neddai*, *neddyf*. Nid *neddai* ond *neddau* ydyw sillafiad cywir y ffurf gyntaf; -*au* sy'n cyfnewid ag -*yf*, fel y gwelir yn y pâr ffurfiau *cleddau* a *cleddyf*. Tebyg mai rhyw syniad mai'r terfyniad -*ai* sydd yn y gair a barodd i rywun ei sillafu'n *neddai*; y mae'r camgymeriad cyn hyned â geiriadur Dr. Davies, ond fe ddylasid ei gywiro yn hwn. Wrth sôn hefyd am *gleddau*, nid cywir rhoi *cleddau* fel lluosog *cledd*; nid yw *cledd* ei hun, er ei fod yn hen iawn, ond gair gwneuthur o *cleddau* neu *cleddyf*: o *cladd* yn yr hen ystyr o 'cut' y daw *cleddyf*, fel y daw *neddyf* o *nadd*, ac ni thry *a* byth i *e* mewn gair un sillaf. Gair arall â'r un terfyniad a *cleddyf* ydyw *gwyddyf*, ac felly yn ddiau y dylid ei sillafu, ac nid †*gwyddif*. Efallai y dylid, o leiaf yn y geiriadur, ddangos yr acen ar y sillaf olaf mewn gair fel †*penaig*, fel y gwneir â †*penllâd*; nid oes eisiau mewn geiriau cyffredin fel *ysgolbaig* ac *erioed* (nid wyf yn credu fod *erioed*, er i Syr Edward dybio'i gael yn Nafydd—*êir-oed* 'time of snow' ydyw hwnnw).

Y mae'r cwestiwn o arferiad yr *b* o flaen y sillaf acennog heb ei benderfynu i lawer o sicrwydd eto. Ni ellir cyfiawnhau gwaith y pwyllgor yn dilyn llafar y Gogledd mewn gair fel *dangbosiad*, canys y mae'n lled sicr mae cynaniad y Dehau, *dan-gosaf*, *dan-goswch*, etc., sydd gywir; ac nid oes *b* yn y gair yn ei ffurf draddodiadol a'i ffurf feibraidd. Y mae rhai geiriau eraill y dylid ail ystyried pwnc yr anadliad ynddynt; ond nid dyma'r lle i drafod y mater. Lled sicr ydyw y caiff yr awdur gyfle mewn ail argraffiad i ddiwygio'r ffurfiau hyn, ac i gywiro'r ychydig wallau eraill sydd yn y llyfr.

Wedi'r ymddiddan a'r ohebiaeth a fu rhyngof a Bodfan pan oedd ef yn hwylio at y gorchwyl, yr oeddwn yn disgwyl gwaith rhagorol oddiar ei law. Yn awr, wedi ymddangos o'r gwaith, y mae'n bleser mawr gennyf gydnabod ei fod yn llawer mwy rhagorol na'm disgwyliad i. Heb weniaith, y mae'n llyfr o deilyngdod anghyffredin, yn llawer iawn amgenach na dim o'r fath a gawsom o'r blaen. Ystyriaf ei fod yn gaffaeliad gwerthfawr i garedigion y Gymraeg; a'm cred yw y bydd o wasanaeth dirfawr i'r iaith a'i llenyddiaeth.

J.M.J.

Y BEIRNIAD

Y RHYFEL

Pann vu hyn ni wyddym ni
Gan ddreigiau gynddeiriogi
Yleni hen elyniaeth
Y sydd y rhyngddynt yn saeth.
IOLO GOCH.

“NI chlybuwyd y fath beth er dyddiau Mahomet,” ebe Mr. Lloyd George yn ei araith benigamp yn y Queen’s Hall rai wythnosau yn ol, wrth sôn am un o ebychiadau rhyfygus y Caesar. Daeth i’m cof ddisgrifiad Rhys Pryse o Gwm-llynfell, fel yr adroddid ef gan fy nhad ddeugain mlynedd yn ol, o rwysg a rhodres y gau-broffwyd. “Marchogodd o Fecca,” meddai’r hen bregethwr yn ei ddull tarawiadol ei hun, “a chwech cant o wyr arfog yn ei ganlyn. Dadweiniodd ei gleddyf, ysgyd-wodd ei waywffon, datblygodd ei faner waedlyd, amgylchodd hi â dewrion a gwroniaid yr oes, llosgodd bentrefi, anrheithiodd ddinasoedd, ac yr oedd och, galar, griddfan, a gwae yn dilyn ei holl gamre.” Nid yn ei areithiau yn unig, gan hynny, y mae’r Caesar yn efelychu Mahomet, fel y tystia Belgium fechan yn ei gwaed a gogledd-barth Ffrainc yn ei hing. Mae ei fyddinoedd yn difa’r gwledydd fel haid o locustiaid. Yn lle Eglwysi Cadeiriol mawrwych, nid erys ond murddyn garw; eu llyfrau dirif a’u llawysgrifau hen a daflwyd i’r tân; eu gwŷr a’u gwragedd a’u plant a syrthiodd yn ebyrth i lid a gormes a thrachwant yr ysbeilwyr. Eu tai sydd anghyfannedd; eu meysydd a ddifrodwyd. Ni chasglwyd eu cynhaeaf gwyn; eu grawnwin ni sigwyd. Gyrwyd eu trigolion diniwed ar ffo: a heddyw mae mwy o’r Belgiaid heddychlun yn nhir estron nag a gaethgludwyd o Iddewon i Fabilon. Nid oedd gwlad dan haul yn fwy tawel, yn fwy diddrwg, yn fwy gweithgar na

Cyf. IV. Fhif 3.
All arg.

HYDREF, 1914.

11

Belgium ; gwlad fechan ei maint, a'i holl fryd ar fasnach a bywyd llonydd : yn boblog a chyfoethog ; heb lynges na llawer o fyddin : yn byw ar delerau da â'i holl gymdogion, ac yn ymddiried, nid yn nerth arfau, ond yn ei diniweidrwydd ei hun ac addewidion y cryf arfog o'i deutu. Heddyw nid oes wlad mor resynus ei chyflwr, mor llawn trallod ac wylofain. Mae fel petae haint y nodau wedi disgyn arni yn ddisymwth. Mae ei llawenydd wedi troi yn alar,—fel galar Rahel am ei phlant, ac ni fynnai ei chysuro, am nad oeddynt.

Mae yn gas gennyf ryfel. Gwneuthum a ellais i ddirgymhell y Llywodraeth i beidio a chymryd rhan yn y rhyfel hwn. Anodd oedd gennyf gredu fod un genedl wareiddiedig wedi gosod ei bryd ar y fath fileinwaith, a'r olaf oll o'r cenhedloedd i wneuthur hynny,—felly y tybiwn yn fy nygn anwybodaeth—fyddai yr Almaen, gwlad Luther a Melancthon, Schiller a Goethe, Herder a Heine, Bach a Beethoven, Mendelssohn a Wagner, Kant a Hegel, Ranke a Mommsen. Gwyddwn fod i'w cael yn yr Almaen, fel yn y wlad hon, wŷr sydd yn dda ganddynt ryfel, ond meddyliais mai ychydig oeddynt mewn nifer a gwan eu dylanwad. Credais y byddai synnwyr cyffredin y werin, heb sôn am wareiddiad a Christionogaeth, yn ddigon i ddyrsu cynlluniau a chynllwyn gwŷr y fall. Ys truan o ddyn ydwyf fi ! Tystia'r Papur Gwyn, a gyhoeddwyd gan ein Llywodraeth ar ddydd Iau, Awst 6, mor ddall oeddwn i arwyddion yr amserau, mor anwybodus, ac mor ddiniwed, pan yn dadleu dros heddwch yn Nhŷ'r Cyffredin ar nos Lun, Awst 3. Yr oedd yr Almaen wedi hau dannedd y ddraig ers llawer dydd, ac yr oedd y meysydd wedi addfedu i'r cynhaeaf, y cryman wedi ei hogi, a'r medelwyr yn barod yn eu rhengoedd, tra'r oeddwn i ac eraill yn gweiddi "heddwch, heddwch" hyd yr heolydd.

Dysgwyd ni yng Nghymru lonydd mai

Segurdod yw clod y cledd
A rhwd yw ei anrhydedd.

Nid dyna ddysgeidiaeth athrawon ac athronwyr yr Almaen. "Rhyfel yw tad pob dim," meddant hwy, gan ddyfynnu geiriau Heraclitus gynt. "Mae rhyfel," ebe Schlegel, "mor angenrheidiol ag ymdrech elfennau natur." "Ymladdwr yw dyn," ebe Bernhardi.

"Gogonedda rhyfel bob peth gwael," canodd un o'i beirdd. "Mae dylanwad rhyfel ar gymeriad cenedlaethol," ysgrifennodd Humboldt, "yn un o'r pethau goreu yn natblygiad dynolryw." Y mae Nietzsche a Treitschke yn llawn o'r un athrawiaeth. Cryfder, felly, yw eu *ultima ratio*, ac ni all gŵr nerthol wneuthur cam. Pa beth bynnag a wnêl, nid yw ond yn myned i mewn i'w etifeddiaeth. Yr Ellmyn, meddant ymhellach, yw'r genedl gryfaf dan haul; nid oes eu bath mewn dysg a diwylliant, mewn meddwl a chymeriad, mewn dewrder a gallu milwrol. "Imperator super grammaticam est," ebe'r Ymherawdr Sigismund yng Nghynhadledd Constance wrth dorri ei rheolau. Dyna ysbryd Ymerodraeth Almaen heddyw. Mae'r Ellmyn uwchlaw rheolau, uwchlaw cyfraith, uwchlaw gwareiddiad, uwchlaw Cristionogaeth ei hun. "Deutschland über Alles" yw eu harwyddair. Dyna paham y maent yn sathru Belgium fechan ddiagramwydd dan draed; dyna paham y chwenychant winllan Naboth ym mhedwar ban y byd. Dyma'r athrawiaeth newydd:

Clywsoch ddywedyd gan y rhai gynt, Gwyn eu byd yr addfwyn, canys hwy a etifeddant y ddaear: eithr yr ydwyf fi yn dywedyd i chwi, Gwyn eu byd y gwrol, canys hwy a wnânt y ddaear yn orseddfaingc. Clywsoch ddywedyd, Gwyn eu byd y tlodion eu hysbryd, ond meddaf fi i chwi, Gwyn eu byd y mawrfrydig eu henaid, a rhydd eu hysbryd, canys hwy a ânt i mewn i Vallhalla. Clywsoch ddywedyd, Gwyn eu byd y tangnefeddwyr: ond meddaf fi i chwi, Gwyn eu byd y rhai a wnânt ryfel, canys hwy a elwir, os nad yn feibion i Jehofa, yn feibion Odin, yr hwn sydd yn fwy na Jehofa.

Beth a ellir ei ddywedyd am y fath athrawiaeth ddieffig, ond dyfynnu yr hyn a ysgrifennodd Iolo Morgannwg ar ddiwedd un o gywyddau rhyfel Iolo Goch:

Pei'r diawl ei hun a'i cant, ni allasai ganu yn fwy gwaedgar, yn fwy lladdgar, yn fwy rhyfelgar, nag yn fwy anrheithgar.

Ond, meddir, er fod yr athrawon wedi cyfeiliorni, nid yw'r genedl gyfan wedi ei thrwytho â'r fath syniadau. Dyna oedd fy marn innau cyn "codi o'r genfigen flin filen yn fawr." Rhaid i mi gyfaddef mai nid dyna fy marn heddyw. Ceir dysgedigion a chrefyddwyr, pregethwyr a diwinyddion, athrawon ac athronwyr, pawb o bob gradd a safle, yn amddiffyn polisi'r Almaen. Nid oes un Proffeswr

wedi condemnio dinistr Prifysgol Louvain ; ni chododd na " phresbyter na 'ffeirad " ei lef yn erbyn dymchwelyd eglwys gadeiriol Rheims, prif gysegr crefydd a diwylliant yr oesau yn Ffrainc, nid oes " llef na neb yn ateb " pan mae gwaedd trueiniaid digartref Termonde ac Aerschott ac Antwerp yn esgyn i'r nefoedd fry. Erys yr Ellmyn oll, yn wŷr ac yn wragedd, gwrêng a bonheddig, dysgedig ac anllythrennog, yn fud, yn ddidaro, os nad yn wawdus a chalongaled. " Yr Almaen uwchlaw pawb " yw eu " ffydd newydd," ac, fel yn amser Huw Morus, mae i wŷr y ffydd newydd " arglwydd aflonydd yn flaenawr."

Pwy all wadu, erbyn hyn, fod gwladweinwyr yr Almaen yn cyfiawnhau torri cyfamod ac yn gwawdio'r sawl sydd yn barod i gadw ei air ar draul ei fuddiant ? Beth yw cyfamod, ebe Bethmann-Hollwegg y Canghellor wrth Syr Edward Goschen, y Cennad Prydeinig, ar Awst y Pedwerydd, ond " deryn o bapur ? " " Gwir," meddai'r Canghellor eilwaith ar goedd gwlad yn y Reichstag, ar ol torri allan o'r rhyfel, " i ni wneuthur camwri wrth oresgyn Belgium ; ond anghenrhaid a osodwyd arnom, a threch rhaid na chyfraith " (*necessity knows no law*). Nid oes ganddynt, felly, ond un rheol :

" Trecha' treisied,
Gwanna' gwaedded," gain egwyddor ;
Ni ddaw iti,
Oni threisi, aur na thrysor.

" Mae Prydain Fawr," meddai Syr Edward Goschen, " yn ben-derfynol o gadw ei gair i amddiffyn annibyniaeth Belgium." Syndod a syrthiodd ar y Canghellor. " A ydych wedi cyfrif y gost ? " gofynnai'n wyllt. Mae gan wladweinwyr yr Almaen rith Cristionogaeth, ond maent wedi gwadu ei grym hi. " Pa leshad i ddyn os ennill efe yr holl fyd a cholli ei enaid ei hun ? " meddai'r Hwn na lefarodd neb fel Efe. " Nid felly, medd dysgawdwy'r y " ffydd newydd " *made in Germany*. " Pa leshad i ddyn os ceidw ei enaid a cholli'r byd hwn ? " Fel hyn y'n dysgwyd gynt : " cariad mwy na hwn nid oes gan neb, sef i wr roddi ei einioes dros ei gymydog." " Nage," meddai'r Ellmyn, " pob peth a rydd gŵr am ei einioes." Mae gan y Saeson ddihareb gas, daeog, " *All is fair in love and war*."

Diau iddynt ei dysgu'n gyntaf yng nghorsydd siglennog yr Almaen cyn croesi'r môr i ysbeilio Prydain. Mae'r Saeson, chware teg iddynt, wedi gwella cryn dipyn erbyn hyn, ond mae'r Ellmyn yn glynu'n dynn wrth yr hen egwyddor gecrus. Y llynedd addawodd y Canghellor Bethmann-Hollwegg a'r Gweinidog Tramor, Herr von Jagow, y byddai i'r Almaen barchu annibyniaeth Belgium; dydd Gwener, Gorphenaf 31, 1914, eiliodd y Gweinidog Ellmynaid yn Brussels "yr hen addewid rasol." Ar ddydd Sul, Awst 2, 1914, yr oedd byddinoedd yr Almaen yn goresgyn tir Belgium ac yn dinistrio'i dinasoedd hen.

Buasai'n dda gennyf, pe bae gennyf ofod a hamdden, fanylu ychydig ar darddiad y rhyfel. Beia'r Ellmyn bawb ond hwy eu hunain. Newidiant eu cân bob eildydd. Ar y cyntaf, llofruddiaeth ysgeler yr Arch-ddug Ferdinand yn Serajevo ar yr zofed o Fehefin oedd yr esgus. Ceisiant osod y cyfrifoldeb am yr anfadwaith ar Serbia. Yr wythnos hon mae ugain o'r llofruddion o flaen brawdle barn yn Awstria, a cheir gweled a oedd cysgod o brawf tu ol i'r fath haeriad. Hyd yn hyn, nid yw Awstria wedi gweled yn dda roddi gerbron y gwledydd un prawf o fath yn y byd ond ei *ipse dixit* ei hun. Ymhen ychydig, syrthiodd y llofruddiaeth braidd i ebargofiant. Uchelgais Rwsia, meddid, oedd wrth wraidd y cynnwrf. Yn yr adeg hon, yr oedd Prydain Fawr yn hynod barchus a phoblogaidd yn Berlin. Ond wele'r gân yn newid eto, pan welwyd fod Ffrainc yn penderfynu ochri gyda Rwsia. Ysbryd dialgar y Ffrancod, meddid yn awr, oedd tarddell y drwg. Heddyw nid oes braidd sôn am Serbia na Rwsia na Ffrainc. Prydain, erbyn hyn, ydyw'r dihiryn euog,—Prydain, dwyllodrus, ddyfeisgar, gyfrwysddrwg. Hi sydd wedi ennyn y fflam; hi sydd wedi tanio'r goelcerth; hi yw gelyn dynolryw; hi yw pen-lleidr y byd. Ni wiw cyfeirio at y Papur Gwyn er profi fod Syr Edward Grey wedi gweithio â'i holl galon hyd yr unfed awr ar ddeg i osgoi'r rhyfel. "Dyna brawf o'i ffalsder," etyb yr Ellmyn. "Edrychwch," meddwn ninnau, "ar ein amharodrwydd i ryfela. Mae gennych chwi ddwy neu dair miliwn o ryfelwyr arfog wedi eu disgyblu a'u haddysgu'n barod i'r gad. Nid oes gennym ni y ddegfed ran ohonynt. "Contemptible little army," y galwai'r Caesar hwynt. Tybed na fuasem medi paratoi'n well pe

buasem am ymladd â chwi?" "Dyna'ch hen arfer," etyb yr Ellmyn. "Nid ydych erioed wedi bodloni i ymladd eich hunain, ond talu i eraill am ymladd yn eich lle. Pe baech wedi paratoi buasem yn gwybod lle'r oeddem yn sefyll. Denwyd ni i ryfela yn erbyn Ffrainc a Rwsia; ac wele! dyma chwi allan i'w cynorthwyo. Chwychwi yw awduron y rhyfel!"

Drwy'r cledd y mae teulu Hohenzollern wedi ennill y cwbl o'u heiddo ond Brandenburg. Llywydd—*Burgraf*—dinas Nuremberg oedd sylfaenydd y teulu. Yr oedd yn ŵr cyfoethog. Gwystlodd yr Ymherawdr Sigismund y Marc o Brandenburg iddo yn 1415. Methodd dalu yn ol yr arian, a daeth yr Hohenzollern iselradd yn un o Etholwyr a Thywysogion yr Ymerodraeth. Wedi'r dyddiau hynny, mae'r teulu wedi myned ymlaen o nerth i nerth: "Y fechan aeth yn fil a'r wael yn genedl gref." Yn yr eilfed ganrif ar bymtheg ychwanegwyd Prwsia a Pomerania; yn 1748 Silesia; yn 1772 rhan o Poland; yn 1815 tiriogaethau ar yr afon Rhein; o 1863 hyd 1870, Schleswig-Holstein, Hesse, Hanover, Alsace, a Lorraine; ac yn 1871 etholwyd Wilhelm o Brwsia yn Ymherawdr ac Arglwydd Lluoedd yr Almaen. Gall y cywrain ddarllen manylion yr hanes rhamantus, os myn, mewn llyfrau fel *Germany* gan A. W. Holland; *The development of the European Nations* gan Holland Rose; a *Modern Europe* gan Alison Phillips. Digon i'm pwrpas i yw dywedyd mai Prwsia yw prif wlad filwrol Ewrop er ys dwy ganrif; ac oddiar pan ddaeth y llanc ymysg cenhedloedd y Cyfandir "yn berchen bwa," mae wedi edrych ar eiddo ei gymdogion fel ei ysglyfaeth, ac wedi ennill tiroedd a phobloedd drwy rym y cledd. "A laddo a leddir": a thebyg y gwiredidir yr hen ddihareb cyn pen hir yn hanes Ymerodraeth ysbeilgar yr Almaen.

Cyn darllen y Papur Gwyn, ni ddychmygais y gallai un o wledydd Cred ymddwyn mor ddigywilydd, mor ddiegwyddor, mor rhyfelgar, yn y flwyddyn hon o oed Crist. Yr oedd y Caesar a'i alluoedd yn barod; credai nad oedd neb o'r cenedloedd eraill yn barod (gweler, e.g., Rhif 32, 47, 71 o'r Papur Gwyn). Yr oedd yn benderfynol i ddangos i'r byd gryfed yr Almaen, ac eiddiled Rwsia a Ffrainc a Phrydain. Drwy brofi mor ddigymorth oeddynt yn erbyn rhwysg a mawredd yr Almaen, tybiai yr enillai ben-arglwyddiaeth y byd.

Gŵyr pawb, erbyn hyn, mor gyfrwysgall oedd Bismarck yn ei baratoadau ar gyfer rhyfeloedd 1866 ac 1870,—fel y cynllwynodd i Awstria a Ffrainc aros ar eu pen eu hun heb neb i'w cynorthwyo yn nydd mawr eu cyfyngder. Fel y mae milwyr y Caesar wedi gwneuthur Beibl o gynlluniau milwrol Moltkē, felly mae ei wladweinwyr yn addoli polisi Bismarck. Credent y gallent ennill buddugoliaeth yn 1914 debyg i'r hon a enillwyd ganddynt yn 1909 pan gysylltodd Awstria y ddwy dalaith, Bosnia a Herzegovina, â hi ei hun. (Gall y neb a fynno ddarllen yr hanes rhyfedd yn llyfr Wickham Steed ar *The Hapsburg Monarchy*). Ac i'r diben hwn, mor gyfrwys oeddynt ! Ni wnaf ond rhoddi'r hanes mor fyr ag y medraf.

Dydd Iau, Gorffennaf 23ain, danfonodd Ymerodraeth filwrol Awstria wŷs at Serbia fechan i byddai'n rhaid iddi wneuthur deg peth os oedd am osgoi rhyfel. Nid oes eisiau i mi roddi i lawr y "deng air deddf"; maent yn ysgrifenedig yn y Papur Gwyn. "I have never before seen," meddai Syr Edward Grey amdanynt (Rhif 5 o'r Papyr Gwyn) "one State address to another independent State a document of so formidable a character." Ond er trymed y gofyniadau, rhaid oedd i Serbia druan eu derbyn—cyn pen wyth awr a deugain ! Os na fodlonid Awstria erbyn chwech o'r gloch nos Sadwrn, Gorffennaf 25ain, yr oedd Awstria wedi penderfynu myned i ryfel â hi, er mwyn "rhoddi gwers iddi" (Rhif 18 o'r Papur Gwyn).

Paham yr wyth awr a deugain ? Credai'r Caesar—oblegid yn ddilys ddigon ef oedd y tu ol i'r cyfan—na allai cyfeillion a charedigion Serbia wneuthur eu meddwl i fyny i'w hamddiffyn mewn cyn lleied o amser, ac erbyn nos Sadwrn byddai Serbia wedi ei diddymu o restr gwledydd annibynnol y Cyfandir. Dewisodd ei ddydd yn dda :

(1) Nid oedd Cennad Rwsia yn Vienna ar y pryd. Aeth am bythefnos o wyliau dridiau ynghynt, gan lwyr gredu fod pob peth yn iawn.

(2) Ar y dydd Iau, aeth Cennad Ffrainc yn Vienna i weled Count Berchtold, y Gweinidog Tramor. Ar y funud, pan gyflwynid y "deng air deddf" yn Belgrade, yr oedd Cennad Ffrainc yn ystafell Count Berchtold. Ni ynganwyd gair wrtho am yr hyn oedd yn

cymryd lle; ac ni ddaeth i wybod hyd nes bod hanner yr wyth awr a deugain wedi myned heibio.

(3) Nid oedd Prif Weinidog Serbia yn Belgrade ar y dydd Iau a chredaf na ddychwelodd cyn bore Sadwrn—bore olaf yr *ultimatum*.

(4) Yr oedd M. Poincaré, Llywydd Ffrainc, a M. Deschanel, Llywydd Cyngor Ffrainc, ar y cefnfor ar y pryd, ar eu ffordd adref o Rwsia, ac ni chyra-ddasant dir Ffrainc hyd nes i'r olaf o'r wythfed awr a deugain fyned heibio.

(5) Yr oedd y Caesar ei hun ymhell o Berlin—yn Bergen yn Norway—ac ni ddychwelodd i Potsdam cyn dydd Sul, Gorffennaf 26ain, ar ol i'r *time limit* ddarfod. Ni wiw ymwneuthur â Herr von Jagow, y Gweinidog Tramor. "He admitted that Serbian Government could not swallow certain of the Austro-Hungarian demands. . . . He confessed privately that he thought the note left much to be desired as a diplomatic document. He repeated very earnestly that, though he had been accused of knowing all about the contents of that note, he had in fact no such knowledge" (Rhif 18 o'r Papur Gwyn). Nid oedd swyddogion Berlin yng nghyfrinach y Caesar, mwy nag oedd y Prif Weinidog, M. Ollivier, yng nghyfrinach Napoleon yn 1870. Ac yr oedd y Caesar oddicartref, "canys duw yw efe!"

(6) Gwaeth na'r cyfan, yr oedd Count Berchtold wedi ymadael â Vienna, ac wedi myned i Ischl, cyn terfyn yr amser (Rhif 18-20 o'r Papur Gwyn).

Beth oedd Prydain yn ei wneuthur yn y cyfamser? Yn hytrach, beth *na* wnaeth er mwyn diogelu heddwch? Ceisiodd Syr Edward Grey ddarbwylllo Serbia ymhob modd. Gwasgwyd ar y genedl fechan gan Rwsia, ei châr a'i hamddiffynnydd, i blygu o flaen Awstria, ac erbyn nos Sadwrn yr oedd wedi ufuddhau i wyth o'r "deng air deddf." Bodlonodd i adael i'r *Hague Tribunal* benderfynu'r ddau eraill o delerau'r "hocedwr cadarn." Ceisiodd Syr Edward Grey gael gan Awstria a'r Almaen ymhelaethu'r wyth awr a deugain; ceisiodd ganddynt adael y mater i Loegr, Ffrainc, yr Eidal, a'r Almaen ei hun i'w benderfynu (Rhif 10, 11, 17 o'r Papur Gwyn). Ond nid oedd dim yn tycio. "Dan yr amgylch-

adau," ebe'r Caesar, "mae gofyniadau Awstria yn uniawn a chymedrol" (Rhif 9).

Dichon na chredodd y Caesar y byddai rhyfel yn torri allan, neu, oeth bynnag, y byddai Prydain Fawr yn cymryd rhan ynddo. Ond nid yw ei gyfrifoldeb yn llai. Ar ddydd Iau, Gorffennaf 23ain, pan wysiwyd Serbia i farn, yr oedd y Gynhadledd yn Buckingham Palace wedi torri i lawr. Credai llawer yn y wlad hon, a phawb yn yr Almaen, ein bod ar drothwy rhyfel cartrefol yn Ulster. Bu'r Tywysog Henri o Brwsia yn aros yn y wlad hon am wythnosau yn ystod yr haf eleni; a'i farn ef a barn Cenhadaeth yr Almaen oedd na allai'r deyrnas hon, oherwydd yr anawsterau yn Iwerddon, ymyrryd ag achosion y Cyfandir. Ar ddydd Sul, Gorffennaf 26ain, bu ysgarmes a thywallt gwaed yn Nulyn: a chadarnhawyd yr Ellmyn yn eu tybiaeth y gallent ymdrin â Ffrainc a Rwsia heb hidio am Brydain Fawr. Ymhen ychydig, gwelodd Awstria y perygl oedd yn agor o'i blaen, ac fod pobl y wlad hon yn dechreu anghofio eu mân gwerylon yn wyneb traha a thrachwant y Caesar. Ceisiodd Awstria dynnu yn ol, gohiriodd gyhoeddi rhyfel yn erbyn Rwsia, ac y mae'n dra thebyg y byddai heddwch wedi ei sicrhau ar yr awr olaf oni bai i'r Caesar byrbwyll a hunanol ddanfôn ei *ultimatum* i Rwsia ar nos Wener, Gorffennaf 31ain, pan oedd Awstria eto'n parhau i "ddal pen rheswm" â Rwsia. Ar yr un dydd, gofynnodd Prydain iddo a wnaï ef barchu annibyniaeth Belgium. Gwrthododd: er i Ffrainc adnewyddu eu hen addewid i'r perwyl hwn. Nos Sadwrn, Awst 1, torrodd y rhyfel allan, a dydd Mawrth, Awst 4, unodd Prydain yn y gad.

"A ydych wedi cyfrif y gost?" gofynnai'r Canghellor Ellmynaidd ar y dydd hwnnw i Syr Edward Goschen. Mae'r ateb wedi dyfod, erbyn heddyw, o filoedd o gartrefi'r hen wlad. O'r gweithdy a'r coleg, o'r dinasoedd poblog ac o gilfachau'r mynydd, y mae gwŷr glew yn ymgynnull dan faner ein gwlad i ymladd brwydrau gwareiddiad. Pwy all edrych ar gatrawd o wyr ieuainc heirdd yn troedio'n llu banerog ar hyd ein strydoedd heb deimlo rhyw lesmair o falchter gwladgarol? Nid gwŷr yw y rhai hyn sydd yn dda ganddynt ryfel. Bechgyn heddychlon ydynt, na feddyliasant erioed am dywallt gwaed. Myn yr Ellmyn ein bod wedi dirywio

fel cenedl am ein bod yn caru heddwch. Ond er cymaint ein caria
at heddwch, gallwn deimlo eto lid cyfiawn at y rhai a luniasan
gelwydd ac a gynlluniasant ormes. Ni ddaeth ein hawr ni eto
Mae i ni eto ddigon o ddewrder i daro ergyd dros y gwir. Mae llai
plaid a sect wedi distewi yn y tir; am y tro cyntaf yn ein hanes
yr ydym mewn ffaith a gwirionedd yn Deyrnas Gyfunol. Mae
mamau yn fodlon i aberthu eu bechgyn ar allor eu gwlad, gan
wybod fod ein hachos yn dda, ac yn barod i eilio geiriau Ceiriog:

Mil gwell yw marw'n fachgen dewr
Na byw yn fachgen llwfr.

Mae'n gwŷr ieuainc yn anghofio eu lles eu hun ym muddiant eu gwlad
Ni allaf fi ond dymuno

Bendithion haelion y nef,
A'i heddwch ar eu haddef!

Diolchaf, er trymed fy nghalon wrth feddwl am echryslonrwydd
rhyfel, i mi gael byw i weled cenhedloedd yr Ymerodraeth Bry-
deinig yn sefyll i fyny, galon wrth galon, fel un gŵr yn y rhyfel
ysbrydol hwn!—y Boer dewr fu'n ymladd yn ein herbyn ddeuddeng
mlynedd yn ol, yr Indiad sydd eto'n cael ei dywys gerfydd ei law
gan y *sahib* estronol, y Sais a'r Cymro, yr Ysgotyn a'r Gwyddel,—
oll yn cyduno i ymladd dros

this Power,
This Empire, that with all her faults and sins,
Loves justice, and loves mercy, and loves truth
When truly she beholds them.

Rhyfel ysbrydol, meddaf eto: nid rhyfel tebyg i un arall a aeth
o'i flaen, ac ni ddaw byth ei debyg, mi obeithiaf, ar ei ol. Rhyfel
yw hwn nid i ennill tiriogaeth nac i achlesu balchter brenhinoedd
nac uchelgais cenhedloedd: rhyfel yw yn erbyn rhyfel; rhyfel i
roddi pen bythol ar ryfel. Ni cherais ryfel erioed, ac y mae'n gas
gennyf y rhyfel hwn. Ond dywedaf, ar air a chydwybod, wedi
gwneuthur fy ngoreu i olrhain hanes a tharddiad yr ymrafael, fod y
rhyfel hwn yn gyfiawn ac anocheladwy. Os methwn fel cenedl
wneuthur ein dyledswydd yn yr argyfwng bythgofiadwy hwn,

aeddwn gael ein diddymu o hanes y byd fel eiddilod llwfr,
nnheilwng o'n hynafiaid, o'n breintiau, ac o'n cyfleusterau. Yr
yf yn diolch fod y genedl gyfan yn codi fel cawr i redeg gyrfa.
eu, fel y dywedodd Milton am eu genhedlaeth ei hun, meddaf
nnau, gyda llawer mwy o wirionedd, am y genhedlaeth hon :

Methinks I see in my mind a noble and puissant nation rousing
herself like a strong man after sleep, and shaking her invincible locks ;
methinks I see her as an eagle renewing her mighty youth, and kindling
her undazzled eyes at the full mid-day beam : purging and unscaling her
long-abused sight at the fountain itself of heavenly radiance.

Hydref 12, 1914.

W. LLEWELYN WILLIAMS.

Y GYMRAEG A'R UGEINFED GANRIF

DIDDOROL iawn ynglŷn â'r adran helaeth honno o'r genea Gymreig a sieryd Gymraeg a Saesneg yn ogystal a'i gilyd fuasai ymchwiliad ystadegol i geisio darganfod pa un o'r ddwy iaith a siaredir yn rheolaidd gan y cyfryw, ac ymha un o'r ddwy y maent yn fwyaf llithrig naill ai mewn ymddiddan ai mewn ysgrifen. Taflai ymchwiliad o'r fath ffrwd o oleuni ar gyflwr a rhagolygon yr iaith Gymraeg. Am y Cymry unieithog, gwyddom yn lled dda eu nifer hwy, ac ymddengys, a barnu oddiwrth adroddiad Cyfrifiad 1911, mai lleihau y maent, tra mai ar gynnydd yr â nifer y rhai hynny a breswylia yng Nghymru na allant siarad yr un iaith ond Saesneg. Nid yw hyn ynddo'i hun yn brawf fod y Gymraeg yn marw, canys gellid yn lled gywir briodoli'r lleihad yn y Cymry unieithog i ledaeniad Addysg, a dyma'r ffrwyth a ddisgwyldid yn naturiol oddiwrth hynny. Ond yn nwylo, neu'n hytrach yng ngenau, 'r dosbarth dwyieithog y mae'r agoriad i ddirgelwch dyfodol y Gymraeg. Pa faint, tybed, a siaradant Gymraeg ar yr aelwyd a hefyd yn gyhoeddus? Pa gynifer a ysgrifennant Gymraeg nid yn unig yn y wasg, ond hefyd mewn gohebiaeth gyffredin neu mewn busnes? Dyma gwestiynau yr hoffid cael goleuni arnynt, ac efallai cyn pen hir yr ymafael rhyw ymchwilydd yn y gwaith yn null manwl rhai o'r meddylegwyr Americanaidd, trwy anfon allan gyfres o ofyniadau arbennig, a gwahodd atebïadau ysgrifenedig iddynt. Eithr yn y cyfamser, onid ymddangoso'r ystadegydd cywrain hwnnw, efallai nad anfuddiol fyddai ceisio taflu brasolwg seiliedig ar argraffiadau cyffredinol dros gyflwr a rhagolygon y Gymraeg yn nechreu'r ungeinfed ganrif. Ceisir felly yn y sylwadau hyn nodi rhai o elfennau dadfeiliad yr iaith Gymraeg, ac wedi hynny grybwyll elfennau cynnydd a seiliau gobaith am ei pharhad.

Yn gyntaf oll, rhaid sylweddoli fod y galluoedd hynny sy'n tueddu i lygru a gwanychu'r iaith Gymraeg yn gweithio'n anhraethol gyflymach a mwy effeithiol heddyw nag y gwnaent erioed o'r blaen.

Y mae llawer o'r amgylchiadau a gadwodd yr iaith yn fyw ar hyd y canrifoedd wedi diflannu neu wedi cyfnewid. Meddyliar am safle ddaearyddol Cymru a'i heffaith ar ein hanes. Yn y dyddiau gynt, pan benderfynai daearyddiaeth gwlad ei hanes i raddau mwy o lawer nag sydd yn bosibl yn awr pan ddiddymir pellter a gororau gan ddyfeisiadau gwyddonol, yr oedd neilltuedd a natur anhygyrch ein gwlad yn rhwym o gadw'r genedl a'i hiaith yn ddilwgr oddiwrth ddylanwadau dirywiol o'r tu allan. Cymerer drachefn yr elyniaeth draddodiadol tuag at y Saeson, a'r gorthrwm o'u tu hwythau: nid oes dim a una genedl fel yr angenrheidrwydd o ymladd yn gytên yn erbyn gelyn allanol, fel y tystia'r rhyfel mawr presennol. Eithr nid yw Cymru mwyach yn wlad bell anghyfannedd, â mur o fynyddoedd rhyngddi a Lloegr. Agorodd y Saeson er ys llawer dydd eu llygaid ar dlysni ac aruthredd Natur, a dyfeisiasant yr agerbeiriant i'w cludo i fynwes y mynyddoedd. Gydag eangach ymgyfathrach diflannodd llawer o'r hen ddigasedd o boptu. Pan ddaw'r Sais i Gymru'n awr, daw fel rheol nid i wawdio ond i fwynhau. Diddymwyd y cyfreithiau llymion ac anghyfiawn. Heddyw y mae'r Cymro a'r Sais yn gydradd gerbron y gyfraith, ac yn cydgyfranogi mewn gwneuthur a gweinyddu'r gyfraith honno. Trodd yr hen atgasedd yn edmygedd. — Aeth erledigaeth yn weniaith.

Fel, hyn, yn raddol, yn ddistaw, heb wybod i ni ein hunain, ie, yn erbyn ein hewyllys, aeth ein gafael ni heddyw yn y Gymraeg ond odid yn llacach na gafael ein tadau a'n cyn-deidiau. Oherwydd symudwyd y rheswm am achlesu'r Gymraeg o dir a ddeallid gan bawb i dir na ddeallir gan bawb. Pan oedd yr Iaith Gymraeg o dan warthrudd swyddogol, gallai pawb sylweddoli a chydymdeimlo pe dywedech, "Rhaid i chwi lynu yn eich iaith am fod y barnwr a'r ysgolfeistr yn lladd arni." Gallai'r mwyaf anllythrennog weithredu ar y wŷs hon am ei bod yn apelio at ei reddfau ymladdgar. Eithr pe dywedech, "Rhaid i chwi lynu wrth y Gymraeg am mai hi yw iaith y Mabinogion a Goronwy Owen," digon o waith y caech bawb i wrando ar yr apêl. Byddai lleiafrif cryf yn siŵr o ateb mai Saesneg yw iaith Rothschild a Rockefeller. Dyma ddosbarth anodd iawn i'w ddarbwyllo. Nid yw'r hen syniad o chwarter o ysgol i ddysgu "cowsio" a thipyn o Saesneg wedi marw'n hollol eto.

Ond mewn cysylltiad â'r ymgyfathrach agos â Lloegr a wnaethpwy yn bosibl gan y rheilffordd a'r pellebyr, yr hyn a etyl ein sylw y y llwydda cyfeillgarwch i amharu ar yr iaith Gymraeg lle y methgelyniaeth. Gwna addysg rad, newyddiaduron rhad, trenau rha ffasiynau rhad, fwy i wanychu ymlyniad yn yr iaith na holl luoedd Edward y Cyntaf, neu'r holl farnwyr a swyddogion gwrth-Gymre o'r drydedd ganrif ar ddeg hyd yn awr.

Prif gyfrwng yr ymgydnabyddiaeth hon yw masnach a diwydian a Saesneg yw iaith masnach. Gwir na ellir cario masnach ar radd eang ymlaen yng Nghymru hyd yn oed yn yr ugeinfed ganrif he gadw rhai cynrychiolwyr a allant siarad ac ysgrifennu Cymraeg a dywedir y cedwir clerc Cymraeg gan rai *firms* hyd yn oed y Lloegr i ymwneuthur yn unig â gohebiaeth Gymreig, yn unio fel y cedwir clerc neu glercod i ohebu mewn Ffrangeg, Ellmyneg neu Ysbaeneg. Peth cyffredin yn y Deheudir ydyw gweled hy bysebau Cymraeg yn y trenau. Eithr gorwedd tuedd masnach lindagu'r ysbryd Cymreig, a thrwy hynny'r iaith Gymraeg, nid y bennaf efallai yn y ffaith mai Saesneg yw iaith masnach, ond y hytrach yn y prysurdeb a'r materoliaeth a'i nodwedda. Am Cymro masnachol, mewn oes pryd y mae cydymgeisiaeth mor erwin, a'r ymdrech i fyw mor arw, treulia'i yrfa mewn gwaith diball ac yn y prysurdeb anorfod hwn, cyfynga'i sylw yn hollol i'w fusnes fel nad oes ganddo fawr o hamdden nac awydd i ymdrin ag iaith a llên ei wlad. Ychydig mewn cymhariaeth a all gyfuno ymroddiad masnach ag ymroddiad i fyd y meddwl. Arwain hyn yn syth i'r materoliaeth a'r diffyg delfrydau a amhara ar ein gwareiddiaeth gorllewinol. Wrth gwrs, nid yw'r Cymro masnachol yn waeth nac yn well na'r Sais neu'r Americanwr masnachol. Gwelir yr unduedd at fateroliaeth drwy'r byd. Ond dyma'n sicr un o'r dylanwadau a ddisgynnodd fel rhwd ar awch ein cenedlaetholdeb, ac a'n gwnaeth yn ddifraw ynghylch cadwraeth yr iaith.

Nid yn unig y mae prysurdeb a materoliaeth y bywyd masnachol ynddynt eu hunain yn anffafriol i'r Gymraeg, ond dwg masnach gyda hi elfennau eraill llawer mwy ansoddol, a llawer mwy marwol i'r bywyd Cymreig. Yn y rhuthr i'r pyllau glo a'r gweithfeydd, daeth Morgannwg a Mynwy yn grochan y cenedloedd. Cledir y

vythien Gymreig o'r golwg ymron o dan haenau tewion o Saeson, Gwyddelod, Ysbaenwyr, Eidalwyr, Negroaid, ac agos bob cenedl dan haul, fel y mae'n anodd ofnadwy i'r Gymraeg gadw'i phen yn y siroedd hynny.

Ac yn y cysylltiad hwn un o'r pethau tristaf yw gweled y dieithr-wch a flynna'n aml ar yr un aelwyd rhwng rhieni Cymreig a'u plant. Mewn llaweroedd o achosion, y mae'r rhieni'n Gymry o'r hen gyff, ac yn meddu chwaeth, yn ol pob tebyg, at yr aruchel a'r cain. Ni all y plant, oherwydd eu hamgylchedd, ddeall Cymraeg na chymryd diddordeb yn ei llenyddiaeth. Saesneg a siaredir ar yr aelwyd pan fo'r plant yn y tŷ. Cymraeg a sieryd y tad a'r fam gyda'i gilydd. I addoldy Cymraeg yr â'r rhieni; os â'r plant yno, ni ddeallant fawr o'r hyn a ddigwydd yno. Yn fynych ffurfir dosbarth Saesneg yn yr Ysgol Sul, ac yn fuan dygir y gwasanaeth ymlaen yn Saesneg. Yn y cyfamser, ymneilltua'r tad a'r fam i gysegr bychan Cymraeg lle ni all y plant byth ddyfod i mewn gyda hwy.

Wrth gwrs, ni haerir mai drwg digymysg yw hyn oll. O safbwynt yr iaith Gymraeg, y mae'n resynus. Eithr o edrych arno o safbwynt bywyd moesol ac ysbrydol, sydd wedi'r cwbl goruwch iaith a chenedl, nid yw bob amser i'w gondemnio. Eto, ar ei oreu, esgora datblygiad hyn ar gamddealltwriaeth, a phair yn ddiau gryn loes meddwl i'r rhieni. Ond ar ei waethaf esgora ar ganlyniadau trychinebus. Collir y plant a'r bobl ieuainc o'r awyrgylch Gymreig lesol—ond cofier gyda llaw, er gostyngeddrwydd, nad yw pob awyrgylch Gymreig yn llesol o angenrheidrwydd—ac ni chwenychant gamu i awyrgylch Seisnig a gyfetyb i'r dylanwadau Cymreig a adawsant ar eu hol. Felly, diweddant trwy redeg ar ol gwegni, a dyna ben ar bopeth Cymreig, ac ar bopeth Seisnig hefyd o ddim gwerth o ran hynny. Clywir Cymry ar y goror weithiau'n mynd cyn belled a datgan y buasai'n well ganddynt, er cymaint eu cariad at yr iaith Gymraeg, weled y Gymraeg yn marw, yn hytrach na gweled eneidiau Cymreig yn trengi o ddiffyg disgyblaeth a meithriniaeth iachus, boed hi Gymreig neu Seisnig.

Eithr nid materoliaeth a diwydiant yw'r unig elynion. Milwriaetha diwylliant ei hun yn erbyn cadwedigaeth y Gymraeg. Mewn ystyr ieithyddol, try'r goleuni ei hun yn dywyllwch. Ymysg y

dosbarth meddylgar, tueddir i esgeuluso'r Gymraeg a'r bywyd Cymreig—neu o leiaf i beidio â chymryd rhan flaenllaw gyda hwy,—i beidio a'u "gwthio," chwedl yr hysbysebwyd Seisnig,—nid am y carant Gymru'n llai, ond am y carant ddynoliaeth yn fyw. Lle'r amlhaodd diwylliant, y rhagor amlhaodd drychfeddyliau. Fel yr agorir dorau dysg, eangir yr amgyffrediad trwy ymgyddiaeth byddiaeth â llenyddiaeth Seisnig, Ellmynig, Ffrengig, ac â chlasuroedd yr hen fyd. O ganlyniad cyll llawer afael yn yr hên syniadau gysylltid ag iaith eu mam, i ymestyn at ddrychfeddyliau eangach mwy rhyddfrydig. Ymddiddorant, nid yn y bywyd Cymreig, ond mewn bywyd yn gyffredinol; nid yng Nghymru, ond mewn cymdeithas; nid yn eu cydgenedl, ond yn eu cyd-ddynion. Tynni bryd efrydwyr a choethion gan gwestiynau cymdeithasol neu personol neu gyd-genedlaethol, yn hytrach na chan bynciau cenedlaethol. Ac wrth gwrs, nod ac effaith pynciau fel Athroniaeth, Fferylliaeth, Peiriannaeth, yw chwalu'r gwahanfur rhwng cenedlaethau oedd a'i gilydd, ac uno'r ddynoliaeth yn un teulu mawr. Gall cenedlaetholdeb o ryw fath neilltuol grebachu'r deall a chaledu'r galon. Datblygiad, Athroniaeth, Trydaniaeth, Fferylliaeth, Diwinyddiaeth, Gwleidyddiaeth, Llafur, Cyfalaf, Masnach, Cymdeithasiaeth,—dyma bynciau mawr yr ugeinfed ganrif. Cymhellid ag y mae a fynno Cymru â hwy, y mae lle cryf i gredu mwy ymroddiad i'r pynciau hyn a gyfrif am glaearineb ymddangosiadol llawer Cymro at iaith a llên ei wlad. Y mae ymgyfathrach â dieithriaid diwylliedig a rhydd eu calon yn rhwym o ddenu bryd y Cymry oddiwrth sylmrwydd y bywyd Cymreig fel ei dehonglid ac ei harddangosid gan y tadau. Croesawer cymhendod a choethder ymarweddiad, canys arian bathol y ddynoliaeth ydyw, ac nid trysor cudd un genedl.

O safbwynt ieithyddol, arwain hyn oll yn fynych i ddirywiad a llygriad dirfawr o'r iaith Gymraeg mewn ymddiddan, a ymyla weithiau ar y digrifol. Nid yw'n amhosibl mai'r llenor a ysgrifennodd Gymraeg mor loyw a sieryd y Gymraeg mwyaf bratiog ar ymddiddan. Pa un bynnag am hynny, ceir rhyw gymysgedd bur chwithig gan llawer y dyddiau hyn. Peth cyffredin ymysg cyfeillion yw ymgom nad yw na Chymraeg na Saesneg. Cymraeg yw'r sylfaen, ond

Saesneg yw'r goruwch-adeilad. Mynych y clywir ymddiddan mewn math ar Gymraeg-Saesneg clapiog, rhywbeth yn debyg i hyn :

"Bryd gwelsoch chwi Hwn a Hwn ?"

"O, rai misoedd yn ol,—tua *six months*, reit siwr. Mae o wedi gadael y dre."

"Diar mi ! Tybed fod ganddo fo gystal *opportunities* ag oedd ganddo mewn *industrial town* fel hon, a hitha'n *seaport* hefyd."

"Wel, 'dwn i ddim, ond yr ydw i'n deall mai *seekio higher qualifications* y mae o, a'i fod o'n dod yn ol yma, i *introducio* ychydig o *modern methods* i'r busnes. Yr oedd o yn dweyd wrtha i, pan welais i o ddiweddaf, fod *methods manager* ei *ddepartment* o yn *wrong,—wrong, sir, from top to bottom!* 'Does ganddo fo ddim digon o *experience, etc., etc.*"

Nid yw'r uchod ond siampl eithaf teg o Gymraeg a glywir beunydd. Arferir cymysgedd ryfedd fel hyn gan Gymreigyddion nad oes yr un amheuaeth am eu Cymraeg na'u Cymreigyddiaeth. Dyma un o ganlyniadau dwyieithyddiaeth na ragwelid yn ddiau genhedlaeth neu ddwy'n ol. Y mae'r ddwy iaith wedi rhedeg i'w gilydd megis y rhed dau liw i'w gilydd mewn dilledyn amryliw pan ei golcher, hyd na wŷr neb beth oedd y lliwiau cyntefig, na beth yw'r lliw terfynol, os yw'n lliw hefyd. Yn wir, wrth feddwl am hyn, tueddir ni i ameu a yw'n bosibl bod yn ddwyieithog yn yr ystyr o fod yr un mor hyddysg a'r un mor gartrefol yn y naill iaith a'r llall. Tybiwn mai ychydig mewn cymhariaeth a feddant feistrolaeth mor berffaith o'r ddwy iaith fel ag i allu cyfansoddi a siarad gyda'r un rhwyddineb yn y naill a'r llall. Ymddengys fel pe bai un o'r ddwy'n rhwym o orbwyso'r llall yn yr ymwybyddiaeth ddirgel, er gwaethaf yr ymdrech i'w cydbwyso mewn lleferydd a llenyddiaeth.

Beth bynnag am hynny, y mae'r siaced fraith ieithyddol i'w phriodoli'n aml i ddiffyg geiriau yn y Gymraeg i gyfleu ymadroddion gwyddonol, athronyddol, a masnachol ynddynt. Dyma wir anhawster, a pha beth sydd i'w wneuthur yn ei wyneb sydd gwestiwn dyrys. Myn rhai fathu geiriau Cymraeg newydd; a phan ellir taro ar eiriau mor hapus a *thrydan* am "electricity," neu hyd yn oed *modur* am "motor-car," ni ellid gwneuthur dim gwell. Ond beth a'wnawn yn wyneb termau ysgythrog fel "deurudur," neu

“pell-seinydd” ? Nid oes ond amser a ddengys pa dermau sydd y gydnaws ag ysbryd yr iaith. Yn y cyfamser, gellir sylwi na arferir mo'r traean o'r geiriau bath hyn ar lafar gwlad, er y defnyddi llawer mwy yn y wasg. Wrth gwrs, rhaid gwahaniaethu rhwng Cymraeg llafar a Chymraeg llenyddol, a diau nad ysgrifenna'r bob fel y siaradant. Gŵyr y werin yn dda beth yw'r gwahaniaeth rhwng Cymraeg ysgŵrs a Chymraeg araith neu Gymraeg traethawd. Pan na ellir felly gael gair Cymraeg hylaw, yr unig ffordd a welaf fi gyflenwi'r diffyg a grybwyllwyd ydyw benthycu'n ddigywilydd o'r Saesneg, gan obeithio y bydd i'r Gymraeg eu troi'n eiddo iddi'i hun fel y gwnaeth eisoes gyda'r holl eiriau Lladin a Saesneg a dderbyniodd i'w chŵl. Meddylier am eiriau fel 'seiat,' 'banc,' 'trên,' a gwelir rwydded y cartrefa'r geiriau estronol.

Gellir priodoli Cymraeg drylliog hefyd i ddiogi meddyliol, i yswiriodd, ac mewn ychydig o enghreifftiau i goegni. Mewn llawer cylch, edrychir ar y neb a fynno gyfieithu pob ymadrodd Saesneg i Gymraeg, pa mor chwithig ac amhersain bynnag y bo, fel ynfytyr coeglyd, a fyn ddangos ei hun trwy siarad fel prif erthygl y *Faner*. Yma eto, gwahaniaethu rhwng yr iaith lafar a'r iaith lenyddol.

Wele ynteu ychydig o'r dylanwadau a fygythiant hoedl yr iaith Gymraeg, nad yw eu nerth i'w fesur wrth eu twrf. Nid ymosodan yn fileinig arni. Yn hytrach trigant yn hamddenol a chyfeillgar yn ein plith. Felly, cyn belled ag y mae a fynnom â'r iaith ei hun ar wahan i fywyd y genedl, rhaid gwrthwynebu ar un llaw bethau salaf ac atgasaf y dilyw Seisnig, ac ar y llaw arall rhaid ymochi rhag ei bethau goreu a gwerthfawrocaf. Ac o'r ddau ddylanwad y goreu yw'r anhawsaf i'w lesteirio rhag drygu'r iaith Gymraeg.

Er yr holl anawsterau hyn, credaf nad oes achos digalonni wrth feddwl am ddyfodol y Gymraeg. Os oes dirywiad ar un llaw, y mae hefyd gadernid a chynnydd ar y llall. Os oes tynnu yma i lawr y mae codi draw. Yng nghanol y tywyllwch, disgleiria llawer pelydryn o oleuni.

Yn y lle cyntaf (a chadw mewn cof yr hyn a ddywedwyd gynnefar am y cyfnewidiadau yn ansawdd yr amgylchedd heddyw) rhydd gwydnwch yr iaith trwy'r holl ganrifoedd o'r gorchfygiad Rhufeini hyd y dydd hwn sail i obeithio am ei hirhoedledd. ¹ Benthyciodd

filoedd o eiriau oddiwrth ei gorchfygwyr Rhufeinig, ond trodd hwy'n eiriau Cymraeg. Pa filwr a wersyllai gynt yn *Castra Legionum* a adwaenai'r hen dref honno o dan ei henw Cymraeg *Caer Leon*? Ond mwy o lawer na hynny, siaredir Cymraeg yn *Sir Fynwy* yn 1914, wyth gan mlynedd wedi'r gorchfygiad Normanaidd. A hyd yn oed yn y rhannau Seisnig o'r Gororau—os yw hynny'n unrhyw gysur—Cymreig yw'r acen, yr ynganiad, a'r priod-ddull, er mai Seisnig yw'r eir-restr.*

Drachefn, nac anghofier mai yn y siroedd gweithfaol y mae'r dirywiad wedi amharu fwyaf ar y Gymraeg, a hynny nid yn bennaf oherwydd i'r Cymry fabwysiadu Saesneg, ond oherwydd lluosogi o'r boblogaeth Seisnig ei hun trwy ddylifiad cenhedloedd eraill i'r siroedd hynny. Yn y siroedd amaethyddol, lle ffynna'r traddodiadau Cymreig heb fawr gyfnewid, ffynna'r iaith hefyd yr un mor lewyrchus. Os oes modd cadw'r Cymry yn y wlad, yna gellir gweled ataliad ar y dirywiad.

Ond yn ddiameu ein prif sail dros obeithio y deil yr iaith Gymraeg ei thir yw adfywiad y chwarter canrif diweddaf, y deffroad hwnnw sydd yn achos ac yn effaith y cysylltiad agos rhwng yr iaith lafar a'r iaith lenyddol, rhwng y dyn cyffredin a'r llenor a'r efrydydd. Hyd yn oed cyn dyfod o'r Gymraeg yn destyn efrydiaeth yn yr Athrofa, oherwydd llengarwch naturiol y Cymry o bob dosbarth, ffynnai cysylltiad nes rhwng y gwerinwr a'r llenor yng Nghymru nag mewn odid un wlad arall. Datblygasid llenyddiaeth ac areitheg a seilid ar ieithwedd y Beibl yr oedd y werin mor hyddysg ynddo. Gellir galw'r ieithwedd hon yn iaith lafar lenyddol. Yr oedd ac y mae i iaith y bobl yn yr ystyr hon ei llenyddiaeth arbennig. Ei harwyr oedd gwŷr y wasg, pregethwyr a siaradwyr cyhoeddus o bob math. Ymdroent gan mwyaf gyda sylweddau ymarferol bywyd y bobl—gwleidyddiaeth, crefydd, beirniadaeth, masnach, cerddoriaeth. Dyma'r iaith yr ysgrifennodd Williams Pantycelyn, Dr. Edwards, Ieuan Gwynedd a Cheiriog ynddi; yn hon yr areithiai Thomas Gee, Henry Richard a Lloyd George. Cysylltir hi, nid yn unig yn ei llenyddiaeth, ond hefyd i raddau helaeth yn ei harferiad

* Er enghraifft, yr ymadrodd arferol y ffordd yma am "godï ticed" yw "*to raise a ticket*."

ar lafar gwlad, â syniadau aruchel am fywyd, moes a thynged. Onid adwaenom oll ugeiniau o bobl gyffredin y cyfoethogir eu hym adrodd a thalpiau o aur coeth o eir-restr gyhyrog y Beibl? Ar oreu, ceir yn y dull hwn rym ac ardderchowgrwydd mewn iaith fawreddog wedi ei hieuo â drychfeddyliau dyrchafedig. Hawlia hon a chaiff hon, sylw cylch eang. Ond yn anffodus, nid yw ei gramadeg na'i chystrawen yn ddigon cywir i ffurfio safon boddhaol, a rhaid chwilio am Gymraeg safonol yn yr athrofa yn hytrach nag yn y papur newydd a'r llwyfan.

O berthynas i Gymraeg safonol y Brifysgol, ni all neb eto fesur dyfnder yr argraff a wnaethpwyd ar yr iaith a'r bywyd Cymreig gan y to newydd athrofaol. Yn y cyfamser, gwelir ar bob llaw arwyddion amlwg rododi o efrydu'r Gymraeg a'i llenyddiaeth yn y Colegau fywyd a cheinder newydd yn yr arferiad o'r iaith. Parfedd pob pentref ei hynafiaethydd a'i fardd, a phan fo bron bob gweinidog wedi cymryd cwrs mewn Cymraeg yn y Coleg, ysgatfydd yr ysgrifenna mwy Gymraeg gloyw cydnerth heddyw nag a unrhyw adeg yn ein hanes. Heblaw hyn oll, argoela gwaith y llenorion ieuainc yn creu ffurfiau newydd ar lenyddiaeth ac yn troi eu dawn at ddarlunio'r bywyd Cymreig fel y mae heddyw, na threnga'r iaith yn ebrwydd y mynegir ynddi eu gweledigaethau ac eu dehongli i eraill. Credwn yn gryf i'r Gymraeg ennill yn ddirfawr e dechreu'r ganrif hon mewn eangder amgyffrediad a cheinder arddull.

Gwaith anodd ydyw tynnu llinell derfyn rhwng yr iaith lenyddiaeth athrofaol y cyfeiriwyd ati a'r iaith safonol athrofaol, os nad oer peth gwir mewn dywedyd y seilir y naill yn bennaf ar ryddiaith a'r llall yn bennaf ar farddoniaeth. Perthyn i'r iaith werinol a'r lenyddiaeth werinol ffaeledau dygn—megis osgo wladaidd, gartrefol diffyg urddas, anghoethder a chulni. Yr oedd, ac y mae, eisiau diwygio Cymraeg y pulpud a'r papur newydd, a gwnaeth y ysgolorion a'r beirdd diweddar wasanaeth amhrisiadwy trwy dywall gwin newydd llenyddiaeth cenhedloedd eraill i'r hen gostrelau brodorol, yn ogystal ac mewn ad-ddarganfod ffurfiau cywir yr iaith Eithr yn ein gwrthryfel yn erbyn hen odlau clogyrnog, gwyntog, y 19eg ganrif, rhedodd rhai o ddisgyblion mwyaf eiddgar y mudiad newydd i'r eithaf arall yn eu dychweliad ymwybodol at y beirdd

a'r gogynfeirdd a gadwodd draddodiad llenyddol ein gwlad yn fyw. Tueddant i roddi mwy o bwys ar y ffurf nag ar y mater, i werthfawrogi prydferthwch yn hytrach na nerth. Swynant ni â chyfaredd geiriau a cheinder eu celfyddyd. Gogwyddant at orgoethder a drudfawredd yn newisiad geiriau, a hudolant y darllenyydd a'u cerddoriaeth. Hwynthwy yw'r Defodwyr llenyddol, yr Uchel-Eglwyswyr barddonol. Yn y ganrif ddiweddaf, gwisgid yr Awen mewn pais a becwn. Heddyw rhodia mewn gemau a phorffor a lliain main.

Nid oes ond Amser a ddengys, ond efallai y dichon inni ddisgwyl gormod oddiwrth safle'r Gymraeg fel pwnc o efrydiaeth. Nid yw ymddiddori mewn llenyddiaeth, hanesyddiaeth, a hyd yn oed mewn ieithyddiaeth Gymraeg, yn ddigon ynddo'i hun i feithrin yr iaith, oherwydd dichon gwneuthur hynny mewn dull athrofaol a gydfydd yn hawdd ag anwybyddiaeth os nad ag anwybodaeth o'r iaith lafar. Credwn na ellir gorbwyso'r angenrheidrwydd am gadw'r cymundeb rhwng yr iaith lafar a'r iaith lenyddol yn agored o led y pen. Tystia gweithiau fel ymchwiliad llafurfawr y Proffeswr Fynes-Clinton i briod-ddulliau ardal Bangor yn Arfon fod trysorau ieithyddol lawer eto 'nghudd ym mwyngloddiau llafar gwlad. Sylfeinir mudiadau newyddion mewn llenyddiaeth yng Nghymru, fel yn Iwerddon a gwledydd eraill, ar ddychweliad at ffynhonnau pur yr iaith lafar.

Gormodiaith fuasai dywedyd fod modd i'r iaith lenyddol ladd yr iaith lafar. Ar yr un pryd, tystia hanes y gall yr iaith lenyddol flodeuo tra dihoena'r iaith lafar, ac y gall efrydiaeth o ieithyddiaeth a hynafiaethau flaguro fel y llawryf gwyrdd, ac iaith y werin mor fud a'r twmpathau gleision uwch llwch y gwladwyr a'i siaradai unwaith. Er enghraifft, pan ddarllenwn y clasuron Lladin, hawdd yw anghofio'n fynych mai iaith y bendefigaeth sydd o'n blaen—iaith seneddwyr, cyfreithwyr, cadfridogion a llywodraethwyr. Amheuwn a allai gwerin Rhufain ddeall areithiau Cicero fel y daethant i lawr i ni. Datblygwyd iaith gywrain bendefigaidd gan y llenorion. Nid oedd fawr o gyfathrach rhwng yr iaith a dreiglai bob dydd oddiar wefusau'r milwr neu'r llafurwr â'r iaith goeth a beraroglid mewn llenyddiaeth a chyfraith. Y canlyniad fu, ymlygru o'r iaith lafar o ddiffyg halen i'w phereiddio, a'i thrawsnewid i amryw o

dafodieithoedd newyddion, megis Eidaleg a Ffrangeg, er mai'r Lladin glasurol a barhâi i fod yn iaith yr Ymerodraeth.

Yng Nghymru, cysur yw cofio fod y cysylltiad rhwng y gwerinwr a'r llenor yn nes o lawer heddyw nag y bu erioed mewn unrhyw wlad yn yr hen fyd, ac eithrio Athen, a thybiaf y deil y gymhariaeth hefyd i raddau helaeth â chenhedloedd cyfamserol. Cyn amled a pheidio, ceir y gwerinwr a'r llenor o dan yr un het. Heddyw, diolch i ledaeniad addysg, a mwy na hynny i dueddiadau cynhenid y Cymro, cedwir llawer tramwyfa'n agored fel y gallo'r bobl a'r ysgolorion ddal cymundeb a'i gilydd. Gall darganfyddiadau'r ysgolor, a cheinder y bardd, a myfyrdod yr athronydd Cymreig dreiddio i lawr i ymgom y gweithiwr neu araith y blaenor neu ymddiddan yr aelwyd. Yr un ffunud gall trysorau cystrawen a phriod-ddull llafar gwlad weithio'u ffordd i fyny i gyfoethogi a nerthu llenyddiaeth.

Yn ffodus i hyrwyddiant yr ymgyfathrach hon, saif pob tafodiaith yng Nghymru ar yr un tir a'i gilydd. Ni roddir anfri ar acen Morgannwg, ni ddirmygir Cymraeg Ceredigion. Anrhydeddir y Bowysseg yn ogystal a'r Wyndodeg. Gall yr holl siroedd fwrw eu cyfran i drysordy'r iaith genedlaethol. Dirmyger yn unig Gymraeg anllythrennog ac anghoeth. Wrth ddadleu am gydnabod yr iaith lafar mewn llenyddiaeth, a chadw drachefn yr iaith lenyddol yn ddealladwy i'r bobl, yr ydys yn bell iawn o hawlio croeso i bob ffurf o Gymraeg llafar gwlad, pa mor lygredig ac amrwd bynnag y bo. Yr hyn y dadleuir drosto yw'r elfen wefriol fyw honno a glywir yng Nghymraeg gewynnog yr hen bobl a ddiflanna mor brysur o'n mysg. Pa elfennau'n gymwys a dderbynnir, rhaid i lenyddiaeth ac ieithyddiaeth benderfynu, yn rhinwedd eu swydd o osod terfynau i'r iaith yn ol deddfau ceinder a gwirionedd, a sicrhau ei ffurf. Rhaid i lenyddiaeth hithau drachefn dynnu llawer o'i hysbrydoliaeth a'i ffurf o enaid y bobl fel ei mynegir yn eu hiaith gyhyrog hwy eu hunain.

Wrth ddiweddu'r ymdriniaeth hon, carwn alw sylw at agwedd a grybwyllwyd yn o gynnil eisoes, sef ochr oleu'r dylanwad Seisnig. Ni ddylai ei effaith fod, ac nid yw chwaith, yn effaith dadansoddol a dinistriol bob amser, un ai ar ein llenyddiaeth ai ar ein hiaith. Wedi'r cyfan, beth yw'r dylanwadau Seisnig goreu namyn dylan-

wadau Ewrop ? Beth ydynt ond llanw gwareiddiad a diwylliant yr holl fyd yn llifo i aberoedd neilltuedig y bywyd Cymreig ? Am ganrifoedd bu ein gwlad fechan dlawd, orchfygedig, yn llechu allan o gyrraedd cynhyrfiadau'r eigion mawr hanesyddol. Eithr yn awr, wele gefnfor diwylliant yn dechreu ymdonni i gilfachau'r mynyddoedd. Ond ni thlodir y bywyd Cymreig ganddo ; eithr yn hytrach o lawer cyfoethogir ef, er fod yn rhaid cydnabod na fydd bywyd y ganrif hon yr un a bywyd y ganrif o'r blaen. Ac yn ddiau, ni bydd brin yr iaith o ymglyfoethogi ac o ymburo tryw gyfranogi o'r trysorau ysbrydol hyn. Canys lle bo deall, y mae llenyddiaeth i'w fynegi, a lle bo llenyddiaeth, y mae iaith gymwys i'r llenyddiaeth honno, ac i'r ysbryd a ddechonglir ganddi.

Casnewydd-ar-Wysg.

H. PARRY JONES.

ENWADAETH

PAN fo tri o'n gwŷr medrusaf eisoes wedi ysgrifennu ar yr un pwnc, gellir teimlo'n sicr na weddillwyd dim o bwys mawr i bedwerydd o'm bath i. Ond ni fynnai'r golygydd gloi'r ymdrafodaeth heb gael rhywun i siarad dros Fedyddwyr Cymru, fel y byddai'r dystiolaeth yn gyfan. Hawdd y gallasai ddewis un cymhwysach na myfi o blith fy mrodyr sy'n trigo yng Nghymru, ond arnaf fi y disgynnodd ei goelbren y tro hwn. Er mai fy mhrif orchwyl yw egluro safbwynt yr enwad, eto fe genfydd y craff fy mod ar brydiau yn datgan barn briod.

Cyn troi i sylwi ar fanylion, hwyrach mai buddiol fyddai ychydig sylwadau cyffredinol. Byddai'n gryn help i ni feddwl yn glir ac yn gywir ar y pwnc dyrys hwn pe cadwem yn fanwl mewn cof y gwahaniaeth sydd rhwng Enwadaeth a Sectyddiaeth. Nid yw'r olaf yn air gwyach iawn, ond y mae'n burion enw ar beth hyll a drwg, sef y duedd i ymrannu'n ormodol drwy gyndynrwydd ysbryd. Enwadaeth wedi rhedeg i eithafion anweddus yw Sectyddiaeth, ac ni cheir neb o ysbryd uniawn i'w amddiffyn. Nid gwaith hawdd yw dywedyd i drwch y blewyn pa le y dylai'r terfyn rhyngddynt fod, ond y mae'n ddigon hawdd canfod yr angen am ganolfur i'w gwahanu mewn meddwl a gweithred. Ni wad neb na fu, ac nad oes, ormod o deimlad sectol ymhob enwad yng Nghymru, ond trwy drugaredd y mae'n cilio'n gyflym y dyddiau hyn, ac nid oes fawr o alar yn y wlad ar ei ol.

Eithr am enwadaeth fe ellir dywedyd ei fod yn gyson â natur gyffredinol pethau, oblegid tystiolaeth profiad yw bod undeb ac amrywiaeth wedi ymbriodi drwy'r bydysawd. Undeb mewn amrywiaeth yw pob undeb, a'r undeb llawnaf a chyfoethocaf yw hwnnw sydd a mwyaf o amrywiaeth yn hanfodi ynddo. "Felly ninnau, a ni yn llawer, ydym un corff yng Nghrist, a phob un yn aelodau i'w gilydd." "Amryw ddoniau, eithr yr un Ysbryd." Lle y mae mwyaf o unrhywiaeth yno y mae lleiaf o gyfoeth ; lle y mae

mwyaf o amrywiaeth yn cyd-hanfodi mewn cydgord yno y mae'r golud pennaf. Os ceir gwahaniaethau anghymodlawn yn lle'r amrywiaeth heddychlon, dyna ddiwedd ar undeb. Pechod yr ysbryd sectol yw gorbrisio amrywiaeth a diystyru yr undeb sydd iawn mor werthfawr. Ni ellir beio ar enwadaeth felly cyn belled ag y mae'n cynyrchu'r elfen o amrywiaeth yn y cylch eglwysig. Wrth gwrs, ni all neb benderfynu ymlaen llaw, na mynegi mewn rheol gyffredinol, pa fesur o amrywiaeth sy'n fuddiol. Trwy brofiad yn unig y ceir gwybod hyn, ac y mae'r doeth yn dysgu hyd yn oed trwy ei gamsyniadau. Os gwelir trwy brofiad fod elfen o amrywiaeth, naill ai yn anfuiddiol o'r dechreu, neu wedi troi'n anfuiddiol ymhen amser, yna dylid ei dileu'n wrol i wneuthur lle i rywbeth gwell, gan ofalu, wrth gwrs, na choller dim a all fod o wir werth. Pan sonnir am undeb rhwng yr enwadau dylid cofio nad oes fawr o rinwedd mewn unrhywiaeth ac unffurfiaeth. Hwyrach mai dyna pahan y buom mor hwyrfrydig hyd yn ddiweddar i wrando llawer ar y siarad am undeb. Ofni yr oedd pawb y llyncai rhyw un enwad y lleill heb sylweddoli eu gwerth. Bellach nid oes neb yn meddwl am y math yna ar undeb! Nid oes un enwad yn barod i ddiflannu cyn y byddo'n sicr fod y pethau a garodd ac a noddodd i gael gwrogaeth ddyladwy gan eraill. "Nid trwy ddileu y naill elfen o'r anhawster yn ol ein mympwy y mae sicrhau undeb mewn pethau fel hyn," ebe Vinet, "eithr drwy gydnabod y naill a'r llall, a'u hasio'n un. Ni thal torri'r cwlwm; rhaid ei ddatrys heb ei rwygo. Y mae pob sect yn anghofio hyn, ac y mae pawb ohonom yn sectol i raddau mwy neu lai. Eithr nid felly y mae Ysbryd Duw, a phan ddelo, a chyffwrdd ein calonnau, fe'n cyfyd uwchlaw ein sectyddiaeth er gwaethaf ein dadleuon a pha beth bynnag fo'n syniadau." Ni waeth amrywiaeth ffurf felly os ceir unoliaeth ysbryd ac amcan.

Dyma beth arall i'w gofio. Y mae ymchwil ddiweddar i deithi'r ysbryd mewn personau unigol ac mewn cymdeithasau yn dangos fod llawer o'n gwahaniaethau i'w priodoli nid yn gymaint i wahan-iaeth barn ac argyhoeddiad ag i wahaniaeth chwaeth ac ymdeimlad. Y mae greddfau cudd a dyheadau annelwig wrth wraidd aml ddewisiad a wnawn, a hynny'n fynych heb wybod i ni'n hunain. Y mae'r gwahaniaethau enwadol felly yn gynnyrch gwahaniaeth.

tymer ac anianawd yn ogystal a gwahaniaeth barn ac athrawiaeth. Y mae pawb ohonom yn dadleu dros ein hathrawiaethau gwahanu gan dybied mai dyna yw sylfaen yr enwad, ond y mae lle i amgylch yw'r pethau hyn lawn mor ddylanwadol ag y tybiem. Os yw greddfau a'r anianawd mor bwysig ag y tybia rhai heddyw, yna mae bery'r amrywiaeth enwadau cyn belled ag y maent yn cyfateb i'r gwahaniaethau dwfn ac arhosol hyn. Y mae rhai o'r gwahaniaethau eraill naill ai wedi diflannu'n gyfangwbl neu wedi mynd yn gymharu ddiwbys a'r canlyniad yw fod rhai o'r mân-enwadau Methodistiaid wedi ail-doddi yn ei gilydd yn ddiweddar. Pa reswm bynnag oedd dros iddynt ymrannu ar y cyntaf y mae wedi colli ei rhyw erbyn hyn, ac heblaw hynny y mae pethau newydd yn galw ar fesur o nerth na cheir mohono ond mewn undeb.

Gellir dywedyd fod Enwadaeth eisoes wedi cyflawni ei ddiben raddau helaeth, ac mai dyna sy'n cyfrif am y ffaith anwadadwy fod yr hen ffiniau yn diflannu. Y mae'r Trefnyddion yn dysgw gwerth y rhyddid eglwysig a'r sefydlogrwydd gweinidogaethol sy'n nodweddu bywyd yr enwadau Annibynnol, tra y maent hwythau sylweddoli y gellir cael mwy o gydweithrediad enwadol a chymannaf heb golli dim o'r rhyddid a'r annibyniaeth a brisient mor fawr ac y gellir cael gweinidogaeth rhy sefydlog i fod yn fendith i'r gweinidog ac i'r eglwys. Y mae'r Trefnyddion a'r Annibynwyr enghreifftiol rhai blynyddoedd bellach wedi bod yn nesu at ei gilydd o ran trefn ac athrawiaeth, ac y mae hynny'n arwydd sicr fod rhywfaint o wir gan bob un ohonynt, eithr nad oedd yr holl wir gan neb ohonynt. Swydd enwadaeth yw sicrhau fod pob gwedd ar wirionedd ac arolyfywyd eglwysig yn cael ei bwyslais a'i sylw priodol. Sylwer eto fod Eglwys Loegr wedi pwysleisio urddas, trefn, a defosiwn tra y mae'r Eglwysi Rhyddion wedi dadleu dros ryddid, gwresogrwydd a symudiogrwydd; ac y mae arwyddion eglur fod y ddwyblaid wedi dysgw (ac wedi dysgu oddiwrth) ei gilydd.

Troer oddiwrth y gwahaniaeth trefn at y gwahaniaeth barn ac ffaith welir fod yr un peth yn wir yma eto. Nid yw'r Calfiniaid mwyach yn pregethu lawn neilltuol hyd y sylwais i, ac y mae'n sicr nad yw'r Bedyddwyr *neilltuol* (dyna'r enw cymanfaol) yn credu mewn iawndd neilltuol. Ni choleddir yr hen athrawiaeth am benarglwyddiaeth

Duw mwyach fel y'i dysgid gan Calfin a'r tadau ar ei ol, na'r athrawiaeth am y pechod gwreiddiol, heb sôn am athrawiaethau fel ysbrydoliaeth y Beibl. Y mae pob enwad wedi newid ei farn ar awer o'r athrawiaethau y tybid gynt ei bod yn hanfodol i iachawdwr-
aeth eu credu mewn ffurf neilltuol. Y mae'r gwahaniaethau athrawiaethol wedi ffoi o flaen yr esboniadaeth newydd a'r ysgol-
neigiaeth ddiweddar. Os gwahaniaeth trefn a chredo yw gwir sylfeini enwadaeth, yna y mae gwir achos i ofyn heddyw a ydyw'r
gwahaniaeth yn ddigon i'n cadw ni ar wahan, yn wyneb yr amgylchiadau newydd y gelwir ar bawb ohonom i ymgodymu â
hwynt yn y genhedlaeth hon. Y mae'r ddysgeidiaeth newydd wedi gwneuthur yr hen ddadleuon yn ddifudd, ac y mae gofynion
ymarferol yr oes a'r diddordeb mewn diwygiadau cymdeithasol wedi gwneuthur yr ymrafaelion diwinyddol yn ddibwys ac yn
anniddorol i'r lliaws. Nid ennill i gyd yw hyn, eithr felly y mae, a
goreu po gyntaf y gwybyddo'r enwadau hynny, rhag iddynt
ymbellhau gormod oddiwrth feddwl a chalon yr oes, a mynd yn
ddiymadferth drwy hynny. Y mae hyn yn wir amdanom ni fel
Bedyddwyr megis am bob enwad arall, ac y mae'n bryd i ni bellach
ystyried dipyn yn fanylach beth sydd gan ddisgyblion yr Iorddonen
i'w ddywedyd wrth y pethau hyn.

Y mae dwy elfen yn eu tystiolaeth hwy, y naill yn foisol a'r llall yn ddefodol. Yr elfen foisol yw'r pwyslais a osodir ar fedydd y crediniol. Perthynas bersonol rhwng yr enaid a Duw yw crefydd, ac felly ni thâl proffes ac addunedau a wneir trosom. Y mae bedydd y crediniol yn pwysleisio ffydd ac edifeirwch fel hanfodion y berthynas newydd rhwng dyn a Duw, ac ni thâl oedi i ddadleu mai pethau'n perthyn i'r dyn ei hun yw y rhain. Cydnebydd pawb erbyn hyn mai dyna a ragdybir ym medydd y Testament Newydd. Ein hymgaïs ni yw cloi allan ofergoeledd o'r ddefod. Y mae'r sawl sy'n credu mewn adenedigaeth wyrthiol yn y bedydd trwy fath ar swyngyfaredd ddefodol yn berffaith gyson er yn hollol gyfeiliornus. Dyna'r syniad gwreiddiol sydd tu ol i fedydd babanod, a dyna sy'n peri fod mamau pryderus yn danfon eto am y gweinidog i fedyddio'u plant os bydd argoel marw arnynt. Cyhyd ag y pery'r syniad yna y mae galw am bwyslais y Bedyddwyr ar sylfeini moesol

ein crefydd. Ond ni fu tystiolaeth y Bedyddwyr yn ofer, canys y mae blaenoriaid goleuedig pob enwad erbyn hyn yn amddiffyn eu harfer trwy ddywedyd mai defod gyflwyno ydyw i'r rhieni yn bennaf. Y mae hyn yn gyfystyr ag addef nad bedydd y Testament Newydd mo'r ddefod yn ol eu harfer hwy.

Yr elfen ddefodol yn ein tystiolaeth yw'r pwyslais ar ddull bedydd. Cydnabyddir yn lled gyffredinol gan y prif ysgolheigion mai bedydd trwy drochiad oedd arfer yr oes apostolaidd. Fel defod y mae'n gymhwysach o lawer i ddatgan y profiad ysbrydol o farwolaeth i bechod ac o adgyfodiad i fywyd newydd y disgybl. O gael defod o gwbl nid oes amheuaeth nad dyma'r ffurf gymhwysaf o lawer, heblaw mai hyhi sy'n ein cysylltu â'r apostolion. Ac eto y mae'n bwysig i ni sylweddoli nad yw'r elfen ddefodol mor bwysig a'r elfen foesol ac ysbrydol yn ein tystiolaeth fel enwad. Ni fynnai'r hen Fedyddwyr gydnabod y gwahaniaeth hwn, ond y mae gennym ni feddwl Crist ar y pen yn eglur ddigon yn yr hyn a ddywed Ef parthed y moesol a'r defodol yn y cylch crefyddol. Gwrogaeth iddo Ef oedd wrth wraidd y sêl a ddangosai'r tadau enwadol dros ffurf y ddefod ond y mae'n lled sicr er hynny nad dyma'r math ar wrogaeth a fynnai Ef. Ufudd-dod moesol i ewyllys Duw mewn ymarweddiad yw'r peth a bwysleisir yn bennaf ganddo Ef,— gwasanaeth syml i'r tlawd a'r rheidus a gwasanaeth i'n gilydd o gariad pur yn helaeth, ac nid ufudd-dod i ddefod pa mor brydferth a chymwys bynnag y bo. Ni all fod y ffurf mor bwysig a'r ysbryd i bobl sy'n amddiffyn hawliau crefydd ysbrydol, a dyna pahan y rhoddir cymaint tramgwydd pan wrthodir cymundeb i bobl o dduwioldeb diamheuol ac o ymarweddiad tra rhagorol yn unig oblegid na fedyddiwyd mohonynt yn ol patrwm yr oes apostolaidd. Teimlir ein bod yn anghyson wrth gydnabod ar y naill law bod eraill yn ddisgyblion i Grist yn y weddi ac yn y bregeth, ac wrthi wadu hynny ar y llaw arall drwy wrthod lle iddynt wrth fwrdd yr Arglwydd. Ac yn wir y mae'n anodd inni ein hamddiffyn ein hunain yn erbyn y cyhuddiad hwn o anghysondeb. Y mae pawb ohonom wedi teimlo, rywbryd neu'i gilydd, wrthuni'r drefn sy'n caniatáu i Fedyddiwr o rodiad amheus ran yn y Swper Sanctaidd, yn unig am ei fod wedi parchu defod arall, tra y gwrthodir y cyfryw

fraint i wŕ duwiolfrydig ac ymroddedig o enwad arall er rhagoroled ei fuchedd feunyddiol. Gwir mai teyrngarwch i'r Arglwydd sy'n cyfrif am yr angharedigrwydd ymddangosiadol, eto y mae'n dra amheus a allem ni ddangos fod gennym ni awdurdod yr Arglwydd dros ein traddodiad yn hyn o beth. Dyma'r rhwystr pennaf ar ffordd undeb o du'r Bedyddwyr yng Nghymru, ond nid yw yn anoresgynadwy i'n golwg ni. Gellir diogelu popeth o wir werth yn nhystiolaeth y Bedyddwyr drwy gyfyngu aelodaeth mewn eglwys o Fedyddwyr i rai'n credu yn yr arfer wreiddiol o'r bedydd Cristionogol, a gadael i enwadau eraill ryddid i gymuno os dymunant. Ni fyddid felly yn ameu dilysrwydd eu proffes hwynt o'r grefydd Gristionogol, a byddai'r cyfrifoldeb ar eu cydwybodau eu hunain, lle y gweddai iddo fod. Nid yw ymostwng i'r ffurf wreiddiol o fedydd yn gwarantu mewn modd yn y byd gymhwyster neb pwy bynnag i gael rhan yn y cymundeb. Mater o gyflwr moesol ac ysbrydol yw hwnnw, ac nid yw *un* arwydd allanol, er prydferthed y ddefod, yn brawf digonol o gywirdeb ysbryd. Teimlai'r tadau mai llwybr cyfaddawd a gwendid oedd y cymundeb agored, a gwell oedd ganddynt roi tramgwydd (er nad dyna'u bwriad) i'r disgybl na bod yn anffyddlon i'w Harglwydd. Y mae'n dra amheus a oes raid bod yn anffyddlon i'r Meistr er mwyn bod yn gariadus tuag at y cyddisgyblion o enwadau eraill, ac eto y mae'r tadau yn haeddu pob parch am eu gwroldeb a'u teyrngarwch i'r hyn a ofynnai eu Harglwydd a'u cydwybod. Ond y mae'n eglur nad oes raid i ni heddyw weld pethau yn yr un goleu, a gwyn ein byd os yw llwybr cariad yr un i ni a llwybr ffyddlondeb. Bu eu tystiolaeth hwy yn erbyn ofergoel-edd a thros grefydd ysbrydol yn effeithiol drwy eu ffyddlondeb. Rhaid i ninnau ateb drosom ein hunain, ac wynebu'n hanawsterau'n hunain yn ol y goleuni a gawn oddiuchod, gan gofio fod teyrngarwch i feddwl ac ysbryd Crist yn bwysicach hyd yn oed na theyrngarwch i goffadwriaeth y tadau ffyddlon. Deuparth o'u hysbryd gwrol i wneuthur yr hyn sy'n iawn yn ol tystiolaeth ein cydwybod ein hunain yw ein prif angen. Ni thâl sôn am undeb yng Nghymru hyd oni bo pob corff o grefyddwyr yn barod i gydnabod ymhob rhyw fodd yn groyw ac yn ddiwarafun eu bod oll yn ddisgyblion i'r un Arglwydd ac yn aelodau o'r un deyrnas. Pan geir hynny, ni saif

dim ar y ffordd. Os ceir yr ysbryd a'r galon yn frwd gan gariad ni phery gormes y llinyn coch a'r memrwn yn hir wedyn mew unrhyw enwad.

Swm y cwbl a glybuwyd, felly, yw, fod gwir ymhob tystiolaeth eithr nid yr holl wir; a bod pob enwad yn cyfeiliorni wrt wadu hawl arall i le yn eglwys lân gatholig y Crist. Bid lafa pob tystiolaeth ddiwyll i'r gwirionedd, eithr distawed pob ymrafa a dadl gerbron tystiolaeth y fuchedd santaidd a'r ymarweddia disglair. Canys ymhob enwad y rhai hynny sydd gymeradw ganddo Ef.

Bristol.

HERBERT MORGAN

DYFODIAD Y DDRAMA

BU llawer o ddisgwyl am nofelydd Cymreig, naill ai i ddarlunio bywyd y genedl iddi hi ei hun ai i egluro a dangos y bywyd hwnnw i'r Saeson. Buom yn galw am ryw Scott neu Barrie i wneuthur yr un gwasanaeth i ni ag a wnaed mor helaeth ac mor rhagorol i'r Alban, ac y mae'n ddiameu y buasai bywyd Cymru fu a bywyd Cymru heddyw yn faes toreithiog a chyfoethog iawn i nofelydd galluog. Ond hyd yn hyn, ychydig o rai felly a ymddangosodd, ac nid oedd yr un ohonynt yn ysgrifennu yn Saesneg. Y mae gennym amryw ystraeon da yn Gymraeg, ac nid Daniel Owen ydyw unig gynrychiolydd y nofel yng Nghymru, er mai ef a gafodd yr afael ddyfnaf ar feddwl y cyhoedd. Ond methiant, a methiant truenus, fu pob ymgais i ysgrifennu nofel Saesneg am Gymru a bywyd Cymreig. Y mae amryw resymau dros hynny. Un ydyw diffyg gwybodaeth fanwl rhai o'r awduron am y wlad a'r bobl. Un arall ydyw diffyg cydymdeimlad dosbarth arall o awduron â'u cydwladwyr eu hunain, a rheswm arall—un pwysig iawn—ydyw anhawster yr iaith. Anodd gwneuthur i bobl sydd bob amser yn siarad Cymraeg ymddangos yn naturiol wrth siarad Saesneg. Y prif reswm, wrth gwrs, ydyw diffyg gallu'r ysgrifenwyr; trydedd a phedwaredd radd ydynt oll, heb eithrio Allen Raine a fu, am adeg, mor boblogaidd ymhlith Saeson. Cymerwyd ei lle hi heddyw gyda rhyw ddosbarth o ddarlunwyr Seisnig, hyd y gellir deall, gan Mrs. Florence Barclay, ac y mae i Gymru le i ddiolch mai mewn maes arall y mae hi wedi dewis llafurio. Y gwir amdanom ydyw nad ydym eto wedi cynyrchu llenyddiaeth chwedlonol gyfoethog, ac yr oedd rhywfaint o sail i ddywediad miniog Emrys ab Iwan mai'r unig nofelau da yn Gymraeg oedd *Rhys Lewis* a *Methodistaeth Cymru*.

Tybed ei bod hi yn amser i ni ail-ystyried ein safle a'n dymuniad yn y cyfeiriad yma? Nid ein dymuniad am eglurhad arnom ein hunain a darluniad ohonom ein hunain a feddyliaf; y mae hwnnw'n

ddymuniad y mae'n rhaid ei gyflawni rywfodd neu'i gilydd, ca y mae'n rhaid i genedl ei deall ei hun a medru ei beirniadu ei hun ydyw am fyned ar gynnydd a bod yn ddiogel rhag y gwahaniaethau anhwylderau sydd yn ymosod ar gymdeithas. Dengys gwahaniaeth Daniel Owen beth mor bwysig ydyw hynny. Cyn ei amser efallai fod rhyw berygl oddiwrth bobl fel Mr. Brown y person Chaptain Trevor. Nid oes fawr heddyw. Y maent i'w cael o hynny wrth gwrs, ond dadlennodd Daniel Owen hwynt unwaith am byddai ac y mae eu hadnabod yn ddiogelwch rhagddynt. Y mae'r feirniad aeth yma yn rhan o swyddogaeth y nofelydd a'r dramodydd, er hysbys dyna ei holl swyddogaeth, ac ni wnaed llawer o'r gwaith yn y nofel Gymraeg. Awgrymaf na ddaeth y nofel erioed i Gymru ond gerfydd ei chlustiau ac na bu erioed yn hollol gyson ag anian y genedl. Os yw hynny yn wir,—credaf y gellid ei brofi, ond buasai yn rhannu gwneuthur adolygiad lled fanwl ar yr holl nofelau Cymraeg a gyhoeddiwyd ac ar lawer o'r ystraeon byrion,—ofer ydyw i ni ddisgwyl hwy am y “nofelydd mawr” sydd i wneuthur yr un peth i'n byddu ni ag a wnaethpwyd i rai cenhedloedd eraill gan eu nofelwyr hysbys Dymunol iawn fuasai cael rhywun i wneuthur ar ran gwladwriaeth ardaloedd amaethyddol anhysbys Cymru yr hyn a wnaeth Mr. Harri i bobl debyg mewn ardaloedd cyffelyb yn Lloegr, ond ofnaf nad ydychi obaith am hynny. Bendith fawr i'r iaith fuasai cael rhywun i wneuthur yr un peth i'r ieuenctid yng Nghymru ag a wnaeth Fennimore Cooper, Ballantyne, Henty, a llawer un arall i'r bechgyn sydd yn darllen Saesneg. Efallai y cawn hynny,—nid yw'r safon cyfuwr ond ni ellir bod yn sicr. Dawn brin yng Nghymru, am ryw reswm neu'i gilydd, ydyw'r ddawn i lunio stori ddarllenadwy. Dywedodd sawl a fu'n beirniadu mewn eisteddfodau a chystadleuaethau fath fod safon yr ystraeon a anfonir i mewn yn druenus o isel, ac ydychi fedd llawer, os nad y rhan fwyaf o'r cystadleuwyr, unrhyw synu am ysgrifennu ystori. Rhyw bedwar neu bump, ar y goreu, yng Nghymru heddyw a fedr ysgrifennu ystraeon a gafael ynddynt, wrth ddywedyd hynny nid wyf yn gosod y safon yn rhy uchel. Ymddengys i mi fod hyn yn brawf go lew nad ydyw'r nofelwyr gydnaws ag anian y genedl. Pe bai angen ychwaneg ar y mater meddylier cyn lleied o feirdd Cymru a ganodd ystraeon. Ni al

fi gofio am yr un hyd yn gymharol ddiweddar, ond wrth adrodd ystraeon benthyg y gwnaeth beirdd Lloegr eu prif gampau. Felly y gwnaeth Chaucer, ac ar y llinell honno y dilynodd y beirdd eraill yn bennaf o'r dyddiau hynny hyd Masfield heddyw. Yr oedd gan hyd yn oed Wordsworth, y mwyaf athronyddol ohonynt oll, ryw llyn o ystori yn rhedeg trwy lawer o'i gerddi—trwy'r cwbl o'i gerddi hwyaf; ac y mae Shelley, y mwyaf ysbrydol ei fryd a'r pellaf ohonynt oll, ar ryw ystyr, oddiwrth bethau materol, yn adrodd hanesion ac yn creu gwŷr a gwragedd yn ol ei ddychmyg ei hun. Yn ddiweddar y dechreuwyd gwneuthur hyn yng Nghymru, ac hyd yn oed yn awr y mae rhai beirdd newydd—a defnyddio ymadrodd camarweiniol—yn tueddu i fyned yn wan ac annelwig pan yn ceisio adrodd ystori. Y mae'n rhaid chwilio am gryfder dawn lenyddol y genedl mewn cyfeiriad arall.

Y mae peth arall hefyd i'w gymryd i ystyriaeth. Y mae ffurfiau llenyddiaeth yn newid o oes i oes er nad oes yr un ddeddf, hyd y gwyddys, yn cyfrif am hynny. Yn ystod y can mlynedd diweddaf, neu well, y mae'r nofel wedi taflu pob ffurf lenyddol arall i'r cysgod ymhob gwlad lle y mae darllen bron, ond nid ydym i dybio oddiwrth hynny nad oes newid i fod mwyach. Anghofir weithiau mai peth ymharol ddiweddar ydyw poblogrwydd y nofel. Y mae chwedloniaeth, wrth gwrs, wedi bod yn boblogaidd ymhob oes ac ymhob gwlad, ond nid o angenrheidrwydd yn y ffurf sydd amlycaf arni heddyw. Bu adegau pan oedd barddoniaeth ar y blaen, a bu adegau eraill pryd mai'r ddrama oedd y cyfrwng llenyddol mwyaf derbyniol. Perthyn i'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, yn fwyaf arbennig, y mae'r nofel. Yn y ganrif honno y cyrhaeddodd y ffurf yma ei pherffeithrwydd pennaf, yn Rwsia, yn Ffrainc, ac yn Lloegr. Wrth gwrs, ysgrifennwyd nofelau mawr cyn hynny, *Don Quixote* yn nechreu'r ail ganrif ar bymtheg, *Tom Jones* yn ystod hanner cyntaf y ddeunawfed, i enwi dim ond dwy; ond y mae'n hollol wir, serch hynny, mai y bedwaredd ar bymtheg oedd canrif neilltuol y nofel. Y mae'n hawdd iawn penderfynu'r ffurf lenyddol boblogaidd mewn unrhyw oes oddiwrth yr hyn a wneir gan y mân ysgrifenydd. Y mae'r awduron mawr, y meddylwyr annibynnol, yn torri llwybrau iddynt eu hunain ymhob cyfnod, eithr y dynion bach, y mae'n rhaid

iddynt gyfarfod chwaeth yr oes, sy'n dangos o ba le y mae'r gwynt. Yn nyddiau Shakespeare yn Lloegr ac yn nyddiau Cervantes yn Sbaen dramodwyr a beirdd oedd dilynwyr y gwersyll. Ystyria Cervantes ei hun yn fwy o ddramodydd nag o nofelydd, ac y mae Lope de Vega yn gywirach mynegiad o ysbryd yr oes nag awdur *Don Quijote* a'r *Novelas Ejemplares*. Y mae'r ddeddf yma i'w gweled yn gweithio ymhob cyfnod. Yn ystod y ganrif sydd newydd fyned heibio yr oedd bron bawb oedd a'i fryd ar ennill clod neu fywoliaeth trwy lenyddiaeth yn myned ati i ysgrifennu ystraeon. Gormes y ffsiwn yna a barodd i ninnau yng Nghymru gredu y dylem ninnau fagu nofelwyr a chreu llenyddiaeth chwedlonol yn ol patrymau gwledydd eraill,—Lloegr yn fwyaf arbennig, er mai yn ol y cynllun hwnnw yr oeddym annhebycaf o lwyddo,—er gwaethaf ein greddf ac yn gwbl groes i'n hanian. Ond cyn i ni gael ein traed danom yn iawn gyda'r grefft, y mae'r ffsiwn yn newid ac y mae oes y nofel yn myned heibio. Ysgrifennir nofelau o hyd a pharheir i'w hysgrifennu, megis yr ysgrifennwyd dramodau yn Lloegr er pallu o rym yr Elizabethiaid, ond y mae arwyddion cyfnewidiad yn sicr. Dechreuodd cyfnod arall.

Amhosibl ydyw dywedyd yn fanwl pryd y mae un cyfnod yn diweddu a chyfnod arall yn dechreu mewn llenyddiaeth. Y mae'r hen a'r newydd bob amser yn cydoesi am ryw hyd. Y mae'r ddrama lenyddol wedi dechreu adfeddiannu ei thir er amser Ibsen, ac yr oedd ef yn ysgrifennu yng nghanol y ganrif o'r blaen. Ond yn ddiweddar, serch hynny, y mae'r mudiad o du'r ddrama wedi dyfod yn un cryf a chyffredinol iawn. Yn ystod y blynyddoedd diweddar y mae nofelwyr galluog yn gadael un grefft ac yn troi at y llall. Yn Lloegr, i gymryd y wlad sydd yn dylanwadu fwyaf, er da ac er drwg arnom ni, esgeuluswyd y ddrama, fel llenyddiaeth, bron yn gyfangwbl yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Y mae'n wir yr ysgrifennid ac yr actid dramodau ar hyd y cyfnod; ni bu, efallai, erioed fwy o hynny, ond fel llenyddiaeth yr oedd y dramodau hyn yn bethau y gellid eu hanwybyddu bron i gyd. Yr oedd Byron a Shelley, yn nechreu'r ganrif, a Browning a Thennyson yn ddiweddarach, yn ysgrifennu ar gyfer y theatr, ond gellir dywedyd un o ddau beth am ddramodau pob un ohonynt: naill ai nid oedd

eu dramodau yn llwyddiannus fel dramodau neu yr oeddynt islaw safon gwaith cyffredin eu hawduron. Beth bynnag, ni ddaeth dim ysbrydiaeth newydd trwyddynt. Sheridan Knowles, James R. Planché, ac eraill y mae eu henwau wedi myned yn angof gan bawb ond yr haneswyr llenyddol, oedd dramodwyr poblogaidd y cyfnod. Yr oedd gallu llenyddol y cyfnod yn myned i gyfeiriad y nofel; oes goruchafiaeth y nofel ydoedd hon. Rhoddodd Ibsen gyfeiriad gwahanol i bethau, er mai yn araf iawn y gweithiodd ei ddylanwad yntau. Ni ellir rhoddi gormod o bwys arno, serch hynny. Dangosodd ef i holl ddramodwyr Ewrob fod deunydd drama ym mywyd bob dydd pobl gyffredin, a bod cymaint—a mwy—o'r gwir ddramatig ym mrwydrau'r meddwl ag sydd mewn digwyddiadau cynhyrfus, peiriannol, ac annisgwyladwy. Gweithiodd y syniad fel burum ym meddwl yr oes; a'r ffrwyth ydyw drama sydd yn ceisio myned at fywyd yn uniongyrchol ac yn anwybyddu, i raddau pell iawn, yr hen beirianwaith a ddygwyd i'r fath berffeithrwydd gan ddynion fel Sardou. Y mae llwyfan y chwaraedy yn dyfod yn lle i ddatblygu syniadau ar fywyd ac yn lle i ddangos bywyd ei hun. Gollyngwyd meddwl yn rhydd; bellach y mae'n werth gan ddynion o wir allu llenyddol ddefnyddio'r ddrama fel cyfrwng, ac y mae llawer ohonynt yn ei chael weithian yn well cyfrwng na'r nofel. Y mae'r ddrama wedi difrifoli, er na all, o angenrheidrwydd, mwy na'r nofel, beidio a bod yn gyfrwng diddanwch a difyrrwch yr un pryd. Bellach y mae dramodau gwŷr fel Mr. Bernard Shaw a Mr. Galsworthy yn llenyddiaeth, ac er nad yw'r frwydr rhwng yr hen a'r newydd wedi darfod eto, y mae'n ddigon amlwg mai y newydd sydd yn ennill tir. Y mae ysbryd adnewyddiad y ddrama yn yr awyr, ac y mae'r ysbryd hwnnw yn cyniwair trwy Gymru erbyn hyn. Y mae'n sicr y bydd yr effaith yn fawr ac yn bwysig ar feddwl ac ar lenyddiaeth ein gwlad.

Gwaith anodd, a gwaith lled ddifudd ar y cyfan, ydyw proffwydo beth a ddaw o'r ddrama yng Nghymru, pa ffurf a gymer, a pha beth fydd ei dylanwad. Y mae un peth yn amlwg eisoes; y mae'r ddrama yn fwy cydnaws â'r anian Gymreig nag y bu'r nofel erioed. Cawsom eisoes rai dramodau da a chawsom amryw sydd yn llawer iawn gwell na'r ystraeon a ysgrifennid gan yr un dosbarth. Y mae'r

dramodau salaf raddau yn well na'r ystraeon salaf, ac y mae rhywbeth yn y rhai goreu sydd yn peri i ddyn gredu fod dyfodol disglair i'r ffurf yma ar lenyddiaeth yng Nghymru. Pwy a wŷr? Yn y cyfeiriad yma y gwnaeth y mudiad llenyddol cenedlaethol yn Iwerddon y gwaith goreu o lawer, ac yn Synge rhoddodd y mudiad hwnnw ddramodydd mawr ac athrylith newydd i'r byd. Efallai fod rhywbeth yn y cyfle a geir yn y ddrama i ddadansoddi cymeriadau ac i fod yn syml a digwmpas yn gydnaws ag athrylith ymarferol a meddwl clir a dadansoddol y cenedloedd Celtaidd. Prun bynnag am hynny, y mae'r ffurf ddramatig yn apelio atom ni yng Nghymru, a'r cwestiwn bellach ydyw pa beth a wnawn?

Y mae'n rhaid cofio mai neges gyntaf drama ydyw diddanu. Os na wna hynny y mae'n gwbl ofer canys ni cheir neb i wrando arni. Ond ni ddylid cymryd yn ganiataol, fel y gwneir yn rhy aml, mai yn yr ysgafn a'r digrif yn unig y mae diddanwch ac na ellir cyrraedd yr amcan ond trwy apêl at gynheddfau lled gyffredin a meddyliau anniwylliedig. Dyna'r camgymeriad a wnaeth dwy genhedlaeth o ddramodwyr yn Lloegr. Apeliasant at y cariad at ddigwyddiadau cynhyrfus, plot cywrain, a golygfeydd prydferth. Dyna un ffordd i drin y ddrama. Ffordd arall ydyw gwneuthur yr hyn a wnaeth Shakespeare, sef creu a datblygu cymeriadau nes gwneuthur iddynt hwy eu hunain, fel dynion a merched byw, weithio allan eu drama eu hunain, gyda'i holl lawenydd, ei hofn, a'i barddoniaeth. Nid oes yma farn ar ddim nac ymgais i ddiwygio dim. Ffordd arall—a'r ffordd sydd amlycaf heddyw—ydyw ystyried cymdeithas yn gystal a chymeriad personol. Y mae Ibsen a Strindberg, Shaw a Galsworthy, yn cymryd llawn cymaint o ddiddordeb mewn cymdeithas ag a gymerant yn y meddwl a'r cymeriad personol. Y mae eu dramodau yn nodiadau ar ein bywyd cymdeithasol. Y mae hyn yn hollol gydweddol ag ysbryd oes sydd yn rhoddi mwyfwy o le i gymdeithas o hyd os nad llai i'r dyn unigol. Yn awr, a fydd i'r ddrama yng Nghymru gydfyned â'r duedd yma ynteu a fydd iddi dorri llwybr newydd iddi ei hun?

Dengys y dramodau Cymraeg goreu a gyhoeddwyd hyd yn hyn fod dylanwad y cyfnod yn debyg o fyned a hi yn ein gwlad ninnau hefyd. Agweddau cymdeithasol sydd yn amlwg mewn dramodau

fel *Beddau'r Proffwydi* gan Mr. W. J. Gruffydd, *Yr Hen a'r Newydd* gan Gwynfor, a *B'le ma Fa?* Mr. D. T. Davies. Y mae'r cymeriadau yn datblygu ohonynt eu hunain mewn un ystyr, y mae'n wir, ond datblygu yn gymhleth â'u hamgylchiadau y maent. Nid ydynt yn drech na'u hamgylchiadau eithr yn rhan ohonynt, a chawn yn y dramodau hyn a rhai ereill tebyg iddynt ddarlun o fywyd cymdeithasol yn ogystal a darlun o gymeriadau unigol. Ac nid hynny yn unig. Gallesid rhoddi darlun heb ofyn cwestiwn, ond nid dyna a wneir gan lawer o ddramodwyr newydd Cymru. Y mae ganddynt gwestiynau ac y mae'n rhaid eu gofyn hyd yn oed os na ellir eu hateb. Mewn gair, y mae cymdeithas llawn mor ddramatig iddynt hwy ag ydyw helyntion y dyn unigol, ac yn eu gwaith yr ydym yn debyg o gael beirniadaeth gymdeithasol pur ddifloesgni. Credaf mai dyma'r llwybr iawn, y llwybr y daw'r ddrama yn rhan bwysig a buddiol o'n bywyd cenedlaethol ar hyd-ddo, ond nid ydyw heb ei beryglon. Yn un peth, gall y dramodwyr fod yn rhy gyfyng eu gwelediad. Y mae yna bethau ym mywyd Cymru heblaw'r capel, yr eisteddfod, y chwarel, a'r lofa,—pethau heblaw'r coleg, hyd yn oed. Tua dechreu'r ysgrif yma soniais am yr ardaloedd amaethyddol anhysbys, ac nid yn ddifeddwl y defnyddiwyd yr ansoddair. Ychydig iawn fu dehonglwyr meddwl y bobl sydd yn byw yn yr ardaloedd hynny, er mai hwy ydyw asgwrn cefn y wlad. Dywed Mr. J. O. Francis, un o'r dramodwyr Cymreig galluocaf, mewn ysgrif yn *Wales*, mai cyfnod y newid yng Nghymru ydyw hwn, a bod hynny yn gwneuthur ein gwlad yn faes cyfoethog iawn mewn deunydd drama. Y mae hynny yn ddigon gwir, ac y mae'r dywediad yn arbennig o ddiddorol am ei fod yn profi i ba gyfeiriad y mae meddwl y dramodwyr newydd yn troi, ond y mae hen frwydrau yn y wlad hefyd heblaw'r brwydrau newydd. Yn Iwerddon gwelodd Synge y ddwy ochr. Y mae miloedd o bobl yng Nghymru heddyw nad ydyw athrawiaethau crefyddol a chymdeithasol newydd yn cynhyrfu dim arnynt nac yn peri pryder yn y byd iddynt. Cyn belled ag y mae pethau felly yn myned y maent hwy yn byw mewn neilltuedd tawel. Ond y mae ganddynt hwythau eu brwydrau sydd, er yn ddistaw, mor ffyrnig a dramatig a dim a geir lle y mae mwy o swm a mwy o ferw. Weithiau, yng Nghymru heddyw, y mae

dyn yn teimlo fod eisiau dywedyd fod pobl yn bod heblaw dynion cyhoeddus, areithwyr gwleidyddol, a phregethwyr athrawiaethau newydd ; fod bywyd nad yw bob amser yn cyrraedd cyhoeddusrwydd cyngor plwy', hyd yn oed, yn myned ymlaen o hyd ; a bod pethau yn y bywyd hwnnw sydd yn werth eu hastudio, ac yn werth, er yn anodd, eu deall.

Perygl o'r tu allan ydyw'r perygl arall. Nid ydym yn gynefin iawn â beirniadaeth hollol ddifloesgni, ac y mae yn hawdd iawn briwio teimlad pob cenedl ar ei thyfiant. Yr ydym ninnau yng Nghymru yn dueddol iawn i wingo dan law'r beirniad, yn enwedig, fel y mae gwaethaf y modd, os bydd yn perthyn i ni ein hunain. Am ryw reswm neu'i gilydd, dioddefir llawer gan bobl o'r tu allan, sy'n llefaru o helaethrwydd eu hanwybodaeth, ond disgwylir i'r cyfaill ganmol neu dewi. Nid ydym wedi dysgu goddefiad yn iawn eto, ac nid wyf yn sicr na bydd raid i'r ddrama—a dramodwyr—wynebu ar dipyn o erledigaeth. Gwyddom beth a ddigwyddodd i'r *Playboy of the Western World* mewn rhannau o Iwerddon ac America, ac fe ddigwydd yn un peth, i ryw raddau, beth bynnag, i'r ddrama a faidd gyffwrdd ein mannau gwan ninnau. Y mae gennym draddodiad amdanom ein hunain, traddodiad a fynegir mewn enwau ar ein gwlad megis "Gwlad y Gân," "Gwlad y Cymanfaoedd," a "Gwlad y Menyg Gwynion." Fe ŵyr pob dyn meddylgar nad ydyw'r disgrifiadau yna yn cynnwys yr holl wir, beth bynnag; mewn gwirionedd y maent yn gamarweiniol am gymeriad y genedl, ond yr ydym wedi cynefino a synio fel hyn amdanom ein hunain, ac yr ydym yn tueddu i anghymeradwyo y neb a dynno yr hud. Ond y mae'n hen bryd i ni wynebu'r gwir amdanom ein hunain ac y mae lle i ddisgwyl y gwna'r ddrama rywbeth—a llawer hefyd—i hyrwyddo astudiaeth gymdeithasol ac i ddangos pethau yn eu goleuni priodol. Ni bydd raid i ni dderbyn pob barn ond dylem fod yn wyladwrus iawn rhag gwneuthur dim i lyffetheirio meddwl a rhyddid llafar pob barn. Ni raid ofni dim anfoesol, yn ystyr gyffredin y gair, ar lwyfan y ddrama Gymreig; y mae barn gyhoeddus y wlad yn rhy iach i beth felly, ond y mae'n rhaid i ni sylweddoli mai pethau anfoesol ydyw gweniaith a ffug hefyd. Celwydd ydynt ac o'r drwg y maent.

Holir weithiau a ydyw'r ddrama Gymreig yn debyg o gymryd rhyw ffurf neilltuol? Gofyn eraill a ydyw chwarae fel *Aelwyd Angharad* yn ddrama, ac os ydyw, a ydyw'r ffurf yma yn debyg o ddatblygu ymhellach? Nid oes neb a all ddywedyd. Efallai y daw dramodydd mawr i roddi ffurf a llun newydd ar y cwbl; efallai mai parhau i gyfranogi a wnawn o'r ysbryd sydd yn awr yn dylanwadu ar y ddrama yn Iwerddon a mannau eraill. Prin y mae damcaniaethau fel hyn yn cyrraedd unrhyw ddiben, ac nid oes dim ond amser a phrofiad a ddengys. Y mae'n rhaid cael difrifwch a llafur at y gwaith a gwybodaeth am ofynion hanfodol drama. Credaf ond cael yr holl bethau yma fod y ddrama Gymraeg yng Nghymru yn myned i adnewyddu bywyd yr iaith. Bydd yn foddion mwy effeithiol i hynny na'r un gymdeithas a sefydlwyd eto, ac y mae diogelu'r iaith yn gymwynas fawr iawn i'r genedl. Nid wyf wedi dywedyd dim am y ddrama hanes, ac y mae hwnnw bellach yn gwestiwn rhy fawr i'w drin yma. Ond wrth edrych dros yr holl faes o bob cyfeiriad onid oes le i deimlo ffydd ddiysgog yn nyfodol y gangen yma o lenyddiaeth yng Nghymru?

Gaernarfon.

E. MORGAN HUMPHREYS.

LLE TEIMLAD MEWN CREFYDD

I—HANES

ARFERID ers blynyddoedd bellach rannu'r Ymwybyddiaeth yn dair rhan, sef Deall, Teimlad ac Ewyllys. Ni welwyd hwyn ar wahan erioed megis cerrig rhyddion. Ni fuont ac nfyddant ar wahan am eiliad. Triawd diwahan ydynt. Ond ydydym ni yn synio amdanynt yn unigol, er mwyn dadansoddi elfenau'r ymwybyddiaeth i bwrpas addysgol.

Bu rhaniad arall o'r meddwl sef yn Gynheddfau, megis Cydwybod Cof, etc. Gallem siarad am y Teimlad fel Cynneddf a'i gymharu â'r cynheddfau eraill. Hwn oedd dull y Pulpud Cymreig yn egyptol, ac yr ydym eto'n credu nad yw dydd siarad am y cynheddfau wedi mynd heibio. Nid oes gwell ffordd i alw sylw at alluoedd yn enaid nag yn ol y dull hwn.

Y trydydd dull yw rhannu'r meddwl yn ol arfer Meddylegwyr Americanaidd diweddar. Rhennir y meddwl ganddynt i bwrpas crefyddol yn ddwy ran. Nid oes dim newydd dan yr haul, ac y mae y rhaniad diweddar hwn yn hen. Fel hyn y rhennir y meddwl gan y meddylegwyr a enwasom: I. Deall neu Reswm; II. Pob peth y tu allan i'r Deall. Gelwir yr ail ran ar wahanol enwau. Yr enw mwyaf tarawiadol efallai ydyw "Cruglwyth Teimlad." Ystyr y gair *cruglwyth* i mi ydyw 'mass,' oblegid felly yr arferid y gair gynt yn Nyffryn Aman. I wneuthur y "Cruglwyth Teimlad" (*Feeling Mass*) hwn, rhoddir yr Ewyllys a'r Teimlad dan yr un enw, ac ychwanegir atynt dan yr un enw eto yr hyn a eilw Syr William Hamilton yn "*mental latency*," ond a gyfenwir heddyw yn "hunan-is-y-trothwy" (*subliminal self*). Gelwir y "Cêl meddyliol" (*mental latency*) hwn hefyd yn "is-ymwybyddiaeth"; "y teimlad sydd o'r tucefn" (*Feeling background*); "Y Tucefn bywydol" (*Vital background*). Ni allwn ymatal heb ychwanegu tri arall o enwau diddorol a rydd William James arno, sef "Y môr hwn"; "ystordy etifeddeg"; "Yr anhrefn sisialog blodeuog."

Yr enw mwyaf pwrpasol arno i ni yn awr ydyw "Feeling back-ground." Cytuna'r Meddylegwyr Americanaidd fod y peth hwn a alwai Hamilton yn "mental latency" yn perthyn yn nes i'r Teimlad nag i'r Deall, ac am hynny cysylltir ef â'r Teimlad o dan yr un enw. Teflir yr Ewyllys i'r un cwd, a gwneir un o'r cwbl a osodir ganddynt yn wrthwyneb i'r Deall neu'r Rheswm. Felly y ddwy ran ydyw I. Rheswm; II. Y Di-reswm (*non-rational*). Ac yn y cymhleth hwn a elwir y "di-reswm" neu "Gruglwyth Teimlad" y gesyd y meddylegwyr hyn sail crefydd. Felly gwelwn fod i'r Teimlad le pwysig iawn am y gwneir ef yn sylfaen crefydd. Sylwer mai cymhleth o Deimlad, Ewyllys, a'r hyn a elwir yn Is-ymwybyddiaeth yw sail crefydd yn ol un math ar Feddyleg ddiweddar. Yr amcan wrth wneuthur hyn o bosibl ydyw cael ei sail arbennig ei hun i Grefydd, a honno'n sail fewnol. Amcan rhoi ei sail arbennig i Grefydd ydyw gwneuthur i ffwrdd â'r gwrthdarawiad tybiedig rhwng Crefydd ac Athroniaeth, sydd a'i sail yn y Deall. Felly sail Crefydd yw'r Teimlad, a sail Athroniaeth yw'r Deall.

Yn fanylach gwelir fod y Feddyleg ddiweddar hon yn rhoi sail crefydd nid yn y Deall na'r Ewyllys na'r Teimlad chwaith ond yn y rhan honno o'r Teimlad a alwant yn Is-ymwybyddiaeth. Pe bawn yn siarad â glowyr yr enw goreu ar Is-ymwybyddiaeth fyddai "swmp" (Saesneg, *sump*). Wel, yn y "swmp" hwn, a berthyn yn nes i'r Teimlad nac i'r Deall, y gosodir sail Crefydd. Y mae hyn yn wir am Feddylegwyr Americanaidd fel Starbuck a William James. Hwynthwy sydd yn gyfrifol am boblogrwydd y Teimlad ar hyn o bryd. Diolchwn iddynt am eu gwasanaeth yn achub y Teimlad o law'r Deall. Bu'r Rheswm Pur yn ceisio torri holl ffenestri'r greddfau, a theimlwn yn ddiolchgar i'r rhai a geisiasant adfer cydbwysedd drwy roi ei le i'r Teimlad mewn Crefydd. Teilyngant glod ar law holl fyfyrwyr Athroniaeth Crefydd. Yn y mater hwn y mae gan y Meddylegwyr Americanaidd un proselyt o Sais, ac yntau'n un o feddylwyr galluocaf y byd. Ei enw yw Dr. Sanday. Dywed ef yn ei *Christologies Ancient and Modern* eiriau fel hyn: "Eisteddle priod neu leoliad pob preswyliad dwyfol neu weithrediad dwyfol ar yr enaid dynol, yn yr is-ymwybyddiaeth y mae." Os yw Dr. Sanday yn gywir, dylem dalu sylw arbennig i'r Teimlad mewn

Crefydd. Ar hyn o bryd y mae'r Deall dan gwmwl, a'r Teimlad fel Is-ymwybyddiaeth, mewn goruchafiaeth. Heddyw dyw Starbuck drwy ei brofiad o atebion pobl grefyddol i ymholiaid o'i eiddo fod crefydd yn llwyr yn fater y serchiadau. Dyma eiriau: "A feeling adjustment to the larger reality that encompasses life." Dywed awdur o'r enw Pratt mai "Teimlad bywydol" (*Vital feeling*) yw tarddle crefydd. Allan o'r ffynnon hon dywedir daw syniadau heb resymu, eto a ddygant argyhoeddiadau anwrthwynebol. Wele cyfododd ysgol o'r diwedd sydd yn dwyfoliaid Teimlad. Mor wahanol y Stoiciaid! Yr oedd moesoldeb iddyn hwy yn gynwysedig mewn tangnefedd meddwl a'i gwnâi ei hun y ystafell gloedig rhag pob serch a nwyd. Dywed Aristotle fod teimladau'n naturiol. Dywed Descartes nad yw Teimlad na da nad drwg. Dywedir heddyw mai'r Teimlad yw unig gyfrwng dyfodiad yr Ysbryd Glân i'r enaid dynol. Fel hyn rhoddir pwyslais mewn un cyfnod ar y Deall. Mewn cyfnod arall mawrygir y Teimlad. Bwys cyfnod euraidd yn hanes yr Ewyllys hefyd. Er enghraifft, bu'r Ewyllys mewn bri mawr gan Schopenhauer. Am ladd yr Ewyllys yr oedd hwnnw hefyd. Cododd un arall ar ei ol ac yn ddisgybl iddo a'i enw Nietzsche, ac y mae iddo ef ddisgyblion lawer yn Lloegr sydd am goroni'r Ewyllys. "Dilyn yr Ewyllys i ba le bynnag ydychi'n dilyn" yw nod Nietzsche, ac yn naturiol pregethodd "Foesoldeb y Trais." Ef yw tad yr Eugenist sydd am ladd y gweiniaid, y Militarist sydd yn falch-ddirmygus o'r genedl wael, y Militarist sydd yn gred yng ngrym arfau, a phob "gor-wr" (*superman*) arall y dywed Job amdanynt, "Diau mai chwychwi sydd bobl." Gresyn fod y rhai hyn wedi benthyca'r Ewyllys i gynyrchu hunandyb cenedlaethol yr Almaenwyr, a rhoi cyfle i Junkeriaid Prwssia i'w thro'i'r hogfaen cleddyf a heriodd y byd, ac a ddifrododd Flandrys a Ffrainc.

Ond nid oes a fynnom ni yn bresennol â'r Ewyllys. Ein pwr ydyw lle Teimlad mewn Crefydd, o'i gyferbynnu â lle'r Deall mewn Crefydd. Yn wir y mae'r Teimlad wedi llyncu yr Ewyllys, fel y dangosasom o'r blaen. Cyplyswyd Teimlad ac Ewyllys dan yr un enw iau. Er enghraifft, trinir Teimlad ac Ewyllys o dan yr un pennawd gan MacDougall yn ei *Study of Behaviour*. Dyma ymadrodd nodweddiadol iawn o Feddyleg ddiweddar: "*Knowing is but the servant*

of feeling and acting." Y mae'r meddylegwyr wedi toddi'r Ewyllys i'r Teimlad i'w gilydd. Cyn hyn, estynasai Ritschliaeth gortynnau pabell yr Ewyllys dros diriogaeth Teimlad a greddf anymwybodol. Yn awr, estynnir cortynnau pabell Teimlad dros diriogaeth yr Ewyllys. Mor bell ag y gwelwn, nid oes yn aros heddyw ond Teimlad a Deall, a'r mwyaf o'r ddau hyn yw'r Teimlad. Boddodd yr Ewyllys ym môr Teimlad. Beth am y Deall? O ddyddiau Plato i lawr dyma'r brif gynneddf. Gwelai Plato syniad (*idea*) ucefn i bob peth, a dyna oedd yn llywodraethu'r byd. Wrth gwrs, gwnaethpwyd gormod o'r Deall nes iddo fynd yn destun gwawd yn gwylo'r Realist, y Nominalist a'r Conceptualist yn nyddiau Anselm. Aeth rhyw un o'r enw Raymond de Lulle mor fiôl a dyfeisio Peiriant Rhesymu, ac yn hynny y mae dameg. Dengys wendid y Rheswm Pur, sef anwybyddu'r dyn. Pe na bai dyn yn ddim ond ymennydd noeth neu beiriant rhesymegol ni byddai'n fod crefyddol, a digon prin y deuai o hyd i'r syniad fod angen crefydd arno. Eto ni feiddiodd neb ddiorseddu'r Deall. Drwy Kant i lawr at Hegel, y mwyaf uchelgeisiol o'r cwbl, rhoid y flaenoriaeth i'r Deall. Yna dechreuwyd tynnu dan ei seiliau. Aeth Diwinyddiaeth i ddechreu pwysleisio Teimlad o'i gyferbynnu â Rheswm yr Ysgol Hegelaidd. Yn rhyfedd iawn, bu Kant ei hun yn euog o gychwyn y rhyfelgyrch yn erbyn y Rheswm Pur drwy ddysgu dull newydd o feddwl yn nytrach na gosod Teimlad yn erbyn y Deall. Gollyngodd fwch ym mur ei Athroniaeth gyda'i syniad am y "Rheswm Ymarferol" (*Practical Reason*), sef yr hyn a elwir gan y dyn cyffredin yn "Gydwybod." Dangosodd Kant resymoldeb rhai gwirioneddau y teimla dyn eu bod yn wir er na fedr resymu hynny. "Rhesymeg y galon" y geilw Luther ef. Felly arlwyodd Kant ford i'w wrthwynebwyr, ac ef yw cychwynnydd y symudiad i wneuthur Teimlad yn frenin mewn crefydd. Er hynny, fel gwrthdystiad yn erbyn caethiwed Hegeliaeth y cododd y cri gwrth-resymol. Rhesymegwr noeth oedd Hegel, ac oherwydd ei gyfundrefn haearnaid, beiriannol, y cododd y gwrthdystiad. Dechreuodd y gwrthdystiad hwn gyda Schleiermacher yn "symudiad moesegol," gan ddal ar "Reswm Ymarferol" Kant. Dilynwyr Schleiermacher yn hyn o waith gan Ritschl. Prif wirionedd Ritschl ydyw ei syniad am werth

ffeithiau. I'r Deall y mae pob ffaith yn foelol gyfwerth. Rhallw'r cynheddfau eraill i mewn er gosod pris arnynt. Y Teiml galw'r Serch, ebe Ritschl, a fedr werthfawrogi ffeithiau a rhoi eu arnynt. Gŵyr y llysieuidd trwy ei ddeall a'i wybodaeth fwy a blodeuyn na'r bardd, ond y bardd sydd yn adnabod y blodeu ac "adnabyddiaeth" yw gair mawr Crefydd. Fel hyn y dyw yr emynyddes, onidê ?—

"O am dreiddio i'r adnabyddiaeth
O'r unig wir a'r bywiol Dduw."

Gwelir fod y gwahaniaeth rhwng gwybodaeth y llysieuidd adnabyddiaeth y bardd yn codi o ddehongliad gwerth moelol y ffaith o flodeuyn gan y naill ac elfeniad botanaidd ohono gan y llall. Gwirionedd yn y Deall yw i un, a gwirionedd yn y Profiad mewn i'r llall. O hedyn Ritschliaeth y cododd Pragmatiaeth (enw ar yr "Reswm Ymarferol" yw Pragmatiaeth o ran hynny Activiaeth; Vitaliaeth a Gwelediaeth (*Intuitionism*). Ac yn ddilyniaeth hon y mae Meddyleg Americanaidd ddiwedda Dywedasom mai Schleiermacher biau'r clod o bwysleisio Teiml mewn Crefydd, ac yn hynny cychwynnodd gyfnod newydd Gwrthdystiad yn erbyn Rhesymoliaeth Hegelaidd oedd ar y cychwyn ac yn wir yr oedd eisieu gwrthdystio. Aeth Reswm ag un prgethwr yn yr Almaen yn yr Oes Oleu (*Enlightenment Period*) mor be nes iddo bregethu ar y Sul am "Ddull gwell o besgi gwartheg. Ni wn a gyfrifai ef hyn yn gyfystyr â chodi'r anifail o'r ffos. Clywsom am bregethwr ar brynhawn Sul mwll yng Nghymru yn dywedy nad oedd am bregethu, a deisyfodd ar i'r gynulleidfa, fel peth mw buddiol, ddyfod gydag ef i weld rhod ddŵr newydd oedd yn y ymyl, ac allan yr aethant.

Dywedai Schleiermacher fod Rhesymoliaeth yn ddiwerth mewn perthynas â gwaith iachawdwriaeth, ac yn ei weithiau ef y ceir sô am yr "hedyn cyfrin" (*Mystic germ*). Pwysleisia ef Deiml Crefyddol, yn arbennig yr hwn a ddefinia fel "yr ymdeimlad ymddibyniaeth lwyr ar Dduw." Teimlad yw Crefydd, ebe Schleiermacher. Meddwl yw Crefydd, meddai Hegel. Wrth gwrs, rhai gwahaniaethu Teimlad, yn ol Schleiermacher, oddiwrth y "gwelediaeth

longyrch cyfrin" (*mystic direct intuition*), sef yr "organ arbennig" (*special organ*) mewn Cyfriniaeth ddiweddar. Sonia'r Cyfrinyddion i'r awr am y Rheswm uwchlaw'r Rheswm—y bedwaredd organ a'n arwain at Dduw, fel "greddf cyfeiriad" yr aderyn a ymfuda'n ligyfeiliorn tua gwlad arall. Rheswm y galon yw hwn, ac ef yw Teimlad i'r Cyfrinyddion. Buddiol yw cofio fod Schleiermacher yn ddoesi â Wordsworth yng Nghyfnod Rhamant, a'r hyn a wnaeth i'r Farddoniaeth a wnaeth y llall i Grefydd, sef datod gefynnau methiwd Rhesymoliaeth oddi amdanynt a rhoi lle i'r Profiad mewnol yn ogystal a'r Deall. Yr oedd Wordsworth am gael ysgad i weled mwy na brialluen felen yn y blodeuyn bach. A'r Rhesymoliaeth hwnnw sydd uwchlaw darlun botanaidd o flodeuyn ac ar wahan do ydyw barddoniaeth, ac wrth gwrs profiad mewnol y bardd ydyw. Yn llaw Ritschl, disgybl Schleiermacher, rhoddwyd mwy o le i'r "profiad mewnol," ac ar ei ol ef rhoddwyd y fath bwys "brofiad mewnol" nes bron esgeuluso'n llwyr fodolaeth "sylwedd wrthrychol" (*objective reality*). Daeth "profiad mewnol" dyn yn sur pob peth. Y canlyniad ydyw fod y Teimlad wedi ei ddwyfoli. Yn y dydd ydyw "It is neither thinking nor acting, but intuition and feeling."

Dyma dir braf i Gyfriniaeth godi ei phen. Nid yw Cyfriniaeth ar ymhlwg ond ymgais i osod Crefydd i bwyso ar Deimlad a Greddf gan rwybyddu'r Deall. Sail crefydd i Gyfrinydd ydyw "unionrchedd profiad" (*immediacy of experience*). I roi help llaw i Gyfriniaeth felly cododd Bergson i wyrdroi'r syniad Platonaidd am ymniadau (*ideas*). Cymerwyd mantais ar "Welediad" (*Intuition*) i'r Bergsoniaeth fel yn arwain yn ddyfnach i sylwedd pethau na'r Deall. Rhodd Bergson yn anffaeledigrwydd y "Teimlad mewnol" (*Inner sense*). Yr hyn sydd yn nodweddiadol arbennig o Athroniaeth Bergson ydyw ei syniad am "newid" (*change*) o'i gyferbynnu a'r syniad o "sefydlogrwydd" (*fixity*) pleidwyr Rheswm. Yn lle "syniadau cyffredinol," pwysleisia Bergson "brofiadau unigol." Yn y dydd wrthym am roi "llam greddf i graidd sylwedd" (*intuition plunge into the thickness of reality*). Gwelir y fath help mawr yw i'r dosbarth hwnnw sydd yn pwyso ar Theistiaeth Deimladol (*Emotional Theism*), sef Crefydd Teimlad. Daw i'r golwg mewn

llyfrau megis “Cymundeb â Duw,” ac “Mewn Cydgord a Diderfyn,” etc. Mewn gair nid yw Bergsoniaeth namyn Meddyl Americanaidd mewn Athroniaeth. Ac yn awr yn llong Teimlad ydym ar Fôr Crefydd, a’r gwyntoedd yn yr hwyliau ydyw Meddyl Americanaidd, Cyfriniaeth a Bergsoniaeth.

II—BEIRNIADAETH

Y ffasiwn heddyw yw sôn llawer am Feddyleg, a disgrifio dyn chrefydd yn ol y wyddor honno, er y byddai gwybod ychydig a “Fywydeg” (*Biology*) ac Athroniaeth yn llawer mwy buddiol bregethwr, oblegid na ellir oriadurwr da o neb ni wŷr fanylion o’r un olwyn yn unig. Y mae’r Feddyleg ddiweddar wedi ymgymryd thrafod profiad crefyddol; felly rhaid i ni ei gwybod hi. Nid y hyn chwaith ond Gwyddoniaeth yn ymyrryd â maes Athroniaeth. Er enghraifft, y mae llawer o *Lectures on Metaphysics* Syr William Hamilton yn Wyddoniaeth heddyw. Gwelir yn awr *The Psychology of Religion*, *The Psychology of the Christian Life*, etc. Nid gwyddonwyr chwaith yw’r crefftwyr ar Grefydd a’r Bywyd Ysbrydol. Byddai sôn am y diweddar William James neu Syr Oliver Lodge fel awdurdod ar Grefydd yr un fath a gofyn barn teiliwr am esgion. Nid oes gan y gwyddonydd fel gwyddonydd linyn mesur at y gwaith. Rhaid wrth y Gydwybod Foesol a’r Ysbryd Crefyddol. Y mae cyfrinach mewn Crefydd, a rhaid gwybod honno cyn barnu; ac mae cheir o hyd i’r gyfrinach wrth astudio crefydd fel yr astudir darlun o’r tu allan iddo. Diolchwn am y ffeithiau gwyddonol a gasglwyd ond nid ydym am roi awdurdod terfynol Pab i’r gwyddonydd yn y dehongliad o werth y ffeithiau hynny. Rhaid cael yr Athronydd a wél fyd cyfan at hynny, ac nid *specialist* cyfyngedig.

Un o ganlyniadau gosod Crefydd yn llaw Meddylegwyr Americanaidd ydyw gorbwysleisio lle Teimlad mewn Crefydd. Dyna’r dehongliad hwy wrth edrych ar nifer ac ar natur y ffeithiau a gasglasant ynglŷn â’r Profiad Crefyddol. Er enghraifft, dywed William James yn ei *Varieties of Religious Experience* fod ei esiamplau ef o’r profiad crefyddol yn “*hatred in sentiment*,” yr hyn o’i gyfeithu i’r Gymraeg yw “yn nofio mewn teimlad.” Gynt, yn llaw y athronyddion, rhoid y pwyslais yn hollol ar y Deall. Heddyw

legid fod Meddyleg o fath neilltuol yn boblogaidd, rhoddir y
 wyslais ar y Teimlad. Gwirionedd eithafol sydd gan y ddau.
 mae eisieu croesawu Meddyleg fel help i setlo pwnc addysg
 crefyddol yn yr Ysgol Sul, er fod y ffeithiau cydnabyddedig yn y
 feiriad hwn yn brinnach nag y tybir yn fynych. Cynhorthwy
 awr i'r bugail ddeall ei bobl fyddai cyfoethogi ei synnwyr cyffredin
 y chydig astudiaeth o'r "ddynol natur" fel y ceir hi gan Feddyleg
 eddyw. Ar yr un pryd, y mae Meddyleg ddiweddar yn dywedyd
 mod pan esyd *sail* crefydd yn llwyr yn y Teimlad. Ofnwn fod
 gwydd rhy beryglus i gyfeiriad Anianeg (*Physiology*) gan Feddyleg
 diweddar, ac mai hynny sy'n gyfrifol am osod y sail yn y Teimlad.
 eth uwch na Rheswm yr ystyrriid Crefydd; ond yn ol y Meddyleg-
 yr, y mae yn beth is na Rheswm. Eu ffordd hwy o gyfreithloni'r
 fnewidiad yw gosod Greddf uwchlaw Rheswm. Gosododd y
 feddylegwyr gymaint o bwys ar berthynas meddwl ac ymennydd
 es peri i ddyn ofni os gadewir llonydd iddynt yr esboniant Grefydd
 rwy Anianeg (*Physiology*). Cyflwr organaidd fydd Crefydd
 anddynt yn union. Ond nid gan y Meddylegwyr y mae'r gair
 af ar y mater hwn. Rhaid i Athroniaeth gael dywedyd ei gair
 i'w thau. Nid yw'r Rheswm yn mynd i gael ei daflu dros y drws mor
 diseremoni a hyn. Gwneir y teimladau yn "gyflyrau organaidd"
 (*organic conditions*) gan feddylegwyr. Bid sicr, dylanwedir ar y
 teimladau gan y "cyflwr organaidd," ond nid hynny, tybed? a
 ydd liw crefyddol arnynt. Nid "*epiphenomenon of adolescence*"
 w Troedigaeth Grefyddol, ac nid "*sex disturbance*" yw creu o'r
 ewydd, ai e? Yn wir, mor beryglus yw'r siarad am y "*Feeling
 background*" fel y bygythia roi crefydd yn fater y gellir ei esbonio
 rwy Anianeg (*Physiology*) neu yn wir Anwydeg (*Pathology*).
 Wedi'r cwbl, a oes y fath beth yn bod ag Is-ymwybyddiaeth neu
 "*Feeling background*"? Nac oes, ebe llawer o'r awduron goreu.
 yfaddefant wrth gwrs fod "gweithrediadau is-ymwybodol"
 (*sub-conscious operations*), hynny yw, fod rhannau o wlad ddi-ffin
 ymwybyddiaeth nad ydym yn wastad ac yn gyson ymwybodol
 onynt. Wel, paham y rhoddwn gymaint o le yn ein trafod i'r
 ymwybyddiaeth? Am fod Dr. Sanday gydag ereill yn dywedyd
 ad ym mhlas y Deall y gweithia'r Ysbryd Glân, ond yn annwn y

“*Feeling Background*,” a hwnnw’n “*non-conscious physiological brain process*.” Os gwir a ddywed Dr. Sanday, gwell i ni ddatblygu’r “bywyd-is-y-trothwy” (*ultra-marginal life*) ac esgeuluso’r Rheswm Dyna yw ple Bergson yn ei Athroniaeth. Felly y peth pwysig Grefydd yw rhoi ymyl lydan i wisg yr Ymwybyddiaeth. Dyna beth yw disgyn i fro Nudd! Gwell gennyf gredu nad llusgo i mewn i seler bywyd a wna’r Ysbryd Glân, ond dyfod i mewn fel y goleu glân drwy’r ffenestri i ystafelloedd uchaf yr enaid. Daw atom “ar hanner dydd” fel y daeth at Saul yn ymyl Damascus. Ai gwagedd yw’r Deall wedi’r cwbl? Ai’r “hunan-is-y-trothwy” (*subliminal self*)—gair Myers i esbonio Hypnotiaeth a Phersonoliaeth Ddyblyg (*Double Personality*)—yw eisteddle’r presenoldeb dwyfol mewn dyn, tybed? Ai hwn yw clawr goreuredig Arch Personoliaeth, lle disgleiria Shecinah yr Ysbryd Glân?

Y peth nesaf, ac ysywaeth dringodd i bulpud Cymru eisoes, fydd rhoi Crefydd yn llaw’r “Psychical Research Society,” er cael ffordd fer a hawdd i wybodaeth newydd a chrefydd newydd heb eisieu llafur meddyliol. Pa faint o’r awydd yma am wneuthur y Teimlad yn bob peth mewn crefydd a gyfyd o ddiogi meddyliol? Onid mantell i guddio anwybodaeth yw rhoi crefydd yn llwyr yn llaw y Teimlad a’r Greddfau? Cyfaddefwn fod ei le i’r Teimlad a lle pwysig; ond nid yw fel aderyn y Gwew i fwrw pob aderyn arall dros y nyth. Y mae llwybr canol. Dylai’r Deall, y Teimlad, yr Ewyllys, ie, a hyd yn oed yr Is-ymwybodol weithrediadau gael eu lle priod yn eu tro. Nid oes eisieu darostwng yr Ewyllys i oferedd. Ni ddylai gael ei gwneuthur yn Frenhines Moesoldeb Trais Nietzsche nac yn arf elw i’r rhai a wnânt wrhydry ar gorsydd niwlog Ysbrydegiaeth, Hypnotiaeth, etc., oblegid nid oes a fynno’r un o’r ddau yna a Moesoldeb, heb sôn am Grefydd. Nid oes eisieu bwrw’r Ewyllys chwaith ar goll yng nghymhleth Cruglwyth Teimlad. Ei chyfrif yn afradlon yw ei gyrru felly i wlad y moch a’r cibau. O ddyddiau Descartes i lawr y mae Athroniaeth ddiweddar hefyd wedi trafod y Deall fel sylfaen a chanolbwynt personoliaeth, ac esgeuluswyd yr Ewyllys yn llwyr. Arweiniodd hyn i unochredd Rhesymoliaeth, ac yn y diwedd i’r syniad fod dyn yn fod goddefol fel un o werin gwyddbwyll tawlbwrdd Arthur. Cododd tynged,

ffawd a hap, eu pennau, a blodeuodd Materoliaeth. Diolch am ddynion fel James Ward, sydd yn ceisio cywiro'r coll drwy bwysleisio'r ochr weithredol ewyllysiadol i bersonoliaeth. Y mae un athronydd, o leiaf, yn Lloegr yn awr sydd am osod yr Ewyllys o'r tu cefn i bob dim yn ol dull "*The will to believe.*" Gresyn fyddai coroni'r Ewyllys eto ar draul darostwng y cynheddfau eraill.

Beth am y Deall? Ni oddefir gan y Meddylegwyr diweddar i ni gyffwrdd â chrefydd gyda'r Deall a'r Ewyllys, a dywed y Cyfrinyddion mai eistedd i lawr sydd eisieu a pheidio a meddwl nac ewyllysio, ond gadael i Deimlad ein llywodraethu a thrwy hwnnw daw Duw i mewn i'n bywyd drwy ddrws y cefn i'r seler. Y mae'r Goddefiaeth (*Passivity*) hwn yn Bantheïstiaeth, ac y mae ymwadu i'r Cyfrinydd yn debyg iawn i'r hyn yw mewn Budiaeth. Rhaid rhybuddio y rhai sydd yn gwrthwynebu Rheswm a cheisio hedfan uwchlaw iddo o beryglon Crefydd Teimlad. Gall arwain i ofergoel ofnadwy. Ni ellir dyfod o hyd i'r gwir Dduw drwy fyfyrrio ar ein teimladau crefyddol ni. Nid fy mhrofiadau i yw'r unig safonau. Os hynny, aiff Crefydd yn deimlad, fel y mae i'r rhai a berthynant i'r "*Cult of the Passing Moment.*" Nid ydym i'n cau ein hunain i mewn i ni ein hunain yn fyd ar wahan i'r "creadbwnn" (*world problem*). Yr ydym yn perthyn i fydsawd rhesymol, ac y mae sylwedd gwrthrychol yn ogystal a phrofiad mewnol; a phroblem y dydd ydyw'r ymgodymu rhwng Crist Hanes a Christ Profiad. Bydd eisieu dyfodfa at Dduw drwy'r Rheswm o hyd, rhag ofn i "*subjectivity*" afiach roi bod i brofiadau direswm heb fod mewn cydgord a'r cread rhesymol. Wrth gwrs ni ddisgwyllir i bob dyn fod yn athronydd medrus. Beth a wnawn ynteu? Ai dilyn y Deall ai dilyn y Teimlad? Gwell rhoi ei le i bob un ohonynt. Nid ydym am ddwyfoli gwybodaeth. Nid yw gwybodaeth yn gyfystyr â rhinwedd. Gwir a gau yw geiriau'r Deall. Beth am y drwg a'r da? Y mae eisieu Cydwybod Foesol hefyd yn ogystal a'r Deall. Ar y llaw arall nid ydym am yrru'r Deall o'r maes. Nid Teimlad yw *sine qua non* gwelediad moesol, ac na ato Duw i ni roi tystysgrif llywydd llong yn llaw greddf ddall. Nid ydym am ddywedyd y dylai pob crefyddwr wybod llyfrau na bod yn ddysgedig, ond disgwyliwn iddo ddeall. Nid maes meillion i bedwar carnolion direswm yw

Teyrnas Nefoedd. Dylid deall yr Efengyl. Ai nid y Deall a'n cyfyd uwchlaw'r anifail? Cofier fod gorbwyslais ar y Teimlad yn gyfle Darwinaeth a Spenceriaeth, drwy leihau'r gagendor rhyngom a'r anifail. Beth a wnawn? Rhannu'r gwaith rhwng y Deall a Ewyllys a'r Teimlad, a bwrw'r "*Feeling Background*" i'r Anianegwyr (*Physiologists*) i wneuthur fel y mynnont ag ef. Nid ieuo'r tri fel meirch ochr yn ochr, ond rhoi'r Ewyllys a'r Teimlad rhwng y llorpiâu, a Rheswm yn yrrwr arnynt. Dyna hen gerbyd Plato, ac y mae mor ddiogel ag eiddo Elias i fynd a ni at Dduw. Ni fedrai Teimlad fod yn yrrwr am na fedr lywodraethu. Nid gwiw i ni roi Deall wrth y llorpi, oblegid ar ei ben ei hun ni fedr y Rheswm symud dim. Y Teimlad am gyfrannu nerth a gallu. Yn wir, gwerth mawr y Teimlad yw'r help a ddyry i'r Ewyllys a'r Deall. Helpa'r Deall hefyd y Teimlad drwy buro'r "gweledigaethau" (*intuitions*) â safonau allanol.

Diolchaf am Deimlad, ond nid yw ei feddiannu yn golygu fod gennyf sylwedd Crefydd. Dywed Jonathan Edwards: "The degree in which our experience is productive of practice shows the degree in which our experience is spiritual and divine."

Cyhuddir ni fel cenedl (druan ohonom!) o fod yn enghraifft o ddylanwad Crefydd y Teimlad. Ni ellir cyhuddo cenedl, ebe Burke. Fodd bynnag, i'r Cymro, golyga Teimlad mewn Crefydd yn un peth a deigr yn mewn oedfa. Gwn hefyd y golyga weithiau iddo yr hyn a olygir wrth y term "ar dân." Cymerasom ni olwg eangach na hynny yn yr ysgrif hon. Llawer gwaith yr ysgydwyd y Cymro mewn diwygiadau gan awel teimlad. Apêl at Deimlad yw Diwygiad, a phur anaml y llywodraethir ef gan y Rheswm. Yn rhyfedd iawn, o'r Amerig y daw diwygiadau. Y Diwygiad Americanaidd y gelwid Diwygiad 1859. Sylwer fod Diwygiadaeth a'r Feddyleg unochrog wedi eu magu ar yr un aelwyd, sef yn y Amerig. Bu pregethwyr Cymru yn grefftwyr hefyd mewn chwarae â holl dannau'r Teimlad. Ni ellir cyfiawnhau hyn bob amser canys y mae deffro'r Teimlad yn cynyrchu argyhoeddiad anaeddfec a hynny yn arwain at wrthgiliad. Y teimlad sydd a mwyaf o wrthgiliwyr os y Deall sydd a'r amheuwyr. Ni charem weld eglwys oer ffurfiol yng Nghymru, ond ofer yw brwdfrydedd heb ddeall.

Perthynas agos i'r Dervishiaid a meibion y proffwydi, ac nid i Amos, yw'r gŵr a gais chwarae'n unig â'r Teimlad. Heb gadarnhad y Rheswm datblyga Crefydd yn Benboethni. Ar ol y Diwygiad Methodistaidd, cododd awydd am astudio'r Pum Pwnc. Dylid astudio'r Pum Pwnc ynghanol y Diwygiad os am ei wneuthur yn barhaol yn ei effeithiau. Annheg yw chwarae â theimladau *torf*. Nid oes gan Reswm fawr o ddylanwad ar dorf ar faes y gwaed, maes chware nac unrhywfaes arall. Ym mhob etholiad, y Teimlad piau hi gyda'r dorf. Y mae teimlad yn fwy "*catching*" nag un o'r cynheddfau eraill. Dim ond gweiddi "Tân," pe na bai tân, gellir creu *panic*. Dylid tosturio wrth deimlad y *dyrfa*. Gwn am werth Teimlad mewn troedigaeth a themtasiwn. Ystad o deimlad o bosibl ydynt yn bennaf; ond dylid yno roi drwy'r Deall wrthrych a syniad uchel yng nghanol y Teimlad, neu ni phery'n hir. Diogelwch mawr yng nghanol y ffwrneisiau yw Dull y Pedwerydd. Y mae i Deimlad le amlwg mewn crefydd, rhaid addef. Gwelir hynny'n amlwg iawn yn yr apêl a wna at y gwragedd, ond beth pe caem apêl at y deall er adennill y dynion? Yn wir, y peth sydd eisieu yw rhoi'r Deall ar dân gan Deimlad. Nid megis fflam goddaith mewn eithin crin, ond fel "y môr o wydr." Y mae'r fuddugoliaeth yn ddiau i'r Deall a fedr farchogaeth Teimlad. Caraf fi hwyl a thelyn pregethwyr Cymru a fedr daro'r llon a'r lleddf. Ni charwn weld Cymro'n pregethu fel Sais, heb ddawn, heb ddeigryn. Gan sŵn yr utgorn hirllais lleddf y gwysiwyd fi at Fynydd Duw. Na ato Duw i mi, wedi gweled oedfaon a blas, ddywedyd dim yn erbyn "nofio mewn cariad a hedd." Ond un peth, yr wyf am i'r Ewyllys a'r Deall gael eu lle gyda'r Teimlad mewn Crefydd.

Ac wedi'r cwbl, onid ein delfryd yw cariad Duw? A pha beth yw Cariad Duw ond Teimlad yn gymlethedig â chyfeiriad arbennig yr Ewyllys? Credaf fi fel pob Cymro, mai'r Teimlad a'r Ewyllys sydd a fynnon't fwyaf â'r Cymeriad. Wrth gwrs y mae lle i'r Deall, ond rhaid iddo eistedd yn is i lawr. Wedi'r cwbl, cariadau ydym i fod, ac y mae Cyfriniaeth a Theimlad dwys mewn caru.

Y mae'n aros Ddeall, Teimlad ac Ewyllys, a gresyn fyddai eu gwahanu gan geisio darostwng un a dyrchafu'r llall.

Cei Newydd, Ceredigion.

E. AMAN JONES.

EIN LLYFRAU EMYNAU

YM MEIRNIAD yr Haf sylwyd ar Iaith a Barddoniaeth ein Llyfrau Emynau, ac addewais ysgrif arall yn ymdrin â'u Diwinyddiaeth. Efallai fod y term Diwinyddiaeth yn rhy gyfyng, er mai naturiol oedd ei arfer gan mai â'r wyddoniaeth honno y mae a wnelo'n hemynau'n bennaf. Yr hyn a olygid oedd cynnwys meddyliol yr emynau, eu cenadwri, eu hystyr; a chynhwysant Foesegeg ac Esboniadaeth yn ogystal a Diwinyddiaeth. Ymdrinir gan hynny'n awr â deunydd yr emynau mewn gwrthgyferbyniad i'w gwisg.

Teg yw dywedyd fy mod yn ymdeimlo'n ddwfn â phwysigrwydd a chysegredigrwydd y gorchwyl. Gwn fod rhai, os nad y cwbl, o'r emynau na ellir (i'm bryd i) eu cyfiawnhau ar dir Moeseg neu Esboniadaeth neu Ddiwinyddiaeth, wedi bod yn gysur a swcw cryf i lawer enaid lawer tro. Pair ystyriaethau felly i ddyd gofio mai gweddus yw ysgrifennu ar y mater mor barchus a didram gwydd ag y gellir. Ond i bawb a gred yn natblygiad Moeseg a'r Athrawiaeth Gristionogol, nid yw ond naturiol fod rhai elfennau mewn rhai o'r emynau—a ysgrifennwyd, dyweder, gan mlynedd ym ol—wedi mynd erbyn hyn yn ddiystyr, os nad gwaeth na hynny i feddwl Cristionogol y dydd heddyw. Agŵyr pawb a ŵyr rywbeth am hanes Moeseg a hanes yr Athrawiaeth Gristionogol fod datblygiad dirfawr wedi digwydd ynddynt ar hyd y canrifoedd. Ofnaf fod rhai elfennau yn nysgeidiaeth rhai o'n hemynau sy'n peri anawsterau meddyliol di-alw amdanynt i lawer erbyn hyn, ac yn peri ffordd cariad llawer at Grist a'r Eglwys yn oeri oblegid hynny. Gan hynny, nid am fy mod yn cael unrhyw fath ar hyfrydwch mewn beirniadu rhai o'r emynau yr ymgeisiaf â'r gwaith, ond am fod im awydd i symud, os yn bosibl, rai pethau sy'n peri tramgwydd gydwybod a rheswm llawer o'n haddolwyr heddyw.

Rhwydd y gellid llenwi'r BEIRNIAD â'r hyn a ymddengys i mi'n rhagoriaethau digymysg yn neunydd y mwyafrif mawr o'r emynau a geir yn y gwahanol gasgliadau a ennwyd yn y rhifyn diweddar.

Ond nid da lle gellir gwell. Ac am fy mod yn dymuno heddwch a ffyniant Jerusalem yr anturiaf nodi rhai emynau y mae'n bryd, yn ol fy marn i, naill ai eu diwygio neu fyw hebddynt.

Yn nechreu Llyfr Hymnau'r Methodistiaid Calfniaidd (M), ceir rhestr o adnodau o'r Beibl y cyfeirir atynt yn yr emynau. Cyfleus iawn yw'r rhestr hon i bregethwr a fynno gael emynau cyfaddas i'w bregeth; a chredaf y dylai pob pregethwr fynnu hynny hyd y bo'n bosibl. Y mae arweinydd y canu, fel rheol, yn bodloni ar ddewis y dôn; a pha mor bwysig bynnag yw'r dôn yn yr addoliad, y mae'r emyn yn bwysicach; a goreu oll po fwyaf o unoliaeth amcan a meddwl fyddo yn yr addoliad trwyddo. Wrth chwilio'r rhestr gyfleus a gwerthfawr hon, bu ryfedd gennyf weled Epistol Iago allan yn lân. Gwelais yn eglurach na chynt fod sail dda i gŵyn fy nghyfaill y Parch. John Williams, Brynsiencyn, mewn pregeth a glywais ganddo ddwy flynedd yn ol ar "wneuthur pob peth er gogoniant i Dduw." Anodd iawn, meddai ef, os nad amhosibl, oedd cael emyn yn M a ddysg fod dyledswyddau a phleserau cyffredin bywyd i'w darostwng a'u dyrchafu a'u santeiddio gan yr Efengyl er gogoniant i Dduw. Ni feddyliais am y peth o'r blaen, er imi ddarllen llawer ar M. Y mae'n rhydd imi gyfaddef fod M o ran ei gynnwys neu'i ddeunydd yn llawn cystal, i'm golwg i, a nemor un o'r casgliadau: os oes yn y *Caniedydd Cynulleidfaol* lai o ryddiaith nag yn yr un o'r lleill, ymddengys i mi fod llawn cymaint o urddas, dwyster, dyfnder, ac o *Iachawdwriaeth* yr Efengyl yn M ag yn yr un ohonynt. Ni allaf lai na'i edmygu, fel cyfangorff, â'm holl galon; ond os daw llyfr arall allan, cofied y Golygwyr am Iago a'i weithredoedd da yn ogystal ag am Paul a'i ffydd. Nid dywedyd yr ydys wrth gwrs nad oes llawer iawn o Foeseg aruchel yn M, ond nid yw fod Iago heb le ynddo i roddi'i ben i lawr yn arwydd er daioni.

Yn y *Goleuad* am Chwefrol 18 eleni mynnai rhyw ysgrifennydd—ac un pur fedrus hefyd—fod gormod o brudd-der ac o syniadau afiach (*morbid*) am fywyd mewn llawer o'n hemynau. Noda ef amryw ohonynt, a chydolygaf yn galonnog ag ef ynglŷn â'r cwbl. Er enghraifft, beth am y ddwy linell gyntaf yn y pennill adnabyddus

Beth sydd imi yn y byd
Ond gorthrymder mawr o hyd?

Y cwestiwn yw, ai gwir hyn? Duw a wŷr fod digon o orthrymder yn dyfod i ran pawb ohonom yn ein tro, ond chware teg i'r "hen fyd yma" y mae ynddo rywbeth heblaw "gorthrymder," a hwnnw'n un "mawr" ac "o hyd," onitê darfyddai amdanom. Ac a chariatau fod ambell un, druan, na welodd ddim ond "gorthrymder mawr o hyd"—a fu rhywun felly erioed tybed?—pa ddiben yw disgwyl i gynulleidfa gymfforddus ei hamgylchiadau a da'i byd ganu'r hyn nid yw'n wir yn ei hanes hi? Meddylier am gynulleidfa mewn gwisgoedd gwych amryliw, tan belydrau'r haul trwy ffenestri lliwiedig ar fore o haf, yng nghanol llawnder daioni'r Iôr, yn canu peth fel yna! Ac nid oes amgylchiadau byth yn gorddiwes unrhyw gynulleidfa sy'n cyfiawnhau canu'r ddwy linell hyn. Ond pa ddiben dywedyd ychwaneg? Oblegid os gwir y ddwy linell hyn gorthrymder mawr yw amgylchiadau pawb *o hyd*, heb newid na gwawr gobaith o unman. Y mae'n wir y ceir yn Ioan xvi. 33 y geiriau "Yn y byd gorthrymder a gewch"; neu'n fwy cywir, "Yn y byd cystudd (*affliction*)"—neu "drallod"—"sydd ichwi": *sydd*, sylwer, gan gyfeirio wrth gwrs at y disgyblion ar y pryd, ac nid o angenrheidrwydd at y Cristionogion Cymreig. A sonnir yn yr un adnod yn union am "gysur,"—"cymerwch gysur," etc. Oni phwysleisiodd awdur y pennill ormod ar lythyren y geiriau, a rhy fach ar ysbryd yr adnod, ac yn enwedig ar ysbryd y Testament Newydd trwyddo? Ysbryd gorfoleddu mewn gorthrymderau yw hwnnw, ac nid udo fel y gwneir yn y llinellau hyn.

Ac wele benillion eraill o'r un natur:—

Pwy a chwenychai fyw'n y byd
 Sy'n dwyll, sy'n drafferth drwyddo i gyd,—
 Mil mwy ei ofid nag (*sic*) ei flas.

Maith yw'r nos a marwol (!) ddu,
 Llawn gofidiau o bob tu.

Rhyw anial erchyll yw y byd,
 A maglau ei bleserau i gyd.

Gellid barnu oddiwrth y syniadau am y byd, a geir mewn penillion fel y rhai uchod, mai byd y diafol ydyw ac nid byd Duw. Ond dysgeidiaeth groyw'r Testament Newydd yw fod y byd, yn yr ystyr

hon i'r gair, wedi dyfod o'r un ffynhonnell ag y daeth Iesu Grist Ei Hun ohoni, a bod y Meddwl neu'r Pwrpas grasol a ymddangosodd yn berffaith yng Nghrist Iesu wedi ymddangos eisoes i ryw raddau yn y byd a phob peth crëedig. Wrth gwrs, sonnir weithiau yn y Testament Newydd am "fyd" arall,—y "byd" o egwyddorion moesol sy'n wrthwyneb i ewyllys y Tad neu santeiddrwydd, ond y mae'n eglur nad at y byd hwnnw y cyfeirir yn y penillion hyn, ond at y byd yn ystyr gyffredin y gair. Piwritaniaeth eithafol yw edrych ar y byd fel hyn, ac nid Cristionogaeth. Yn ol yr Efengyl sacrament yw'r byd, ac un o breswylfeydd y Goruchaf. Nid ein dysgu i gwyno yn erbyn gorthrymderau a phleserau diniwed a wna Cristionogaeth, ond ein dysgu i'w troi i gyd yn ddisgyblaeth i ddatblygu cymeriad moesol da.

Ceir olion yr hen athrawiaeth am "gwbl lygredigaeth natur dyn" yma ac acw :

Os dyn sydd yn llawn o dywyllwch

yw'r llinell gyntaf mewn un pennill, ac yn ddiau y mae eisiau'r "os" yma. Yn iaith yr Ysgol Sul, "os o amheuaeth" a ddylai hwn fod, ond "os o sicrwydd" ydyw'n ddiau ym marn yr awdur. Ond ni all yr awdur fod yn iawn os yw Ioan i. 9 yn wir,—sonnir yno am ryw Oleuni "sydd wrth ddyfod i'r byd yn *goleuo pob dyn*." Eto,

Mae fy natur wedi llygru
Trwyddi oll gan bechod cas.

O'm rhan i, credaf mewn "pechod gwreiddiol" yn yr ystyr fod holl gynheddfau'r enaid wrth natur wedi'u hamharu gan bechod; ond tybed fod ein natur *oll* wedi'i *llygru*, ac nad ydym yn ddim ond talpiau o lygredd fel y cymer y pennill hwn yn ganiataol? Onid oes ynom wrth natur dueddiadau at ddaioni yn ogystal ag at ddrygioni? Os nad oes, y mae'n anodd gweld ym mhle y mae'r ddolen y medr Dwyfol Ras afael ynddi wrth ddechreu ein hachub. Anhepgor emynyddiaeth briodol yw cyfaddef ein pechodau a'n hannheilyngdod ger bron Duw, ond peth arall yw gorfod canu'r hyn nad yw'n wirionedd.

Nid sicr ai gweddaidd ynom ganu emynau sy'n cymryd aml-dduwiaeth yn ganiataol. Er enghraifft:

Pa Dduw ymhlith y duwiau
Sy'n debyg i'n Duw ni ?

Pa Dduw sy'n maddeu fel Tydi,
Yn rhad ein holl bechodau ni ?

A oes "duwiau" eraill ? Naturiol oedd i Israel sôn am dduwiau eraill pan oedd y genedl etholedig yn graddol dyfu, â help datguddiad, trwy amldduwiaeth tuag at Undduwiaeth. Ond dylem ni fod wedi dysgu gwell pethau erbyn hyn. Efallai y gellir cyfiawnhau sôn am y duwiau hyn yn yr un ystyr ag y soniwn ni heddyw am dduwiau Groeg a Rhufain, am Jupiter a Zeus a Pan, etc., neu megis y soniwn yn ein cyfarfodydd cenhadol am dduwiau'r paganiaid fel pe byddent dduwiau. Ond prun bynnag, os caniateir y penillion hyn, dylid rhoddi llythyren fach yn y gair "Duw," ac ysgrifennu "Pa dduw ymhlith y duwiau," "Pa dduw sy'n maddeu fel tydi," oblegid un duw ymhlith duwiau *eraill* yw'r sawl y sonnir amdano. Ac o'm rhan i, nid wyf yn medru ymserchu mewn enwi'r gwir a'r bywiol Dduw ar yr un anadl a'r "duwiau" eraill.

Pennill a barodd lawer o gysur i'r saint yng Nghymru, ac un y mae llawer o ganu arno ydyw

Mi wn fod fy Mhrynwr yn tyw,
A'm prynodd â thaliad mor ddrud, etc.

Seiliwyd ef wrth gwrs ar y paragraff enwog yn Job xix. 25-27; ond y mae'r esboniadaeth a gymerir yn ganiataol yn gwbl gyfeiliornus. Nid at Iesu Grist y cyfeiriai Job o gwbl, ond at Jehofa. Nid Prynwr yn ystyr y Testament Newydd i'r gair ydyw'r un priodol, ond "Cyfiawnhau" neu "Amddiffynnydd" (*Vindicator*). Cyhuddai cyfeillion Job y patriarch o ragrith ac annuwioldeb am ei fod yn dioddef cymaint. Taerau yntau'i fod yn ddiniwed, a thystiai'i reddfau moesol, er gwaetha'i ddiodeffaint a chyhuddiadau'i gyfeillion, fod Jehofa'n gyfiawn ac o'i blaid. A chyrhaeddodd ei ffydd mewn lawnder Tragwyddol ei huchafbwynt yn yr adnodau hyn,—mentrodd ddywedyd yn groywlawn os na ddeuai Duw allan i'w amddiffyn ac i glirio'i gymeriad yn y byd hwn, er na wyddai ef fawr ddim am fyd arall a sefyllfa ddyfodol, y deuai ynteu mewn byd ar ol hwn. Gwir yw fod Crist Iesu'n Brynwr, ac yn

Brynwr byw; ond gwaith Crist fel Prynwr yw rhyddhau dynion oddiwrth bechod: gwaith y "Prynwr" yn Job oedd rhyddhau dyn diniwed oddiwrth gyhuddiadau nad oedd a wnelai pechod ddim â hwy,—clirio'i gymeriad ac amddiffyn ei gam. (Sylwer nad condemnio'r emyn ynddo'i hun yr ydys—y mae'r emyn yn ddisgrifiad priodol iawn yn ddiau o Iesu Grist—ond dangos yr ydys fod ei gysylltu â Job xix. 25–27 yn gyfeiliornus. Os gellir cadw mewn golwg yr esboniad priodol ar y paragraff yn Job, a pheidio â chysylltu'r emyn â'r paragraff hwnnw, popeth yn iawn).

Beth am hwn eto fel enghraifft o bigo brawddeg o rywle yn y Beibl heb ystyried yr amgylchiadau a'r cysylltiadau hanesyddol?

Llwch wyf fi, o'r llwch y deuthum,
Pryf yw 'mrawd, y ddae'r yw 'mam.

Cymerwyd y frawddeg *Pryf yw 'mrawd* o Job xviii. 14: "Gelwais ar y pwll, Tydi yw fy nhad; ar y pryf, Fy mam a'm chwaer wyt." Llefardodd Job y geiriau hyn pan oedd yn y dyfnderoedd, ar ffiniau Anobaith; o dan yr amgylchiadau hynny yr oeddynt yn gweddu iddo ef, a naturiol iddo oedd eu traethu; ond cwbl annaturiol yw rhoddi brawddeg fel "*Pryf yw 'mrawd*" yng ngeneuau cynulleidfaoedd a'r ymdeimlad o hynny'n bur bell o'u calonnau.

Enghraifft boenus o gamesbonio dybryd, ac o dynnu adnodau allan o'u cysylltiadau hanesyddol yn gyfangwbl, yw'r holl emynau sy'n delio ag Edom, ac yn cymryd yn ganiataol fod concwest Jehofa ar Edom yn ddarlun manwl o fuddugoliaeth Crist yng Nghalfaria:—

Dacw wron cadarn Edom
 Ar farch gwyn o flaen ei lu! . . .
Trocha'i wisgoedd yn eu gwaed.

Pwy welaf o Edom yn dod,
 Mil harddach na thoriad y wawr,
Yn satbru dan wadn ei droed
Elynyon yn lluoedd i'r llawr?

Ond y gwir yw, fel y dywed Calvin, fod Cristionogion wedi cam-esbonio Esaia lxiii. 1–9 yn arswydus. Yn un peth, nid at y Meseianac at "Was yr Arglwydd" y cyfeiria'r proffwyd yn y bennod hon,

ond at Jehofa'i Hunan. Rhaid cofio hefyd fod llawer o gulni a dialgarwch yr Iddew tuag at Edom yn dyfod i'r golwg yn y weledigaeth hon. Mawr a hen oedd yr elyniaeth rhwng Israel ac Edom ac o'r diwedd dyma ryw fardd Iddewig yn darlunio Duw Ei Hun yn mynd i Edom, yn concro gelynion Israel, yn eu sathru dan Ei draed yn Ei lid nes y ffrydiai'r gwaed o'u gwythiennau ar hyd Ei wisgoedd. Yn awr, culni Iddewig a briodolodd hyn i'r Duw cyfiawn a thrugarog, a gwrthuni yw cymryd y weledigaeth fel cysgod o Grist ar Galfaria. Ar wahan i bob esboniadaeth, onid yw'r darlun yn torri i lawr yn druenus? Nid *sathru*'i elynion mewn cynddaredd dialgar a wnaeth Crist, ai ê? ond *gweddio* trostynt,—“O Dad, maddeu iddynt, canys ni wyddant pa beth y maent yn ei wneuthur.” Yn wyneb hyn yn unig, ar wahan i bob Beirniadaeth Hanesyddol, onid yw'n syndod mewn difrif inni fod yn ddigon difeddwl i ganu'r penillion hyn mor hir? Y mae'n llawn bryd dywedyd fod eu canu hwy yn anfri ar gymeriad Gwaredwr y byd. Ceir olion cred mewn ffawd ddall fymppyol mewn geiriau fel

Pwy a ŵyr na chedwir finnau?

Pwy a ŵyr na byddaf byw?

—fel pe na bai cadw enaid rhag angau'n ddim ond mater o hap a damwain ac fel petai rhyw le i ameu na chedwid pob un sy'n gadael i'r Gwaredwr ei gadw! Pell y bô m oddiwrth goleddd unrhyw hyfdra nac unrhyw “sicrwydd” rhad ac arwynebol ynglŷn â mater bywyd tragwyddol yr enaid; ond yn ddiau y mae syniadau fel y rhain yn afiach a pheryglus eu gwala, ac nid ydynt yn unrhyw gymorth i feithrin gwir ostyngieiddrwydd a pharchedig ofn, nac ofn pechu chwaith.

Yn fy myw ni allaf ddygymod â'r hyn a ddysgir yn y ddwy linell a ganlyn,—

Ni newid (Duw) ddim, er gweled bai
O fewn Ei rai anwyla'.

“Ni newid ddim”—tybed? Ai Duw marw, dideimlad, dihidio, dydyw, Duw nad yw ystyriaethau moesol yn mennu dim arno, ac nid Duw byw, moesol? Darllener ychydig ar y Beibl, a cheir hanes yn yr Hen Destament a'r Newydd am Dduw yn *newid* yn

aml yn Ei deimladau a'i weinyddiadau tuag at hyd yn oed "Ei rai anwyla'." Onid cymeriadau moesol dynion sy'n penderfynu osgo ac agwedd y Duw Santaidd tuag atynt? Os gwyddom rywbeth am y Duw byw a ddatguddiwyd yn Iesu Grist, gwyddom hyn,—nad oes unrhyw "anwyldeb" iddo Ef ond ar sail ystyriaethau moesol.

Y mae'n debyg mai ynglŷn ag athrawiaeth yr Iawn y mae'r anawsterau mwyaf yn ein hemynau, megis y mae'n aml mewn rhyddiaith ddiwinyddol. Ac wrth neshau at y pwnc mawr hwn, gweddus ymhob un ohonom yw tynnu'n hesgidiau oddi am ein traed, a cherdded yn araf. O'm rhan i bodlon wyf i gyfaddef fod rhyw elfen o wirionedd yn y rhan fwyaf o'r gwahanol athrawiaethau a goleddwyd ac a ddysgwyd am yr Iawn yn yr Eglwys ar hyd y canrifoedd. Y mae'r Iawn Ei Hun yn ddiau'n anhraethol fwy na'r holl athrawiaethau hynny ynghyd, ac yn ol pob golwg ni chyrhaedda'r meddwl byth at athrawiaeth fydd yn ei gwbl fodloni ar y mater pwysig ac amlochrog hwn. Dŵr i'w nofio heb fynd trwyddo ydyw, ond nid yw hynny i'n lluddias rhag ceisio nofio o gwbl. Ac er na fedrwn byth gyrraedd y gwaelod na'r lan, gallwn osgoi ond odid ambell syniad sydd erbyn hyn yn graig rwystr. Dymunaf wynebu'r emynau heb unrhyw ragfarn ddiwinyddol, hyd y mae'n bosibl,—dim ond ag ymchwil onest am y gwir. Uniongrededd nid yw ddim, nac anuniongrededd, ynddynt eu hunain; ond y *gwir* sydd bob peth ynglŷn â'r Iawn fel popeth arall. Chwilio am y gwir yr ydys; ac os na wyddom hyd yma beth yw holl gyfoeth ac ystyr yr Iawn, tybed na wyddom ryw gymaint yn well nag o'r blaen beth *nad* yw ynddo? Meddylir am y bedwaredd linell yn y pennill adnabyddus a ganlyn,

Wrth gofio'i riddfannau'n yr ardd,
A'i chwŷs fel defnynnau o waed,
Aredig ar gefn oedd mor hardd,
A'i daro â chleddyf Ei Dad.

Nid wyf wedi gwneuthur fy meddwl i fyny ar lawer o bethau—yn enwedig ynglŷn â'r Iawn—ond yr wyf wedi troi pen ar hyn: beth bynnag a gynhwysa'r Iawn, credaf yn ddiysgog nad yw'n cynnwys syniad mor wrthun a phaganaidd a'r un a gyfleir yn y llinell hon.

Nid wyf am ei hadrodd—ond i'w chondemnio—na'i chanu, doed ddél. Y mae'r syniad yn afresymol ac anysgrhythrol. Y teby yw mai ar Zech. xiii. 7 y seiliwyd y llinell,—“Deffro gleddyf. taro'r bugail, a'r praid a wasgerir.” *Rhydd-ddyfynnir* yr ad hon ym Math. xxvi. 31 a Marc xiv. 27, gan roddi'r ferf “taro yn y person cyntaf “tarawaf.” Ei hystyr yw hyn,—gwrthod Israel y bugeiliaid da a anfonid atynt o dro i dro, ac o'r diwed lladdasant un ohonynt: y mae'r euog yn lladd y diniwed, ac wrt wneuthur hynny, “gwasgerir” hwy, penderfynant eu tynged e hunain. Dyna grynghodeb o hanes Israel, a'r enghraifft glasu o'r peth wrth gwrs yw eu hymddygiad tuag at y Meseia. Nid y Ta a'i tarawodd,—dynion drwg a wnaeth hynny, a disgynnodd y far ar y “defaid” eu hunain am ladd eu bugail. Dysg y Testamen Newydd fod Duw wedi “rhoddi” Ei Fab, ond paganiaeth erchy yw synio am Dduw'r cariad yn taro'i Fab â chleddyf.

Yn yr un byd a'r llinell uchod y mae “Cymeraist ffïol lliid y Tad, ac

O Arglwydd! fel y'th gladdwyd
Dan donnau'r Dwyfol lid.

Mor ofnadwy y syniad,—*llid* y Tad, oedd yn caru'r Mab â charia perffaith, yn llifeirio fel y môr arno pan ufuddhâi Ef hyd yr eitha i'w Ewyllys! A sonnir mewn pennill arall am “Fflam goch dwyfol lid” yn cwrdd â “Fflam cariad at bechadur,”—fel peta modd rhannu Duw! Dyma un arall fyth,—“Dofwyd lliid cyfiawnder Duw.” A chaniatau fod a wnelo'r Iawn rywbeth â “digofaint Duw—un peth yw *digofaint*, peth arall yw *llid*—os oes rhywbeth y eglur, gellid tybio mai eglur yw mai arswydlawn yw sôn am “lid Duw'n ymdywallt ar y Croeshoeliedig. Onid Duw Ei Hun oedd yng Nghrist yn tywallt cariad fel y moroedd ar y byd, ac nid yn tywallt Ei lid ar neb? Pe dywedid mai dynion drwg oedd yn tywallt eu lliid ar y Gwaredwr, ac Yntau'n dal i'w caru ac i ddymuno'r dda iddynt er gwaetha'r cwbl—ac felly'n datguddio beth sydd yn nghalon Duw tuag at y byd er gwaetha'i bechod—buasai hynny'r ddigon gwir, ac yn wir gwerthfawr iawn i'r meddwl afael yndd wrth gychwyn myfyrio ar yr Iawn. Pa bryd yr ymlidir y syniadau paganaidd hyn am “ddofi'r Dwyfol lid,” etc., o'n hemynyddiaeth

Lluosog yw'r cyfeiriadau at yr Iawn yn "bodloni *cyfiawnder*," yn "tawelu'r ddeddf," etc. Er enghraifft,

Cyfiawnder a fodlonwyd
Yn yr anfeidrol Iawn.

Un Aberth mawr gwirfoddol
Dawelodd *ddeddfol* (!) lid.

("A ddofodd ddwyfol lid" oedd y gwreiddiol, mi gredaf).

Cyfiawnder wrth hir ofyn Iawn,
Ei daliad yn gyflawn a ga'dd.

Ond pa ystyr sydd i fodloni *cyfiawnder*? Pa beth a wŷr *priodoledd* am fodlonrwydd nac anfodlonrwydd? Os dywedir mai barddoniaeth yw hyn, rhaid ateb fod yn dra phwysig i farddoniaeth emyn beth bynnag fod yn wirionedd bob darn. Dywed Paul fod yr Iawn yn *arddango*s cyfiawnder Duw—yn ddatguddiad o wir gymeriad y Goruchaf—ond ym mhle yn yr Ysgrhythrau y dysgir fod yr Iawn yn *bodloni* cyfiawnder? A beth mewn difrif yw *ystyr* "Iawn i ddeddf," neu "ddeddf yn gofyn Iawn,"—a yw'r ddeddf yn rhywbeth ar wahân i Dduw, neu'n rhywbeth mwy nag Ef? Y mae "Dwyfol lid" yn ddealladwy—os nad cariad santaidd yw hanfod cymeriad Duw—ond beth a all "deddfol lid" ei olygu?

Dyma bennill, heb ddyfynnu rhagor sy'n dysgu'r un peth, na fedr synnwyr moesol rhai ohonom o leiaf mo'i dderbyn,—

Fe ro'wd arno bwys *euogrwydd*—
Pwys nas gallsai ddal mo ddyn (*sic*)
Cosb pechodau myrdd o ddynion.

Ond y mae'n amhosibl i'r *dieuog* fynd o dan bwysau *euogrwydd* Gall y *dieuog ddioddef* tros yr euog,—digwydd hynny beunydd a byth ym mywyd dynoliaeth. Yn wir, un o'r egwyddorion mwyaf cyfiredin ym mywyd y byd yw dioddefaint fechniol (*vicarious suffering*). Ond peth arall hollol yw cosbedigaeth fechniol (*vicarious punishment*). Y mae'n amhosibl *cosbi* neb ond y pechadur ei hun. Ystyr cosb yw'r hyn a ddioddefir gan y pechadur oherwydd ei bechod ei hun, a rhannau o'r gosb yw atgno cydwybod a'r ymdeimlad o ddigofaint Duw yn erbyn pob drwg. Yr oedd yn

amhosibl i'r Hwn ni wnaeth bechod erioed ddioddef *cosb* pechod am na ellir trosglwyddo *cosb* o'r naill berson i'r llall. Ac os dioddefodd Crist *gosb* ein pechodau, paham y *cosbir* hyd yn oed pob pechadur *edifeiriol* eto? Nid oes dim sy sicrach na bod hyd yn oed y dyn sy troi oddiwrth ei bechod i gyfeiriad Duw a daioni yn dioddef *cosb* am y pechodau a wnaeth. Os felly, sut y mae'n iawn eu *cosb* ddwywaith,—yng Nghrist, ac yn y pechadur *edifeiriol* hefyd. Ond os yw *cosbedigaeth* fechniol yn amhosibl yng Nghrist ac yn y mhawb arall, y mae dioddefaint fechniol yn bosibl ac yn un o'r pethau mwyaf gogoneddus mewn bod, os nad yn wir y mwyaf; a'r enghraifft glasurol, ddigymar, ac achubol ohono yw'r hyn a ddigwyddodd yng Nghrist ac a gyrhaeddodd ei uchafbwynt ar y Pren.

Y mae yn yr iaith ddigon o emynau godidog am y Groes fel na raid inni bara i anwesu ac arfer rhai'n cynnwys syniadau tramgwyddus ac anysgrhythrol fel y rhai a ennwyd. Pe gellid chwynnu o'r emynau am yr Iawn bob ymadrodd anysgrhythrol megis "bodloni cyfiawnder," "talun dyled," "dofi'r Dwyfol lid," "llonyddu dig y Tad," a bod y Gwaredwr wedi "teimlo pwys melltithion deddf y nef," etc., buasai popeth yn iawn. Ond inni llynu wrth ymadroddion yr Ysgrhythrau byddai'r emynau'n ddidramgwydd i bob Cristion. Er enghraifft, dyna'r term "prynu,"—y fath resyn na ddefnyddid ef fel y gwneir yn y Testament Newydd i olygu "rhyddhau" (oddiwrth bechod), heb fynd i or-fanylu a gofyn prynu gan bwy, faint o bris a dalwyd, etc., fel pe na bai'r iachawdwriaeth yn ddim ond megis bargaen mewn marchnad. O'r gor-fanylu hwn y cyfododd yr holl sôn am "dalun dyled," "swm y ddyled fawr a dalwyd," "heb ofyn dim i mi," etc. Nid ydys yn ddibris o'r elfennau dyfnion o wirionedd sydd tu ol i'r dywediadau hyn, ond ffordd faterol, ffurfiol, ac anffortunus ei gwala o fynegi'r gwirionedd hwnnw yw hon. Beth sydd eisiau'n well na glynu wrth y gair Ysgrhythrol "prynu" yn yr ystyr o "ryddhau"? Dylid cofio mai ymadrodd ffgyrol wedi'i ddefnyddio i gyfleu gwirionedd ysbrydol yw "prynu" yn y Testament Newydd, a'i fod fel pob ffigiwr yn chwannog i dorri i lawr os eir i or-fanylu ynglŷn ag ef. Wele enghreifftiau y gall pawb sy'n credu o gwbl mewn Iawn, mi gredaf, eu canu'n galonnog a diolchgar:—

Am iddo farw ar y bryn
 Ca'dd f'enaïd bach ei brynu'n llyn,
 A'i dynnu o'i gadwynau'n rhydd :
 Wel bellach, dan Ei haeddiant Ef,
 Fel cysgod cedrwydden gref,
 Gorffwysaf mwy yng ngwres y dydd.

Y mae rhywbeth yn y pennill ardderchog uchod o waith Williams :
 sy'n *dilyn* dyn ; ni fuaswn yn blino'i adrodd o fore hyd hwy. —
 Y mae ynddo ddigon o ddirgelwch dihybydd yr Iawn i beri i ddyn
 ddal i ryfeddu ac addoli, ac ar yr un pryd ddigon o oleuni tyner a
 naws nefol i roddi gorffwysra i enaid blinedig. Dyma enghreifftiau
 eraill o benillion didramgydd a rhagorol :—

Ar Galfari, rhwng dae'r a nef,
 Llewyrchodd Ei ogoniant Ef ;
 Un haul ymguddiodd y prynhawn,
 A'r llall a wnaed yn eglur iawn, etc.

Y clod
 I'r Oen a laddwyd cyn fy mod, etc.

Mae'r gwaed a redodd ar y groes
 O oes i oes i'w gofio, etc.

O ! Iesu mawr, pwy ond Tydi
 Allasai farw trosom ni,
 A'n dwyn o warth i fythol fri ?
 Pwy all anghofio hyn ?

Doed myrdd ar fyrdd o bob rhyw ddawn
 I gydfawrhau d'anfeidrol Iawn—
 Y gwaith gyflawnaist un prynhawn
 Ar fythgofiadwy fryn, etc.

Gellid enwi llawer yn ychwaneg,—y mae cyflawnder o rai cyffelyb
 yn yr iaith, fel nad oes dim i'n cyfiawnhau am lynu wrth emynau
 sydd erbyn hyn i raddau helaeth yn ddiystyr : emynau, cofier, oedd
 yn fynegiad cywir o feddwl diwinyddol yr oes y cyfansoddwyd hwy
 ynddi, ond sydd bellach oblegid gwell dirnadaeth o'r Efengyl wedi
 mynd yn annhymig. Ni all neb ond Pabyddion, yn unol â'u credo,
 lynu'n ddiymollwng wrth ffurfiau meddyliol a geiriau'r oesoedd gynt
 fel pe byddent yn anffaeledig a therfynol, ac fel pe na bai Ysbryd y
 Gwirionedd yn yr Eglwys yn ei thywys yn raddol i'r holl wirionedd :

fel y mae yn yr Iesu. Meddylier, er enghraifft, am Lyfr Emynau Israel—Llyfr y Salmau : er mor ddigymar yw'r rhan fwyaf, y mae rhai ohonynt, megis y Salmau dialeddol, nad ydynt yn gymwys i'w harfer mewn addoliad Cristionogol. Dyma esiampl o'r hyn olygir,—

O ferch Babilon, a anrheithir :

Gwyn ei fyd a dalo i ti fel y gwnaethost i minnau.

Gwyn ei fyd a gymero

Ac a darawo dy rai bach wrth y meini.—Salm cxxxvii. 8, 9.

Mae cydwybod pob dyn heddyw, diolch i ddylanwad Cristionogaeth yn gwrthdystio'n erbyn y fath anfadwaith a chreulondeb anaele. Nid beio'r Salmydd yr ydys,—un o blant ei oes ydoedd, yn llefaru'r ol y goleuni a gafodd ar y pryd ; ac nid ydys chwaith yn beio'r sawl a ganodd gan mlynedd yn ol ambell emyn na ellir mo' gymeradwyo heddyw. Ond yr ydys yn beio'r bobl sy'n mynnu glynu wrth Salmau fel yr uchod fel ped fyddent yn Air anffaeledig. Duw atom ni heddyw,—er mai yng ngoleuni kannwyll y cyfan soddwyd hwy, a'r haul wedi cyfodi arnom ni. Ac felly'n union, yn wyneb cynnydd Moeseg a datblygiad diwinyddol y ganrifi ddiweddar, pa reswm yw canu pethau sy'n ddiystyr ac yn dramgwyddus i feddwl a chydwybod yr oes ?

(Atolwg, pa sut na fuasai mwy o Salmau Cân Edmund Prys yn rhai o'n Llyfrau ? Credaf mai yn M ac Emyniadur Eglwys Loegr y ceir mwyaf ohonynt, a chryn wendid mewn rhai o'r casgliadau yw na bai ynddynt ychwaneg o'r gemau llenyddol a defosiynol hynny. Amhosibl cael gwell cyfryngau i gynulleidfa i arllwys ei mawl a'i gweddi gerbron Duw trwyddynt na goreuwaith yr Archiagon o Feirionydd ; ac os byth y daw digon o undeb yr Ysbryd ymysg Cristionogion Cymru i gael Un Llyfr Emynau, gobeithio'n wir y cynhwysir yn hwnnw doreth ei Salmau Cân).

Yr amser a ballai imi ddywedyd mwy. Ond credaf fy mod eisoes wedi mynegi profiad distaw llaweroedd, a hyderaf y pair yr hyn a ddywedwyd ddeffro meddylgarwch, a mwy o wyllo ar air ac ar feddwl, yn ogystal ag ar ein hysbryd, wrth ddewis cyfryngau'n mawl i'r Goruchaf.

D. TECWYN EVANS.

ADOLYGIAD

Germany and the Next War. By General Friedrich von Bernhardi. Translated by Allen H. Powles. Popular Edition, Fourth Impression. London: Edward Arnold, 1914. Pp.—288; price 2s. net.

How Germany Makes War. By Friedrich von Bernhardi, General of Cavalry (Retired). London: Hodder & Stoughton; Hugh Rees, Ltd. Pp.—xiv, 248; price 2s. net.

Y MAE rhyw ddwy flynedd er pan ymddangosodd *Germany and the Next War* gyntaf mewn diwyg Saesneg, ond nid oes drimis er pan dynnodd sylw'r miloedd yn y deyrnas hon. Ni allai'r rhan fwyaf ohonom gredu'r hyn a ddywedid am fwriadau'r Almaen tuag atom, er gwaethaf bygythiadau'r llynges fawr nad oedd modd gweld un amcan iddi ond ymosod ar Brydain; a phan sonnid wrthym am lyfrau fel hwn ceisïem ein darbwyllo'n hunain nad oedd eu hysgrifenwyr yn cynrychioli neb ond rhyw ddosbarth bychan heb fwy o safle ymysg eu cydwladwyr nag sydd gan ryw *jingoes* eithafol yn ein gwlad ninnau. Erbyn hyn y mae bron bawb ohonom wedi ei argyhoeddi fod von Bernhardi yn llefaru dros y dosbarthiadau llywodraethol yn yr Almaen, a'u bod hwythau i raddau helaeth, ac er pan gyhoeddwyd y rhyfel bron yn gyfangwbl, wedi cario'r bobl gyda hwy. Yn niffyg cyfieithiadau Saesneg o weithiau von Treitschke, athro von Bernhardi a phrif apostol crefydd newydd yr Almaen, ni all y Prydeiniwr cyffredin ond troi at lyfrau'r disgybl er ceisio deall meddwl y gelyn, amdano'i hun ac amdanom ninnau; dyna pam y mae cymaint o ddarllen ar y llyfr rhyfedd hwn yn y dyddiau hyn.

Un rhinwedd a berthyn i'r awdur fel llenor: y mae'n ysgrifennu'n glir—nid oes modd camddeall ei feddwl. I'w gydwladwyr ei hun, wrth gwrs, yr ysgrifenna,—i'w cadarnhau yn y flydd. Cryn gost ar wlad yw cadw byddin anferth, a dyblu'r gost yw chwanegu ati llynges gref. Nid rhyfedd os oedd rhai yn grwgnach dan y baich. Rhaid eu hargyhoeddi fod y wobr yn werth pob aberth; y wobr ydyw arglwyddiaethu ar y byd. Ac nid enillir hi heb ryfel.

Y bobl atgasaf o neb yng ngolwg yr ysgrifennydd hwn ydyw carwyr heddwch; a'r peth sy'n blino'i ysbryd fwyaf ydyw fod rhywrai hyd yn oed yn yr Almaen yn gwrandao arnynt. Y mae'r "dyheadau am heddwch," medd ef, "yn ymddangos yn llywodraethu'n hoes ni, ac yn bygwth gwenwyno enaid pobl yr Almaen," td. 14. Ond er fod yn yr Almaen rwgnachwyr a hyd yn oed dangnefeddwyr, ei farn ef ydyw fod ei wlad drwyddi yn berffaith iach ar y cwestiwn mawr. "Y mae pob apêl at rym arfau yn cyfarfod ag atebiad uchel yng nghalonau pawb. Nid yn unig yn y Gogledd, lle mae hil falch, effeithiol, weithgar, â thraddodiadau gogoneddus, wedi tyfu dan faner lawryfog Prwsia, y flynna'r teimlad hwn fel sail anymwybodol pob meddwl, syniad a dymuniad yn eigion yr enaid; ond yn y Dehau hefyd, sydd wedi dioddef ers canrifoedd dan felltith mân wladwriaethau," td. 12. Dyna farn Bernhardi am ei gydwladwyr; ac nid oes le i ameu nad yw'n iawn. Ysbryd Prwsia, yn ddiau, ydyw'r ysbryd rhyfelgar hwn i gychwyn; ond yn y blynyddoedd diweddar y mae'n amlwg ei fod wedi cymryd meddiant o'r Almaen oll.

Cyf. IV. Rhif 3.

All arg.

Ni ddylid gollwng yn angof y gwahaniaeth a awgrymîr yma : i Brosia y mae'r Almaen yn ddyledus am ei hysbryd milwrol ; ac yn y parthau eraill " dan felltith mân wladwriaethau " y datblygwyd ei diwylliant. Y mae ei gallu yn y ddau gylch wedi troi ei phen : nerth milwrol a diwylliant—y materol a'r ysbrydol ; p. gylch arall sydd iddi ragori ynddo ? Hi, medd Bernhardi, ydyw'r " genedl war eiddiedig fwyaf mewn hanes " ! td. 14. " Yr ydym yn awr," medd ef, " yn hawlio'n rhan yn llywodraeth y byd, wedi bod am ganrifoedd yn oruchaf yn myd y meddwl yn unig," td. 13. Dangosodd Mr. William Archer yn y *Daily News*, ychydig amser yn ol, mor wag yw'r ymfrost olaf, ag eithrio meysydd athroniaeth a cherddoriaeth. Meddylier am y dyfeisiadau a'r drychfeddyliau chwyldroadol sydd wedi gweddnewid y byd diweddar, ac fe ryfeddir leied ohonynt a darddodd o'r Almaen. Yr ydym oll wedi talu gwrogaeth rhy ufudd iddi. Yr un modd, wedi'r fuddugoliaeth rwydd yn 1870 ar wlad lygredig amharod, hi aeth i synio nad oedd filwriaeth hafal i'r eiddi hi. Y mae un peth wedi ei ennill i'r byd eisoes yn y rhyfel hwn : dymchwelwyd *prestige* byddin anorfod yr Almaen ; " a'r cryf ni chadarnhâ ei rym."

Esgorodd hunandeb anferth yr Almaenwyr ar anfoddogrwydd dwfn ynghylch eu sefyllfa yn y byd. Y genedl fwyaf mewn hanes ! ac eto'n sefyll mewn rhyw ail le. Onid y lle blaenaf sydd i *fod* iddi ? Prydain ddirywiedig yn rheoli traean byd, a'r Almaen rymus heb odid fan gwerth ei gael tu allan i'w therfynau ei hun—onid yw hyn yn groes i drefn natur ? Y mae tynged yr Almaen yn amlwg iddi hi ei hun ; ac y mae'r ddyledswydd uchaf yn galw arni gymryd ei lle ; ei lle yw llywodraethu'r byd. Ond gan fod y cenhedloedd mor eiddigus ac mor hunanol ni chaiff hi mo'i lle heb ei fynnu trwy rym ei harfau. Ac y mae hyn yn gyfiawn, am ei fod yn gyson a threfn natur ; a phrofir hynny trwy gam-gymhwyso anianyddiaeth Darwin—go druan, hefyd, gweled y genedl " oruchaf ym myd y meddwl " dan orfod dwyn ei phrif feddylddrych o'r " Ynys fechan hon." A chan mai cyfiawn rhyfel goresgynnol, ffeiddbeth ac anfoesoldeb yw pleidïo heddwch.

Fel hyn y dywed Bernhardi : " Gellir galw'r ymdrechion i ddileu rhyfel nid yn unig yn ffol, ond yn hollol anfoesol, a rhaid eu cyfrif yn annheilwng o'r hil ddynol," td. 34. " Yn fiodus, gallwn ddatgan fod yn amhosibl i'r ymdrechion hyn byth gyrraedd eu hamcan mewn byd arfog lle mae hunanoldeb iachus yn rheoli polisi'r rhan fwyaf o'r gwledydd. ' Fe ofala Duw,' medd Treitschke, ' y bydd i ryfel barhau, fel meddyginiaeth lem i'r hil ddynol,' " td. 36. " Buasai'r ymgeisiadau am heddwch, pe cyrhaeddent eu hamcan, yn arwain i ddirywiad cyffredinol, fel y digwydd bob amser mewn Natur pan fo'r ymdrech am fodolaeth wedi ei dileu," td. 35. " Y mae'r holl syniad [o lysoedd cyflafareddiad] yn cynrychioli gormes ryfygus ar ddeddfau naturiol datblygiad, ac ni all ond arwain i'r canlyniadau mwyaf echrydus i'r ddynoliaeth yn gyffredinol," td. 34. " Y mae'r dyhead [am heddwch] yn uniongyrch wrthwynebol i'r deddfau mawr cyffredinol sy'n rheoli bywyd oll. Y mae rhyfel yn anghenrhaidd anianyddol o'r pwysigrwydd mwyaf . . . Yr ymdrech am fodolaeth, ym mywyd Natur, ydyw sail pob datblygiad iachus . . . Deil deddf y cryfaf ym mhobman . . . Trenga'r gwannaf," td. 18. " Dyledswydd uchaf y wladwriaeth yw chwanegu at ei nerth," td. 46. " Y mae grym yn rhoi hawl i oresgyn a gorchfygu. Grym (*might*) yw'r iawnder (*right*) uchaf, a phenderfynir yr ymratael parthed yr iawn gan ddedfryd rhyfel. Dyry rhyfel ddyfarniad anianyddol gyfiawn, am fod ei ddyfarniadau'n gorffwys ar natur pethau ei hun." td. 23. " Nid yw iawnderau cydnabyddedig byth yn iawnderau diamodol . . . Y mae amgylchiadau pryd na bont yn cyfateb i wirionedd pethau fel y maent ; y pryd hwnnw ymddengys fod eu torri yn weithred foesol gyfiawn," td. 49.

Beth a ddywedwn ni wrth y pethau hyn? Darganfu Darwin y meddylddrych mawr o ddatblygiad trwy'r ymdrech am fodolaeth a goroesiad yr addasaf. Ni raid i ni ymddiheuro drosto am fod Bernhardi, heb hanner deall ei athrawiaeth, yn ei cham-ddefnyddio i gyfiawnhau trais a lladrad. "The law of the stronger holds good everywhere . . . The weaker succumb," medd Bernhardi, td. 18. Ond, i ddyfynnu geiriau gŵr sy'n awdurdod ar y mater, fel hyn y dywed Syr Richard Owen: "The smaller and feebler animals have bent and accommodated themselves to changes to which the larger species have succumbed," *Classif. of Mammalia*, td. 56. Camgymeriad Bernhardi yw synio mai *nerth* materol ydyw'r "addaster" i fyw, yn ol yr athrawiaeth. Nid ei nerth materol a geidw'r Almaen; onis cyfaddasa hi ei hun i'w hamgylchedd, *succumb* fydd ei hanes hithau, fel y mammoth hen, a phob anghenfil hyll a fu ac a ddarfu. Dyna ydyw'r wir athrawiaeth. Ni wél Bernhardi fod cyhuddo dynion o "ormes ar ddeddfau naturiol datblygiad" yr un mor synhwyrol a chondemnïo'r amaethwr am chwynnu'r tir. Onid ysgall sydd i *fod* i dyfu? Onid dyna'r planhigion cryfaf yn ol deddf natur ei hun? Nid yw'r cadfridog yn ddigon craff i ganfod fod dyn yn rhan o Natur, ac mai'r peth sydd o wasanaeth i *ddyn* yw'r cyfaddasaf i fyw erbyn hyn. Y mae'n cydnabod fod trais a lladrad (sef y ffurf isaf ar yr ymdrech am fodolaeth) wedi eu dileu i raddau helaeth rhwng dyn a dyn yn y wladwriaeth; yn ol ei egwyddor ef dylai hyn fod yn "ormes ar ddeddfau datblygiad"; ni chenfydd mai canlyniad uniongyrchol yr ymdrech am fodolaeth ydyw—yr ymdrech rhwng cyfundrefn farbaraid a chyfundrefn wâr, a gwareiddiad wedi goroesi yn ol egwyddor goroesiad yr addasaf. Y mae Bernhardi mor anymwybodol a phlentyn fod yr ymdrech fawr yn cynnwys ei egnïon ef ei hun; y mae ymdrech rhwng ei syniadau ef a syniadau'r tangnefeddwyr, a gellir bod yn sicr mai'r syniadau addasaf a fydd byw. I'r neb a ddilyno rediad datblygiad ar i fyny y mae sail gref i'r ffydd mai eu dadwreiddio a gaiff ysgall fel syniadau Bernhardi, ac y canfyddir ffordd i ddileu trais a lladrad rhwng gwlad a gwlad fel y gwnaethpwyd rhwng dyn a dyn. Y mae cymdeithas *wedi* mynd yn amgylchedd anffafriol i ffyniant traha'r cryf arfog; y mae'r byd *yn* mynd yn lle anfanteisiol i genedl drahaus. Diameu y dysg yr Almaen weld pethau yn gliriach yn ysgol darostyngiad.

Nid athrawiaeth newydd ydyw dysgeidiaeth Bernhardi, mwy nag y mae ysgall yn greadigaeth newydd. Y mae'r naill a'r llall cyn hyned a'r diffeithwch; olion bywyd is ydynt, heb eu difa hyd yma. "Trechaf treisied" yw'r athrawiaeth. Eglurir hi yn y ddwy bennod gyntaf; a chymhwysir hi at yr amgylchiadau yn y gweddill o'r llyfr.

Yn y drydedd a'r bedwaredd bennod teifl yr awdur gipdrem dros hanes yr Almaen, er dangos pa fodd y daeth hi i'r cyflwr y mae hi ynddo, a pha beth yw ei dyledswydd a'i gobaith rhag llaw. Swm y cwbl ydyw hyn: "Y peth yr ydym yn awr yn dymuno'i gyrraedd, rhaid i ni *ymladd amdano* [yr awdur ei hun sy'n italeiddio], a'i ennill, yn erbyn grym cryfach o fuddiannau a Galluoedd gelyniaethus," td. 84. Cryfach gyda'i gilydd; ond ar wahan y bwriadau hi ymafael â hwynt, fel yn 1864, 1866 ac 1870. Pechod anfaddeuol Prydain oedd peidio ag aros i'r Almaen fuddugoliaethus ei chyrchu ar ei phen ei hun.

Testun y bumed bennod ydyw "World Power or Downfall." Yn hon ystyrir nerthoedd, cyflyrau a dyheadau'r gwahanol genhedloedd yn eu perthynas â'i gilydd ac â'r Almaen. Traethir am y cynghrair triphlyg, a lle ansicr yr Eidal ynddo, ac am y nerthoedd gwrthwynebol iddo. Awgrymir ystrywiau i yrru gwlad a gwlad benben, er mantais i'r Almaen. Wrth gwrw y mae pawb, yng ngolwg

yr awdur, mor gyfrwysddrwyg ag yntau; ni all synio am neb yn gweithredu oddi ar gymhellion anrhydeddus. Gan fod buddiannau Prydain ac America'n gwrthdaro, ni all deall pa fodd y gallant gytuno ar lys cyflafareddiad, ond trwy dybio mai *ofn* sydd ar Brydain, td. 95. Nid oes ofod i ddilyn ei sylwadau am y gwledydd; ond gellir nodi'n fyr y peth a ddywed am ein gwlad ni. Y mae'r Ymerodraet Brydeinig mewn perygl mawr. Y mac'r symudiadau cenedlaethol yn yr India a'r Aifft yn ei bygwrth yn uniongyrchol, td. 95. Y mae'r Mahometaniaid a'r Hindwaid yn debyg o ymuno yn ei herbyn yn yr India; dyma berygl a all "ysgwyd seiliau safle uchel Lloegr yn y byd," td. 96. Methiant fu cais Mr. Chamberlain i uno'r trefedigaethau â thollau; "y mae Canada, Dehau Affrica, ac Awstralia yn datblygu'n genhedloedd a gwladwriaethau annibynnol, a phan ddaw'r adeg hawliant annibyniaeth ffurfiol," td. 96. Breuddwyd gwrach wrth ei hewyllys! Dyna i chwi werth meddyleg yr Almaenwyr; y maent yn ddyfal a diflin iawn; ond am eu barn!—Chwerw fu'r deffro a'r breuddwyd hwn.

Ymgais nesaf yr awdur ydyw profi fod ymdeimlad Prydain o beryglon ei freuddwyd ef yn peri iddi ddymuno â'i holl enaid ddifetha'r Almaen! Tipyn yn wan ydyw hi arno i ddangos perthynas y pethau hyn; ac wrth gwrs nid yw'r ymresymiad oll ond clog dros fwriad yr Almaen i geisio darostwng Prydain—y gallu cryfaf a saif rhyngddi hi a'i dyhewyd. Beth bynnag dyma'r casgliad y daw ef iddo wedi rhoi ystyriaeth bwyllog i'r mater: "Nid yw cytundeb heddychol â Phrydain, wedi'r cwbl, ond hud-lewyrn nad â'r un gwladweinydd Almaenaidd o ddifrif byth i'r drafferth i fynd ar ei ol," td. 99. Mewn rhyfel â Phrydain fe genfydd Bernhardi y byddai Ffrainc yn debyg o fanteisio ar y cyfle i ddial ar ei gelyn. Ond rhaid i'r Almaen eu hwynebu. "Gan fod yr ymdrech, fel yr ymddengys ar ol ystyriaeth lwyr o'r cwestiwn cyd-genedlaethol, yn angenrheidiol ac anocheladwy, rhaid i ni ei hymladd i'r pen, costied a gostio," td. 103. "Mewn y ffjordd neu'i gilydd *rhaid i ni seilo'n cyfrif â Ffrainc* [yr awdur yn italeiddio] os dymunwn law rydd yn ein polisi cyd-genedlaethol. Dyma amod cyntaf a blaenaf polisi Almaenaidd diogel, a chan na ellir unwaith am byth symud ymaith elyniaeth Ffrainc trwy foddion heddychol, rhaid penderfynu'r mater trwy rym arfau. Rhaid ysigo Ffrainc mor llwyr na all hi byth eto groesi'n llwybr," td. 105-6. Dyna rasol fwriad yr Almaen at Ffrainc. Yr Almaen druan, sydd heddyw'n protestio'i diniweidrwydd mor uchel gerbron y byd—a'r byd yn anghredadun!

"Cwestiwn pellach," medd von Bernhardi, "ydyw, a ellir, neu a ddylid, dal i gadw cytundebau gwleidyddol a wnaethpwyd ddechreu'r ganrif o'r blaen dan amgylchiadau hollol wahanol," td. 101. Gwelsom eisoes beth yw'r athrawiaeth ar y pwnc: "nid yw iawnderau cydnabyddedig yn iawnderau diamodol." Gynt, y patrwm o anrhydedd oedd "yr hwn a dwng i'w niwed ei hun, ac ni newidia"; anrhydded yr Almaen ydyw tyngu i'w mantais ei hun, a thorri i'w mantais ei hun. Ond beth yw'r "amgylchiadau gwahanol" ynglŷn â Belgium? Ni fedr Bernhardi, â'i holl ddyfais, feddwl am un esgus gwell dros fwriad yr Almaen i dorri ei chytundeb nag awrgymu fod Belgium eisoes wedi ymadael â'i hamhleidioldeb trwy gymryd meddiant o diriogaeth yn Affrica!

Ymdrinia'r chweched bennod â chwestiynau o arfogaeth; a theitl y seithfed yw "The Character of our Next War." Yn hon rhoddir ffygyrau a manylion eraill o fyddinoedd y gwledydd; ceisir pwyso a mesur y nerthoedd y gellid eu dwyn i'r maes gan wahanol gyfuniadau o'r galluoedd, a'r tebygolrwydd o'r cyfryw gyfuniadau. Nid vwr awdur yn anymwybodol o unigrwydd yr Almaen; fe genfydd yn glir y gall hi dynnu yn ei phen nerthoedd digon cryf i'w gorthrech. Ond medd ef,

"rhaid i ni baratoi am ryfel gyda'r bwriad hyderus o orchfygu, a chyda'r penderfyniad haearnaddi i ddyfalbarhau hyd y diwedd, doed a ddél. Rhaid i ni gan hynny baratoi, nid yn unig ar gyfer rhyfel byr, ond ar gyfer brwydro maith. Rhaid i ni fod wedi'n harfogi i gyflawni cwymp ein gelynion os gorchfygwn; ac, os trechir ni, i barhau i'n hamddiffyn ein hunain ym mherfedd ein gwlad hyd onid enillir buddugoliaeth o'r diwedd," td. 154.

Yn y bennod nesaf deawn at y rhyfel ar y môr. "Nid oes un amheuaeth nad ymleddir y rhyfel hon â Lloegr," td. 155. "Y mae'r paratoadau a wneir ganddynt [sef y Saeson] ym Môr y Gogledd yn dangos yn eglur eu bod wedi meddwl am ymosod ar yr Almaen," td. 155. Rhaid i ni gofio o hyd mai i'w gydwladwyr ei hun y mae Bernhardi'n ysgrifennu; ac y mae cam-ddarlunio agwedd Prydain yn rhan hanfodol o'r ymgyrch i feithrin a phorthi casineb ati. Gwyddom oll y bu Prydain yn ddigon difater ynghylch Môr y Gogledd cyn i'r Almaen fynd i'w bygythio yno. Onid oedd rhagair cyfraith lyngesol yr Almaen yn cynnwys bygythiad ffurfiol i'r wlad hon? Ac y mae gan yr Almaenwr hwn wyneb i honni mai Prydain sydd "yn meddwl am ymosod ar yr Almaen"! Ond wedi'r cwbl nid oes fawr o'r hyder a'r ymfrost arferol yn y bennod hon. Cydnebydd yr awdur fod morwyr Prydain "cystal" a morwyr yr Almaen; a chan fod gan Brydain fwy o longau a gwyr i'w trin, nid yw Bernhardi'n gweld llawer o oibaith buddugoliaeth ar y môr. "Dan yr amgylchiadau hyn, ni allem ni ond cilio gyda'n llynges ryfel dan ynnau amddiffynfeydd yr arfordir, a defnyddio *mines* i amddiffyn ein glannau, a'u gwneuthur yn beryglus i longau Seisnig," td. 157. Yna fe geisir dyfalu pa beth a wna'r llynges Brydeinig; pa fath ar *blockade* a ddygid ymlaen ganddi; a pha oibaith a fyddai gan llynges yr Almaen yn ei hencilfeydd i ymosod ar rannau gwasgaredig ohoni, ac yn araf i'w blino a'i gwanychu. Nid oes ryw llawer o galondid i ysbryd bocsachus yr Almaen yn y bennod hon.

Onid yn y ddeuddegfed bennod fe ddychwel yr awdur at bwnc y llynges; ac yma ni chais gelu gwir amcan llynges newydd yr Almaen. "'Y mae dyfodol yr Almaen yn gorwedd ar y môr.' Dywediad balch sy'n cynnwys gwirionedd mawr. Os dymuna pobl yr Almaen gyrraedd dyfodol godidog, rhaid iddynt ymgymryd â byd-wleidiadaeth (*world policy*), a gweithredu fel Byd-Allu. Ni ellir cyflawni'r dasg hon heb gynhorthwy gallu digonol ar y môr. Rhaid i'n llynges fod mor gref o leiaf ag y golygai rhyfel â ni y fath beryglon, hyd yn oed i'r gwrthwynebydd cryfaf, ag y byddai i'r colledion a ddisgwyliid beryglu ei safle fel Byd-Allu," td. 226. Dyna adlais o'r bygythiad yn rhagair cyfraith lyngesol 1900. "Rhaid cyfeirio'n hymdrechion nid yn unig at yr angenrheidrwydd o wrthdaro ymosodiadau'r gelyn; rhaid i ni fod yn ymwybodol o nod uwch, sef ein bod yn dymuno dilyn byd-wleidiadaeth effeithiol, ac mai diben ein gallu morwrol ydyw cefnogi'r cyfryw," td. 226-7. Yna cwyna'r awdur na bai ei wlad wedi cymryd yr olwg yna ar y mater o'r dechreu. "Gwastraffwyd amser gwerthfawr i ymgyrraedd at amcanion cyfyngedig ac annigonol. Tynghedwyd i'r Ymherawdr Wiliam II fod y cyntaf i amgyffred y cwestiwn hwn yn ei berthynas â hanes y byd," td. 227. Ac erbyn hyn y mae'r wlad oll yn cytuno mai i ymosod, nid i amddiffyn, y mae eisiau llynges gadarn i'r Almaen. "Daethom o'r diwedd i ganfod na all diogelu ein masnach ac amddiffyn ein glannau fod mewn un modd yn unig amcan y fath llynges, ond mai offeryn ydyw hithau, fel y fyddin, i gario allan ddibenion gwleidyddol y wladwriaeth, a chefnogi ei huchelgais gyfiawn," td. 228. Dyna gyfaddefiad agored mai ymosod ydyw swydd y llynges; ac fe nodir hefyd yn glir ddigon pwy a fygythir, er nad enwir Prydain wrth ei henw. Eto i gyd, ymhellach ymlaen, fe fyn yr awdur

wadu'r hyn a addefir mor glir ganddo yn y dyfyniadau uchod: "Fe ŵyr y Llywodraeth Seisnig yn burion na all yr Almaen feddwl am ymosod ar Loegr; byddai'r fath ymgais yn ddi-bwrpas o'r cychwyn," td. 231. Di-bwrpas, wedi'r holl sôn am y byd-allu y bydd raid i'r Almaen ei ennill trwy drais! Yna priodolir amcan yr Almaenwyr i Brydain, a sonnir am y tebygolrwydd iddi ymosod ar eu llyngs hwy, am y byddai dinistrio gallu morwrol yr Almaen yn fanteisiol i "Loegr a chynlluniau am fyd-ymerodraeth," td. 231. Fe ŵyr yr awdur yn dda pwy sydd a'i fryd ar ymosod—rywbyrd, pan ddaw'n ddigon cryf. "Rhaid i ni gofio na bydd modd i ni am flynyddoedd lawer ymosod yn y môr agored ar y llynges Seisnig sydd gymaint cryfach," td. 230.

Y gwaethaf yw, o safbwynt ein hawdur, fod yn rhaid i'r rhyfel ar y tir ddyfod yn fuan. Ei obaith yn ddiameu ydyw y saif Prydain allan o hwnnw. Ond Prydain neu beidio, rhaid i'r Almaen achub y cyfle cyntaf i ymladd â Ffrainc a Rwsia. Yr oedd y Cynghrair Triphlyg yn dechreu ymddatod, er gwendid i'r Almaen a Ffrainc a Rwsia'n amharod, ond yn debyg o gryfhau. Rhaid cipio'r cyfle cyn iddi fynd yn rhy ddiweddar. "Gall y cyfnod a drefnodd tynged i ni i grynhoi'r nerthoedd, a'n paratoi'n hunain am yr ymdrech farwol, fynd heibio'n fuan. Rhaid i ni ei ddefnyddio," td. 168. "Mae gan Ffrainc heddyw boblogaeth o ryw 40,000,000; Rwsia yn Ewrop, gyda Pholand a'r Caucasus, 140,000,000. O'r gyferbynnu â hyn, nid oes gan yr Almaen ond 65,000,000 o drigolion. Ond gan fod nerthoedd milwrol Rwsia, i raddau helaeth, mewn hualau oherwydd llawer o amrywiol achosion, ac na ellir eu defnyddio ar unrhyw un adeg a lle, a'u bod hefyd yn ddifffgiol mewn gwerth milwrol, byddai byddin Almaenaidd gyfatebol i'r boblogaeth yn sicr yn abl i'w hamddiffyn ei hun yn llwyddiannus yn erbyn ei dau elyn pe gweithredai'n benderfynol ar y llinell fewnol, hyd yn oed pe cymerai Lloegr ran yn y rhyfel," td. 169. Heb Loegr, wrth gwrs, yr oedd pob gobaith y trechid hwynt. Yna, gydag adnoddau deuparth y cyfandir, nid hir y byddai'r Almaen yn adeiladu llynges i drechu'r llynges Brydeinig a goresgyn Prydain Fawr. Tro gwael oedd malurio breuddwyd mor ogoneddus. Nid rhyfedd casineb erchyll yr Almaen at Brydain heddyw. Ond gan mai ein difetha oedd ei bryd prun bynnag, nid yw o bwys.

Y mae'n berffaith amlwg, oddiwirth a ddyfynnwyd, fod y blaid filwrol yn yr Almaen yn 1911 am fynnu rhyfel yn fuan. Cyfeirir drachefn yn niwedd y llyfr ar yr amgylchiadau ffatriol iddynt. "Y mae Lloegr mewn sefyllfa o'r anhawster mwyaf. . . . Y mae gan Ffrainc hefyd rwystrau mawr ar ei ffordd yn ei hymerodraeth Affricanaidd . . . Y mae'n debyg y bydd i'r cynyrfiadau yn y Dwyrain Pell lyftheirio nerthoedd Rwsia . . . Y mae'r rhai hyn oll yn amgylchiadau y gall polisi Almaenaidd grymus craff wneuthur defnydd ohonynt," td. 288. Yn 1914 fe dybid fod rhyfel cartrefol ar fin torri allan yn Iwerddon. Dwylo Prydain yn rhwym! Onid oedd yn amlwg i bob gwladweinydd Almaenaidd mai dyna'r cyfle?

Yn y nawfed bennod ymdrinir â'r paratoadau milwrol. Crynhodeb a geir yng o'r ymdrafodaeth yn llyfr yr awdur *Vom heutigen Kriege* ("Am ryfel heddyw"); a pharheir yr ymdriniaeth yn y ddwy bennod sy'n canlyn. Crybwyllwyd y ddeuddegfed eisoes.

Yn y drydedd ar ddeg, ymwneir â'r "fyddin ac addysg y bobl." Yr holl fater ydyw pa fodd i gyfaddasu'r addysg er cynyrchu byddin effeithiol. Gellid tybio wrth a ddywedir am yr ysgolion elfennol nad ydynt ddim gwell nag ysgolion y wlad hon; ac fel offerynnau i baratoi ar gyfer y fyddin beirniedir hwynt yn llym. Rhaid hyfforddi'r bobl yn feddyliol a chorfforol ar gyfer eu dyledswyddau milwrol.

Rhaid ymosod ar ddiota ym mhob modd (gresyn na wnaethid hyn); ac ymdrechuw am well tai i'r gweithwyr. Ond camgymeriad yw'r cais am fyrhau eu horiau gwaith; ac ni ddylid cefnogi chwaraeon iddynt. Y mae gwaith yn fuddiol iddynt, a'r ymgais i'w leihau yn anfoesol; ac y mae ymarferiadau milwrol yn well i'r corff na phob chwarae, td. 245. Er dysgu i'r bobl eu dyledswyddau rhaid i'r Llywodraeth gymryd meddiant o'r wasg. "Os dymuna'r Llywodraeth ennill dylanwad priodol ar y bobl . . . rhaid iddi reoli Gwasg gref a chenedlaethol, a chyflwyno'i golygiadau a'i hamcanion yn gryf ac yn agored drwyddi. Ni all y Llywodraeth byth gyfrif ar bobl gryf-arfog a hunan-aberthol yn nydd perygl neu angen, os bydd iddi sylu'n ddigwyffro pan fo'r Wasg yn cyson gloddio dan sylfeini'r ysbryd rhyfelgar, ac yn pregethu polisi eiddil o heddwch; a llai fyth os caniatâ hi i'w phapurau ei hunan ymuno yn yr un gân, a rhoi pwys o hyd ar gadw'r heddwch fel amcan pob polisi. Rhaid iddi yn hytrach wneuthur popeth i feithrin ysbryd milwrol, ac i beri i'r genedl ddeall dyledswyddau a dibenion polisi ymerodrol. Rhaid iddi'n wastad ddangos arwyddocâd ac angenrheidrwydd rhyfel . . . Gall Llywodraeth seneddol, sydd bob amser yn cynrychioli mwyafrif amserol yn unig, adael i Wasg y blaid amddiffyn a chefnogi ei golygiadau; ond ni all Llywodraeth fel yr un Almaenaidd weithredu felly, a hithau'n olrhain ei hawl i'r ffaith ei bod uwchlaw pob plaid . . . Y mae heintiau o syniadau ac opiniynau yn ein hen Ewrop yn fwy peryglus a niweidiol na chlefydau corfforol; ac y mae'n ddyledswydd ar y Wladwriaeth ddiogelu iechyd moesol y genedl," td. 255-6. Dyna'r athrawiaeth Brwsiaidd ar ryddid y wasg.

Gadawn y llyfr cyntaf yn awr i sylwi am funud ar yr ail. Crynhoad neu fyrhad ydyw *How Germany makes War* o lyfr arall *On War of Today*, cyfieithiad o'r traethawd a grybwyllwyd uchod. Am faterion milwrol yn hollol y traetha'r llyfr hwn; ac ni all llygwr fel myfi honni rhoi barn o fath yn y byd arno. Ond hyd yn oed i'r darlennydd cyffredin sy'n dilyn y rhyfel yn y papurau, y mae o gryn ddiddordeb ceisio cymharu bwriadau'r gelyn â'i gyflawniadau ar y maes.

Y darn sy'n taflu mwyaf o oleuni yn y llyfr hwn ar bolisi'r Almaen ydyw'r ymdriniaeth yn y rhagymadrodd ar lysoedd cyflafareddiad. "Bwriedir hwynt," medd yr awdur, "nid yn unig i leihau peryglon rhyfel, ond i'w symud ymaith yn gyfangwbl. Dyma'r amcan a addefir yn gyhoeddus o'r fath wleidyddiaeth. Mewn gwirionedd, prin yr achosir hi gan gariad delfrydol at heddwch, ond y mae'n amlwg mai amcanion gwleidyddol hollol wahanol sydd iddi. Y mae'n amlwg fod y fath gytundebau yn fanteisiol i'r Gwladwriaethau *bynny* sy'n dymuno achub eu holau fel y bônt abl i ddilyn eu manteision mewn rhannau eraill o'r byd. . . . Rhaid i ni Almaenwyr, gan hynny, beidio â chymryd ein twyllo gan y fath ymdrechion swyddogol i gynnal yr heddwch. Rhaid i lysoedd cyflafareddiad, mae'n amlwg, ystyried bob amser yr hawliau cyfreithiol a thiriogaethol sy'n bod yn awr. I wladwriaeth sy'n codi, ac sydd eto heb gyrraedd y safle sydd ddyledus iddi, ac mewn dir angen mwy o drefedigaethau, ac na all eu cael ond yn bennaf ar gost eraill, y mae'r cytundebau hyn yn arwyddo'n ddrwg ar unwaith fel yn debyg o rwystro ad-drefniant gallu . . . Os dymunwn ni ennill y lle yn y byd sydd yn ddyledus inni, rhaid i ni ddibynnu ar y cleddyf," td. xii-xiii. Mewn geiriau eraill, y mae cytundebau, a dealltwriaethau, a chyfraith, a heddwch, a phob gwendid felly, yn burion i bobl sy'n fodlon ar yr hyn sydd ganddynt; ond i'r neb fo a'i fryd ar ei gyfoethogi ei hun "ar gost eraill," ni thâl y fath bolisi. Pa leidr a barcha gyfraith?

I hyn y disgynnodd dywylliant yr Almaen dan lywodraeth Prwsia. O chwennych eiddo'i chymydog hi aeth i ladd, a lladrata, a dwyn cam dystiolaeth. Ei goleuni a drodd yn dywyllwch.

Syniad niwliog iawn sydd gan Bernhardi am yr hyn a olyga wrth y diwylliant Almaenaidd sydd i'w ledaenu dros y byd. Ond gwyddom ni beth a olygai. Gorseddu duw rhyfel ar y ddaear am genedlaethau; y llywodraeth yn llaw'r blaid filwrol, a seneddau wedi eu tagu neu eu dileu; y wasg yn gaeth, a'r gweithiwr yn gaethwas. Y mae rhyfel yn erbyn y gallu hwn heddyw yn rhyfel santiaidd, yn rhyfel i amddiffyn rhyddid, yn rhyfel o blaid heddwch. Nid yw'r Almaen, fel y mae, yn "addas" i fyw yn y byd. Rhaid diwreiddio'r drwg o'i chalon. Fel y dywedodd un o bapurau Rwsia, "rhaid serio'r cancr Prwsiaidd hwn o Ewrop a haearn poeth." Ac fe wneir.

Fel arwr ei phrif gerdd, fe werthodd yr Almaen ei henaid i'r Un Drwg. Nid hir y ceidw'r Diawl ei was.

J.M.J.

Y BEIRNIAD

CYN Y RHYFEL

G OFYNNWCH i mi, Mr. Golygydd, ysgrifennu erthygl fer i egluro pa fodd y deuthum, yn ystod y pedair neu bum mlynedd a aeth heibio, i sylweddoli'r perygl Ellmynig nad oedd y rhan fwyaf o'm cydwladwyr, mae'n debyg, yn ei ganfod. Goddefer i mi, fel rhagymadrodd i'm sylwadau, ddywedyd fy mod fy hun o darddiad Ellmynig, ac wedi fy meithrin i dueddiadau pleidiol i'r Almaen. Gweinidog Moravaidd oedd fy nhaid, a ddaeth drosodd i Loegr fel pennaeth ar y drefedigaeth Foravaidd yn Fulnec yn Yorkshire, lle y priododd Saesnes. Bu fy nhad yn fyfyrwr ym Mhrifysgol Berlin cyn myned i Goleg y Drindod, Dublin; ac yr oedd mor gartrefol yn yr Almaeneg ag yn Saesneg. Yn ystod y rhyfel rhwng Ffrainc a Phrwsia yn 1870 ac am rai blynyddoedd wedi hynny yr oeddwn yn bleidiwr cryf i'r Almaen, ac yn ystyried mai Almaen unedig wedi adnewyddu ei hieuenctid fyddai amddiffynfa oreu heddwch Ewrop, ac mai Ffrainc, lle bu Louis XIV a Napoleon Fawr yn cynllwyn eu bwriadau gormesol, oedd nythle tymhestloedd Ewrop, a gelyn oesol Prydain Fawr. Dyna'n wir oedd y farn a ffynnai'n gyffredin ymysg dynion meddylgar ar y pryd. Fe roes Carlyle fynegiant gwych iddi yn ei lythyr enwog i'r *Times*; ac, am again mlynedd o'r hyn lleiaf, hi oedd prif egwyddor ein gwleidyddiaeth dramor. I mi, felly, yr oedd cwrs digwyddiadau cyhoeddus yn cadarnhau ac yn cyflawnhau tueddgarwch teuluaid.

Mi dybiaf mai'r peth cyntaf a barodd i mi betruso oedd profiad diddorol a gefais yn haf 1893. Yr oeddwn yn treulio rhan o wyliau'r haf yn Switzerland, ac wedi mynd am wibdaith diwrnod gyda'm chwaer i ryw arsyllfan ger Beatenberg, uwchben Interlaken. Ar

ein ffordd, goddiweddwyd ni gan deithiwr Ellmynig, gŵr o ddysg yn tynnu at ganol oed. Fel llawer o Ellmyn, fe siaradai Saesneg yn rhugl; ac ymdriniasom â materion arferol y dydd. Yr oedd e wedi bod trwy olygfeydd cynnar y rhyfel mawr, ac yn ŵr moesgar a gwybodus, ac fe ymddygai'n hynaws iawn. Yn ystod ein hymddiddan daeth y paratoadau milwrol mawr a wneid ar y pryd gan Rwsia dan sylw; ac fel pleidiwr Almaenaidd eiddgar, mynegais fy mhryder rhag y byddent yn fygythiol i'r Almaen. "Dim o gwbl," medd yntau; "gwyddom ni fod y paratoadau hyn wedi eu bwriadu nid yn ein herbyn ni, ond yn erbyn Prydain Fawr"; ac yna, fel pob bai crybwyll y mater yn unig yn ormod i'w hunanfeddiant, fe ddechreuodd ar unwaith ddarogan yn huawdl ddyfodol y cenhedloedd. Yr oedd Rwsia i orchfygu'r India, a bwrw allan ddylanwad Prydeinig o Asia; ac yr oedd gallu Prydain Fawr i'w ddarostwng i'r llwch. Fe ddymunai'n amlwg ymgadw o fewn terfynau moesgarwch; ond nid oedd hynny ond yn chwanegu at arwyddocâd ei lawenydd di-gêwrth feddwl am ddinistr y wlad oedd ers blynnyddoedd yn rhoi cefnogaeth gyson i'r Almaen; ac oddiwrth y dôn y llefarai ynddi yr oedd yn amlwg yr ystyriai ei fod yn datgan, nid ei farn bersonol ei hun, ond barn yr Ellmyn yn gyffredinol. Gwrandewais â syndod Beth a olygai hyn oll? Beth oedd achos malais y gŵr tafodlyf hwn? Ai ei ystyr oedd fod yr Almaen yn manteisio ar ein cefnogaeth ac ar yr un pryd yn ein cashau, ac yn deisyfu'n cwmp? Synia newydd i mi oedd hyn.

Ond nid hawdd diwreiddio opiniynau wedi greddfu; ac ni buasai un profiad fel hyn ar ei ben ei hun yn cyfiawnhau ymwrthod a'r argyhoeddiadau sefydlog oes. Nid llai afresymol fuasai cymryd geiriau'r teithiwr Ellmynig hwn i gynrychioli barn gyhoeddus y Almaen nag a fuasai derbyn geiriau gwylltion Mr. Keir Hardie heddyw i gynrychioli barn Prydain. Yr oedd eisiau llawer o dystiolaeth gadarnhaol i'm hargyhoeddi i nad siarad ar ei gyfer yr oedd y dyn. Dechreuais fodd bynnag, wyllo cwrs y byd yn chwilfrydig a nid heb bryder.

Yr ergyd nesaf i'm teimladau Almaen-garol oedd y datguddiaeth ynglŷn â phellebyr Ems. Pa bryd gyntaf y cyhoeddwyd yr ystoriad nid wyf yn cofio'n sicr; ond deuthum i gyntaf i wybod amdani yn

194, pan dybiodd Llywodraeth yr Almaen fod yn ddymunol wneuthur datganiad cyhoeddus ar y pwnc. Y mae'r hanes yn awr weddol hysbys, ond fe ddeil i'w ail adrodd. Yr oedd y cwestiwn heddwch neu ryfel yn hongian yn y fantol, a phopeth yn dibynnu ganlyniad ymddiddan rhwng Brenin Prwsia, oedd y pryd hwnnw'n Ems am ei iechyd, a'r llysgennad Ffrengig, Benedetti. Yr oedd Bismarck, a Moltke (y cadlywydd enwog), a von Roon (y trefnydd milwrol), yn eistedd o gylch bwrdd yn disgwyl yn bryderus am y dydd tyngedfennol, pryd y dygwydd pellebyr i mewn ac y rhoddwyd ef i Bismarck. Wrth ei ddarllen syrthiodd ei wynepryd : feiriai'r pellebyr yn amlwg at heddwch. Darllenodd Bismarck ef yn uchel, a syrthiodd wynebau'r lleill. Yn ebrwydd, goleuodd wyneb Bismarck. "A ydych chi'n berffaith sicr," meddai, gan roi at Moltke, "fod eich cynlluniau'n gywir?" "Perffaith sicr." Oedd yr ateb. Yna gofynnodd i von Roon, "A yw'r fyddin yn ddwyadl barod?" "Nid oes dim yn eisiau." "Felly," medd Bismarck, "mi welaf pa fodd y gellir ei wneuthur"; ac wedi hynny oedd newid tŷon y pellebyr yn hollol heb newid ei ystyr gyffredinol, a gwneuthur yn ymarferol sicr y cyhoeddai Ffrainc ryfel. Hyd hynny'r oeddwn i'n dal y gred gyffredin mai Ffrainc a ddodasai gynnwedd â chymydog diniwed; a bod ei dymchweliad yn bosib gyfiawn am ormes drahaus. A gallasai'r chwedl hon barhau : ond yr oedd Bismarck yn rhy falch o'i ddichell i ddal ei dafod. Fe drydd yr ystori yn ei atgofion â'r boddhad mwyaf. Y mae'r digwyddiad hwn yn bwysig nid yn unig am ei fod yn cyfnwidd safleoedd milidiau yn y rhyfel mawr, ond hefyd am y goleu erch a deifl ar y ffon moesol yr Almaen. Buasai dadleniad o'r fath ystryw yn ddinistr i unrhyw ddyn cyhoeddus yn Lloegr; yn yr Almaen prin y cyfrôdd sylw yn ei erbyn.

Yn yr un flwyddyn protestiodd y Kaiser â sarugrwydd a ymdangosai'n ddianghenrhaid yn erbyn cytundeb yr oedd Arglwydd Rosebery newydd ei gwblhau â Belgium am brydles rhyw ddernyn diriogaeth yn Affrica. Ar y pryd fe ellid ameu ai'r dull Teutonaidd yn unig oedd hyn, ai ynteu arwydd o elyniaeth gudd. Dwy flynedd wedi hynny daeth y *Jameson Raid*, a chwalwyd yr amheuaeth. Yr

oedd pellebyr y Kaiser i'r Arlywydd Krüger, i'w longyfarch a drechu'r ymgyrch "heb gymorth y Galluoedd cyfeillgar," y ddiddadl yn un o'r pethau a eilw'r llysgenhadon yn "weithredoedd anghyfeillgar" o'r fath ag a gyfiawnhâi dorri cyfathrach ddiplomaidd. Yr oedd y Transvaal yn wladwriaeth rydd, annibynnol ond yr oedd ei pherthynas â gwladwriaethau eraill yn ddarostyngedig i reolaeth Prydain Fawr fel y Gallu Goruchlywiol. Ychwanegwyd wrthuni'r genadwri hon gan gais a wnaethpwyd ar yr un pryd Portugal am ganiatad i filwyr Ellmynig lanio yn Delagoa Bay a ymdeithio ar draws tiriogaeth Bortugeaidd i Pretoria. Chwagofiwch mor ddwys y cynhyrfwyd teimladau Prydain ar y pryd gan yr ymyriad anwarantedig hwn. Datganodd Mr. Bryce yn gyhoeddus nad oedd gan y Kaiser ddim mwy o hawl i ymyraeth yn Neheu Affricanag yn Afghanistan. Archwyd gwib-lynges â gorchmynion dan sêl a chredir yn gyffredinol yr anfonasid hi allan oni bai am ddylanwadu y Frenhines Victoria.

Prin y gellid synio mwyach fod osgo'r Almaen, neu beth bynnag rhai a reolai wleidyddiaeth dramor yr Almaen, yn gyfeillgar tua at y wlad hon. Eto nid ymddangosai fod llawer o berygl gwirioneddol o'r cyfeiriad yna. Byddai rhyfel rhwng Prydain a'r Almaen, yn ol ymadrodd enwog Bismarck, mor amhosibl a brwyd rhwng morfil ac elephant. Nid oedd Bismarck yn caru'r wlad hon ond ni feddyliodd ef erioed am ymosod arnom; a chyhyd ag y parhâi ei gyffelybiaeth yn un gymwys gallem ninnau edrych ym gymharol ddifater ar dymer ddrwg ein cefndyr ar y cyfandir. Ond peth petai'r elephant drwy ryw hud a lledrith (ac y mae llawer posibilrwydd o drawsnewidiad yn y wyddoniaeth ddiweddar y mae ef mor hyfedr ynddi) yn llwyddo i'w droi ei hunan yn anghenfi môr a thir? Fe wisgai'r sefyllfa ar unwaith agwedd o bryder i'r morfil. Fe gyraeddasid cyflwr newydd. Dyna, mewn effaith beth a ddigwyddodd yn y flwyddyn gyntaf o'r ganrif newydd yn herwydd pasio yn y *Reichstag* Ellmynig y Mesur Llyngesol adnabyddus. Y mae'n wir y bu Mesur Llyngesol ddwy flynedd ynghynt ond yr oedd hwnnw o nodwedd hynod gymhedrol, ac yr oedd y Canghellor wrth ei gynnyg yn ofalus i wadu unrhyw fwriad "wneuthur darpariaeth ar gyfer rhyfel yn erbyn un o'r Galluoedd

awr." Y mae Mesur Llyngesol 1900, ar y llaw arall, yn cyhoeddi'n endant mai i'r pwrpas yna'n hollol yr oedd ei eisiau. Datgenir a y rhagair mai'r amcan oedd creu llynges o'r fath nerth "na lai hyd yn oed y Gallu Llyngesol grymusaf ymosod arni heb cryglu ei ragoriaeth ei hun." Cyn belled ag y gwn i, ni bu'r un eithred ddeddfwriaethol arall yn yr oesoedd diweddar a gynwysai datganiad uniongyrchol o ddarpariaeth elynol yn erbyn gwlad bennig; ac ni all bod nemor amheuaeth, pe cyfeiriasid y cyfryw yr Almaen ei hun, nad ystyriasai hi'r peth yn "weithred anghyflgar," ac na ofynasai am eglurhad dan fygythiad o ryfel. Buasai vnethur y fath ddatganiad ar dafod leferydd yng nghwrs dadl yn eithred ddifrif iawn; ond am ei roi ar gof a chadw am byth drwy gorffori mewn gweithred Senedd, fel petai'r Gallu arbennig dan lw yn elyn hanfodol a pharhaol, y mae hynny, mi gredaf, yn beth bu erioed ei gyffelyb. Nid yw gwladweinyddion a diplomatyddion yn gweithredu yn y fath fodd ond oddiar ryw gymhelliad o rym wrthwynebol. Ynglŷn â'r achos presennol ni ellir canfod y gymhelliad hwnnw ond yn y dymuniad i ennill cefnogaeth y bobl i'r mesur, canys o bob safbwynt arall camgymeriad ydyw cyhoeddi triadau gelyniaethus ymlaen llaw. Mewn geiriau eraill, credai'r ywodraeth Ellmynig y derbynai'r bobl Ellmynig y baich trwm a odai'r Mesur arnynt, pe sicrheid hwynt fod y Llynges i'w defnyddio yn erbyn Prydain. A phrofir cywirdeb y gred honno yn llawn gan holl arwyddion eraill y gellir trwyddynt ffurfio barn am dymer ffredinol pobl yr Almaen—ebychiadau parhaus y wasg, y modd rmygus, sarhaus ymron, y derbynnir pob crybwylliad am y wlad hon yn y *Reichstag*, profiad ymwelwyr Prydeinig o'r hyn lleiaf yng ymlededd yr Almaen. Y mae'r teimlad hwn wedi peri gwir ddryswch i'n pobl ni. "Paham y dymunai'r Ellmyn ddrwg i ni?" fyddant yn naturiol. "Yr Almaen yw'r unig Allu Mawr na buom oed mewn rhyfel ag ef. Yn sicr, rhaid bod yna ryw gamgymeriad." Gwir yw yr oedd yr Almaen wedi ei gorchfygu gan win penfeddwol ychfeddwl newydd. Ymddangosodd gweithiau pwysig yr ysgrifnydd Americanaidd mawr Captain Mahan ar *The Influence of sea-power on History* yn y deng mlynedd olaf o'r ganrif o'r blaen, effeithiasant yn ddifawr ar feddwl eu hoes ar gwestiynau dat-

blygiad cenedlaethol. Nid astudiwyd hwynt mewn un wlad yn fweiddgar nag yn yr Almaen; ac ni bu eu heffaith yn unman mddwfn ac eang. Yr oedd yr Ellmyn wedi bod yn gofyn iddynt hunain paham y cyrhaeddasai Prydain ei safle presennol o fydheb orfod gwneuthur, hyd y gwelent, ddim o'r aberthau eithaf allai'r un wlad ar y cyfandir ddianc rhagddynt. Cawsant yr atyng ngweithiau Mahan: SEA-POWER. Dyna beth a alluogodd Loei gipio rhannau anghyfannedd y byd tra'r oedd cenhedloedd era yn brysur yn gwrthsefyll goresgyniad gartref. Yr oedd Lloegr fel wedi ennill mantais annheg trwy ddamwain hanesyddol, manta nad oedd ganddi hi un hawl iddi oherwydd ei hathrylith, ei gwrodd na'i gwladgarwch. Po hwyaf y myfyrient uwchben y syniad, mwy yr argyhoeddid hwynt fod Lloegr wedi peri niwed marwol iddyna hynny yn y dull gwaelaf, am nad oedd wedi ei gyflawni drwymladd agored ac anrhydeddus. Ac, fel y digwydd mor fynych ymddangosodd dysgawdr mawr i roi lleferydd i'r teimlad cyffredina a dangos rhesymau i'w gyfiawnhau. Treitschke, Athro Hanes y Mhrifysgol Berlin, oedd hwnnw. Dirywiad ac annheilyngdd Prydain Fawr, a thynged amlwg a hyd yn oed ddyledswydd y Almaen i'w gwthio o'r neilltu a chymryd ei lle, a bregethid ganddo'i gadair athrofaol ag angerdd efengylwr newydd. I'w ddo barthiadau fe ddeuai, nid yn unig fyfyrwyr cyffredin, ond hefyd wleidyddwyr, milwyr, ac aelodau o'r Gwasanaeth Gwladol. A ddeng mlynedd neu fwy, ei lais ef oedd, efallai, y mwyaf ei allu yn yr Almaen; ac ymdaenodd ei feddyliau drwy ei ddisgyblion i Brysgolion eraill, a hyd yn oed i'r ysgolion. Eglura hyn drwy anghyffredin y Cynghrair Llyngesol (y mae'n perthyn iddo o leiafiliwn o bobl mewn oed yn aelodau tanysgrifiol), a'r Mesurau Llyngesol a fu'n cyflym ddilyn y naill y llall hyd 1908, er gwaethaf pwy ymgais a wnaeth gweinidogion Prydeinig dro ar ol tro i gytuno arafu. Yn wir, ni wnaeth yr un o'u cynygion ond symbylu Morlys Ellmynig i ymdrechion mwy, a chwerwi mwy ar deimlad y Almaen. Ond y mae hynny'n gyflwr meddwl sy'n anodd iawn i Brydeiniwr cyffredin ei ddeall; ac, oddieithr ym mro'r cyfriniad y mae pobl yn gyffredin yn anghredu'r hyn ni ddeallant. Fe geir hefyd y camsyniad rhyfedd nad oedd rhyfel yn bosibl mwyach.

tyb oedd wedi treiddio trwy rengoedd y crefftwyr cefnog a'r masnachwyr bychain; ac yr oedd llawer o dalent wleidyddol oreu'r wlad wedi ymroi i ddatrys problemau cymdeithasol ac yn tueddu i fod yn ddiamynedd ag achosion cydgenedlaethol a allasai droi diddordeb neu gyfraniadau ariannol i gyfeiriad arall. Yr oedd yr Almaen wedi cyhoeddi i'r holl fyd mai yn erbyn Lloegr yr amcanwyd y llynges newydd; yr oedd y Kaiser wedi datgan "Gorwedd ein dyfodol ni ar y dŵr," a "rhaid i ni gael tryfer Neifion yn ein llaw," a'i eiriau wedi eu cymeradwyo'n frwdfrydig gan y genedl; o fewn wyth mlynedd yr oedd pedwar neu bump o Fesurau Llyngesol wedi eu pasio, pob un yn darparu chwanegiad anferth at yr un o'i flaen, a'r olaf yn atebiad gan Lywodraeth yr Almaen i weithred heddychlon Prydain yn gosod ar y blociau un brif long yn lle tair. Er na bu i'r Almaen yn weithredol gyhoeddi rhyfel er 1870, yr oedd ei pharatoadau yn cyfansoddi ystad chwannog i ryfel; ac o fewn chwe blynedd hi fygythiodd ryfel o leiaf dair gwaith: yn 1905 hi fynnodd ymddiswyddiad Monsieur Delcassé drwy fygwth rhyfel; yn 1909 drwy fygythiad cyffelyb hi orfu ar Rwsia dynnu'n ol ei gwrthwynebiad i Awstria feddiannu Bosnia a Herzegovina; ac yn 1911 hi fygythiodd ryfel ynglŷn â'r digwyddiad yn Agadir, er iddi dynnu'n ol pan ganfu fod Lloegr yn sefyll yn gadarn gyda Ffrainc. Ac eto, er fod hyn oll yn hysbys a chyhoeddus, ni ellid deffro'r cyhoedd ym Mhrydain i'r perygl a'n bygythiai. Pa ryfedd i'n cyfeillion tramor, a'r gweddill oedd heb eu llygatynnu gartref, ddechreu teimlo fod ein gobaith bron iawn ar ben, a sibrwd "*Quos Deus vult perdere prius dementat*," a bod yr Ellmyn yn ymffrostio'n agored am ddinistr "Carthage ddiweddar"? Ychydig flynyddoedd yn ol, digwyddodd i mi fod yn y trê'n gyda phensaer adeiladau newydd y Coleg, Mr. H. T. Hare, a throdd ein hymddiddan yn naturiol at gwestiwn y dydd. Crybwyllodd ef lyfr bychan nodedig a gyhoeddased ychydig ynghynt, ac a elwid *The Riddle of the Sands*, lle y disgrifid paratoadau Ellmynig anferth ar gyfer byrddio milwyr ar longau wrth arfordir ynys-amgylchedig Friesland; ac aeth ymlaen i ddywedyd nad oedd dim amheuaeth nad oedd yr Ellmyn yn meddwl o ddifrif am ymgyrch ar Brydain. Yr oedd ef yn ddiweddar wedi teithio adref ar long o linell Ellmynig; a siaradai'r teithwyr Ellmynig am y peth yn

rhydd, ac edliwient iddo mewn tymer dda amharodrwydd Prydain. "Wel," medd yntau, "os ydych yn meddwl hyn oll, pa fodd yr ydych yn ei adrodd wrth Sais, a all rybuddio'i bobl a'u rhoi ar eu gwyliadwriaeth?" Chwarddasant yn ei wyneb: "Ni chredant monoch byth yn Lloegr, beth bynnag a ddywedwch." Dangosasant lai o ochelgarwch na siaradwr blaenllaw yn y *Reichstag*, a awgrymodd mewn dadl bwysig, mai gwell fyddai peidio a dywedyd gormod am fwriadau'r Almaen tuag at Brydain "*byd oni bo'n llynges wedi ei hadeiladu.*"

Oherwydd yr hyn a ddywedais y rhyfeddod fydd, nid bod ychydig o bobl wedi rhagweled y perygl Ellmynig, ond bod neb wedi methu ei ragweled. Mewn un pwynt rhaid i mi gydnabod diffyg fy rhagwelediad fy hun. Yr oedd ymddygiad milwyr yr Almaen yn rhyfel 1870 ar y cyfan yn neilltuol o dda; cyn belled ag y gall rhyfel byth fod yn ddyngarol yr oedd hwnnw felly. Pe dywedasai undyn wrthyf y buasai'r Ellmyn yn hynodi eu hymdaith trwy Belgium â barbareidd-dra creulon na welsid ei debyg er Rhyfel y Deng Mlynedd ar Hugain, mi ddywedaswn mai enllib brwnt fuasai hynny. Y fath chwyldroad a gynyrchwyd mewn ychydig mwy nag un genhedlaeth yn nhymer a delfrydau moesol cenedl sy'n naturiol yn fwyn a heddychlon gan hyfforddiant diarbed unbennaeth filwrol yn gweithredu drwy'r gyfundrefn addysg drylwyr af ei threfniant a mwyaf canolog ei rheolaeth yn y byd.

HARRY R. REICHEL.

PENFRO GYMREIG A SEISNIG A'I PHOBL

YN y llinellau canlynol, nid amcenir mewn un modd at ym-driniaeth fanwl a dihysbyddol â chwestiwn eang a dyrys poblogaeth Penfro. Gadewir hynny i ysgrifbinnau galluocach na'r un sydd yn crafu'r ddalen hon. Y cwbl yr ymgyrhaeddir at ydyw gwneuthur rhyw ychydig sylwadau mewn dull poblogaidd ar rai o nodweddion y ddwy genedl a breswylant y Sir yn eu perthynas â'i gilydd. A bras-siarad, trigiennir hanner uchaf y Sir gan Gymry, a'r hanner isaf gan Saeson. Wrth Saeson yma y golygir pobl yn siarad math ar Saesneg, oblegid hysbys ddigon ydyw mai Fflemingiaid ydynt o ran gwaed gyda rhyw gymaint o elfennau Llychlynaidd a Gwyddelig yn gymysg. Ond Saeson y gelwir hwynt yn hyn o sylwadau, fel mai *Anglia Transwalliana* oedd yr enw a roddes Camden ar y rhanbarth. Rhennir y Sir i saith gantref: Pebidiog (*Dewsland*), Cemais, Cilgerran, Daugleddau, Arberth, Rhos a Chastellmartin.

Cymraeg a siaredir yn y tair cantref gyntaf. Saesneg yn unig yn y ddwy olaf, a chan mwyaf yn y ddwy arall, sef Daugleddau ac Arberth. Mae'r llinell wahaniaethol yn cydreddeg bron yn hollol â rheilffordd y Great Western, o yn agos i orsaf Whitland cyn belled a Clarboston Road. Oddiyno yn lle troi tua'r dehau am Hwlffordd fel y gwna y rheilffordd, ceidw yn ei blaen bron yn unionsyth hyd Drefgarn, lle y try mewn cyfeiriad deheu-orllewinol gan ddilyn trum mynydd Plumstone ac wedi hynny afon Newgale hyd ei harllwysfa i'r môr. Y mae'r llinell hon yn gwahanu rhwng y ddwy iaith bron yn llwyr, ac wedi gwneuthur hynny am rai oesoedd. Y mae'n wir mai'r Saesneg sydd yn ennill, os dim; ond mae symudiad y llinell hon bron mor araf a graddol ag eiddo llinell glannau y rhan Saesneg o flaen ystormydd môr Iwerddon. Yn y rhanbarth Seisnig, tra mae enwau personau gan mwyaf yn Gymreig, hynny yw yn rhai sydd gyffredin i'r gweddill o Gymru, megis Richards,

Thomas, Evans, Jones a Davies, etc., y mae'r lliaws mawr o enwau lleoedd yn Seisnig, a chan amlaf yn diweddu yn *-ton*. Ceir rhai eithriadau mewn enwau plwyfi, megis Camrhos, Llanstadwell, Llangwm, Llawhaden, Carew, Rhoscrowther, Rhosmarket, Pwllcrochan, a Thalbenney, ac mewn enwau ffermydd megis Trevalen, Trewarren, Trefloyne, Trebrowen, Trefrân, etc.,—hen enwau wedi dal eu tir er gwaethaf y goresgyniadau. Ymddengys yn dipyn o ddirgelwch na byddai enwau personau yn fwy cyffredinol Seisnig neu estronol yn y rhanbarth yma nag ydyw enwau lleoedd; oblegid gydag eithrio o bosibl y trefedigaethwyr Fflemingaid, diau mai gwrywod oedd grym mawr y goresgynwyr; a'r syndod i rywrai yw na adawsai y rhai hyn lawer ychwaneg o'u henwau ar y boblogaeth megis y gwnaethant ar y lleoedd. O'r ochr arall, mae cryn lawer o enwau lleoedd Seisnig yn y rhanbarth Gymreig, yn enwedig yn agos i'r ffin (heb gyfrif wrth reswm y mân-siopau yn y trefi a'r pentrefi gogleddol, a elwir yn *Cloth Halls*, *People's Marts*, *Commerce Houses* ac *Emporiums*, ynghyd â'r rhestri tai ystrydebol a chefn-haul a ymorfoleddant mewn enwau fel *South Parades*, *Sunny Sides* a *Prospect Places*) megis Tufton, Woodstock, Broadmoor, Barnard's Well, Summerton, Newbridge, Welsh Hook, etc.

Gyda llaw, mae *Hook* yn enw cyffredin iawn ar leoedd yn y Sir, o bob ochr i'r llinell derfyn rhwng y ddwy iaith, megis East Hook, West Hook, Great Hook, Hook House, Notts Hook, a Farthing's Hook. Ni wŷr yr ysgrifennydd beth yw ystyr *Hook* yn yr enwau hyn os nad rhywbeth a gyfetyb i'r *Clun* Cymraeg. Beth bynnag, *Clunffwrddin* y gelwir y Farthing's Hook uchod ar lafar gwlad ymhlith y Cymry. Hefyd mae ar y cyffiniau liaws o leoedd yn dwyn enwau deublyg—Cymraeg a Saesneg, megis Treamlod=*Ambleston*, Trelettert=*Letterston*, Casblaidd=*Wolf's castle*, Casgwŷs=*Wiston*. Ond y mae'r rhai hyn yn gyfieithiadau mwy neu lai hapus o'i gilydd, tra y mae yma lawer o leoedd a'u henwau yn y naill iaith heb fod yn gyfieithiadau o fath "yn" y byd o'u henwau yn y llall, megis Aber-gwaun=*Fishguard*, Hwlffordd=*Haverfordwest*, Trefelen=*Bletherston*, Casmal=*Puncheston*. Mae lleoedd eraill eto a'r cyfieithiadau o'u henwau yn fethiannau hollol, ac yn llygriadau tost. Wele enghraifft neu ddwy: Casfuwch=*Castlebythe*, Cashendre=*Henry's moat*, lle

mae Hendre wedi mynd yn Henry, a'r fuwch bron wedi mynd yn faedd!! Gwir nad yw Penfro yn eithriad i lawer Sir arall yng Nghymru mewn bod enwau Cymraeg a Saesneg ar ei threfi a'i phlwyfi; ond tybiaf fod enwau deublyg felly ar ffermydd bron yn gyfyngedig iddi. Wele rai enghreifftiau yn gyntaf o enwau sydd yn fath o gyfieithiadau o'i gilydd: Ynys y Barri=*Barry Island*, Trericket=*Richeston*, Treowne=*Eweston*, Tregetti=*Keyston*; ac yn ail, o enwau hollol wahanol a roir gan y Cymry a'r Saeson ar yr un lleoedd: Tregeneithw=*Knaveston*, Trebwrnallt=*Tancredston*, Treopert=*Granston*, Trewman=*Brimaston*. Parthed yr olddod -ton sydd mor gyffredin yn y rhanbarth Seisnig, gymaint anos yw ei gynanu, yn enwedig mewn rhai enwau, na'r *tre* Gymraeg; ond daw'r Saeson dros ben yr anhawster yn bur sionc trwy alw *Hubberston* yn *Hoobas'n*, *Herbrandston* yn *Habbas'n*, *Harroldston* yn *Harras'n*, a *Druidston* yn *Drews'n*.

Mae prinder neu amwyster enwau afonydd ym Mhebidio a'r Rhos yn beth dieithr i bobl wedi eu magu mewn ardaloedd lle y mae gan bob cornant fechan ei henw priodol ei hun, ac enw prydferth iawn yn fynych; ond gofynnwch yn y parthau hyn o Benfro beth yw enw'r afon hon neu'r afon acw, ac ni chewch fawr o gyfrif.

Fel rheol, gelwir afon gymedrol o faint ar enwau y ffermydd y llifa heibio iddynt. Gwn am un afon a elwir yn afon *Solfach* yn ei harllwysfa i'r môr yn ymyl y pentref hwnnw. Yn uwch i fyny, gelwir hi yn afon *Caerforiog*; yn uwch i fyny eto *Dŵr yr Hendre*, a *Dŵr Lan'lwyr* a *Dŵr y Fanle*. Beth tybed sydd yn cyfrif am y prinder enwau, neu yr enwau penagored hyn? Parthed ieithoedd, mae Cymraeg yn ogystal a Saesneg Penfro yn bur wahanol i ddim a geir yn y gweddill o'r wlad. Yn y rhanbarth Gymreig seinir *oer* yn *ŵer*, *oen* yn *ŵen*, *oedd* yn *wêdd* neu *wê* ac *ydwyf* yn *wdw*. Lle y dywedai Gogleddwr "Dydi hi ddim yn oer iawn heddyw," dywed pobl Penfro "Seni ('does dim o honi) yn ŵer show heddi"; "'Dwn i ddim"="sana'i'n gwbod"; "'Doedd o ddim yn gwbod"="Ano'n gwbod," etc. Tybiwn fod y *seni* a'r *sanai* a'r *ano* yma yn gyffelyb i'r Wyddelig "Sorra bit of me," etc. Gair dieithr iawn i'r ysgrifennydd pan ymsefydlodd yn y Sir oedd *annel* a'i berthynasau *dianannel* a *dianelwch*. Diau mai cyfartal i'r Saesneg "*aimless*

yw'r *diannel* hwn. Gwraig "ddiannel" yw un heb ganddi "*aim*," fel y dywedir, at gadw ty. Sonnir am ddyn fyddo mewn afiechyd peryglus, fel yn "ddiannel" iawn,—hynny yw, yn ddiargoel am wellhad. Ond y peth sydd yn hynod yw y defnyddir *annel* yn fynych yn dychanus am y gwrthwyneb hollol. Mewn cyfeiriad at "dy budr," (neu yn lleol *bawlyd*) dywedir "Wê 'na ddiannelwch" neu "Wê 'na'r annel rifiedda"—y mae y ddau ddywediad yn golygu yr un peth.* Arweinia'r gair "rhifedda'" ni at neilltuolrwydd arall yng Nghymraeg Penfro, sef y camseinio a wneir ar yr *i* a'r *y*. Fel rheol, bron yn ddieithriad, rhoddir sain y naill i'r llall, megis: "Doro gimorth y di gari," "*i* sycrwydd" yn lle "*y* sicrwydd," "*y fini*" yn lle "*i* fyny," etc.

Mae Saesneg Penfro, a elwir yn "Saesneg traed moch," yn wahanol i ddim a glywir y tuallan i'r Sir mewn llawer o bethau. Seinir yr *a* yn agored fel yr *a* Gymraeg: *Tw dai* yw *today*, *Broodw ai* yw *Broadway*. Seinir yr *I* yn *ei* (Gymraeg), *he* yn *a* (Gymraeg), *him* yn *'n*. Wele enghraifft wedi ei sillafu yn Gymraeg o frawddeg fel y lleferir hi gan y Sais, "*Ei barrd a tawld'n a was nod a-gwain tw Powrffil ffaier this iyr an' ddad a banna' bin dder ffur fflower iyr.*"† Mae Sais Penfro wedi ymgynefino i gymaint graddau a'r *seen'n* a'r *tawld'n* fel na all seinio *ym* neu *im* ar ddiwedd enw priodol. Bu yma weinidog rai blynyddoedd yn ol o'r enw Gwilym, ond *Gwil'n* y gelwid ef trwy'r rhanbarth. Nid anniddorol ychwaith yw sylwi ar ddylanwad y ddwy dafodiaith ar ei gilydd. *Cwpuwl* ym Mhebidlog yw nid *pâr* o bethau, ond rhyw nifer ohonynt heb fod yn fawr; felly hefyd *coopl* yn y Rhos. *Peilo* yn Nhyddewi yw lluchio cerrig. Yr un ystyr sydd i *pile* yn Hwlffordd. Yr un modd *cwlff* (Cymraeg), —darn gweddol fawr megis o fara—a *culph* (Saesneg); *swmp* (Cymraeg) a *sump* (Saesneg), megis "*cloth with a bit o' sump in it*," sef gafael neu drwch; *cawell* (Cymraeg)=*cowell* (Saesneg); *bidlo* (Cymraeg)=*hil'd* (Saesneg); *stwmio'r tan*=*stum the ffeyer*; *sail tâs*=*sail of a rick*; *gorral* (Saesneg) yw *glutton*. Nid yw'r *fflam* Gymraeg ond *flam* gyda'r Saeson—gadewir yr *e* allan, ond ychwanegir hi at

*[Fel y golyga *di-drefn* a'r *drefn ryfedda* yr un peth.]

†["I heard he told him he was not a-going to Portfield (Hwlffordd) fair this year, and that he had not been there for four years."—GOL.]

lu o eiriau lle na ddylai fod, megis *churnē, thinkē*, etc. Ai tybed mai dylanwad rhai o ddiweddebau y Gymraeg yn "i" ac "u" sydd i gyfrif am hyn? Mae dylanwad y Gymraeg i'w weled eto nid yn unig ar lawer o eiriau y Saeson megis uchod, ond ceir y priodddull a'r gystrawen Gymraeg hefyd yn llawer o'u hymadroddion: Pen (tô) ty=*head* of the house; mae ef am ddyfod (mae arno eisiau dyfod)=He is *for* coming; dyna glywais innau hefyd=*That* (yn lle so) I harrd too. Yn llenorol mae gwahaniaeth mawr rhwng y ddwy genedl. O'r braidd y ceir enghraifft o un a'r a aned ac a fagwyd yng ngwaelod y Sir wedi gwneuthur dim tebyg i enw iddo ei hun mewn llenyddiaeth, gydag eithrio, efallai, Giraldus, a aned ym Manorbier; ond yr oedd ef yn Gymro o ochr ei fam, a Gerallt Gymro yr hoffai ei alw ei hun. Yn ol tystiolaeth hanesydd diweddaraf y Sir—y diweddar James Phillips—a fu'n weinidog yn eu plith am flynyddoedd meithion, "nid yw y Saeson yn darllen dim"; a phan ddigwyddo i damaid o Eisteddfod gael ei chynnal yn un o'r cantrefi isaf, odid fawr y cynygir gwobr am englyn neu ychydig o benillion, heb sôn am awdl neu bryddest. Nid oes yno feirdd o fath yn y byd, tra yng Nghemais a Phebidiog a'r rhannau uchaf, mae pob ail was fferm yn Ddewi Clochog, neu Fyfyr y Frenni, neu Eryr Ingli, neu rywbeth tebyg. Mae cryn wahaniaeth rhwng y ddwy genedl eto yn eu bywyd crefyddol, yn enwedig felly ag ystyried mai Cymry sydd wedi bod gan mwyaf yn llenwi pulpudau gwaelod y Sir ers cenedlaethau. Daw'r gwahaniaeth hwn i'r golwg yn bennaf ym mherthynas yr enwadau a'i gilydd. Mae canolfur y gwahaniaeth rhwng y naill enwad crefyddol a'r llall lawer yn uwch a chadarnach ymhlith y Cymry na'r Saeson. Ni wn beth sydd i gyfrif am hynny, ai fod ysbryd y Saeson yn fwy catholig ynteu fod eu hargyhoeddiadau ar eu "hegwyddorion gwahaniaethol" yn llai pendant. Ond beth bynnag yw'r rheswm am hynny, felly y mae, megis y dengys a ganlyn: mewn capel neilltuol yng nghantref Cemais, ni faidd y gweinidog er dim wahodd gweinidog o enwad arall, hyd yn oed i "ddechreu'r cwrdd" iddo, nac esgyn i'w bulpud, ac ni fyddai wiw iddo yntau feddwl gwneuthur felly yng nghapel yr "enwad parchus" y pen arall i'r pentref, heb dynnu ei ddiaciaoniaid yn ei ben, yn wir ymddiswyddodd un ohonynt un tro am iddo ddefnyddio'r

gair “trochi” yn lle “bedyddio.” Yn rhan isaf y Sir, mae pethau yn dra gwahanol. Bydd yr enwadau yn ymgymysgu a’i gilydd drwyddyn’ draw yno, a hyd yn oed â’r Eglwys Sefydledig, i raddau pell.

Gŵyr yr ysgrifennydd am ardal yng nghantref y Rhos lle y mynychu’r Ymneilltuwyr yr Eglwys un pen o’r dydd a’r Eglwyswyr y capel y pen arall o Sul i Sul, ac y dwg llawer o bob enwad eu plant bychain at yr offeiriad i’w bedyddio ganddo, heb olygu wrth hynny wneuthur Eglwyswyr ohonynt mewn modd yn y byd. Fe fu llawer o ddrwgdeimlad rhwng y ddwy genedl am oesoedd. Ddwy ganrif yn ol, fel y tystia’r hanesydd George Owen, cadwent eu hunain gymaint ar wahan fel y byddai gweld Cymro yn olygfa ddieithr i Sais, ac y galwai ar ei gymydogion gan ddywedyd, “*Hoy, there’s a Walshman*”; a diau fod y Cymro yn gwneuthur yn debyg pan welai Sais. Ond mae hyn wedi darfod i raddau pell iawn, er y sonia’r Ffleming am y lle a’r lle fel *Oop in Wâls*, a chyfeiria ei ferched yn ffair Hwlfordd at “*The Awld Walsh*,” ac y geilw The Awld Walsh hwythau mewn ad-daliad yn “*Dewn bilaws*.” Ond mewn amseroedd diweddar mae cymaint o gyd-briodi a chyfathrachu arall wedi bod rhyngddynt fel erbyn hyn mae’r hen ragfarnau wedi diflannu bron yn llwyr; a phan ymgynulla’r Penfrogiad yn Llundain neu ryw dref fawr arall i ddathlu dydd Gwyl Dewi, nid oes sôn am *Dewn bilaws* nac *Oop above’s*, anghofiant hyn oll yn eu balchter eu bod yn blant yr hen Sir annwyl.

Broad Haven.

THOS. DAVIES

LLÊN AC ADDYSG ELFENNOL

BETH amser yn ol cyfarfûm â dyn yn crwydro yn ddiamcan ar un o heolydd y Deheudir; ac ynghwrs ein hymgom, cwynai leied oedd ei gysur yn y ty ac allan ar ol gadael ei ddiwrnod gwaith; a phan awgrymais mai buddiol a difyr iddo fyddai darllen tipyn o lenyddiaeth Gymraeg—gan gyfeirio at Geiriog a Daniel Owen—dyma'i ateb: "'Does gin i ddim blas i ddarllan dim; mi gollis i chwaeth at bopeth wrth weini ffarmwrs 'stalwm.'"

Bum yn meddwl wedyn fod llawer o wir yn yr hyn a ddywedai, ac fod llawer iawn o rai cyffelyb iddo mewn tre a gwlad: dynion heb flas at ddim, ac heb un ffynhonnell dedwyddwch. Ac erbyn ystyried, mae'n rhyfedd meddwl gymaint sydd o bobl yn methu gwybod sut i ladd amser—nid yn unig y rhai sydd heb dderbyn manteision addysg, ond y to a droir allan o'r ysgolion y dyddiau hyn. Llawer o ddadleu ac ymryson sydd wedi bod ynglŷn ag oriau hamdden y gweithiwr; ac wedi i'r oriau ddyfod nid oes ond ychydig iawn a wŷr sut i'w treulio'n briodol. Ni raid ond treulio ychydig fisoedd yng nghymoedd poblog y Dehau, na welir miloedd beunydd beunos yn rhedeg ar ol y mwyniant yma a'r pleser acw, ac yn y diwedd yn dychwelyd yn annedwydd ac yn anniddig. Eu profiad yn y pen draw fydd gyffelyb i eiddo Goronwy, sef "chwilio gem, a chael gwmon"!

Ond, ai tybed mai'r "ffarmwrs" a'u cyffelyb yn unig sy'n gyfrifol am gyflwr fel hyn? A oes beidio a bod diffyg yn yr addysg a roddir i'r plant yn yr ysgolion—y diffyg hwnnw o esgeuluso meithrin serch at rywbeth a fo'n ffynhonnell cysur wedi y darffo dyddiau ysgol? Un o beryglon addysg y dydd, efallai, ydyw rhoddi pwys mawr ar fuddioldeb, ar draul esgeuluso cysur. I'r dyn cyffredin, fe ddylai ffyrdd addysg fod nid yn unig yn ffyrdd elw, ond hefyd yn "ffyrdd hyfrydwch." Ac nid oes un gangen o ddysg, o bosibl, a ddryr fwy o fwyniant i ddyn yn oriau'i hamdden na llên, ac y mae yn gangen y medr pawb ei chael ond ei cheisio.

Tyb rhieni'n fynych mai gwastraff amser ydyw astudio barddoniaeth; rhywbeth yn gwneuthur dyn yn hurt a ffol ydyw, ac nid peth yn rhoddi doethineb a chysur. Gwell ganddynt weled y plentyn yn astudio rhifyddiaeth neu wyddoniaeth, gan dybio y bydd y canghennau hynny o fwy o fudd ac elw iddo na llên. Mater o elw ariannol ydyw addysg iddynt, ac nid o ddatblygu'r meddwl. Ond y mae'n bosibl hyd yn oed i addysg fuddiol ac ymarferol gogyfer a galwedigaethau bywyd lesteirio gwir ddiwylliant. Credaf y gallesid rhoddi mwy o sylw i llên, yn enwedig i farddoniaeth Gymraeg, yn ein hysgolion nag a roddir, ac felly wneuthur addysg nid yn rhywbeth defnyddiol yn unig, ond yn rhywbeth a fo'n gymorth i wynebu bywyd yn ei ffurf fwyaf cymhleth.

Wrth awgrymu hyn, nid ydwyf heb wybod mai prin iawn ydyw'r amser yn ein hysgolion, ac fod cwrs o addysg elfennol yn llawer llawnach nag y bu. Ar yr un pryd, credaf y dylid rhoddi mwy na hanner awr neu awr yn yr wythnos i ddarllen a dysgu barddoniaeth. Treulir llawer o amser bob wythnos gyda rhifydddeg, ysgrifennu, hanes, gramadeg, gwyddoniaeth, am yr ystyrir hwy yn hanfodol bwysig, ac y maent felly; ond y mae i lenyddiaeth, hithau, ei gwerth arbennig mewn addysg, gan fod ynddi rywbeth na chaiff y plentyn mohono mewn unrhyw gangen arall o wybodaeth. Ac y mae'n bwysig cofio mai peth sy'n datblygu wrth ei feithrin ydyw chwaeth lenyddol, ac nid rhyw rad rodd i feirdd yn unig. Dylai pob ysgol ymdrechu i greu diddordeb mewn llenyddiaeth a rhoddi gwybod i'r disgyblion ymhle a sut y mae diwallu'r diddordeb hwnnw. Dylid gochel rhag anfon y plant o'r ysgolion i'r byd heb ganddynt flas at ddim, ac heb eu hymarfer eu hunain i dreulio eu horiau hamdden mewn ffordd deilwng o wareiddiad. Yn y rhannau gweithfaol o Gymru y mae oriau noswyl y gweithwyr wedi eu hestyn erbyn hyn; ond o'i gamarfer geill hamdden fod yn fwy o felltith nag o fendith, ac yn sicr y ffordd oreu a *hawsaf* i fwynhau noswyl ydyw darllen llenyddiaeth dda.

Efallai fod gennym ni yng Nghymru esgus dros esgeuluso addysg lenyddol yn yr ysgolion yn yr amser a basiodd, gan nad oedd na llyfrau na barddoniaeth gymwys i blant ar gael; ond erbyn hyn y mae ein beirdd diweddar—heb enwi neb—wedi ysgrifennu digon o

ddarnau cymwys, a dylem ymdrechu eu rhoddi yn nwylo'r plant cyn iddynt adael yr ysgol. Ffolineb ydyw disgwyl i'r disgyblion fwynhau llyfrau ar ol gadael yr ysgol, os bydd eu hiaith a'u cynnwys yn hollol ddieithr iddynt; ac y mae llawer o farddoniaeth ein beirdd diweddar mewn iaith a chynnwys yn bur dywyll i'r anghyfarwydd. Y mae'r Cymro o ran natur yn hoff o farddoniaeth, ond y mae'n syn cyn lleied o ieuenctid yr oes hon sy'n ymhyfrydu yn y gelfyddyd o ddarllen llyfrau o'r nodwedd yma. Y mae'n sicr fod y duedd i ddarllen papurau newydd, a chyfyngu pob darllen i hynny, yn lladd yr awydd i ddarllen a myfyrio llyfrau. Ie, celfyddyd yw darllen, a chelfyddyd sy'n gofyn llawer iawn o drafferth a gofal i'w dysgu'n briodol. Ac fel rheol, nid ydym hanner mor ofalus a dyfal i ddysgu i'r plant ddarllen barddoniaeth ag ydym i ddysgu rhifydddeg neu wyddoniaeth iddynt. Cyfyngir astudio barddoniaeth yn aml i ddysgu ar dafod leferydd ac adrodd, ac y mae perigl yn ogystal a lles yn hynny. Y perigl ydyw yr hen ddull peiriannol o ddysgu'r geiriau yn unig heb ddeall meddwl ac ystyr y darn, ac y mae'r arfer o gydadrodd darnau am hanner awr i awr yn tueddu i ladd yn hytrach na meithrin chwaeth. Ystyria'r disgyblion ddysgu fel hyn yn fwy o dasg nag o gysur, a dyry syniad gau iddynt am werth barddoniaeth. Ni ddaw'r budd ond o feithrin y ddawn i adrodd darn yn effeithiol, nes dangos ei dllysni a'i gyfaredd, ei dynnerwch neu ei rym. A chredaf fod mewn barddoniaeth Gymraeg ddigon o ddefnyddiau ardderchog i ddatblygu'r ddawn honno. Weithiau y mae'r mesurau a'r gynghanedd yn llawn swyn a thlysni, a phryd arall yn llawn o rym a mawredd. Ond nid gwaith hawdd iawn ydyw dewis darnau cymwys i blant o ran ymadroddion a syniadau. Nid oes angen eu cyfyngu (yn enwedig yn y dosbarthau uchaf) i bethau rhy syml a phlentynnaidd, gan fod gormod o duedd mewn rhai felly i gael eu llafarganu yn lle eu hadrodd. Ar yr un pryd ni ddylid disgwyl i blentyn ddeall na phrisio darn o farddoniaeth ond yn unig hyd eithaf ei allu fel plentyn, ac wrth ddewis darnau rhy anodd y mae perigl hwyrach egluro ac esbonio cymaint nes gwneuthur y gwaith yn ddiflas. Os cyferfydd y disgybl â syniadau ychydig yn aneglur iddo weithiau, neu feddyliau na all eu hamgyffred ond mewn rhan yn unig, ac o bosibl gamgymryd yr ystyr,

gwell peidio ag esbonio gormod; fe dyr y wawr ac fe gilia'r cysgodion o flaen llewyrch goleuni profiad. Dywed Matthew Arnold mai dyma ddylai fod ansawdd y farddoniaeth a ddysgir ar dafod leferydd. "Dylai'r farddoniaeth a ddewisir feddu gwir dlysni mewn ymadrodd a theimlad, a'r tlydni hwnnw y cyfryw ag y medr calon a meddwl y plant ei ddeall, a dylai fod canolbwynt o dlysni a diddordeb ym mhob darn a ddysgir." A phe darllenasai'r Athro hwnnw delynegion a chaneuon a cherddi ein beirdd diweddar, y mae'n sicr gennym y cymeradwyid hwynt ganddo.

Ond y perigl mawr ydyw rhoddi gormod o bwys ar ddysgu ychydig ar dafod leferydd i bob plentyn ac esgeuluso darllen ac astudio llenyddiaeth mewn ystyr weddol eang. Credaf y gellid gwneuthur llawer mwy o hyn yn y dosbarthau uchaf, yn y cyfnod y mae'r plant ar adael yr ysgol; ac felly osod sylfaen lenyddol yn eu meddyliau. Yn y cyfnod hwn y mae meddwl, synnwyr, a dychymyg y plentyn wedi ymagor cymaint nes y gall ddewis drosto'i hun, ac y mae dewis drosto'i hun yn meithrin barn ac yn datblygu hunaniaeth. Y mae perigl mewn gorfodi'r plant i ddysgu darnau na fo'n apelio dim atynt. Cofier nad yr un peth sy'n swyno pawb, ac nid yw'r plant yn wahanol i rai mewn oed yn hyn o beth. Gall darn fo'n apelio at yr athro greu rhagfarn at bob math o lenyddiaeth ym meddwl ei ddisgybl. Nid amcanu cael pob plentyn i wybod hyn a hyn o linellau yn gywir, mewn ymadrodd a phwyslais, a ddylid, ond cael gan bob plentyn drysori rhywbeth a fo wedi ei swyno ef ei hun, oherwydd ei dlysni a'i geinder. Rhodder yn eu dwyllo ddigon o lenyddiaeth dlos a phur a fo'n hawlio eu sylw, nes y bôn yn mwynhau eu braint ac nid yn cashau addysg. Ond yr anhawster ydyw cael digon o lyfrau cyfaddas. Nid ydym heb wybod fod rhai llyfrau cymwys wedi eu darparu; ond nid oes ond ychydig o amrywiaeth ynddynt. Gresyn na chaem gyfres o lyfrau wedi eu graddoli a'u cyfaddasu i'r gwahanol ddosbarthau o'r babanod i fyny, a thoreth o enghreifftiau amrywiol ynddynt. Yn yr adrannau uchaf gallesid astudio rhannau o'r awdlau a'r pryddestau diweddar pe gallesid eu cael am brisiau *rhesymol*. Cymeradwyir yn fynych *Idylls of the King* Tennyson, a rhannau o weithiau Shakespeare, i'r adrannau uchaf, a da y gwneir hynny yn ddiau. Ar yr un pryd,

credwn y cawsai plant Cymry lawer mwy o hyfrydwch wrth astudio *Ymadawiad Arthur* na hyd yn oed yr *Idylls*, er gwyched ydynt. Buasai ceinder ffurf, tlysni iaith, a swyn darluniau awdl fel hon yn sic o ddenu'r disgyblion. Buan yr edmygent y cymharu, y dyfalu, a'r cynganeddu, ac o dipyn i beth doent i ddyheu am ychwaneg. Y mae'r fath urddas a mawredd yn perthyn i'r gynghanedd nes swyno clust y plentyn megis heb wybod iddo. Os yw *alliteration* a *rhythm* yr *Idylls* yn swynol i glust y Sais, pa faint mwy felly i glust y Cymro ydyw peroriaeth mydrau a chynghanedd *Ymadawiad Arthur*. Wrth astudio'r rhain yn fanwl a gofalus deuai'r plant i brisio ceinder ffurf a thlysni arddull, ac felly cynorthwyid hwy, nid yn unig i ddeall meddyliau rhai eraill, ond hefyd i fynegi eu meddyliau eu hunain yn glir a chryno.

Credwn hefyd y byddai astudiaeth o'r natur yma yn help i agor llygaid yr ieuenctid—yn enwedig yng nghymoedd y Dehau—i edmygu'r telaid a'r cain ac i ffeiddio'r brwnt a'r erch yn hytrach nag ymfodloni yn ei ganol. Y mae dwylo brwnt diwydiant wedi pardduo'r golygfeydd ysblennydd oedd ym Mynwy a Morgannwg yn nyddiau Sieffre o Fynwy a Dafydd ap Gwilym. Y mae'r holl "Iwyni mwyn," "y maswgoed i'r," "y perllannau pêr," a'r "dien lennyrch," lle y cychai'r iyrchod ac y llochesai'r

Eos gefnllwyd ysgafnllaf
A'r fronfraith ddigrifiaith gref,

—y mae'r rheiny erbyn heddyw wedi eu llwyr ddfwyno. Pe deuai Dafydd ar ofwy i Faesaleg heddyw, dyma ddywedai, a'r dagrau "dros ei ran, ledchwelan lif,"—

Ein parlwr glas cwmpasawg
Aeth yn fwth rhy rwth yrhawg;
Y llennyrch lle'dd oedd llonydd,
Wers oer, yn lluddfawr y sydd;
Nid oes fantell mewn celli,
Na man fal bu gynt i mi,

Na choedydd, dolydd, na dail
Na cherddi—yn iach irddail.

Onid er erlid tlysni Natur o'r dolydd a'r cymoedd fel hyn, fe erys

drwy'r oesau ym marddoniaeth Dafydd ap Gwilym ac Islwyn; ond y gresyn yw mai trysor ynghlô a fydd i'r sawl na ddeallo'r iaith. Diwaller yr ieuencid, ynteu, a thoreth o lenyddiaeth o'r natur yma, a gosoder safon chwaeth o flaen eu llygaid. O'i hymarfer, fe dyf y gynneddf i brisio a gwerthfawrogi'r cain a'r mirain, ac fe fydd i hynny goethi'r nwydau a'r serchiadau, gan agor a dyrchafu ffynonellau cysur a mwyniant.

Tuedd diwylliant yr oes hon ydyw gorbwyso addysg wyddonol a chelfyddydol. Cenhedloedd mawr y byd yn ymgystadlu am lwyddiant a chynnydd mewn masnach a gwyddoniaeth, ac ychydig o sôn am gynnydd moes ac ysbryd. Ceisio cyrraedd perffeithrwydd materol ac nid perffeithrwydd ysbrydol; ac wedi'r cyfan yr unig wir ddiwylliant ydyw diwylliant ysbryd a chalon. Y mae rhywun wedi sylwi nad perigl oddiwrth wyddoniaeth a chelfyddyd, yn gymaint, sydd; ond y perigl o wneuthur addysg yn rhy wyddonol a chelfyddydol. Dysg gwyddoniaeth i ni fod yn graff, yn ddeheuig, yn fanwl ac yn drefnus; ond ei thuedd ydyw ein gwneuthur hefyd yn oer, yn faterol, ac yn ddideimlad. Amcan llên ydyw meithrin teimladau llednais—ein dysgu i garu'r tlws, yr aruchel, a'r tyner, a phwy a honna fod y byd eto wedi dysgu hyn? Ac y mae gan lenyddiaeth rywbeth i'w gynnyg i bawb. Y mae ei theyrnas hi cyn eanged ag y lleinw holl anghenion natur dyn. Adlewyrchir Anian ynddi a'i hapêl at ddyn, holl gyflyrau a thueddiadau bywyd dyn, pob ymdrech o'i eiddo, pob nwyd a dihwed; popeth a wêl, a glyw, a wŷr, a obeithia, a ofna, a gred ac a ddychmyga. Nid gwneuthur dyn yn fwy gwybodus ydyw ei phrif ddiben, ond ei wneuthur yn well ac yn ddedyddach. Fe ddichon ychwanegu gwybodaeth iddo ond nid dyna ei phrif neges. Y mae rhywun wedi sylwi y dylai'r athro arwain ei ddisgyblion i feysydd llên fel y gallont fynd a chasglu'r blodau a'r ffrwythau wrth eu pwysau heb neb i'w cymell, ac meddai—"Hanfod mwynhad barddoniaeth ydyw hamdden. Brys yw'r temtiwr, a gwybodaeth ydyw'r ffrwyth gwaharddedig ym mharadwys y bardd. . . Ofer ceisio deall barddoniaeth. Yr hyn a ddeallir yn iawn yw y rhan honno *nad yw* farddoniaeth. Y mae uwchlaw ein deall ac y mae'n gyfrinach ynddi ei hun."

Efallai mai gorchwyl amhosibl ydyw agor llygaid ambell un mewn oed i ganfod tlysni ac i deimlo swyn barddoniaeth; ond am y plentyn, y mae ei natur ef yn ddigon ystwyth, ei ddychymyg yn ddigon byw, a theithi ei feddwl yn ddigon hyblyg fel y gellir yn hawdd feithrin y gyneddf honno sy'n prisio pethau. Y rheswm fod rhai mewn oed heb flas a chwaeth, ydyw, fod y cynheddfau hynny heb eu datblygu yn briodol ym more oes. Y mae gan fwyafrif ieuenctid Cymru heddyw ddigon o hamdden a seibiant i fedru eu mwynhau eu hunain ym meysydd llên, ac i fanteisio ar yr addysg sy'n deilliaw o hynny. Ac er mai cenedl fechan heb obaith cystadlu â chenedloedd y byd mewn grym arfau a chynnydd materol ydym, y mae i ninnau le yn y byd, a chyfle i'w ddysgu. Delfryd teilwng o Gymru ydoedd hwnnw o eiddo Eifion Wyn ar ddechreu'r ganrif, a gresyn nad ymdrechem fwy i'w sylweddoli. Dyma fo:

Ger y porth mae'th Fardd yn canu,—

“Byw, fy nghenedl, fo dy lôn;
Cenir it' farddoniaeth newydd,
Cystal a'th farddoniaeth hen;
Cyfod dithau'n sŵn y delyn,
Fel y dydd pan wnaed dy frad;
Ni ddaw eto Forfa Rhuddlan
Ar dy ymdrechfeydd, fy ngwlad.”

Ger y porth mae'th Athro'n galw,—

“O fy nghenedl, canlyn fi;
Yng nghymanfa y cenedloedd
Cedwir heddyw le i ti;
Golch dy lygad â goleuni—
Eiddot y meddylfyd mawr;
Bydd yn Roeg y ganrif newydd,
Wlad marchbigion Arthur Fawr.”

Tredegar Newydd.

WILLIAM ROWLANDS.

YSBRYDOLIAETH Y BEIBL

YR hyn a'm symudodd i ysgrifennu ar y testun uchod yw dysgeidiaeth y Parch. J. Puleston Jones, M.A., yn ei lyfr newydd, *Until the Day Dawn*, ar Ysbrydoliaeth y Beibl. Yn ol fy marn a'm teimlad i, y mae testun ei ddarlith yn un o faterion sylfaenol crefydd y Beibl, ac yn meddu'r pwys mwyaf. Y mae natur y syniadau a ddelir ar y pwnc hwn yn penderfynu, i raddau helaeth, nodwedd crefydd bersonol a chymdeithasol dynion. Os llac ac isel fydd syniadau dyn am natur ysbrydoliaeth yr Ysgrythyrau Santaidd, darostynga hyn fesur ei wrogaeth a'i barch iddynt, i ryw raddau. Eithr, o'r ochr arall, os bydd syniadau dyn yn uchel amdanynt, os cydnebydd eu bod o darddiad dwyfol, ac yn cynnwys datguddiad gwrthrychol cyflawn ar gyfer ei holl anghenion ysbrydol, yn ei sefyllfa ddaearol, ac yn anffaeledig yn y cwbl a ddysgant, cynyrcha hyn yr wrogaeth a'r parch uchaf iddynt, eto heb eu gwneuthur yn wrthddrych addoliad. Er cydnabod nodwedd ac awdurdod dysgeidiaeth anffaeledig Gair Duw, cyfyngir yr elfen addoliadol i'r Achos Dwyfol ohono. Fel y credir yn gyffredin gan Gristionogion, y mae achos cynyrchiad y Datguddiad Dwyfol yn gyfansawdd—dwyfol a dynol, fel y dysgir yn eglur yn yr adnod flaenaf o'r Hebraeid. "Duw, wedi iddo lefaru llawer gwaith (mewn llawer rhan), a llawer modd, gynt wrth y tadau trwy y proffwydi, yn y dyddiau diweddaf hyn a lefarodd wrthym ni yn *ei* Fab." Ac y mae delw feddyliol yr achos cyfansawdd i'w ganfod yn lled eglur, gan feddylwyr craff, yn y cynnyrch cyfansawdd. Ond tra dysgir yn eglur, yn yr adnod a nodwyd, ddeuliaeth achos y Beibl, eto dysgir yn llawn mor eglur anghyfartaledd gallu'r ddau achos a roddes fodolaeth i'r Beibl. Duw oedd y gallu *ysgogol*, tra mai gallu *offerynnol*, yn ei gynyrchiad, oedd y proffwydi.

Fel genfydd pob dyn sylwgar fod disgrifiad yr adnod o Dduw fel yr achos *ysgogol*, a dynion fel achosion *offerynnol*, yng nghynyrchiad y Beibl, yn rhagdybied rhagoriaeth mawr yr Achos ysgogol ar yr

achos offerynnol—"Duw a lefarodd, trwy y proffwydi," er fod y ddau yn rhyddweithredu yng nghynrychiad yr effaith cyfansawdd. Eithr er fod yr adnod yn nodi anghyfartaledd rhwng y ddau allu a gynrychodd y Beibl, noda hefyd yn llawn mor amlwg fod elfen o arbenigrwydd yn perthyn i'r effaith cyfansawdd, sydd yn gwahaniaethu'r Beibl oddiwrth bob llyfr arall. Ac fe welir hyn yn eglurach yng ngoleuni'r ffaith a fynegir gan yr adnod, sef ddarfod i Dduw ddefnyddio cyfrwng Duw-ddynol i lefaru wrth ddynion, yn nyddiau olaf y byd,—goruchwyliaeth y Testament Newydd. Yr oedd y dull y rhoddwyd yr Hen Destament trwy broffwydi—hufen dynoliaeth—yn ei osod ar ei ben ei hun ymhlith holl lyfrau'r byd. Ond y mae'r dull y rhoddwyd y Testament Newydd trwy gyfrwng Dwyfol-ddynol yn gosod anfesurwl fwy o arbenigrwydd arno, o gymaint ag y mae cyfrwng rhoddiad y Testament Newydd yn rhagori mewn mawredd ar gyfryngau rhoddiad yr Hen Destament. Cynwysa'r adnod fod yr Achos Dwyfol, a'r cyfryngau uwchraddol a roddes fodolaeth i'r Beibl, yn galw am wrogaeth a pharch uwchraddol iddo, gwahanol i'r hyn a delir i bob llyfr arall. Ond anwiredd yw'r cyhuddiad a ddygir gan rai yn erbyn dalwyr ysbrydoliaeth anffaeledig y Beibl, sef eu bod yn ei wneuthur yn wrthrych addoliad. Y mae gwahaniaeth hanfodol rhwng ymostwng yn wylaidd a pharchus i awdurdod dysgeidiaeth y Beibl a thalu addoliad iddo. Onid ydyw pawb yn ymostwng i awdurdod dysgeidiaeth anffaeledig Euclid, eithr a ydynt yn ei haddoli oherwydd hynny? Ni dderbyniodd neb niwed meddyliol ac ysbrydol wrth ymostwng gerbron awdurdod gwirionedd anffaeledig y Beibl, eithr derbyniodd miloedd niweidiau anamgyffredadwy drwy wrthod ymostwng i'w awdurdod safonol.

Blin gennyf ddatgan fy marn nad yw llyfr Mr. Jones yn foddion i ffurfio a meithrin y syniadau a'r teimladau uchaf o wrogaeth i awdurdod yr Ysgrythyrau Santaidd. Fel y cydnebydd yn ei lyfr, nid yw ei syniadau ef ei hun yn awr mor ddyrchafol am berffeithrwydd dysgeidiaeth y Datguddiad Dwyfol ag a fuont yn gynarach yn ei fywyd meddyliol. A gofid i mi yw gweled tuedd mewn rhai eraill, yn y blynyddoedd hyn, i dramwy yn yr un cyfeiriad, gan roddi i fyny'r hen ddamcaniaeth o ysbrydoliaeth anffaeledig y Beibl, yr hon a gydnabyddir gan ein hawdur fel yr un boblogaidd, hyd yn oed

yn bresennol. Diau mai dylanwad Uwch-feirniadaeth ddiweddar yw'r prif achos sydd yn cyfrif am y duedd i rod-di i fyny'r hen derfynau y bu Cymru yn eu hamddiffyn yn ffyddlon am flynyddoedd. A theimlaf ei bod yn ddyledswydd arnaf i ddatgan fy anghymeradwyaeth i'r ymdrech a wneir, gan rai, i ddarostwng safon y Beibl yn syniadaeth trigolion ein gwlad. Credaf fod Mr. Jones yn gywir, pan yn darnodi'r hen ddamcaniaeth o ysbrydoliaeth anffaeledig fel yr un "boblogaidd," ond y mae galluoedd ar waith sydd a'u hymgais i'w diboblogeiddio. Ac os llwyddir yn yr amcan, credaf yn gryf na fydd hynny o un fantais i feithrin crefydd ysbrydol.

1. Amcan cyfansoddiad llyfr Mr. Jones. Tystia yn achwynol nad oes yr un llyfr wedi ei ysgrifennu yn Saesneg ar Ysbrydoliaeth, seiliedig ar ddefnyddiau Beiblaidd, cyfartal i weithiau Dale a Denney ar Iawn Beiblaidd. Dywed fod swm a sylwedd yr hyn a draethwyd yn flaenorol ar Ysbrydoliaeth yn ffrwyth syniadau dynion am y Beibl, ac nid yn gynnyrch datblygiad rhesymegol o gynnwys ei ddysgeidiaeth. Ynglŷn â changhennau eraill o ddiwinyddiaeth—Iawn, Cyfiawnhad, y Drindod, a Pherson Crist, dywed fod diwinyddion wedi datblygu i fesur eu defnyddiau Beiblaidd, eithr ynglŷn â'r defnyddiau Beiblaidd parthed ysbrydoliaeth, y mae eu datblygiad athrawiaethol wedi ei esgeuluso. Amcan professedig yr awdur yw troi ffrwd meddylgarwch yr eglwys at ddefnyddiau Beiblaidd yr athrawiaeth o ysbrydoliaeth. Ni phroffesa wneuthur hyn yn ddihysbyddol, dim ond dechreu paratoi meddyliau nifer bychan o'r eglwys ar gyfer yr amser pan gyhoeddir llyfr mawr ar y pwnc, gan ryw ddiwinydd uwchraddol, yn y dyfodol. Cyfynga'r awdur ei sylwadaeth ar ysbrydoliaeth i diriogaeth y Testament Newydd. Awgryma y gall fod dau ddosbarth o ddefnyddiau athrawiaeth Feiblaidd o ysbrydoliaeth yn y Testament Newydd, un dosbarth o ddefnyddiau yn cynnwys datganiad o ddamcaniaeth ddatblygedig, neu fynegiadau fyddo'n cynnwys yn amlwg ddamcaniaeth Feiblaidd o ysbrydoliaeth; dosbarth arall o ddefnyddiau yn cynnwys awgrymiadau gyda golwg ar arbenigrwydd y Beibl, y gellir tynnu ohonynt gasgliadau yn cynnwys elfennau er cyfansoddi athrawiaeth Feiblaidd o ysbrydoliaeth. Nid yw'r awdur yn gwrthod yn ffurfiol gydnabod bodolaeth y dosbarth cyntaf. Eithr y mae yn weddol

egllur, yng ngoleuni rhawd ei ddysgeidiaeth, nad yw'n cydnabod ei fodolaeth. Y mae dwy ffaith yn ei ymdriniaeth sy'n ategu cywirdeb ein datganiad; yn gyntaf, ar dudalen 70, anghymeradwya'r ddadl Brotestanaidd o blaid anffaeledigaeth y Beibl, seiliedig ar yr honiadau sydd ynddo ei fod yn Air Duw; yn ail, nid yw yr awdur mewn unrhyw ran o'i lyfr, hyd y cofiaf, yn gwneuthur unrhyw ddefnydd o honiadau'r Ysgrythyr ei bod yn Air Duw yn ddadl o blaid ei hysbrydoliaeth na'i gwirionedd. Felly, yr ail ddosbarth o ddefnyddiau yn unig y mae yr awdur wedi eu dethol, er gweithio allan athrawiaeth o ysbrydoliaeth Feiblaidd ohono, ac ad-drefnu'r athrawiaeth eglwysig o ysbrydoliaeth, yn unol â'i syniadau ef am natur ysbrydoliaeth. Wrth fynd heibio, yr wyf yn datgan nad oes yr un gangen o ddiwinyddiaeth ag y mae'r Eglwys Gristionogol gynnwysedig o'i thair adran fawr,—Eglwys Roeg, Eglwys Rufain, a'r Eglwys Brotestanaidd,—yn fwy unol yn ei chylch na'r athrawiaeth o ysbrydoliaeth, yn y ffurf yr ydys wedi arfer ei derbyn yng Nghymru. Eithr y mae Mr. Jones wedi ymwrthod â'r hen athrawiaeth yn ei ffurf eglwysig, fel y cawn ddangos wrth fyned ymlaen, yn hollol gydwybodol yn ddiau, yn yr ymdeimlad ei fod yn gwneuthur gwasanaeth i ddiwinyddiaeth Feiblaidd ac i grefydd. Edmygwn ei annibyniaeth meddwl a'i wroldeb i ganlyn yn ddiofn ei argyhoeddiadau i ba gyfeiriad bynnag yr elont.

2. Darnodiad Mr. Jones o ysbrydoliaeth y Beibl. Traetha'r awdur gryn lawer ar ysbrydoliaeth yng nghorff ei lyfr, ond ychydig o fanylwch darnodiadol a nodwedda ei ymdriniaeth. Gan mai ad-drefnu'r athrawiaeth o ysbrydoliaeth yw prif amcan ei lyfr, yr oedd yn naturiol disgwyl y byddai iddo nodi allan y gwahaniaeth rhwng ei ddamcaniaeth ad-drefniadol ef a'r hen ddamcaniaeth eglwysig a drosglwyddwyd i lawr i'r eglwys bresennol oddiwrth y tadau, eithr ni cheir nemor ddim o hyn. Mewn traethiadau ar ysbrydoliaeth, rhoddir cryn lawer o le i sylwadau eneidegol ar natur ysbrydoliaeth, beth ydyw? a oes rhagor nag un achos iddo? Os oes, beth yw perthynas y Dwyfol a'r dynol yn ei gynyrchiad? Sut y gweithreda'r Dwyfol ar y dynol? a chyflwr yr achos dynol pan dan weithrediad yr Achos Dwyfol. Ond ni wna'r awdur namyn cyffwrdd yn ysgafn â'r materion diddorol hyn, mewn mynegiad

hanesyddol, gan ddatgan mai ychydig o oleuni a daflwyd ar y pwnc gan ymdriniaethau o'r fath. Pe traethasai'r awdur lai ar "*Y Llythyren a'r Ysbryd*," a mwy ar nodwedd eneidegol ysbrydoliaeth, credwn yr ychwanegasai hynny at werth yr ymdriniaeth Ymfodlona'r awdur yn unig ar ddarnodi ysbrydoliaeth fel y mae ef yn bresennol, ar ol ei droedigaeth, yn ei ddeall a'i gymeradwyo. Fel awdur yr Epistol at yr Hebreaid, dechreuha heb ragymadrodd ar bwnc ei ymdriniaeth trwy roddi darnodiad byr, eang ei gynnwys, o ysbrydoliaeth, yn y geiriau canlynol: "By inspiration, in the technical sense, we mean that working of the Spirit of God upon the spirit of man which gave the Bible its unique character. The uniqueness of the Bible needs no vindication. Every reader feels it; and every writer on the subject takes it for granted." Golyga hyn fod ysbrydoliaeth yn gynnwysedig yng ngweithrediad Ysbryd Duw ar ysbryd dyn. Effaith y gweithrediad Dwyfol hwn yw gosod argraff o *arbenigrwydd* ar y Beibl fel gwaith llenyddol, canlyniad ysbrydoliad yr ysbrydoedd dynol, a bod yr arbenigrwydd hwnnw yn gyfryw o ran amlygrwydd, fel y mae pob darlennydd o'r Beibl yn ei deimlo, a phob ysgrifennydd ar ysbrydoliaeth yn cydnabod ei fodolaeth, trwy ei gymryd yn ganiataol fel ffaith addefedig. Ar dud. 21 dywedir fod ysbrydoliaeth yn dyrchafu ysgrifenwyr Beiblaidd uwchlaw ysgrifenwyr anghanonaidd yr Eglwys,—“It will not tell us what it is that lifts those writers, and the circles of thought in which they move, so far above the ordinary inspiration of the Church.” Yn ol y ddau ddyfyniad hyn, y mae ysbrydoliaeth y Beibl o rywogaeth uwch a rhagorach nag ysbrydoliaeth ysgrifenwyr anghanonaidd. Ond ni cheir disgrifiad clir o'r elfen uwch a rhagorach hon. Ac nid yw yr awdur yn gyson ag ef ei hun wrth draethu ar natur ysbrydoliaeth. Ar un llaw, cyfeddyf ei bod yn wyrthiol neu anghyffredin (*abnormal*), fel y dengys y geiriau canlynol ar dud. 22, “That the men of the Bible did obtain knowledge in ways which were sufficiently exceptional to be called *miraculous* I for one have no doubt.” Ar dud. 25 y mae'n dosbarthu ysbrydoliaeth ymhlith y doniau gwyrthiol y sonia Paul amdanynt yn 1 Cor. xii—xiv. Ond ar dud. 24 dywed na ellir nodi'r elfen wyrthiol fel nodwedd wahaniaethol ysbrydoliaeth,—“We cannot therefore make miracles

the pivot of our doctrine." Ac ar dud. 35, dywed nad yw arbenigrwydd (*uniqueness*) yr Ysgrythyr yn gorffwys ar ddull gwyrthiol ei gynyrchiad,—“We cannot, then, seek the ground of the uniqueness of Scripture, either in the miraculous method of its production, or in the infallible character of the result.” Dechreua ein hawdur ei ail bennod drwy ymholi,—“How does the inspiration of the Bible differ from the inspiration of religious thought outside the Bible?” Etyb yr ymholiad drwy ddywedyd fod rhai yn dysgu mai yn *null gwyrthiol* cynyrchiad y Beibl y mae'r gwahaniaeth, tra y dysga eraill mai yn *anffaeledigaeth* dysgeidiaeth y Beibl y mae'r gwahaniaeth. Y mae'r awdur wedi rhoddi i fyny'r dyb o anffaeledigaeth y Beibl, eithr cydnebydd fod elfen wyrthiol yn perthyn i rai rhannau ohono, fel y nodasom yn flaenorol; ond fel y dyfynnwyd, gomedda gyd-nabod fod yr elfen hon yn cyfansoddi arbenigrwydd y Beibl. Ar ol traethu ar y gwahaniaeth tybiedig rhwng ysbrydoliaeth y Beibl ac ysbrydoliaeth grefyddol tuallan iddo, gan ddatgan yr anhawster mawr i'w gwahaniaethu, try i ymholi, onid oedd wedi bod yn teithio llwybr anghywir, wrth sôn am y gwahaniaeth rhwng ysbrydoliaeth y Beibl ac ysbrydoliaeth llyfrau crefyddol anghanonaidd? Yna rhydd i fyny yr hen lwybr, a dechreua deithio llwybr arall gwrthgyferbyniol, sef ymholi ynghylch *unrhywiaeth* y ddau ddosbarth a nodwyd o ysbrydoliaeth.—“And should not the extreme difficulty of finding here the distinguishing note of inspiration make us ask, at least, whether we have not all the while been on the wrong track? Was it here, after all, that we were intended to discover that which gives to our Sacred Books their priceless worth? Was the quest of the difference between the inspiration of Scripture and that of other books the first thing to set about? In other words, have we stated our question aright? Is it not at least probable that, if the difference were thus primary, and so vital to the right use of the Bible, God's revelation . . . would have left us some inkling as to where the difference lay. As a matter of fact, the Bible has not done so. . . Seeing, then, that the difference between the Bible and other books has been left, humanly speaking, to take care of itself, can the *difference* be the first thing that claims our attention? . . . With the apostles the emphasis falls, not on the difference between

the higher types of inspiration and its meaner forms, but on their essential kinship," 35-37. Yn unol â'r datganiad hwn, dywed yr awdur mewn amryw fannau nad oes dim gwahaniaeth o ran *natur* rhwng ysbrydoliaeth y Beibl ac ysbrydoliaeth llyfrau crefyddol tuallan i'r Beibl,—“There is no difference in *kind* between its inspiration and that of ordinary Christian teaching,” 43. Y mae gan bob credadun ym mhob oes ysbrydoliaeth o'r un natur ag oedd gan yr ysgrifenyddyr santaidd,—“They (the faithful) believe in the inspiration of the Bible, in the last resort, because they share its inspiration. . . . The body of the faithful, one by one, must have the same kind of reason for believing its revelations as those had who were the instruments of the disclosure,” 109-110. Y mae hyn yr un peth a dywedyd nad oedd dim gwyrthiol yn perthyn i ysbrydoliaeth ysgrifenyddyr Beiblaidd o'i gymharu ag ysbrydoliaeth credinwyr yn gyffredinol, eithr y mae yn anghyson â'r hyn a ysgrifennodd ar tud. 21, fel y dyfynasom yn flaenorol, lle y dywed fod ysbrydoliaeth yr ysgrifenyddyr canonaidd yn eu dyrchafu hwy ymhell uwchlaw ysbrydoliaeth gyffredin yr Eglwys. Ar dud. 241, dywed fod yr holl Feibl yn ysbrydoledig, nid rhannau ohono,—“Not that the Book is in any part uninspired. Inspiration is not like patches of green in a landscape, but like the sunlight bathing the whole.” Os yw yr holl Feibl yn ysbrydoledig, ac os yw ei ysbrydoliaeth i gyd o'r un rhywogaeth, yna nid yw yn rhesymegol dywedyd fod yr un ysbrydoliaeth rywogaethol yn wyrthiol ac yn anwyrthiol; ni ddichon i'r un ysbrydoliaeth fod yn ddau beth gwahanol, mwy nag y gall¹ dwfr fod yn wlyb ac yn sych yr un pryd. Gogwydd cryf ein hawdur yw edrych ar ysbrydoliaeth fel peth cyffredin (*normal*), ac yn eiddo cyffredin yr holl gredinwyr, swyddogol ac answyddogol. Y mae ysgrifenyddyr ar ysbrydoliaeth y Beibl yn gyffredin yn gwahaniaethu rhwng *datguddiad* ac *ysbrydoliaeth*, fel pethau gwahanolaethol, os nad gwahanol. Golyga y cyntaf, amlygiad o wirionedd neu ffaith gan Dduw i ddyn, mewn modd gwrthrychol neu dufewnol, er lles personol derbynnydd yr amlygiad, neu er lles rhywun neu rywrai eraill; amlygiad cwbl amhosibl i ddyn i'w feddiannu ar wahan i weithrediad Dwyfol, megis hanes creadigaeth y byd gan Moses yn Genesis, er lleshad dynoliaeth yn gyffredinol, neu ddyrch-

afiad Paul i'r drydedd nef er gweled pethau anhraethadwy, er ei les personol ef ei hun. Golyga yr ail—ysbrydoliaeth—weithrediad Ysbryd Duw ar ysbryd dyn, trwy ei ddyrchafu i gyflwr uwch o feddyliaeth ac amgyffrediad, gloywach a bywiocach teimlad, nag a fedd ar dir natur, er ei alluogi i ddeall yn iawn, a mynegi yn gywir, ryw ffaith neu wirionedd yr ewyllysia Duw ei fod yn wrthrych ffydd a rheol ymarweddïad i'r ddynoliaeth hyd ddiwedd amser. Yn ol fy marn i, y mae datguddiad ac ysbrydoliaeth yn perthyn i diriogaeth y goruwchnaturiol, er nad yn hollol yn yr un adran ohoni. Neilltuolion gwahaniaethol ysbrydoliaeth ydyw dylanwad dyrchafol Duw ar holl enaid dyn, ac ordeiniad Duw i'r hyn a gynyrchwyd gan ddyn yn ei gyflwr dyrchafedig i fod yn wrthrych ffydd a rheol ymarweddïad i'r holl ddynoliaeth hyd ddiwedd ei bodolaeth ddaearol. Cyn belled ag yr wyf wedi sylwi, nid yw Mr. Jones yn gwahaniaethu yn ei lyfr rhwng datguddiad ac ysbrydoliaeth, er yn cyffwrdd yn ei ymdriniaeth â hanfodion gwahaniaethol syniadaeth y ddau derm, yr hyn sydd o angenrheidrwydd yn achosi diffyg llwyredd ac eglurder yn ei draethiad. Y mae yn cyffwrdd â datguddiad yn ei ystyrwyddonol, ar dud. 26, pan yn sôn am yr amlygiadau goruwchnaturiol a gafodd Paul ar ei ffordd i Damascus, a phan ddyrchafwyd ef i'r drydedd nef. Y mae ef yn sylweddol yn cymhwyso y termau "*abnormal*" a "*miraculous*" at y datguddiadau hyn, "But although St. Paul was honoured with exceptional revelations above his brethren, and spoke with tongues more than even the Corinthians, he did not rest his claim to a hearing on these exceptional gifts. So far indeed was he from deeming the abnormal or miraculous character of a gift to be the note of its divine origin, that St. Paul deliberately sets this mark aside in favour of a more distinctively Christian test," 26. Dengys hyn y buasai ein hawdur yn fodlon i ddisgrifio datguddiad fel peth gwyrthiol, pe buasai wedi sylwi ar y gwahaniaeth cyffredin a wneir gan ddiwinyddion rhwng datguddiad ac ysbrydoliaeth. Eithr y mae holl rawd ei draethiad yn dangos ei wrthwynebiad i ddisgrifio ysbrydoliaeth fel peth gwyrthiol, fel y dengys y dyfyniadau a roddasom o'i ddarnodiadau o ysbrydoliaeth lle y mae yn cyfrif mai'r un peth yw ysbrydoliaeth yr ysgrifenyddys santaidd a gweithrediadau goleuol a santeiddiol Ysbryd Duw yn eneidiau.

credinwyr. A chanfyddir yr un syniad yn dyfod i'r golwg ar dud. 46, wrth gyfeirio at farn Dr. Forsyth ar ysbrydoliaeth, yr hwn a ddeil ei bod o nodwedd wyrthiol,—“We may, with Dr. Forsyth if we please, call their (the apostles’) insight *miraculous*, or we may not.” Y “we may not” sydd yn dynodi barn ein hawdur ar y mater dan sylw. Ni all dim fod yn eglurach na bod ein hawdur yn gwrthod cydnabod elfen wyrthiol mewn ysbrydoliaeth; peth cyffredin (*normal*) hollol ydyw, yn ol ei farn ef. Ar dud. 167, y mae’n darnodi Datguddiad fel peth neilltuol,—“Inspiration, as applied to the Bible, was the medium of a certain revelation—of Revelation, in the unique sense.” Yn ol y darnodiad hwn, saif ysbrydoliaeth yn y cymeriad o achos yn ei berthynas a datguddiad fel effaith. Defnyddir y gair datguddiad yn fynych yn yr ystyr hon, ac y mae yn hollol briodol disgrifio yr holl Feibl yn ddatguddiad, canlyniad ysbrydoliad yr ysgrifenyddwyr y rhoddwyd ef trwyddynt. Ond nid dyna yw ystyr wyddonol y term *datguddiad* yn llenyddiaeth yr athrawiaeth o ysbrydoliaeth, eithr yr un a roddwyd gennym, mewn cyferbyniad i ysbrydoliaeth, fel y ceir enghraifft ohono gan Paul yn Gal. i 11, 12, “Eithr yr ydwyf yn hysbysu i chwi, frodyr, *am* yr efengyl a bregethwyd gennyf fi nad yw hi ddynol. Canys nid gan ddyn y derbyniais i hi, nac y’m dysgwyd; eithr trwy ddatguddiad Iesu Grist.” Dysg Paul, yn yr adnodau hyn, mai mewn dull goruwchnaturiol y cafodd yr efengyl, pan oedd ef mewn cyflwr goddefol, ynglŷn ag achos y datguddiad, ond yn weithredol yn y derbyniad ohono. I’r math hwn o ddatguddiad y perthyn yn briodol yr “*unique sense*” y sonia ein hawdur amdano, yn y geiriau diweddaff a ddyfynnwyd ohono, ac nid i holl gynnwys yr Ysgrhythrau fel y mynegir gan ein hawdur, yn ol ei syniad ef am natur ysbrydoliaeth ysgrifenyddwyr Beiblaidd. Oblegid, os yw ysbrydoliaeth pob credadun yn rhywogaethol yr un ag ysbrydoliaeth yr ysgrifenyddwyr canonaidd, pa *uniqueness* a all fod yn perthyn i ysbrydoliaeth yr olaf na pherthyn i ysbrydoliaeth y blaenaf? Y mae yn wirionedd rheidiol mewn uchaniaeth fod yr un achos, ym mhob cylch o fodolaeth, yn rhwym o gynrychu yr un effaith yn ddieithriad. Y mae’r awdur mewn amryw fannau yn ei lyfr yn priodoli *uniqueness* i’r Beibl, ar gyfrif ysbrydoliad offerynnau dynol ei roddiad, megis

yn y geiriau cyntaf yn ei lyfr, fel y dyfynasom yn barod, ac ar dud. 21, dywed fod ysbrydoliad yr ysgrifenydd Beiblaidd yn eu dyrchafu "*far above the ordinary inspiration of the Church.*" Y mae yr arwireb y cyfeiriasom ati yn dangos anghywirdeb y gosodiad hwn. Os achos o'r un natur sydd yn ysbrydoli pob credadun, canonaidd ac anghanonaidd, yna rhaid mai i'r un uchter eneidol y dyrchafa bawb, ac y mae hyn yn rhwym o ddifodi unrhyw neilltuolrwydd yn eu cynrychion ysbrydoledig, o ran ysbrydoliaeth. Os dywed yr awdur, yn ateb i'n gwrthddadl, mai *unrhywiaeth natur* ysbrydoliaeth a olyga pan yn dywedyd fod ysbrydoliaeth y saint anghanonaidd ac ysbrydoliaeth ysgrifenydd Beiblaidd yn rhywogaethol yr un, ac nid *unrhywiaeth graddau*, yr un Ysbryd Dwyfol sydd yn gweithredu ar bawb, ond nid i'r un graddau y gweithreda ar gredinwyr anghanonaidd ag y gweithredodd ar yr ysgrifenydd Beiblaidd. Yn ol y dull hwn o ymresymu, gellir dal fod ysbrydoliaeth anifail yn rhywogaethol yr un ag ysbrydoliaeth Paul, oblegid yr un Ysbryd Dwyfol sydd yn achosi meddylgarwch yn yr anifail ag a achosodd feddylgarwch yn Paul, er ei alluogi i gyfansoddi yr Epistol at y Rhufeiniaid. Y mae gwahaniaeth *graddau* yng ngweithrediad Ysbryd Duw ar ysbrydoedd dynion yn cynnwys gwahaniaeth achos. Sonia yr awdur ar dud. 47 am wahaniaeth *graddau* mewn ysbrydoliaeth, ei thr ni sylweddola fod *graddau* helaethach o ysbrydoliaeth yn newid natur ei ddylanwad ar wrthrychau.

Ar y dybiaeth fod ysbrydoliaeth y saint anghanonaidd yn rhywogaethol yr un ag ysbrydoliaeth ysgrifenydd Beiblaidd, anghysondeb hanfodol yw dywedyd fod ysbrydoliaeth yr olaf yn eu dyrchafu ymhell uwchlaw ysbrydoliaeth y blaenaf; ac anghysondeb yw dywedyd fod yr un ysbrydoliaeth yn achosi *uniqueness* yng nghynrychion ysgrifenydd Beiblaidd nad ydyw i'w gael yng nghynrychion credinwyr cyffredin. Y mae unrhywiaeth achos o reidrwydd yn cynnwys unrhywiaeth effaith. Os yw ysbrydoliaeth y saint a'r ysgrifenydd Beiblaidd yn un, paham nad yw cynrychion awduron eglwysig, fel Awstin a Chalfin, o'r un gwerth safonol a chynrychion ysgrifenydd Beiblaidd? Yr ydym yn cydolygu yn hollol â'r awdur gyda golwg ar "*uniqueness*" y Beibl, a'i ragoriaeth dihafal ar gynrychion awduron eglwysig, eithr nid oes dim yn ei ddamcaniaeth ef

am natur ysbrydoliaeth sydd yn rhoddi unrhyw gyfrif boddhaol am neilltuolrwydd rhagoriaethol y Beibl ar lyfrau eraill. Eithr y mae yr hen ddamcaniaeth eglwysig yn rhoddi cyfrif rhesymol a boddhaol am ragoriaethau amlwg y Beibl, oblegid y mae hon yn cynnwys fod elfen oruwchnaturiol yn perthyn i ysbrydoliaeth ysgrifenyddwr Beiblaidd, nad ydyw i'w chael yn ysbrydoliaeth ysgrifenyddwr eglwysig. Hefyd, y mae'r hen ddamcaniaeth eglwysig yn gwahaniaethu rhwng gweithrediad yr Ysbryd Glân ar yr ysgrifenyddwr Beiblaidd, er eu galluogi i ysgrifennu fel y gwnaethant, oddiwrth Ei weithrediad goleuol a santeiddiol ar gredinwyr yn gyffredinol. Amcan Ei weithrediadau ar gredinwyr yw eu lleshad personol, ond amcan Ei weithrediadau ar yr ysgrifenyddwr santaidd oedd darparu sylfaen ffydd a rheol bywyd i'r eglwys hyd ddiwedd amser. Nid oedd yr ysbrydoliaeth a gynrychodd y Beibl yn dylanwadu'n santeiddiol, yn uniongyrchol, ar ei gwrthrychau, fel y ceir enghraifft yn Balaam, tra mai amcan uniongyrchol ysbrydoliad credinwyr yw eu santeiddiad. Eithr y mae damcaniaeth ad-drefniadol ein hawdur yn llwyr anwybyddu'r gwahaniaeth amlwg rhwng ysbrydoliaeth ysgrifenyddwr y Beibl a santeiddiad credinwyr, ie, yn hytrach, yn eu gwneuthur yn un. Anfoddhaol iawn i mi yw traethiad Mr. Jones ar natur ysbrydoliaeth, ac yr wyf yn llwyr anghytuno ag ef yn y syniad fod pob credadun yn cyfranogi o'r un ysbrydoliaeth ag a gynrychodd y Beibl, fel y dyfynasom ohono yn flaenorol,—“They (the faithful) believe in the inspiration of the Bible, in the last resort, because they share its inspiration.” Yr wyf yn llwyr gredu yn ysbrydoliaeth oruwchnaturiol y Beibl, eithr nid oblegid i mi erioed gredu felly ar sail tybiaeth fy mod yn cyfranogi o'r un natur ysbrydoliaeth ag oedd yn eiddo ysgrifenyddwr y Beibl. Credaf fod arbenigrwydd yn perthyn i ysbrydoliaeth yr ysgrifenyddwr santaidd, na pherthyn i ysbrydoliaeth dynion tuallan i'r Beibl, a'r arbenigrywdd hwn sydd yn cyfrif am arbenigrwydd dihafal y Beibl o ran rhagoriaeth ar bob llyfr arall. Ni ellir yn rhesymegol ddal neilltuolrwydd (*uniqueness*) y Beibl fel cynnyrch llenyddol, a'i ragoriaeth anghymharol ar gynrychion goreu ysgrifenyddwr anghanonaidd, tra yn dal gyda Mr. Jones mai'r un yw ysbrydoliaeth ysgrifenyddwr canonaidd ac anghanonaidd.

Abercynon.

R. S. THOMAS.

GWERTH ENWADAETH

MEWN erthygl yn *Y Beirniad* dro yn ol, dywed y Parch. D. Tecwyn Evans, "Ond beth bynnag a ellir ei ddywedyd o blaid enwadaeth, credwn fod mwy i'w ddywedyd yn erbyn." Mewn rhifynnau dilynol y mae tri wyr galluog eraill yn ymdrin â'r un pwnc. ac ar y cyfan yn dyfod i'r un casgliad. Gadewir yr argraff ar feddwl y darlennydd mai i gyfeiriad anenwadaeth y mae pethau yn tueddu. Nid ydynt yn meddwl, chwaith, y ceir undeb yn fuan. Nid oes awgrym fod neb ohonynt am adael ei enwad, na'u bod yn disgwyl gweled undeb yr enwadau yn eu hoes hwy. Peth digalon i'r hen yw gorfod glynu wrth sefydliad sydd wedi goroesi ei ddefnyddioldeb, ond peth *difrifol* yw gwahodd yr ieuainc ato.

Mae'r bobl sydd oddiallan, meddir, yn dirmygu'r eglwysi am eu hymraniadau, ac fel y gwelir y mae rhai o'r bobl oreu o'r tu mewn yn methu eu cyfiawnhau. Teimlant fel y bobl gynt yn ymyl meibion Anac, "Ac yr oeddem yn ein golwg ein hunain fel ceiliogod rhedyn ac felly yr oeddem yn eu golwg hwythau."

Gyda'r achwyn parhaus ar enwadaeth o bob cyfeiriad, y mae perygl i wasanaeth yr enwadau yn yr amser a fu fynd yn angof, ac i'r tebygolrwydd y ceir gwasanaeth gwerthfawr ganddynt yn yr amser a ddaw gael ei anwybyddu. Mae perygl, gyda'r holl siarad yma, i ni gredu mai rhyw eiddilod, yn ofni bron cael byw, yw yr enwadau. Yr hyn yr hoffwn allu ei ddangos yw, mai'r eglwysi, yn Annibynnol, yn Bresbyteraid ac yn Esgobol, yw'r pethau *mwyaif byw sydd gennym yng Nghymru*, ac mai'r ffordd i gadw sefydliadau eraill yn fyw ac yn iach yw eu cysylltu â'r eglwysi neu eu dwyn o dan eu dylanwad. Mae rhai o'r eglwysi hyn wedi byw am ganrifoedd. Cychwynnwyd hwy mewn amseroedd enbyd, taffwyd hwy i ferw cymdeithas; bu yn galed arnynt lawer pryd, a buont mewn perygl am eu bywyd. Ond llwyddasant i gadw eu pen uwchlaw'r dŵr. Dysgasant fyw yn wyneb gwawd a gwg gwrthwynebwyr, anffyddlondeb a dichell gau-gyfeillion ac yn wyneb y ffaeledau y mae dynion

da fel eraill yn agored iddynt, megis claearineb, uchelgais, cenfigen, ymryson, gor-hyder a gwan-galondid. Er gwaethaf y pethau hyn oll, a llawer mwy y gellid eu henwi, y maent wedi *byw*. Nid cyfundrefn o wneuthuriad cywrain athronydd, nid math o *Utopia* grefyddo, yw'r un o'r enwadau; ond peth sydd wedi tyfu'n raddol ac wedi mynnu ei le ymysg pethau byw eraill. Na, mwy tebyg i'r *Utopia* yw *Anenwadaeth*, nad oes neb eto wedi llwyddo i'w osod mewn ymarferiad. Mae'r llong eto ar ei *blocks*, a 'does neb a ŵyr a fedr hi nofio yn ddiogel. Nid anfuddiol, yn wyneb y pethau digalon a ddywedir am yr enwadau, yw edrych ai hwy sydd yn gyfrifol am y drygau a osodir yn eu herbyn; beth yw gwerth y neilltuolion a'u nodweddant, beth yw maint eu gwasanaeth i'w gwlad a beth yw diffygion yr ymdrechion anenwadol y myn eu beirniaid eu doddi yn eu lle.

DRYGAU ENWADAETH.

Cyhuddir enwadaeth o achosi gwastraff mewn arian a phersonau, a phleidgarwch enwadol ynglŷn ag etholiadau i swyddi ac ar bwyllgorau, ac o ennyn sêl dros enwad yn fwy na thros grefydd. Credwn mai rhoi achlysur neu gyfle i'r drygau hyn a wna yn hytrach na'u hachosi.

Mae'r bobl a deimlant ddiddordeb mawr mewn unrhyw achos yn barod i wario arian er ei fwyn, heb fod yn rhy awyddus i ofyn a fedrid arbed traul trwy ddyfod i ddealltwriaeth ag eraill o wahanol amcanion. Gallwn sylwi mai ar hyd llinellau enwadol y rhennir ni yng Nghymru; ond pe byddem oll yn perthyn i'r un enwad byddem yn dra sicr o rannu drachefn—ond ar hyd llinellau eraill. Rhennir pobl yn blwyfol neu sirol; gwahaniaethant yn ol eu masnach, eu safle yn y byd, eu cymdeithasau darbodol, neu eu clybiau chwarae, ac fe geid pleidgarwch llawn mor eiddgar a dall, ac efallai llai diogel na'r pleidgarwch presennol. Mae'n rhwydd dywedyd fod hwn a hwn yn caru ei enwad yn fwy na chrefydd, ond y mae'n anawdd dywedyd yn eglur beth a feddylir. Nid yw sêl fawr dros enwad o angenrheidrwydd yn anghyson â gofal calon am grefydd. Wrth wasanaeth eu henwad y mae rhai pobl yn medru bod yn deyrngarol i grefydd. Yn ol y ffordd y mae rhai yn ei galw yn heresi, felly y maent hwy yn addoli Duw eu tadau.

GWERTH ARBENIGRWYDD ENWADOL.

Fe fyn rhai fod y pethau y cytunwn yn eu cylch yn fwy pwysig na'r pethau sydd yn ein gwahaniaethu. Na, mae'r pethau gwahaniaethol yn fwy pwysig na'r lleill. Ni fynnem ddal eu bod yn fwy gwerthfawr; ond yng ngoleuni hanes a phrofiad, rhaid cydnabod eu bod yn fwy pwysig.

Nid peth i'w ddiystyru yw arbenigrwydd personoliaeth (*individuality*). Peth digon difywyd yw darlun o ddyn yn gyffredinol, a'r wyneb heb ddim yn ormod na dim yn eisiau, yn y talcen na'r trwyn na'r gwefusau: yn debyg i bob dyn ac heb fod yn debyg i neb. Gwneir gwaith goreu'r byd gan bobl yn meddu rhyw arbenigrwydd—arbenigrwydd *diffyg* os rhaid iddi fod felly. Hoffai llawer gael gwared o ryw swmbwl yn y cnawd y mae'n rhaid ceisio, yn hytrach, am nerth i'w ddioddef, a thaflu'r groes y mae'n rhaid er hynny ei dwyn.

Pan yn beio'r enwadau am eu diffygion, nid ydym yn gwneuthur chwarae teg â'r neilltuolion. Mae'r neilltuolion, a allant ymddangos yn ddibwys rai prydiau yn arwyddo ac yn cynrychioli pethau pwysig a hanfodol. Y dynion ffyddlonaf i gynullïadau eu henwad sydd fwyaf agored i'r cyhuddiad o gulni. Y mae'r crwydriaid crefyddol, na fedr neb bwyso arnynt, yn addoli yn eu tro gyda phob enwad, ond nid yw'r ffyddloniaid yn cael cyfle i adnabod neb ond eu henwad eu hunain. Ac eto y mae'r arbenigrwydd hwn yn arwyddo sefydlogrwydd ac ymddiriedaeth. Y bobl hyn yw colofnau'r achos; arnynt hwy y mae'r baich yn gorffwys, ac atynt hwy yr eir am gymorth mewn awr o gyfyngder. Enwadaeth sydd yn achlysuero'r culni. Beth er hynny? Enwadaeth hefyd sydd yn meithrin y ffyddlondeb.

GWASANAETH YR ENWADAU.

Ni ddylai fod angen dywedyd dim ar y pen hwn. Teimlaf, er hynny, fod angen, a byddai'n dda gennyf weled rhywun mwy cyfarwydd â'r pwnc, yn ei wahanol agweddau, yn ymgymryd ag ef. Ni cheisiaf yma ond awgrymu maint a gwerth y gwasanaeth, mewn ychydig o gyfeiriadau. Ni ddylem anghofio mai'r *gwasanaeth pennaf yw yr un crefyddol*. Nid nacaol yw gwir ddysgeidiaeth yr enwadau.

Nid oherwydd manion ffurfiau gwasanaeth crefyddol y methai Piwritaniaid oes y Frenhines Elisabeth a diwygwyr oesau diweddarach gydfyned â'r pleidiau gwrthwynebol. Syniadau gwahanol y ddwy blaid am hanfodion crefydd ysbrydol oedd gwir achosion y ymraniad. Nid mân bethau dadleuol, chwaith, a'u galluogodd fodoli fel enwadau hyd heddyw, ond ffyddlondeb i'r hyn a farnent hwy yn llais cydwybod ac yn feddwl Duw. Ynglŷn â'u crefydd daw hefyd eu gwasanaeth gwleidyddol i ryddid a moes a buddiannau uchaf cymdeithas. Mor bell ag y medrasant fod yn ffyddlon i'w hegwyddorion ni ellid eu distewi na'u prynu.

2. *Sylwn ar eu gwasanaeth i lenyddiaeth.* O dan glawr gwydr yn yr Amgueddfa Brydeinig dangosir hen argraffiadau o dri llyfr o enwogrwydd a diddordeb parhaol, sef *Coll Gwynfa*, *Taith y Pererin* a *Robinson Crusoe*. Ai er gwaethaf eu nodweddion crefyddol ac eglwysig y llwyddodd John Milton, John Bunyan a Daniel Defoe, ysgrifennu'r llyfrau hyn? Nid yw'n debyg y llwyddasent o gwbl oni bai am y profiad a gawsant a'r cymeriad a feithriniwyd yn awyrgylch eu crefydd. Hanes taith, y gall plant ei mwynhau, sydd yn y golwg gan John Bunyan, ond am ffordd bywyd i bechadur y meddyliai ef. Sut i fyw mewn unigedd sydd ar yr wyneb yn *Robinson Crusoe*, ond fe wél y darllenydd ystyriol mai sut i fyw yn deilwng gyda'i gyd-ddynion oedd yn pwyso ar feddwl Defoe. Cwmp Piwritaniaeth, meddir, sydd o dan yr wyneb mewn llawer rhan o farddoniaeth Milton. Trwy ymdrechion yr enwadau, yng Nghymru, i fynegi pethau mawrion crefydd yn yr iaith Gymraeg y rhoddwyd bywyd newydd iddi. Ni byddai yr Eisteddfod chwaith mor barchus ag ydyw heddyw oni bai am wasanaeth yr enwadau iddi.

3. *Eu gwasanaeth i addysg.* Mae llawer o bobl yn siarad yn y dyddiau hyn am y drygau y mae'r ysbryd sectyddol wedi eu gwneuthur i addysg. Fel y ceisir dangos eto, yr Eglwyswyr yn eu sêl dros addysg grefyddol, sydd wedi gweithredu yn sectol, ond gan y rhai difeddwl a difater yr enwadau sydd yn cael y bai. Hyd yn ddiweddar yr oedd addysg y wlad i fesur mawr yn nwyllaw gweinidogion ac offeiriaid. Erbyn hyn aeth o dan reolaeth pwyllgorau lleol neu fyrddau cenedlaethol, a'r gweinyddiad i ddwylaw swyddogion gwladol. Y mae'n rhy gynnar eto i ni wybod y canlyniadau.

Pan drowyd yr hen Ymneilltuwyr allan o'r Prifysgolion, bu'r rhai hyn ar eu colled, a syrthiasant i sefyllfa druenus o isel. Ni bu'r rhai a drowyd allan yn segur. Agorasant ysgolion i blant a phobl ieuaic, ac athrofeydd i fyfyrwyr oedd a'u hwyneb ar y weinidogaeth. Byddai hanes cyflawn am gychwyniad a gwaith y sefydliadau hyn yn bennod werthfawr yn hanes addysg. Y fath oedd yr enw da a gafodd rhai o'r ysgolion hyn fel y tueddwyd amryw wŷr uchel eu safle mewn cymdeithas i anfon eu meibion iddynt er eu diogelu rhag y peryglon moesol a'u cylchynnent yn yr hen sefydliadau. Pan agorwyd yr hen Brifysgolion i Ymneilltuwyr, ryw hanner canrif yn ol, ofnai llawer o'u hen gyfeillion y collent eu cymeriad crefyddol. Erbyn hyn y mae Eglwyswyr diragfarn yng Nghaergrawnt, ac o bosibl hefyd yn Rhydychen, yn cydnabod yn rhwydd fod dyfodiad yr Ymneilltuwyr wedi bod yn iechydwriaeth i'r brifysgol.

Fe wnaeth ysgolion ac athrofeydd yr Ymneilltuwyr yng Nghymru lawer i gadw'n fyw ac i feithrin chwaeth at addysg boblogaidd ar y naill law, ac addysg uwchraddol ar yr llaw arall; ac y mae'n dra amheus a fuasai gennym yn awr ein hysgolion canolraddol na'n prifysgol onibai am ymdrechion diflino yr hen Ymneilltuwyr.

Heblaw rhoi esiampl o weithgarwch ynglŷn â sefydlu ysgolion a cholegau, ymddengys i mi fod yr enwadau, a'r Eglwys Wladol o ran hynny hefyd, *am eu bod yn eglwysi*, wedi meddu syniadau am natur addysg y mae perygl eu colli dan y drefn newydd. Mae'n ddiau fwy o gyfleusterau addysgol a mwy o ddysgu plant nag a fu erioed. Mae gennym well ysgoldai a gwell athrawon. Ond pwy sydd yn cofio cymaint o achwyn! Wrth reswm, mae rhywfaint o "*divine discontent*" yn angenrheidiol i gynnydd; ond yn sicr, y mae'r achwynion presennol yn rhywbeth gwahanol. Dywedir nad yw'r addysg yn cymwysu'r bachgen neu ferch at waith eu bywyd, ac fe ellid tybio mai prif amcan y cynygion newydd a wneir gan rai o'n swyddogion yw gwrthweithio dylanwad addysg hir-barhaol mewn ysgol. Daw'r dyn anlythrennog cyn hir i weled mai cadw ei blant o'r ysgol fydd y ffordd sicraf a rhataf i'w diogelu rhag ei heffeithiau niweidiol.

Yr oedd cysylltiad yr ysgolion ag enwadau crefyddol yn sicrhau dau beth yr ydym mewn perygl o'i hanghofio, sef *urddas y meddwl*

a gwerth gwybodaeth. Yn ddiystyrlyd iawn y crybwyllir y gair “*information*” gan rai o’n haddysgwyr, ac nid yw cyfrannu gwybodaeth yn eu golwg hwy yn deilwng o’r enw addysg. “Disgyblaeth” ac “adeiladu cymeriad” yw eu hoff eiriau. Nid yw’r eglwysi yn *sôn* llawer am adeiladu cymeriad. Er hynny, dyma’r peth pennaf yn eu golwg. Ond credant ei fod, fel dedwyddwch, yn beth i’w gael ac nid i’w geisio; a chredant hefyd mai dysgu’r pethau gwir a’r pethau mawr a cheisio rhoi esiamp l dda o flaen y plant yw’r ffordd oreu i ddatblygu cymeriad da.

Credaf hefyd mai syniad yr eglwysi am werth gwybodaeth o’r pethau mawr ac urddas y meddwl yn unig a sicrha fanteision addysg ganolraddol i ddynion ieuainc deunaw oed ac uchod. Mae’r rhai hyn yn rhy hen i’r “ddisgyblaeth” a’r “adeiladu cymeriad” ond y maent mewn cyfnod cyfaddas iawn at “yr ymchwil am wybodaeth.”

AFLWYDDIANT YR YMDRECH ANENWADOL.

1. *Y siarad anenwadol ynglŷn â’r eglwysi bychain yn y wlad.* Y pentref tlawd a’i bedwar capel bychan, debygem, yw man gwan enwadaeth. Ceir hwyl wrth guro ar hwn. Pe na bai yn y pentref ond un addoldy bychan ac achos gwan ni byddai dim i’w ddywedyd yn ei erbyn; ond am fod yna dri arall yn yr un pentref y mae hwn druan, a phob un o’r tri, yn dyfod dan gollfarn. Cydnabyddaf yn rhwydd fod y draul yn fawr mewn arian ac ymdrech. Heblaw hyn, y mae’r achosion bychain yn rhwym o ddioddef oddiwrth eu bychander. Y mae perygl i’r cynulleidfaoedd fod mor fach nes iddynt golli’r clydwr a’r gwres cymdeithasol a geir mewn torf. Mae digon o le i’r pedair cynulleidfa mewn un capel, meddir. Digon gwir. Ond ym mha un? Nid wyf yn gweled fod y beirniaid yn wynebu’r cwestiwn hwn yn deg. Y mae’n ddigon rhwydd rhedeg i ffwrdd gan weiddi “cyd-ddealltwriaeth” a “brawdgarwch Cristionogol.” Os gofynnir, Paham na fedr holl bobl y pentref bach gydaddoli? Gallwn ateb trwy ofyn Paham na fedr pobl mwy eangfrydig a “goleuedig” y dref wneuthur hynny? Y mae’n burion i ni ymholi gyda Ruskin, “Whether among the various forms of the oppression of the poor, we may not rank as one of the first and likeliest the

oppression of expecting too much from them." Clywsom gyfoethogion haelionus yn bygwth peidio a chyfrannu ceiniog mwy at gapel bach yn y wlad os na bydd ei wir angen. Mewn awr wan y dywed dynion da beth fel hyn. Mae yn anodd iawn dywedyd am gapel bach "nad oes ei angen." Clywais yn ddiweddar am eglwys mewn tref yn Sir Forgannwg, a phob un o'r diaconiaid (dros ddwsin ohonynt) wedi dyfod o'r wlad, a rhai ohonynt o eglwysi *bychain iawn*. Y gwir yw, y mae eglwysi bychain, fel y rhai y cwynir o'u plegid, yn magu dynion fydd cyn hir yn golofnau'r achos yn yr eglwysi mawr. Yn yr olwg yna'r wyf yn dra hyderus y tynera teimlad y beirniaid tuag at y pentref bach a'i bedwar addoldy. Ped ymgyng-horai'r pedair eglwys fach â'i gilydd, a threfnu i wneuthur ymdrech egnïol ac unol i dalu eu holl ddyledion a chael *cymanfa undebol* i ddathlu dilead y ddyled, a phe gwahoddent y pedwar gŵr enwog a fu'n beirniadu enwadaeth i ddyfod yno gyda'i gilydd i gynnal y gymanfa, braidd na feiddiwn ddywedyd y cydsynient â'r cais. Dymunai llawer heblaw fy hunan fod yno i gael eu clywed.

2. *Yr ymdrechion anenwadol ynglŷn â diwylliant.* Mae gan fwyafrif cynulleidfaoedd yr enwadau ysgol gân, gobeithlu, cymdeithas lenyddol, etc., ac y maent wedi gwneuthur gwaith da bob un yn ei le a'i ffordd ei hun. Onid gwell, er hynny, meddai rhywun, fyddai cael un côr undebol i'r dref neu un gymdeithas lenyddol i'r pentref? Rhoddir prawf parod ar y cynnyg. Mae pobl dda pob enwad yn fwy eangfrydig nag a feddylir gan lawer. Beth yw'r canlyniad? Llwyddiant mawr am y tymor cyntaf, a'r ail, efallai. Erbyn y trydydd nid yw pethau mor llewyrchus; a chyn i'r ymdrech undebol fod yn bum mlwydd oed bydd arwyddion amlwg o ddirywiad a darfodedigaeth wedi ymddangos. Gwasgerir y côr undebol, a bydd y gymdeithas ddiwylliadol farw o ddiffyg cefnogaeth. Rhaid i'r enwadau eto ail gychwyn eu sefydliadau bychain. A'r rhai hyn ymlaen eto fel cynt o flwyddyn i flwyddyn. Yn sicr, nid ffaith ddi-bwys yw egni bywydol (*vitality*) enwad, a phob sefydliad daionus sydd yn gysylltiedig ag ef. Mae yn yr enwad ryw elfennau iachusol, yn tywys diwylliant i gyfeiriadau diogel ac yn sicrhau chwaeth dda yng nghyfyngau adloniant. Iacheir a bywheir y pethau hyn a'u cyffelyb gan ddyfroedd afon yr eglwys.

3. *Anenwadaeth ac addysg grefyddol.* Mewn llawer o'r ysgolion fu dan lywodraeth yr hen Fyrddau Ysgol ac sydd yn awr dan y Cynghorau Sirol, rhoddir rhyw gymaint o addysg grefyddol. Gadewir allan bopeth athrawiaethol a chyfundrefnol nad yw yn gyffredin gyda'r holl enwadau. Nid oes un enwad yn ystyried fod hyn yn addysg grefyddol gyflawn, ond teimlant na ellir hawlio chwaneg heb wneuthur anghyfiawnder ag enwadau eraill. Cyferbynnir yr addysg anenwadol hon a'r un a rydd ein brodyr o'r Eglwys Esgobol yn eu hysgolion. Credant hwy mewn addysg gyflawn a phendant. Nid wyf yn hoffi eu ffurf o sectyddiaeth (ac fel y crybwyllwyd eisoes hwy ac nid yr enwadau Ymneilltuol sydd yn gweithredu yn sectol), ond os yw crefydd i'w dysgu o gwbl gyda phethau eraill yr ysgol feunyddiol, mae llawer i'w ddywedyd dros ei dysgu yn y fath fodd ag i arwain plant i'r eglwys. Yn yr addysg anenwadol nid oes na chredo na sacrament nac addoliad eglwysig. Ni ddysgir, ac mor bell ag y mae addysg yr ysgol yn mynd, ni thueddir y plant i gydaddoli ag un enwad nac i dderbyn ei athrawiaeth nac i ymuno ag ef. Mae ymdrechion rhagorol y "Christian Union" yn ein Colegau Cenedlaethol, er cystal y gwaith da a wneir ganddynt, yn dioddef i ryw fesur oddiwrth yr un diffyg. Ynglŷn â hyn eto, mewn un coleg o leiaf, y mae'r Eglwyswyr wedi cychwyn cymdeithas i'w myfyrwyr eu hunain ar wahan.

4. *Yr ymdrech i ddysgu ac i adrodd hanes crefydd yn ein gwlad yn anenwadol.* Fe dybiai sylwedydd o'r tu allan yr hyfforddidi myfyrwyr diwinyddol yr Annibynwyr a'r Bedyddwyr, y Methodistiaid a'r Wesleaid, yn hanes tarddiad a nodweddion gwahaniaethol eu heglwysi. Ac y mae yn bosibl y gwneir hyn. Ond mor bell ag y mae'r addysg gyffredin a awgrymir iddynt yn nhaflen y B.D. yn myned, ychydig iawn o sylw a gaiff y pethau hyn. Gellid edrych am dano dan ryw bennawd fel *Church History* neu *History of the Churches*. Yr unig bennawd a welir yw *History of the Church*. Wedi ymdrin yn helaeth a'r Eglwys Gyntefig ac Eglwys y Canoloesoedd, deuir at y Diwygiad Protestanaidd fel mudiad crefyddol a gwleidyddol, yn Lloegr a Chymru, dan deyrnasiad Harri VIII, ac ar y cyfandir. Yn dilyn hyn, cawn "*Anglicanism—Ecclesiastical Policy of Edward VI; Mary and Elizabeth; Cranmer and Parker; the Thirty-Nine*

Articles." Yna daw "*Modern Roman Catholicism*," etc. Ond beth am hanes Piwritaniaeth ac Ymneilltuaeth? Beth am Walter Cradoc, Morgan Llwyd, Vavasor Powell, Stephen Hughes, Howell Harris a Daniel Rowlands? *Dim.* Hanes yr Eglwysi Esgobol, yn Babaidid ac Anglicanaidd, yn unig a gynwysir yn y rhaglen. Pwy sydd yn gyfrifol nis gwn. Dichon fod rhwystrau ar y ffordd, megis diffyg llawlyfrau cymwys, neu brinder arholwyr cyfaddas. Ond os ofn pleidgarwch sectyddol a achosodd y cyfyngiad hwn ar faes hanes Eglwysig y mae yn bryd i ni ofyn, Beth yw gwerth anenwadaeth o'r fath? Dychmygaf glywed Thomas Bartley yn gofyn mewn syndod, Beth, dysgu hanes ac egwyddorion eglwysi eraill, a dim o hanes eu heglwysi eu hunain? Fe ddywed rhywun efallai fod pob myfyriwr diwinyddol yn rhwym o fod yn gwybod hanes ei eglwys ei hun. Ni synnwn pe clywem fod rhai ohonynt heb wybod fod iddi hanes o gwbl. Ond os gwyddant am ei hanes a'i nodweddion, ni raid i ni ddiolch am hyn i'r addysg anenwadol.

Ofer yw i neb eto, beth bynnag, geisio adrodd hanes crefydd yng Nghymru yn anenwadol. Bydd Annibynnwr neu Fedyddiwr yn debyg o roi tramgwydd wrth aros yn rhy hir gyda hanes yr ail ganrif ar bymtheg, a bydd Methodistiaid Calфинаidd neu Weslead yn debyg o roi tramgwydd o'r tu arall trwy sylwi yn rhy arbennig ar hanes diwygiadau y ddeunawfed ganrif. Rhodder i fyny'r ymgais i fod yn amhleidiol. Bydded i'n haneswyr ieuainc ysgrifennu o'r safbwynt enwadol, ac fe werthfawrogir eu gwaith gan bob enwad.

Rhyfedd cyn lleied o waith da a wnaed erioed gan "Gymru gyfan." Ceir, mi gredaf, mai yn adrannol y gwnaed yng Nghymru bob gwaith mawr. Lled amrosgo yw symudiadau ein Bwrdd Addysg a'n Prifysgol. Y mae'r Brifysgol yn gorff urddasol iawn; ac y mae mor ymwybodol o'i hurddas fel mai prin y gwél neb o bregethwyr goreu Cymru yn werth ei anrhydeddu â gradd y D.D. Dichon pe buasent yn bregethwyr anenwadol y gwelid hwy!

Yn enwadol y mae Cymru ers canrifoedd bellach wedi dysgu crefydd. Na fydder yn rhy barod i ladd enwadaeth rhag ofn i ni wrth hynny niweidio crefydd. Peidiwn a bod yn rhy awyddus i gasglu'r efrau rhag i ni ddiwreiddio'r gwenith gyda hwynt.

Aberystwyth.

D. MORGAN LEWIS.

GORONWY OWEN

II

GESYD Goronwy ei hun ei urddiad yn ddiagon—y flwyddyn 1745—fel clawdd terfyn y rhan gyntaf o'i einioes. Cyfetyb y cyfnod cyntaf hwn yn gywir i'r hyn a eilw ei brif fywgraffydd, Robert Jones, yn "febyd a dyddiau ysgol" ein bardd. I'm pwrpas i yma, bydd yn gyfleus dosrannu'r ddwy flynedd ar hugain hyn,—o 1723 hyd 1745,—yn bedwar o gyfnodau byrion. I. 1723–1734, y tymor y bu Goronwy gartref ac yn Ysgol Llanallgo. II. 1734–1737, y tymor y bu mewn ysgol yn rhywle oddiallan i Sir Fôn. III. 1737–1741, y tymor y bu yn Ysgol Ramadegol Bangor. IV. 1741–1745, y tymor y bu ym Mhwlheli a Rhydychen. I. Y TYMOR Y BU GARTREF, AC YN YSGOL LLANALLGO, 1723–1724. Cofier eto nad amcan yr ysgrifau hyn yw ysgrifennu cofiant na bywgraffiad llenyddol, ond ymofyn a phrofi dilysrwydd y defnyddiau sydd ar gael i wneuthur hynny yn y dyfodol. Fel y profais yn yr ysgrif gyntaf y mae hyn yn anghenrhaid oherwydd y chwedlau disail, y gwallau aneirif, a'r athrod maleisus, digyffelyb, a daenwyd ac a daenir fel ffeithiau dilys yn y bywgraffiadau amrywiol sydd ohono yn awr.

Gwir yw, mai ychydigyn o hanes bore'i oes a rydd Goronwy i ni yn ei lythyrau. Gomeddodd roddi manylion amseryddol o ddigwyddiadau y cyfnod hwn yn ei lythyr cyntaf at Risiart Morris (Mehefin 22, 1752). "Nid gwiw gennyf ddechreu sôn am y rhan gyntaf o'm heinioes," meddai, mewn atebiad i gais y gŵr hwnnw. Ond y mae'n wir hefyd fod yr ychydigyn a rydd y bardd yn achlysurol yn ei lythyrau a'i weithiau, yn ddigon i wneuthur rhai o'r gwallau erchyll a geir mewn rhai o'i brif fywgraffiadau yn anesgusodol.

Yr wyf wedi sefydlu dydd a blwyddyn ei fedyddiad yn derfynol bellach; gweler y cofnodion ar dudalen iofed o'r gyfrol hon o'r BEIRNIAD. Bedyddiwyd ef ar ddydd Mawrth, Calan, 1723, ac nid 1722, fel yr honnir yn y bywgraffiadau. Ond priodol sylwi yma, er

mwyn cywirdeb, nad yw'r cofnod o Restr Bedyddiadau Llanfair Mathafarn Eithaf, yr Eglwys lle y gwnaeth Edwards y proffwyd Gristion o Oronwy, yn penderfynu'n derfynol ddyddiad ei enedigaeth. Nid yw'r cofnodion yno yn hysbysu'r dydd geni fel y gwneir mewn rhai mannau. Dywed Goronwy iddo gael ei eni ar " ddydd Calan " :

Ar ddydd Calan i'm ganwyd,
Calan, nid anniddan wyd.

Ar ei air ef y dywedais yn yr erthygl gyntaf iddo gael ei eni ar ddydd Calan. Ond nid yw gair Goronwy yn penderfynu'r mater yn foddhaol, fel y dangosaf yn awr. Gallai ei fod wedi ei fedyddio yr undydd ag y'i ganed, ond nid yw hynny'n debygol. Eithriad oedd i faban gael ei fedyddio ar ddydd ei enedigaeth. Gweinyddid bedydd preifat i fabanod yr ofnid am eu hoedl, ond ail-fedyddid y rheiny, o byddent fyw, yn public yn yr eglwys. Felly y gwnaeth Goronwy ei hun â'i fab Goronwy, ac â'i Elin fach. Gwelir oddiwrth ei lythyr at William Morris, Rhagfyr 18, 1753, fedyddio ohono Elin y noson y'i ganed, oherwydd " disgwyl iddi drengi bob pen awr." Ond, ail-fedyddiwyd Elin gan y Ficar yn Eglwys Walton, pan oedd tua phum wythnos oed, fel y prawf y cofnod hwn :—

1753. December 21st. Ellianor Daut^r of ye Reverend Mr. Owain Curat of Walton
(*Reg. of Bapt. etc., of Walton Church.*)

Y gwir yw, er bod Goronwy yn gywir yn ei adroddiad o ffeithiau, fel rheol, nid yw felly bob amser, fel y profir wrth fyned ymlaen. Mae gennyf sail gadarn i gredu mai dyddiad barddonol, ac nid hanesyddol, oedd y Calan fel gŵyl ei enedigaeth ei hun ; a sicrwydd diamheuol mai dyna ydoedd fel gŵyl geni Rhobert ei fab. Er mwyn rhwyddineb i'r darllenydd, dyfynnaf eiriau Goronwy ar y mater hwn yn llawn :—

Cofiaf, Galan, am danad,
Un dydd y'm gwnaethost yn dad.
Gyrraist im' anrheg wiwrodd
Calennig wyrennig rodd:
Gwiwrodd pa raid hawddgarach
Nâ Rhobert y rhodd bert bach.—

Cywydd i'r Calan, 1753.

Ac ar Galan (yn anad
Un dydd) bum o ŵr, yn dad.—

Cywydd i'r Calan, 1755.

Yn ei lythyr at Risiart Morris, Mehefin 22, 1752, dywed Goronwy :—

Ac yn awr, i Dduw bo'r diolch, y mae gennyf ddau lanc teg, a Duw a roddo iddynt hwy ras, ac i minnau iechyd i'w magu hwynt. Enw'r hynaf yw *Robert*, a thair blwydd oed yw er dydd Calan diweddaf. Enw'r llall yw *Gronwy*, a blwydd yw er y pumed o Fai diweddaf.

Yn awr, am ddyddiad genedigaeth ei fab Gronwy y mae'r bardd yn gywir i'r llythyren yn ei osodiad yn y dyfyniad olaf. Dyma brawf o hynny o gofnod yn ei lawysgrifen ef ei hun :—

1751. May 5th. Gronow son of Gronow Owen Clerk & Ellinor his wife was born & privately baptiz'd and had publick baptism the 5th of June following

(Reg. of Bapt. etc., of Uppington Church.)

Ond y mae'n hollol anghywir yn y tri dyfyniad uchod am ddyddiad genedigaeth ei etifedd Rhobert, fel y prawf y cofnod diddorol hwn :—

1748-9 January. Robert son of ye Reverend Mr Gronow Owens late Curat by Ellinor his wife, born ye 1st of December, bapt. ye 2d instant.

(Reg. of Bapt. etc., of St. Oswald's Church, Oswestry.)

Pan aeth Goronwy o Groesoswallt i'w guradiaeth newydd yn Uppington, a'i ysgol yn Donnington, yn niwedd Medi, 1748, gadawodd Elin ei wraig, am y rheswm a ddatguddir yn y cofnod, ar ei ol, yngofal ei mam, Marged Hughes, oedd yn byw yng Nghroesoswallt. Yno hefyd yr oedd Owen ei frawd a'i wraig yn trigiannu. Ac fel y dengys, yno y ganed ac y bedyddied eu cyntafanedig, Robert; ac nid ar ddydd Calan y digwyddodd y naill na'r llall. Felly, gwelir yn ddios mai dyddiad barddonol, ac nid hanesyddol, oedd y Calan i Robert. Casglaf oddiwrth y ffeithiau hyn oll mai felly'r oedd y Calan i Oronwy hefyd. Ymddengys bron yn sicr ei fod wedi ei eni ychydig o ddyddiau, ac efallai ychydig o wythnosau, yn gynt.

Er bod defnyddiau hanes Goronwy yn blentyn gartref, ac yn Ysgol Llanallgo, yn brin, eto y mae'r ffeithiau dilys sydd ar gael yn ddigon i'n galluogi i adfer amlinelliad bras o'i bortread yn y tymor hwn. Hanoedd, fel y dangoswyd yn barod, o linach anrhydeddus o dyddynwyr rhydd Llanfair Mathafarn Eithaf. Per-

chenogai ei hynafiaid y Dafarn Goch, Rhos Fawr, ers cenedlaethau. Profais fod ei daid Goronwy Eurych yn gymeriad nodedig yn ei ddydd, yn ŵr o ddoniau, diwylliant a chwaeth lenyddol uwch na'r cyffredin o'i radd. Bu yn warden ei blwyf yn 1710; y mae'r ffaith yn dangos ei fod yn gymeriad parchus yn y lle. Ond ffaith fwy diddorol i ni ei phwysleisio yma yw ei ddiddordeb neilltuol mewn llenyddiaeth. Gohebai Rhisiart Morris ag ef pan yn fachgen ieuanc yn dechreu barddoni, a gyrrai'r gŵr hwnnw rai o'i gynyrchion iddo, a daeth rhai ohonynt i ddwylo ei nai pan yn hogyn tuag un ar ddeg oed (Gweler Llythyr Goronwy at Risiart Morris, Rhag. 1758). Etifeddodd ei feibion—Owen a Rhobert—ddoniau a chwaeth lenyddol ei tad.

Adweinid Owen Gronw, yn ei ddydd, trwy Wynedd. Yn y llythyr cyflwyn a roddodd Lewis a William Morris iddo pan ar fyned i un o'i deithiau trwy Wynedd a'r Deheubarth, taith ynglŷn â'i grefft, a chlera yn y fargen, mae'n bur debyg, yn y flwyddyn 1738, hysbysa'r Morrisiaid "i bob llariaidd Gymro, yn enwedig feirdd Gwynedd a Deheubarth" fod Owen Gronw Ddu—dyna'i enw barddol—"yn fardd, Meddyg, Achwr, Saer, aur-ôf, a phererin," a gorchmynnant y beirdd i "wneuthur yn fawr ohono" (Gweler BEIRNIAD, 1914, td. 148). Dengys ei englynion, a'r cofnodion cyfamserol amdano, ei fod yn ŵr parod ei ymadrodd, arab a ffraeth. Cymerth ran yn ffrae farddol beirdd Môn ac Arfon yn 1728, y ffrae a sefydlodd ragoriaeth Lewis Morris fel meistr beirdd Gwynedd. Bu hefyd mewn ffræon ag Elis y Cowper, ac â Dafydd Jones, Trefriw, yn 1736 (Gweler *Morris Letters*, I. td. 330; *Life of Gor. Owen*, R. Jones, II, td. 87; Y BEIRNIAD, 1914, td. 19-20). Yn ol y disgrifiadau a welais i ohono, ac y mae cryn nifer ohonynt, yr oedd yn ddyn o gymeriad gweddaidd a dirodres, ac fel ei dad yn Eglwyswr ffyddlon. Credaf fy mod wedi dinoethi a dinistrio am byth anwireddau hollol ddisail cofiannau Goronwy am gymeriad ei dad, ac i ryw fesur wedi daden-huddo a sefydlu ar seiliau arhosol ei wir gymeriad a'i nodweddion (Gwel ymhellach Y BEIRNIAD 1914, td. 15-20).

Nid oes angen i mi drin ond ychydig yma ar Siân Parri, mam Goronwy. Canmolir hi'n fawr yng nghofiannau Goronwy, yn ddieithriad; ac eto, nid ydynt yn ei gorganmol. Yr oedd yn wraig

nodedig am harddwch a lledneisrwydd ei chymeriad. “Nid allai fod dynes gwrteisiach, ie, a diniweitiach, na Siân,” meddai William Morris amdani (*Morris Letters*, II. td. 42). Dengys tystiolaeth ei mab iddi, ddeuddeg mlynedd wedi iddo ei cholli, fod cwrteisrwydd Siân yn ffrwyth disgyblaeth a diwylliant deall eithriadol rymus :—

Cornelia, the mother of the Gracchi, is commended in history for having taught her sons in their infancy, the purity of the Latin Tongue. And I may say in justice to the memory of my mother, I never knew a mother, nor even a master, more careful to correct an uncouth, unelegant phrase, or vicious pronunciation ; and that, I must own, has been of infinite service, to me.

(*Llyth. Goronwy*, arg. Lerpwl, td. 46.)

Oddiar ystyriaeth o'r holl ffeithiau, gallwn ddywedyd yn ddibetrus fod rhieni'r bardd, o'r ddeutu, yn dalentog ac yn fwy diwylliedig o gryn lawer na chyffredin eu hardal a'u hoes. Er fod ein defnyddiau yn rhy brin i ffurfio sylfeini casgliad cyffredinol sicr, gallwn anturio awgrymu, o leiaf, fod rhai o agweddau athrylith Goronwy Owen i'w holrhain, yn ol egwyddorion etifeddeg, i'w rieni a'i hynafiaid. Yr oedd yr awen yn llinach ei dad.

Pan aned Goronwy i deulu Owen Gronw a Siân Parri, yr oeddynt wedi “seilio'u dewis aelwyd” ers mwy na deuddeng mlynedd. Eu pumed plentyn oedd ef. Ganesid tair o ferched ac un bachgen iddynt o'i flaen ; ond bu'r bachgen—eu Goronwy cyntaf—farw'n blentyn. Elin oedd enw ei chwaer hynaf, yr oedd hi tua deuddeg oed pan aned ein bardd ; Marged oedd yr ail, yr oedd hithau yn naw mlwydd oed,—yr oedd y ddwy hyn yn ddigon hen i'w fagu. Siân oedd enw'i drydedd chwaer, ac yr oedd hithau yn bedair a hanner,—yn ddigon hen i siglo'i grud pan ddaeth i'r aelwyd gyntaf. Ganed Owen ei frawd ieuaf, pan oedd ef ar fin ei ddwy flwydd. Dyma deulu Owen a Siân, a pharhaodd yn ddifwlch hyd 1741, pan gladded y fam ddiwyd, ofalus a duwiol (Am ddyddiadau, etc., gweler Y BEIRNIAD 1914, td. 15).

Nid oes un cofnod dilys wedi ei ddarganfod eto yn nodi'n bendant enw'r tyddyn lle y ganed ac y maged Goronwy. Dywed y golygyddion a'r cofianwyr mai'r Dafarn Goch ydoedd. Ond honiad moel a hollol ddiawdurdod yw hyn o'u heiddynt, fel llawer o bethau

eraill a ddywedant ynglŷn â'n bardd. Yn gymharol ddiweddar y dechreuwyd enwi'r lle. Dafydd Ddu Eryri yw'r cyntaf a welais i. Ef gychwynnodd y dybiaeth ddisail. Dyma'i eiriau ef:—

Mae'n ymddangos ddarfod i'r Parchedig Goronwy Owen, mab i Owen Goronwy, Eurych, gael ei eni mewn ty bychan yr hwn sydd ar fin y Rhos-fawr, ar gyfer y brif ffordd gyffredin (yr hon a elwir yn fynych ffordd Llannerch-y-medd), ymhlwyf Llanfair Mathafarn Eithaf ym Môn.

(*Diddanwch Teuluaid*, 1817, td. v.)

Yr oedd Dafydd yn un o'r rhai a goled dai y chwedl Forrisaidd. Diddorol iawn yw olrhain datblygiad ei ddisgrifiad o'r "Ty bychan" dan ddamcaniaeth y chwedl honno, yn ei ddilynwyr. A'i "dy bychan" ef yn "fwthyn distadl" er enghraifft, ym mywgraffiad Llyfrbryf, ac amryw eraill; ac yn "fwthyn bychan diolwg" yn amlinelliad Charles Ashton yn *Hanes Llenyddiaeth Cymru* (td. 372), am na welodd y ty erioed, mae'n debyg! Nid oes un ohonynt wedi sylwi mai tua dechreu'r ganrif o'r blaen, fel mae'n eglur, yr adeiladed y ty a ddisgrifir ganddynt hwy! Nac, ychwaith, fod y Dafarn Goch yn dyddyn rhydd, ac yn drefnadaeth y teulu ers cenedlaethau lawer! Nid oedd hynny yn ffitio damcaniaeth y chwedl am Owen Gronw "dlawd," "feddw," a "diog."

Hyd oni cheir gafael ar dystiolaeth bendant ar y mater, y mae gennyf ddau reswm digonol dros ameu'r dybiaeth hon. Yn y lle cyntaf, y mae geiriau Goronwy ei hun ynglŷn â'r ymryson ynghylch y Dafarn Goch, yn 1756, yn ei herbyn. Dywed ef am

Yr hen dŷ, lle ganed fy nhad, a'm taid, a'm hendaidd, a'm gorhendaidd, etc., etc., a phed fawn yno, myfi a rown ben ar yr ymryson, oblegid fi y piau'r ty a'r gerddi, ac oll sy'n perthyn iddo.

(*Llythyrau Goronwy Owen*, arg. Lerpwl, td. 129.)

Pe buasai ef ei hun wedi ei eni yn yr hen dŷ, oni buasai yn sicr, er mwyn chwanegu dolen arall at y ddilyniaeth hir a didor i'r drefnadaeth, o rod di ei enw ei hun i mewn ynddi? Buasai, yn sicr. Yn yr ail le, yr oedd yr "hên Ronw," tad Owen Gronw, yn byw yn y Dafarn Goch o leiaf rai blynyddoedd wedi geni ein bardd. Gwelsom fod Rhisiart Morris yn gohebu ag ef o Lundain (*Llythyrau Goronwy Owen*, Arg. Lerpwl, td. 24). Credaf y ceir dystiolaeth

ddilys, cyn hir, fod Owen Gronw a Siân Parri a'u teulu yn byw mewn tyddyn arall yn y Rhos Fawr.

Ychydig iawn o hanes plentyndod y bardd a fedrais i ei loffa. Ceir amryw gyfeiriadau yn ei weithiau a adlewyrchant belydrau o oleuni ar rai o'i nodweddion yn y tymor hwn. Oddiwrth y cyfeiriadau hunanfywgraffiadol hyn gellir casglu mai plentyn bychan llon, bywiog, a gwyllt yn ei dymherau, oedd o'r dechreu. Dyma ddisgrifiad byw iawn o'i gywydd i Galan, 1753,—

Diddan a fum Galan gynt,
A heinif dalm o honynt,
Llawn afiaith a llon iefanc,
Ddryw bach ni chaid llonnach llanc;
Didrwt ni bu mo'm deudroed
Ymhen un Calan o'm hoed.

Ceir disgrifiadau cyffelyb yng nghywydd Calan, 1755 :—

Os bu lawen fy ngeni
Ond teg addef hyn i ti?
Gennyt y cefais gynnydd
I weled awr o liw dydd.

* * * *

A gwelwyd, ben pob gwylliau,
Mai tycio wnaeth y maeth mau,
Er yn faban gwan gweccry,
Hyd yn iefanc hoglanc hy';
O ddiofal *bydd* iefanc
Yn ŵr ffraw, goruwch llaw llanc.

Y mae gennym amryw ddisgrifiadau cydamserol, yn profi fod yr agweddau personol hyn yn nodweddol ohono trwy ei oes. Dyfynnir llythyr oddiwrth ryw ohebydd dienw yn y *Gronoviana*, td. xxi, yn dywedyd :—

My Grandmother knew the Bard personally, he was a small, quick, ready off-handed person.

Mewn nodyn wrth ei "Gywydd Marwnad Elin Humphreys," merch Lewis Morris, dywed Gutyn Peris :—

Yr oedd Mr. Lewis Morris mewn oedran gŵr pan aned Goronwy Owen. Clywais Mrs. Humphreys yn dywedyd, ei bod yn cofio Goronwy yn was gyda ei thad; ond tebygai ei fod yn hŷn na hi o 7 i 9 mlwydd; ac nad oedd yntau ond bachgen. Dyn bychan hardd, bywiog, gwalltddu oedd ef.

(*Gwyllydd*, Llyfr vii, td. 120.)

Mae'n bur debyg fod Elin Morris wedi cyfarfod â Goronwy yn bersonol, yn wir y mae bron yn sicr. Canodd Goronwy briodasgerdd iddi, ar ei phriodas gyntaf â Rhisiart Morris o Fathafarn, yn 1754 (Gweler *Gronoviana*, td. 41). Ond y mae ei dywediad, ei bod yn cofio Goronwy yn was gyda'i thad yn ddychymyg hollol ddisail, ac yn wrthun. Dywedir yng nghofnod ei marwolaeth (*Gwyllydydd*, Llyfr i, td. 256) ei bod "yn 95 oed" pan fu farw. Felly hefyd y dywed Gutyn Peris yn y cywydd a ddyfynnwyd. Bu farw Ebrill 7, 1823. Felly ganed hi yn 1728. Ond Mawrth 29, 1728, y priododd Lewis Morris, a'i drydydd plentyn oedd Elin. Yr wyf newydd gael cofnod ei bedydd yng Nghofrestrfa Esgobaeth Bangor, a'r dyddiad yw "30 January, 1732." Ymadawodd Goronwy Owen o Sir Fôn yn 1734, fel y dangosaf gyda llaw, ac nid oedd Elin ond prin ddwy flwydd oed yr adeg honno. Trwy gymharu symudiadau Lewis Morris â symudiadau Goronwy, ceir gweled fod yn amhosibl i'r ddau ddyfod i gyffyrddiad agos â'i gilydd cyn 1751-2. Ond yr oedd Elin Morris ym Mhentre Eiriannell yn aml, a gallai hi ei weled ar ei ymweliadau â Môn rhwng 1734 a 1745. Ond ceir ategion i'w disgrifiad o berson Goronwy yn ei weithiau a'i ohebiaethau ef ei hun. Er enghraifft, yn "Arwyrain y Nennawr," cydnebydd ei Dduw am gael

Calon iach a chorph bach byw.

A geilw ei hun "y Bardd Bach" yn ei lythyr at William Elias, ac yn ei lythyr cyntaf at Richard Morris, Mehefin 22, 1752, geilw ei hun "y Bardd Bach o Fôn." Cyfeiriadau chwareus yw y ddau olaf at fychander ei gorff.

O'u mebyd, ni bu eisiau cael eu hyfforddi mewn dysg, a'u meithrin mewn moesol gampau ar blant Siân Parri. "Hi a agorai ei genau yn ddoeth, a chyfraith trugaredd oedd ar ei thafod hi; hi a graffai ar ffyrdd tylwyth ei thy, ac ni fwyta'i hi fara seguryd; ei phlant a godasant, ac a'i galwasant yn ddedwydd." Hyn yw dysg geiriau William Morris a Goronwy am Siân. Yn ddilys ddigon, gosodwyd seiliau addysg, disgyblaeth, diwylliant, a chwaeth Goronwy Owen ar yr aelwyd yn Rhos Fawr. Os syrthiodd y bardd i arferion anaddas yn ddiweddarach, ac os rhodiodd ar achlysuron ar hyd marwor, a llosgi ei draed, syrthiodd iddynt trwy ymado â chyfraith ei fam.

Ar yr aelwyd gartref y crewyd chwant ac awydd cynnar Goronwy ac Owen ei frawd ieuaf am wybodaeth.

Adroddwyd ystori ei fynediad cyntaf i'r ysgol yn barod (BEIRNIAD, 1914, td. 16 a 17). Yn ffodus, rhydd yr hanes ole eglur ar y flwyddyn a'r lle. "Er pan aethum i'r ysgol gyntaf, hynny oedd ynghylch deg neu un ar ddeg oed," meddai'r bardd wrth Risiart Morris (Llythyr Mehefin 22, 1752). Mewn llythyr arall (Rhag. 18, 1752) enwa'r ysgol—Llanallgo. Yn y llythyr cyntaf, rhydd i ni'r hysbysrwydd iddo fwrw'r darn o'i oes "er yn un ar ddeg oed" hyd y flwyddyn 1745, yn "sir Gaernarfon a sir Ddinbych." Aeth o sir Fôn felly yn 1733-4 oblegid cyrhaeddodd ben ei un ar ddeg Ionawr 1, 1734. O'r oed hwn ymlaen, dywed nad oedd "arferol o fod gartref ond yn unig y Gwyliau." Bu yn ysgol Llanallgo felly yn ystod 1732-3.

Ni fu gwiw ganddo sôn gair am ei athro yn y Llan, ac nid oes crybwylliad yn ei lythyrau i'n cynorthwyo i benderfynu i bwy y perthynai'r ysgol. Try cynygion y cofianwyr i'n goleuo ar y pwnc yn seithug wrth eu chwilio. Dywed Robert Jones

In the village of Llanallgo, some two miles or more to the north of Llanfair, a small school had been opened at this time—probably one of the circulating schools established by the Reverend Griffith Jones of Llanddowror. . . . To gain admission into this school was the object of Goronwy's ambition; and he succeeded (*Poetical Works of Goronwy Owen* ii, td. 3).

Dywed Charles Ashton wrthym yn ddibetrus :

Aeth Goronwy i un o ysgolion cylchynol Griffith Jones, a gynelid yn Llanallgo, ryw ddwy filltir o'i gartref, pan yn lled ieuanc, a hyny ar gwaethaf ei dad (*Hanes Llenyddiaeth Cymreig*, td. 373).

Dechreuodd Griffith Jones ei ysgolion cylchynol yn y Deheu yn 1737, dair blynedd o leiaf yn ddiweddarach na'r flwyddyn y gadawodd Goronwy ororau Môn, ac ni chyrhaeddodd ysgol gyntaf Griffith Jones i Fôn cyn 1746, pan oedd Goronwy'n gurad yng Nghroesoswallt (*Welsh Piety*, 1737-8 a 1746-7). Yn sicr ddigon, nid un o ysgolion Griffith Jones oedd ysgol Llanallgo. Er chwilio'n ddyfal methais olrhain yr un ysgol ynglŷn â'r eglwys yn Llanallgo o 1700 hyd 1740. Cefais nifer go dda mewn plwyfi eraill yn y cyfnod hwn. Dywed Lewis Owen, Rheithor Llaneugrad a Llanallgo o 1739 hyd 1771, yn ei atebion i holiadau'r esgob yn 1749 :

Llaneugrad and Llanallgo. There hath not been, neither is there at present, any public school founded, nor any charity school erected in either of these two parishes (*Bangor Diocesan Visitation Returns*, 1749).

Hugh Jones, M.A., oedd y Rheithor o 1717 hyd 1735, ym mlynedd-oedd ysgol Goronwy yn y Llan. Ef allai ei fod ef yn cadw ysgol yno, ond nid oes un cofnod wedi ei gael yn dynodi hynny, ac nid yw'n debygol iawn. Ymddengys i mi yn dybiaeth debycach o lawer mai un o'r ysgolfeistri ymfudol aeth yno am dymor, ac mai ysgol o'r fath honno oedd yr un y bu Goronwy ynddi. Yr oedd nifer o athrawon ymfudol ym Môn ac Arfon yn y cyfnod hwnnw. Nodaf un o'r teip fel enghraifft—Rhisiart Parry, awdur “Cyffes yr Oferddyn,” “Araith Wgan ar gân,” a nifer mawr o faledi a argraffed o 1710 ymlaen; ceir llawer o'i waith yn y *Dyriau Duwiol*, y *Flodeugerdd* a'r *Cydymaith Diddan*, etc. Ar gerdd o'i waith a argraffwyd yn 1714 geilw ei hun yn “Athraw ysgol yn Llanddyfnan yn Sir Fon.” Ceir eraill â “Roewen” a “Llanfair Dyffryn Conwy” a “Niwbwrch” arnynt. Yng nghyfes derbynwyr y *Dyffyrwch Crefyddol* yn 1721, Richard Parry, Schoolmaster of Llanbedr y'i gelwir. Nid ef, ond ei fab, mi dybiaf, oedd y Rhisiart Parry y ceir argraff ei feddfaen yn *Enwogion Mon Gwalchmai* (td. 120). Yr oedd ganddo fab o'r enw Rhisiart. Yr oedd Rhisiart Parry yn hen ysgolor, bardd ac ysgrifennydd go wych. Y mae geiriau Gwalchmai yn wir am y tad:

Yr oedd Risiart Parry fel ysgolhaig yn adnabyddus trwy yr holl wlad, a bu yn athraw i amryw o'i boneddion; ym mys y rhai gellid enwi Miss Margaret Owen, aeres Penrhos a Bodewryd, yr hon ydoedd lenores o deilyngdod a medrusrwydd uwch y cyffredin. Yr oedd ei fab John, yr hwn hefyd sydd yn gorphwys ym meddrod ei dad yn ysgolhaig tra choethedig, ac o ran ei ysgriflenlaw o'r braidd yn ddieilfydd. . . Yr oedd Ellen Parry ei chwaer, o Benygraig, yn yr un dref, yn athrawes o gyfrifiad uchel yn y wlad.

Mae'n bur debyg i Walchmai weld rhai o lawysgrifau'r tad, gan fod llawer ar gael eto. Athrawon o'r math hwn oedd nifer o'r rhai a agorent ysgolion am dymor yn ardaloedd gwledig Cymru yn nyddiau bachgendod Goronwy; a'r tebygolrwydd yw mai yn un o rhain y dechreuodd Goronwy ei gwrs addysg.

Dau grybwylliad sydd yng ngohebiaethau cyhoeddedig Goronwy yn cyfeirio at ei helyntion yn ystod dyddiau'i ysgol yn Llanallgo, a thafiant fflach o oleuni ar rai o'i nodweddion yn y tymor cynnar

hwn. Ceir y crybwylliad cyntaf yn ei lythyr at William Morris, Mai 30, 1752 :

Rhowch fy ngharedig annerch at eich tad a'ch mam, a dywedwch wrth eich mam fy mod hyd y dydd heddyw yn cofio, ac yn diolch iddi am y frechdan fêl a gefais ganddi, ac odid na chofia hithau ddywedyd o honof y pryd hynny, " Ped fai gennyf gynffon mi a'i hysgydwn."

Dyma ffurf wreiddiol stori'r frechdan fêl. Ysbeilir hi o'i symlwrwydd naturiol ac o'i hergyd yn y ffurf annilys a roddodd Golygydd y *Gwyliedydd* iddi :—

Un sydd yn fyw heddyw, a adwaenai yr awdwr [Goronwy] a theulu Pentref Eiriannell, a ddywed fyned o Goronwy gyda â'i fam yno, a chael ohono frechdan fêl, a gofyn o'i fam iddo, " Pa le y mae eich diolch am dani ? " Yntau dan bwys teimladau calon ddiolchgar, ac â'r deigr ar ei ruddiau a ddywedodd, " Pe bai gennyf gynffon mi a'i hysgydwn " (*Gwyliedydd* Llyfr i, td. 80).

Ymddengys yn bur debyg mai un o storïau Elin Humphreys, merch Lewis Morris, ffrynd mawr i feirdd dechreu'r ganrif o'r blaen, yw hon eto. Modd bynnag, pan gofier fod digwyddiad y stori wedi cymryd lle o leiaf cyn 1734, ddeng mlynedd a phedwar ugain cyn 1823, gwelir nad oes un gwerth yng ngwarant hysbysydd Gwallter Mechain. Siân Parri dlawd, a Goronwy bach (anfoesgar y tro hwn) yn derbyn elusennau'r Morrisiaid yw'r syniad—dychymyg hollol ddisail.

Ceir y crybwylliad arall yn llythyr y bardd at Risiart Morris, Rhag. 18, 1752, ymhen pedwar mis union wedi claddu Marged Morris ; bu hi farw Awst 16eg, a chladdedd hi Awst 18fed (*Morris Letters* ii, 251, a Rhestr Claddu Penrhoslligwy) :—

Mi glywais fyned o Ddau â'ch mam ; a saeth i'm calon oedd y newydd. Da iawn i laweroedd a fu hi yn ei hamser, ac ym mysg eraill i minnau hefyd pan oeddwn yn blentyn. Hoff iawn a fyddai gennyf redeg ar brydnhawn Sadwrn o Ysgol Llanallgo i Bentre Eiriannell, ac yno y byddwn sicr o gael fy llawn hwde ar fwyta brechdanau o fel, triagl, neu ymenyn, neu'r un a fynawn o'r tri rhyw ; papur i wneud fy nhasg ac amryw neges arall, a cheiniog yn fy mhoced i fyned adref, ac anferth siars, wrth ymadael, i ddysgu fy llyfr yn dda ; a phwy bynnag a fyddai yn y byd, y ceid ryw ddydd fy ngweled yn glamp o berson.

Eglur yw, oddiwrth yr hanesyn cyntaf, fod gan Oronwy ryw un tro neilltuol mewn golwg pan yn ysgrifennu at William Morris, a'i fod yn tybied y cofiai Marged Morris hefyd y tro hwnnw ar grybwylliad

y stori. Yr hyn a barai i'r ddau gofio'r amgylchiad neilltuol hwnnw yn ddiau oedd sylw parod, pert a ffraeth y plentyn wrth dderbyn y frechdan fêl. Ergyd y stori felys yw ei phroffwydoliaeth fore o ddawn ac athrylith y bardd. Cadarnheir hyn yn yr ail hanesyn. Wedi datgan cymwynasau amrywiol Marged Morris iddo'n blentyn, y clod mwyaf a rydd iddi yw'r ganmoliaeth ymblygedig i graffter a chywirdeb ei sylwadaeth. Gwelodd hi ddarpar gŵr llên yn y plentyn deng mlwydd oed, a daroganodd "glamp o berson" ohono ryw ddydd o "dysgai ei lyfr yn dda," pwy bynnag a fyddai byw i weled hynny. Gallwn ddywedyd oddiar seiliau sicr, felly, fod Goronwy o'i blentyndod yn amlygu arwyddion o'i athrylith odidog. Ac y mae gennym le i gredu fod ei fam a'i dad yn coleddu'r un syniad a Marged Morris, y byddai'n "glamp o berson" ryw ddydd. Hyn yw'r unig esboniad boddhaol ar iddynt ei gynnal yn yr ysgol am tua naw mlynedd cyn iddo fynd i Rydychen.

Dengys y ddau hanesyn fod Goronwy yn ymwelydd aml â Phentre Eiriannell yn nyddiau'i ysgol, a'i fod yn ffefryn gan Farged Morris. Nid oes ronyn o sail dros roddi gwedd elusennol ar ffafrau gwraig y Pentre i Oronwy. Nid oeddynt namyn yr hyn allesid ei ddisgwyl oddiwrth wraig a natur a chynheddfau Marged. Purion peth yw i ni atgofio'r ffaith mai cywydd marwnad a llythyr Goronwy a roddes i ni'r portread ohoni fel "gwraig hael lle bu cael ced." Nid oes sôn yn yr hanes am ged y Pentre i Owen Gronw na Siân Parri, na gair am un o'r plant eraill, na sôn am help i'w gadw yn yr ysgol. Nid oes air am un o feibion y Pentre, chwaethach am eu cymorth a'u nawdd iddo'r adeg hon. A ellir tybied am foment y buasai Goronwy yn ddistaw am y credyd mwyaf i'w haelioni a allasai ei grybwyll, ar yr adeg yr oedd yn casglu yr holl bethau da am Farged a'i theulu, i'w gosod yn y Cywydd Marwnad? Mae'r syniad yn wrthun. Yr oedd Lewis Morris wedi priodi a gadael cartref yn 1729, a Rhisiart yn Llundain er tua 1721. Y mae'n debyg fod William gartref yn y blynyddoedd hyn, ond ni wnaeth unrhyw argraff ar feddwl y plentyn ysgol.

Cyn myned ymlaen at yr ail ddosran cymesur yw crybwyll y cysylltir nifer o chwedlau llafar gwlad ag enw Goronwy, ac fod rhai ohonynt o ran eu hamser yn perthyn i'r cyfnod cyntaf hwn o'i hanes.

Nid oes fawr goel i'w roi ar yr un ohonynt. Eu hergyd a'u hamcan yw dangos arabedd awen Goronwy o'r bore cyntaf; a rhoddi'r cwpleddau cyntaf a wnaeth i dynnu sylw beirdd ei oes. Ceir yn y cofiannau chwedl am bererindod Elis Wyn o Lasynys i'r Dafarn Goch i gael cip ar y bachgen oedd i wisgo'i fantell ar ei ol, chwedl am daith y Bardd Coch i Ros Fawr i weled y bardd newydd; a chwedlau yn rhoi'r hanes a'r cwpleddi cyntaf a barodd i Lewis Morris weled y gellid bardd o'r bachgen bach gydag athro barddol da, ac ysgol ragbaratoawl. Ni ddeil yr un o'r chwedlau hyn archwiliad manwl. Er enghraifft, rhydd Robert Jones goel ar stori ymweliad awdur y Bardd Cwsc â chartref Goronwy, a defnyddia gwpled tybiedig Elis Wyn i brofi fod cartref Goronwy yn dlawd, hyd yn oed yn yr ardal isel lle'r oedd. Dyma'r paragraff cyntaf o'i adroddiad ef o'r chwedl:

Goronwy's early home was a poor one, even in that humble neighbourhood. We might find this from the derisory couplet addressed to him by Elis Wyn an able and talented writer of the period. Meeting Goronwy near his father's cottage, he said to him, as he pointed to the little home:

"Goronwy y gŵr graenus
Deneu'i law ai dyna'i lys?"

But the sarcasm only glinted on a shield that sent it back on its author. Goronwy as tauntingly and readily replied:

"Elis Wyn o Las Ynys
A'i groen yn wynnach na'i grys!"

Bu farw Elis Wyn yng Ngorffennaf 1734, a chrybwyllodd rhyw gyfaill yr anghysondeb amseryddol yn y chwedl wrth y cofiannydd, ond ni thyciai beirniadaeth o'r fath arno; mynnodd ei choledd a'i chadw. Modd bynnag, gellir dangos yr adroddir y chwedl am Owen Gronw mewn amryw o'n hen gyhoeddiadau. Yn y *Gwyllyddydd*, Llyfr i, td. 312, fel hyn y'i dywedir:

Digwyddodd i Owen ap Gronwy, tad Gronwy Owen, ofyn i esgob Bangor. yr hwn y pryd hynny a fynyich wasanaethai blwyfydd Llanbedr Goch a Llanfair Mathafarn Eithaf, ddyfod i gyniawa gyd ag ef ar ol y gwasanaeth boreuol. Ymddiddanodd yr esgob gyd ag ef, ac wedi ei foddio yn hynod gan ei sylwadau synwylawn, gofynnodd iddo beth oedd ganddo i'w ginio?
"Mae gennyf luniaeth rhostiedig a berwedig," ebe Owen. Yr Esgob gan hynny a aeth gyd ag ef adref, a gwelodd mai cloron rhostiedig a berwedig oedd y cinio. Ei arglwyddiaeth, cyn myned dan y gronglwyd isel a safodd, a chan gyfarch ei gydymaith, a ddywedodd:—

"Gronwy, deneu dy law, ai dyna dy lys ?

Ateb.

Dyma fy llys, mae'n barchus i mi'i fod

Mi cefais ar ol fy henafiaid—

Mi ai cadwaf, os Duw a'm ceidw

O'm medydd i'm medd."

Rhos Fawr ydoedd enw preswylfod yr hen wr.

Yn *Enwogion Mon* priodolir y cwpled gan Walchmai i Ddeon Bangor. Diflanna'r chwedlau traddodiadol hyn dan feirniadaeth hanesyddol, fel y chwedlau gwneuthur eraill am Oronwy a'i gartref. Er tlysed a digrifed ydynt mewn ymddiddan rhaid eu didoli oddiwrth ffeithiau bywgraffiad Goronwy.

T. SHANKLAND.

ADAIN A CHAN

I

F'ADERYN mwyn ! medd swyn dy salm
 Anwylaf falm i 'nolur,
 A thithau'n gaeth, a'th unig gell
 Mor bell o risiau'r asur !
 Sut y medri di, im' dywed,
 Ganu, a'th awen mewn caethiwed ?
 Minnau'n myngial, cynnal cwyno,
 Efo 'nhelyn leddf yn wylo ;
 O dysged nodau'th salmau synn
 I 'nhelyn innau eilio.

II

Gwyn fyd (atebai) pe cawn dro
 Trwy lasar fro'r uchelder,
 I nofio'r nef ar f'adain fach—
 Rhown loywach cân o lawer :
 Ar ei hadain loyw, lawen,
 Croywir, croywir ceinciau'r awen ;
 Pyncio, pyncio, dan adeinio—
 Dyna'r nefoedd a geisiaf eto ;
 A theulu'r eangderau glân,
 Hwy biau'r gân ddigwyno.

JOHN T. JOB.

ADOLYGIADAU

The New Testament in the Twentieth Century. A Survey of Recent Christological and Historical Criticism of the New Testament. By the Reverend Maurice Jones, B.D. Chaplain to the Forces, Some time Exhibitioner of Jesus College, Oxford. Author of "St. Paul the Orator." London: Macmillan & Co., Limited, St. Martin's Street. 1914. Pp. xxiv, 467.

Yr unig ran o'r teitl uchod sy erbyn hyn yn anghywir yw'r "B.D." "D.D." yw gradd Mr. Maurice Jones erbyn hyn.

Y mae'r llyfr yn un o'r rhai mwyaf gwybodus a ddarllenais erioed; ac oherwydd hynny gallai hi edrych yn hyfdra mewn dyn feirniadu nemor ddim arno heb wybod cymaint a'r awdur ei hun. Eto, beirniadu a wnaiff pawb; ac nid rhaid i ddyn fod yn gwbl dan ei ddwyllaw wrth feirniadu, waith fe all dyn roi prawf ar y llyfr mewn rhannau o'r maes y digwyddo fod yn gwybod rhywbeth amdanynt; ac o cheir yr awdur yn deg a chyfarwydd yn y rheini, gellir mentro'i goelio hefyd ar bethau lle na wypom gymaint—ei goelio beth bynnag nes cael hyd i ryw arweinydd gwell. Llyfr ydyw hwn sy'n dal y prawf yna'n rhagorol. Ym mhob man lle y gwyddwn i ddigon i farnu, mi gefais Mr. Jones yn drwyadl ofalus a chyflawn. Er siaml, wrth ymdrin ag 2 Pedr yr ydys yn rhoddi pob dyfaliad o bwys ar hanes ac adeg ysgrifennu'r Epistol; ac mi gofiais wrth ddarllen i mi weld rhywun mewn cylchgrawn yn dal mai 2 Pedr oedd y cyntaf mewn gwirionedd o'r ddau lythyr sy'n dwyn yr enw; ac meddwn wrthyf fy hun: Dyma o'r diwedd un peth na wyddai'r dysgawdr mohono am hanes ei bwnc. Ond gyda'm bod i wedi meddwl fel yna dyma sylw ar y ddamcaniaeth honno hefyd, td. 350.

Gwelir oddiwrth y teitl mai hanes ydyw ffrâm y llyfr,—hanes dau bwnc, sef yr athrawiaeth am Berson Crist, a beirniadaeth hanesyddol y Testament Newydd,—eu hanes yn y blynyddoedd yr ym ni'n byw ynddynt. Paham y cyplyswyd y ddau bwnc yma yn anad rhyw ddau bwnc arall, nid yw yn hollol amlwg. Paham y dodwyd beirniadaeth ar Berson y Gwaredwr mewn cyfrol ar feirniadaeth Ysgrythyrol, a gadael heibio bynciau sy'n cael mwy o le o gryn lawer yn y Testament Newydd ei hun? Y mae'r Person, bid siŵr, yn ei hanes ac yn ei waith, yn llond pob rhan o'r Testament Newydd; ond ychydig mewn cymhariaeth sydd yno o'r hyn a feddylir amlaf wrth yr athrawiaeth am y Person. Y mae hi'n cael ei thybied yn ddiau ar bob dalen. Ond o'r tu allan i Efengyl ac Epistol Ioan, a'r Epistolau at yr Ephesiaid, a'r Colossiaid, a'r Hebreaid, ychydig o hynny a geir ynddo. Yn amser y Tadau y cafodd yr Athrawiaeth am Berson Crist ei datblygu. Ac oblegid hynny, mewn llyfr ar ddiwinyddiaeth gyfundrefnol, ond odid, y buasem yn disgwyl ymdriniaeth ar hanes yr athrawiaeth hon. Y peth a gyd-darawsai oreu, os maddeuir dywedyd felly, mewn llyfr ar feirniadaeth hanesyddol y Testament Newydd, fuasai braslun o'r osgo bresennol at Athrawiaeth yr Iawn, neu at faddeuant pechodau, neu fywyd tragwyddol, neu at Deyrnas Dduw. A chyda llaw, yr wyf yn synnu na fuasai mwy o sylw ar un o'r pynciau a nodwyd yn y llyfr hwn,—Athrawiaeth yr Iawn. Pe gofynnid pa un ydyw athrawiaeth fawr amlwg y Testament Newydd, rhaid fyddai ateb mai hon. Ac yn y pymtheg neu ddeunaw mlynedd diweddaf, nid ychydig o drafod sydd wedi bod ar yr athrawiaeth, fel y dengys llyfrau

Moberley, a Denney, a Forsyth, heb enwi rhagor. Yn wir, un o dueddion amlycaf y byd diwinyddol heddyw ydyw astudio Person yr Arglwydd Iesu o gyfeiriad ei waith. Ar bwnc arall eithriadol o amlwg yn y Testament Newydd ni gawn ymdriniaeth gyflawn a gwydros ben,—yr athrawiaeth am Deyrnas Dduw. Daw honno i mewn fel adran o'r gyfran ar Berson Crist. Ond dichon na chytunai fy nghyfaill ddim â mi pa athrawiaethau sydd fwyaf canolog a than fwyaf o bwyslais yn y Testament Newydd. Bid a fynno, wrth grybwyll nad oes yma ddim llawer ar Athrawiaeth yr Iawn yr wyf wedi crybwyll yr unig ddiffyg o bwys sy'n perthyn i'r llyfr hyd y gwelaf fi. Eto wrth reswm, anawdd odiaeth fuasai cael dim llawer ychwaneg o adrannau i mewn heb wneuthur y llyfr yn rhy helaeth i un gyfrol; ac ni fynnem fod dim o'r hyn a geir yma ar hanes Cristyddiaeth yn yr ugeinfed ganrif ar ol.

Y mae'r llyfr yn un gwybodus, nid yn unig ar ei faterion, ond gyda hynny ar y lliaws mawr o awduron a ddyfynnir ynddo. Dywedir wrthym ryw air bach am yr awdur wrth ei ddyfynnu, megis pa le y mae yn byw, beth yw ei swydd, beth yw ei safle yn y byd diwinyddol.

Rhyfedd o beth, a difyr hefyd, yw gweld un o gaplaniaid byddin ei Fawrhydi mor hyffordd yn llenyddiaeth yr Almaen. Os clywodd Profesor Harnack o Ferlin gymaint o regu sy arno yn ein gwlad ni, ac os daw'r llyfr hwn i'w law ef, gall ei ddodi dan ei obennydd i gysgu'r nos, ac ymgysuro yn yr ystyriaeth ei fod o'n dipyn o ddyn yn y Fyddin Brydeinig. Yr ydym oll fel cenhedloedd yn fwy o berthynasau i'n gilydd nag y mynnwn gydnabod pan fôm wedi ffraeo. Rhan werthfawr iawn o'r llyfr ydyw'r crybwyllion bach yma am awduron, a help mawr i blannu golygiadau'r gwahanol awduron yn y cof; a dyma un rheswm paham y dylai gweinidogion y Gair ac athrawon Ysgol Sul,—pob efrydydd a fedro Saesneg,—geisio llyfr fel hwn yn ddioed. Fe etyb ei feddu ddau ddiben. I'r sawl a fo'n brin o bres i brynu llyfrau, fe wna hwn y tro yn lle llawer ohonynt; ac i'r sawl a feddo fodd i brynu fe fydd yn gyfarwyddyd amhrisiadwy i ddywedyd wrtho pa lyfrau i'w prynu; oblegid pa faint, ysywaeth, o'n llyfrau a brynasem, pe buasai rhyw angel caredig wedi dywedyd wrthym ymlaen llaw pa fath rai oeddynt? Y mae'r crynodebau a ddyry'r Dr. Jones o syniadau awduron eraill yn rhyfeddol o'r teg; a rhoddir hwy inni yn aml iawn yng ngeiriau'r awdur ei hun.

Fel y disgwyliasech oddiwrth y teitl deublyg, fe rennir y gwaith yn ddau lyfr. Testyn y cyntaf yw "Crist y Testament Newydd a Christ Heddyw." Testyn yr ail ydyw, "Llyfrau'r Testament Newydd yng ngoleuni ymchwil diweddar."

Ar Gristyddiaeth nid yw Maurice Jones yn rhoi rhyw gymeradwyaeth groyw i olygiad Sanday ar Berson y Gwaredwr, sef y syniad fod cartref yr elfen Ddwyfol yng Nghrist yn ei isymwybyddiaeth ef. Yn wir, nid yw yn rhyw chwannog i gymeradwyo dim damcaniaeth ddiwinyddol nas derbyniwyd eto yn gyflawn aelod o gredo arweinwyr ein hoes ni. Y mae os yr un yn fwy partiol i'r hen mewn athrawiaeth nag ydyw i'r hen mewn beirniadaeth Ysgrythyrol.

Daw un peth yn amlwg wrth ddarllen y rhan yma o'r gwaith, fod to ar ol to o feirniaid wedi gwneuthur llawer gwell gwasanaeth wrth ddinistrio nag wrth adeiladu. Dinistriasant llawer o bethau ag yr oedd eisiau ei dinistrio, yn yr hen gredo Catholig ac yng ngwaith ei gilydd. Nid oes braidd yr un ohonynt mor bell oddiwrth synnwyr cyffredin—ac y mae rhai ohonynt ymhell iawn—na ddysgwch chwi ryw beth oddiwrtho. Yr oedd eu heisiau hwy i gyd yn nhrefn Rhagluniaeth i helpu pobl gyffredin i gyfeiriad y gwir. Gwel y Dr. Jones yn eglur fod lliaws o ddyfaliadau'r beirniaid na ddaliant eu profi'n hir; ond trinig hwynt yn barchus er hynny, fel grisiau i gyfeiriad y golygiad llawn.

Enghraifft dda iawn o'r fel y mae ysgolion croesion o feirniaid yn gwrthladd ei gilydd, ac er hynny neu yn wir am hynny, yn help i'r werin ddiwinyddol i ffurfio barn well, ydyw'r ddaidl sydd ar gerdded am ystyr Teyrnas Dduw yn nysgeidiaeth Crist, neu os mynnwch chwi, am le athrawiaeth y Pethau Diweddfaf yn ei ddysgeidiaeth ef. Syniad y Protestaniaid Rhyddfrydol,—nid rhyddfrydig o angenrheidrwydd ddim,—yw bod Teyrnas Dduw neu deyrnas nefoedd yn golygu cyfnewidiad moesol yn y dyn, ac, o fesur ychydig, yn ei amgylchiadau fo hefyd. Efengyl Iesu Grist ei hun yn ol Harnack a'i ysgol—yr hyn a ddysgodd efo'i hun, o'i wahaniaethu oddiwrth yr hyn a ddysgir gan ei Apostolion—ydyw'r gwirionedd fod Duw yn Dad, a bod eneidiau dynion o werth anhraethol ganddo, a'r cyffelyb, a chynnwys wrth gwrs addysg yr Iesu ar gymeriad glân. Ethics yr Efengyl, a hynny o athroniaeth y mae hynny'n ei dybied, dyna'r Efengyl i gyd fel y daeth hi o law yr Athro Mawr. Y syniad newydd yn awr, gan Schweitzer, Loisy, Tyrrell, ac eraill, yw fod Teyrnas Dduw'n golygu newid byd yn fwy na newid cymeriad, ac mai yn niwedd y byd hwn y sylweddolir hi, ond fod y diwedd yn nhyb yr Iesu i gymryd lle yn ebrwydd iawn. Fe ddeil rhai o'r dysgawdwyr diweddfaf yma nad yw gorchmynion moesol yr Efengyl fel y cyhoeddwyd hi gan yr Iesu ei hun ddim yn rhai ar gyfer helynt cyffredin ein byd ni, namyn ar gyfer y diwedd. Yr ym i hunanymwadu, i oddef drwg yn lle ei wrthwyenbu, i ddibrisio golud bydol, y cwbl yn y rhagolwg ar ddyfodiad ebrwydd y Deyrnas. Byd gwleidyddiaeth a masnach gyffredin nid yw mewn golwg o gwbl yn y gorchmynion hyn. Paratoi at ddiwedd y byd sy'n llond terfyngylch dysgeidiaeth yr Iesu.

Dyma i chiw esiampl o feirniadaeth deg a chymedrol ar y golygiad yna, fel sy gan Maurice Jones ym mhobman: "Yn y Bregeth ar y Mynydd, yr hon y pwysa Schweitzer fwyaf arni i gefnogi ei ddamcaniaeth, er yr ymddengys diwedd y byd fel cymhelliad yn fynych, eto nid mewn cysylltiad â'r gorchmynion dieithriol a chwithdro y ceir hwy, er bod digonedd o'r rheini yn y Bregeth. Nid oes awgrym fod yn gofyn ufuddhau i'r gorchmyn i droi'r rudd arall, neu i beidio a gofalu dros drannoeth, am fod yr amser yn fyr a theyrnas Dduw i ddyfod rhag blaen." Gellid dyfynnu rhesi o esiamplau cyffelyb. Er bod ein hawdur yn ei gadw'i hun o'r golwg, heb daro i mewn ond yn awr ac yn y man megis corws mewn drama Roeg, eto pan roddo fo air o feirniadaeth i mewn, y mae hwnnw bob amser yn bwrpasol, a phob amser yn rhyfeddol o gynhwysfawr, fel er mai hanes yr athrawiaeth a gawsom ganddo y tro hwn y mae yn ddiameu y gallai ysgrifennu i bwrpas ar yr athrawiaeth o'i safle bersonol ei hun.

Wedi ymdriniaeth gyflawn iawn yr ydys yn dyfod i'r casgliad fod mwy nag un-ystyr i "deyrnas Dduw." Daw'r Dr. Jones i'r casgliad yna fel ffrwyth beirniadu ac nid dibwys o beth yw bod y feirniadaeth ar ambell bwnc yn ein dwyn ni'n ol i man y buasai cyfarwyddyd yr Efengylau, yn y ffurf y daethant i lawr i ni, yn ein gosod. Ni chawsai fo ddefnyddio mo'r Efengylau yn eu ffurf bresennol i brofi ei bwnc, gan fod yr Efengylau eu hunain dan feirniadaeth megis y dangosir yn yr ail lyfr; ond i'r un fan y down ni wrth ddarllen yr Efengylau fel y maent. Er enghraifft, o chawn ni gymryd eglurhad ar gysylltiad ac ergyd Dameg y Punnoedd, y mae'r gair a ddyry yn rhagymadrodd i'r ddameg (xix, 11) yn gollwng firwd o oleuni ar ei chynnwys. "Efe a chwanegodd," ebe Luc, "ac a ddywedodd ddameg am ei fod efe yn agos i Jerusalem, ac am iddynt dybied yr ymddangosai teyrnas Dduw yn y fan." Ateb i'r dyb yna ydyw'r ddameg yn ol Luc. Nid yw'r dyb yr ymddengys y deyrnas yn y fan ddim i gyd yn gam, ac nid yw hi ddim i gyd yn gymwys. "Rhyw wr bonheddig a aeth i wlad bell, i dderbyn teyrnas iddo'i hun, ac i ddych-welyd. Ac wedi galw'i ddeg gwas, efe a roddes iddynt ddeg punt, ac a ddywedodd:

wrthynt, Marchnatewch hyd oni ddelwyf." Mewn un ystyr ni ddaw'r deyrnas ddim am amser maith. Y mae'r gŵr bonheddig wedi mynd i'r wlad bell i ofyn amdani. Ond mewn ystyr arall y mae hi yma'n awr. Y mae hi yma yn ei defnyddiau. Y mae'r gŵr bonheddig yma, a'i blas, a'i dipyn arian. Nid yw yn frenin eto y mae'n wir; ond fel y gwnelech chwi i'r gŵr bonheddig wedi ei fyned i ffwrdd, y cewch gan y brenin wedi y delo adref a'i goron ar ei ben. Y Deyrnas dan enw gwahanol sydd gennych yn awr, y deyrnas yn ei gwaith; ond am y deyrnas yn ei gogoniant peth i ddyfod yw honno. Dyna'r argraff, mi goeliaf, a gaech chwi o ddarllen y tair Efengyl cyntaf, fel y maent gennym ni, yn enwedig Luc; a dyna hefyd ebran pur beirniadaeth, wedi ei nithio â gwyntyll ac â gogr. Yn wir, ar y cyfan, ffwrwyth y gyfran gyntaf yma ydyw cadw'r to uwchben y gorffwysfaoedd llonydd lle'r arferai'r praidd orffwys ganol dydd. Nid yw'r rhai a geisiodd yrru cynion rhwng Iesu'r hanes a Christ profiad yr Eglwys ddim wedi llwyddo. Ni ddywedodd y rhai hynny a wnaeth wasanaeth gwerthfawr trwy adfer y pwyslais ar ddnoliaeth y Gwaredwr mo'r cwbl. Yr oedd y goruwchnaturiol yno beth bynnag i brofiad yr Iesu a'i ddisgyblion. Nid moesoldeb ar gyfer y fuchedd hon, chwaith, ydyw crefydd Iesu Grist i gyd. Y mae'r bobl sydd wedi gwneuthur y fath ystŵr drwy daeru mai diwedd y byd ydyw prif bwnc dysgeidiaeth yr Iesu, er na lwyddasant i brofi hynny, wedi profi tuhwnt i bob dadl nad cyfundrefn o foesoldeb yn unig ydyw'r Efengyl. Pwy a ŵyr nad effaith hyn oll yn yr ugain mlynedd nesaf fydd clirio'r tir i'r Eglwys gael adeiladu eto gyfundrefn o athrawiaeth, ar linellau yr Apostolion a'r Proffwydi, a Christ fel Iachawdwr yn ganolbwnc iddi? Awgryma'r Dr. Jones hynny mewn un man pan ddywed fod yr Arglwydd Iesu weithiau yn gwneuthur teyrnas Dduw yr un peth ag iechydwr iaeth dynion,—awgrym ffwrwythlon dros ben.

Rhaid mynd heibio i'r penodau ar "Paul a'r Crefyddau Dirgelwch," ac ar "Iaith y Testament Newydd,"—pennod na ellid dymuno'i gwybach. Math ydynt ar atodiadau wrth fynd heibio; ond y maent ar linellau mor deg, ac yn dangos gwybodaeth mor eang, fel y diolchem i'r awdur am eu plannu hwythau i dyfu'n llyfr.

Ond rhaid prysuro 'mlaen, heibio i'r *papyri* a'r cwbl, er difyrred pwnc fyddai hwnnw, i sylwi ar yr ail lyfr. Hwn a ymddengys i ni y goreu o'r ddau, nid am fod yr awdur yn fwy o feistr ar ei faes ddim, ond am fod y maes yma'n un haws ei drin i fuddioldeb ar y llinellau a osododd ef iddo'i hun. Y ffordd a gymerir yn y ddwy gyfran yw braslunio syniadau gwahanol awduron, a'u tafoli, a barnu rhyngddynt. Yn awr, y mae i ffordd felly ei manteision wrth drin athrawiaethau; ond wedyn, y mae pob dyn duwiol goleuedig cystal beirniad ar y rheini, yn ol graddau ei wybodaeth, a'r beirniad eu hunain; hynny yw, fe fedd ddigon o wybodaeth i iawnbrizio'u gwybodaeth hwy. Eithr fel arall y mae hi yn y gyfran nesaf o'r llyfr hwn. Y mae hanes llyfrau'r Testament Newydd yn bwnc ag yr ydym ni fwy at drugaredd yr arweinwyr yn y grefft wrth ei astudio. Y mae casglu pleidleisiau gwahanol ddysgawdwyr, a'u dadelfennu, a dangos pa faint a dalant at ein helpu ni i ffurfio'n barn ein hunain, yn gymwynas bur bwysig. Gwaith ydyw na fedrasem ni ei wneuthur lun yn y byd drosom ein hunain. Y mae cymaint o fysedd ar gloc beirniadaeth hanesyddol, fel na fedr neb ond ysgolhaig ddywedyd faint ydyw hi o'r gloch. Pwy bynnag a fyddo wybod pe le yr ydym heddyw gyda golwg ar hanes ffurfiad y Testament Newydd, hynny yw, ffurfiad ei lyfrau, dyma'r cyfarwyddwr iddo tuhwnt i bob cymhariaeth.

Fo'n gwna ni hefyd, hyd y mae modd, yn annibynnol ar ein harweinyddion, ac hyd yn oed arno yntau. Ni fernwch chwi ond odid ddim yr un fath a'r awdur ar lawer pwnc; ond pa waeth am hynny? fe rydd ddigon o ddeunydd ger eich bron i'ch galluogi i ffurfio barn heb eich clymu'ch hunan wrth ei farn ef.

Syndod gymaint o weinidogion Eglwys Loegr sy'n hollol barod i groesawu beirniadaeth, a beirniadaeth eithafol ond iddi fod yn un deg. Un o'r rheini ydyw Mr. Jones. Fe aiff ymhellach i gyfarfod beirniadaeth ddiweddar nag y buasai ysgrifennydd hyn o adolygiad yn fodlon i fynd; ond iechyd yw gweled parodrwydd i groesawu'r goleu o bale bynnag y dël. Nid oes yma ddim arlliw o dueddi ymglymu wrth draddodiadau. Bwrir y golygiadau parchusaf i'r crochan toddi yn ddi-nag.

O'r Efengylau y mae'r tair cyntaf yn dyfod trwy'r prawf tanllyd yn llwyddiannus. Os nad ymddengys pob peth y dyry'r beirniad hanesyddol bwys arno mor bwysig i rai ohonom ag y mynnir eu bod, eto ni gawn ninnau fendith wrth ddilyn cwrs beirniadaeth, er nad bob amser y fendith honno y meddyliai'r beirniad i ni ei chael. Ai John Bright a ddywedodd, yn ei sêl yn erbyn rhyfel, mai'r fantais bennaf mewn rhyfeloedd oedd dysgu daearyddiaeth i'r werin? Y mae'r peth yn wir bid a fynno am ryfeloedd beirniadaeth. Dosberthir ac ad-ddosberthir geiriau a ffactau yn ddiddiwedd; ac ambell dro dyfeisir y dychmygion rhyfeddaf at gadarnhau tyb y beirniad. Dyfalodd Pffeiderer fod Luc, o dan ddylanwad yr Apostol Paul, wedi llunio ystori Mair a Martha yn un swydd i egluro cyfiawnhad trwy weithredoedd a chyfiawnhad trwy ffydd. "Un peth sydd angenrheidiol." Ond er bod weithiau eisiau gwydrau pur gryfion i weled yr un faint o bwys yn y rhesymau ag a wêl y rhai a ddaeth o hyd iddynt, eto y mae'n gorfodi ni i sylwi at ryw bwrpas neu'i gilydd ar braidd bob peth yn yr Efengylau a'r Epistolau yn fantais fawr. Yr ydym yn dysgu daearyddiaeth er ein gwaethaf. Dyna lyfr E. F. Scott ar Efengyl Ioan, llyfr y llefair y Dr. Jones yn bur gymeradwyol amdano. Ni welais i erioed lyfr a mwy o bethau anawdd eu coelio ynddo. Buasai llyncu'r syniadau mwyaf ffyrnig o uniongred yn llai o gamp i mi. Ac eto ar yr un pryd, ni fu'r un llyfr o'i fath yn fwy o help i mi gofio cynnwys Efengyl Ioan.

Ar yr Actau y mae Maurice Jones yn awdurdod, waith fe sgrifennodd lyfr dro'n ol o dan y teitl "Paul yr Areithiwr." Y mae'r dadelfeniad o'r problemau beirniadol, a'r dosbarthiad ar ffynonellau yn fyw a meistrolgar.

Gellir gyda chryn hyder briodoli popeth i Paul ag yr arferir ei briodoli iddo, ond yr Epistolau Bugeiliol. Ond pe llwyddid i fynd a'r rheini oddiarno, hynny yw, pe bai Harnack yn ei le a Ramsay o'i le, ni fyddai hi ddim yn ddrwg iawn wedyn, waith fe gydnebydd Harnack yntau fod darnau o waith Paul wedi eu gweu i mewn i'r Epistolau hyn hefyd. Ac os nad wyf yn camsynied, y mae'r darnau hynny yn union y darnau y bydd pawb yn defnyddio mwyaf arnynt. Er enghraifft, yn yr Epistol at Titus, y mae'n debyg y cytunid fod yr Ysgrythyrr yn niwedd yr ail bennod, sy'n dechreu "Canys ymddangosodd gras Duw" yn waith Paul, ac felly'r gyfran o'r drydedd bennod, sy'n dechreu "Eithr pan ymddangosodd daioni a chariad Duw ein hachubwr tuag at ddyn."

Hen bwn bellach yng Nghymru yw awduriaeth yr Epistol at yr Hebreaid. Y mae yma drafodaeth gyflawn a difyr ar hynny hefyd. Y mae pob golygiad o bwys yn cael ei grybwyll, gwaith Lewis Ty Llwyd yn yr *Expositor*, a syniad Harnack, mai Priscilla ac Acwila a'i hysgrifennodd, ac o'r ddau mai rhan y wraig oedd y rhan bennaf o lawer.

Nid yw Maurice Jones, er ei fod yn arfer rhoi bri mawr ar farn Ramsay, ddim cyn chwanoced i ddilyn Ramsay yn ei olygiad am yr Epistolau Bugeiliol, fel y gwelsom. Y mae'r un peth i'w ddywedyd am Epistol Cyntaf Pedr. Syniad Ramsay ydyw fod tair gris yn hanes erledigaeth yn yr oes Apostolaidd, un yn cael ei chynrychioli gan yr Epistolau Bugeiliol, un arall gan 1 Pedr, ac un ddiweddarach fyth gan y Datguddiad.

2 Pedr ydyw'r unig lyfr o'r Testament Newydd ag y mae'r Dr. Jones yn hollol

sicr na sgrifennwyd mohono gan y gŵr sy'n dwyn ei enw. Wel, y mae 2 Pedr yn dipyn o broblem. Buaswn i fy hun yn tueddu i feddwl, os nad yw yn waith Simon Pedr, ei fod yn waith disgybl iddo a gorfforodd ddarnau o waith Pedr mewn llythyr o'i eiddo'i hun, a hynny yn bur fuan ar ol marw Pedr.

Ar y llyfrau a briodolir i'r Apostol Ioan fe ymddengys i mi fod yr awdur yn gildio gormod i'r beirniad eithafol; ond y mae'r pwnc yn un tra dyrys, ac ni cheir yn unman well taffeniad o'r defnyddiau sy'n ein cyrraedd ni at ffurfio barn. At y golygiad mai rhywun heblaw'r Apostol Ioan a sgrifennodd yr Efengyl sy'n dwyn ei enw y mae tuedd Mr. Jones; eithr fe ystyria nad yw hynny ddim yn cynnwys gwadu yr elfen hanesyddol yn Ioan chwaith. Y mae ei sylwadau ar y Datguddiad yn odiaeth o dda. Rhagolygon gloyw sydd i esboniadaeth y Llyfr hwn weithian, gan fod cymaint o lenyddiaeth Ddatguddiadol yr Iddewon a'r Cristnogion bore wedi ei ddatgladdu trwy fedr a diwydrwydd ysgolheigion fel Mr. R. H. Charles.

Ond gwaith anawdd yw braslunio braslun; ac fe ddichon y clyw ambell ddarlennydd ar ei galon ddywedyd: "Os peth fel yna ydyw'r llyfr, rhaid ei fod yn un sych iawn,—diddorol yn unig i'r hyffordd a'r ysgolhaig." Camsyniad mawr fyddai tybied hynny. Anaml y cyfarfyddir â llyfr ar destun dysgedig yn llyfr mor ddifyr. Od oes rhyw lecyn glasach na'i gilydd ar y borfa y mae'r hanesydd yn siŵr o ddyfod o hyd iddo. Mi rof un yn unig, am ei fod yn siaml dda o'i ddawn ef i ddethol, ac hefyd yn siaml wych o'r ffordd y bydd y beirniad hanesyddol yn mynd ynghylch eu gwaith. Dwyn perthynas y mae â chwestiwn sydd wedi poeni, nid yn unig y byd beirniadol, ond y darlennydd cymariaethol anhyffordd hefyd: pa le y cafodd Luc y gyfran fawr o'i efengyl sy heb ddim, neu heb ddim llawer, ar ei chyfer yn yr Efengylau eraill, ix 51—xix 28?

Fe gynnyg Holdsworth awgrym ffrwythlon iawn am ffynhonnell wreiddiol y deunydd hanesyddol a geir yn unig yn y Drydedd Efengyl. Olrhain y mae yn y teithlyfr (*Travel Document*), lle y ceir hanes pur gyflawn am y daith ddiweddfaf i Jerusalem, a lle yn unig y cawn ni ddysgeidiaeth ddigymar Dameg y Samariad Trugarog, y Goludog a Lazarus, a'r Mab Afradlon, elfen gref a blas Samaria arni, cydnabyddiaeth fewnol â llys Herod, a chydymdeimlad grymus â'r merched. A chyda hynny dengys y disgrifiad o'r daith arwyddion amlwg o'r llygad-dyst. Awgryma Holdsworth gan hynny ddyfod y teithlyfr oddiwrth un o'r cwlwm bychan o chwior-ydd a ddilynai'n Harglwydd a gweini iddo ar y daith fythgofiadwy honno. Enwir stair merch yn y cysylltiad hwn, Mair Magdalen, Susanna, a Joanna, gwraig Chusa, goruchwyliwr Herod, ac ar Joanna y disgyn ei ddewisiad ef (td. 220—221).

Swm y cwbl a glybuwyd yw fod gennym, wedi i'r feirniadaeth lymaf wneuthur ei gwaith, Destament Newydd a'r grym mawr ohono wedi ei roi mewn ysgrifen cyn pen hanner cant neu drigain mlynedd ar ol i Iesu Grist fynd i'r nefoedd, a'r gweddill, oddieithr rhyw un llyfr ef allai, cyn pen chwech ugain mlynedd. Braidd na chymhwysem eiriau'r Dr. Jones am Efengyl Ioan at ei waith yntau fel hanesydd diwinyddol. "Rhag i grefydd Crist gael ei thrawsfurfio yn filosoffi noeth y mae Ioan yn clymu athrawiaeth y Logos yn dyn wrth yr Iesu hanesyddol. Y Crist a wisgir ganddo â'r holl ogoniant y medro iaith ei ddatgan, y Crist y mae ei rym a'i ras yn brofiad mewnlol i'r credadun, nid cynddelw noeth mohono, ond yr Athro ei hun a fu byw yn y cnawd. Yn y wedd yma y mae'r Bedwaredd Efengyl o werth digymar yn wyneb ceisiadau diweddar i ddatod cynddelwau ac ysbryd Cristnogaeth oddiwrth y Crist hanesyddol a'r Crist byw." Yr hyn a wnaeth Efengyl Ioan ym myd uwch yr athrawiaeth a ddisgwyliem i'r llyfr hwn ei wneuthur ym myd i'r beirniadaeth.

Yn ddiweddfaf, y mae Saesneg y llyfr yn rymus a gloyw. Od oes bai, pe baech

chwi'n mynd yn fanwl iawn, chwi welech weithiau ar y mwyaſ o duedd at Saesneg Lladinaidd, megis defnyddio "*demonstrate*" lle yr atebasai "*show*" y diben; a rhyw fymryn hefyd o ogwydd at ffurfiau cwmпасog megis "*he is insistent on the fact*" yn lle "*he insists on the fact*." Ond ychydig iawn yw'r meflau hyn, ond fod raid i feirniad nodi popeth a'i tarawo, er mwyn cadw'i ben fel adolygwyr.

J. PULESTON JONES.

Llestri'r Trysor. Dan olygiaeth D. Tecwyn Evans, B.A., ac E. Tegla Davies.
Bangor: Evan Thomas. Td. xxiv. 202. Pris 2s.

MAE'r llyfr hwn, ar lawer cyfrif, yn newydd-beth yn llenyddiaeth Cymru. Y mae'n newydd yn ei gynllun ac yn bur newydd yn ei bwnc. Ysgrifennwyd ef gan ddeuddeg o weinidogion y Wesleaid, deg ohonynt yn ieuainc a phob un o'r deg yn cymryd congrall o'r maes; a dau arall, dipyn yn hŷn, un o'r ddau ar y dechreu yn annog y darllenwyr i hunan-feddiant ac i beidio a dychrynu dim at newydd-deb y testyn na bod yn ormod caethion i hen ragfarnau, a'r llall, ar y diwedd, yn cloi'r drafodaeth i fyny ac yn dangos gymaint o fendith all yr eglwys ei derbyn o iawn-ddefnyddio'r goleuni newydd, er mwyn argyhoeddi'r saint nad bwgan i'w dychrynu ond ysbryd gwasanaethgar parod i estyn llawer iawn o gymorth iddynt sy'n dyfod i'r golwg yn y llyfr.

Ei destyn, mewn un gair, yw yr Uwch-feirniadaeth, a'r goleuni newydd a geir ganddi ar hanes, ac o ganlyniad, ar ystyr y Beibl. Mae llawer iawn o sŷn yng Nghymru ers pymtheng mlynedd bellach am yr uwch-feirniadaeth; ond yn anffodus, i raddau pell, sŷn yn unig fu, a'r sŷn hwnnw, fel pob sŷn arall, yn hynod wasgarog a diamcan. Weithiau fe ddywedir wrthym fod ystyr un neu fwy o lyfrau'r Beibl wedi ei newid yn hollol, a'r llyfr neu lyfrau wedi esgyn neu ddisgyn graddau lawer mewn gwerth. Os gofynnwn pwy sydd wedi ei newid, atebir ar unwaith, yr uwch-feirniad. Os gofynnwn ymhellach pahan a pha fodd y bu'r newid, yr unig ateb a gawn ydyw, yr uwch-feirniadaeth. Bryd arall, a'r ysgrifennydd neu'r pregethwr yn profi rhyw bwnc ac yn gwneuthur rhyw osodiad neu'i gilydd, try o'r neilltu i roddi bonclust i'r uwch-feirniad. Mae'n bur debyg fod hwnnw yn ei haeddu, efallai yn haeddu dwy; ond nid yw'r rhai sydd yn clywed ac yn mwynhau sŷn y fonclust yn cael gweled yn glir pwy sydd yn ei chael na phahan y mae yn ei haeddu. Ond bellach bydd gan bob un a ddarlennu'r llyfr hwn syniad clir am y gwaith sydd wedi ei wneuthur ynglŷn â Beirniadaeth Feiblaidd, a bydd ei sŷn am dani yn fwy goleuedig, ac yntau yn gymhwysach i ddethol rhwng y gwir a'r gau ynddi, ac yn llai agored i redeg i eithafion dilorni na gorfoli ynglŷn â hi.

Fy nheimlad wrth ddarllen y llyfr ydyw llawenydd fod y gwaith wedi ei wneuthur, a diolchgarwch i'r ddau olygydd a'r deg a'u cynorthwyodd am eu wneuthur mor dda. Ac nid llyfr difai i Gymry uniaith mohono, na chysgod gwan o lyfrau rhagorach yn Saesneg. Gwn fod llawer o lyfrau Saesneg wedi eu hysgrifennu ar y testyn hwn a'u hamcan i roddi cipdrem ar safle bresennol yr uwch-feirniadaeth, ac i ddidoli dyfarniadau cynnil dynion sydd wedi treulio blynyddoedd i gloddio at y sylfeini, ac yna yn cyhoeddi eu dedfryd a'u meddyliau yn fyw i bwysigrwydd y cwestiynau y maent yn eu trin, oddiwrth ehediadau gwylltion ambell lyfrbryf gwelw a swil sy'n caru teimlo'n anturiaethus ac yn anystyriol ambell dro ac yn ysgrifennu erthygl ar un o lyfrau'r Beibl i borthi'r chwiw honno. Ond ni wn am yr un sydd wedi cyrraedd ei amcan yn well nac, yn bendifaddeu, am yr un sy'n cyfarfod ag angen arbennig y math ar ddyn, boed uniaith neu beidio, gvda'i fanteision canolig a'i

hamdden prin, ond a'i ddiddordeb yn angerddol yn y Beibl, sydd i'w gael mor fynych yn Ysgol Sul Cymru, yn well na'r llyfr hwn.

Fe geir ynddo mewn cwmipas byr syniad clir a chryno a gweddol gyflawn am y goleuni newydd a gafwyd ar wahanol lyfrau'r Beibl ac am y ffyrdd y cafwyd ef ac y disgwylir cael ychwaneg ohono; eto ynghyd â mynegiad syml o'r hyn a gredir yn ddiysgog am y lyfrau gan gorff mawr y rhai a ystyrir yn gymwys i ddefnyddio'r goleuni.

Un o'r anawsterau sy ynglŷn â chynllun y llyfr ydyw iawn-rannau'r maes. Mae'r rhannu yn ychwanegu llawer at ei amrywiaeth a'i ddiddordeb, gan fod pob un yn traethu ei lēn yn ei ffordd ac yn ol ei ddawn ei hun. Yn wir, y mae'n ychwanegu hefyd at ei nerth, gan y gall pob ysgrifennydd ddewis y rhan y gall draethu gyda mwyafr o awdurdod arni. Mae ei anfantais yn codi o'r ffaith fod congl un yn llawer mwy toreithiog na chongl y llall, ac o'r anhawster, mewn canlyniad, i wneuthur tegwch â'r mater ar un llaw, ac â doniau yr ysgrifenydd ar y llall. Teimlwn wrth ddarllen ambell un o'r ysgrifau y byddwn fodlon ar lai o fanylder ar ambell adran, ond cael mwy mewn ysgrifau eraill, fel y rhai ar y Proffwydi, yr Efengylau a'r Epistolau. Ond wedi'r cwbl, nid drwg yw'r llyfr sydd yn codi awydd yn ei ddarllenwyr am fwy ohono.

Y mae'r gyfrol drwyddi yn ddiddorol a darllenadwy iawn. Gellid yn hawdd ar destyn fel hwn ysgrifennu llyfr sych enbyd, a throï allan gruglwyth diawen o ddyddiadau a chyfeiriadau a dyfyniadau dirif; ond y mae enw'r ddau olygydd, heb fyned gam ymhellach, yn ddigon o sicrwydd y gwaredid eu llyfr rhag y drwg hwnnw. Fe'i darllenir nid o gydwbybod ond gyda blas. A rhyfedd iawn fod deuddeg o bregethwyr, a'r rheiny yn bregethwyr mor dda, a phob un ohonynt a Beibl o'i flaen, wedi llwyddo i bregethu cyn lleied ynddo. Pair hyn i mi gredu y gallant bregethu hefyd fel o'r blaen heb ormod o ôl byw yng nghwmni'r beirniaid arnynt. Gallai Cymru hepgor goleuni ar yr uwch-feirniadaeth yn well nag y gallai hepgor dim o wres a brwdfrydedd pregethu y cyfundeb y perthynant iddo.

Y mae ei Gymraeg hefyd, i'm tyb i, yn rhagorol. Y mae'n debyg mai yr argraffydd ac nid Tegla biau'r meddwl sigledig ar ryw y gair *urdd*. Boed wryw neu fenyw yn yr un frawddeg, beth bynnag (td. 51). Ac yn wir, gair amrosgo iawn yw *Meseiayddiaeth*.

Nid oes gennyf ond diolch yn gynnes am y llyfr, a llongyfarch pawb sydd wedi bod a rhan ynddo ar y gwasanaeth gwerthfawr a gyflawnwyd ganddynt i lu o fewn ein gwlad.

Caerdydd.

JOHN ROBERTS.

Folk Songs collected in Flintshire and the Vale of Clwyd. By Mrs. Herbert Lewis, M.A. Wrexham: Hughes & Son. Pp.—ix, 40. Price 1s., nett.

Alawon Gwerin Môn, a gasglwyd ac a drefnwyd ar gyfer y berdoneg. Gan Grace Gwynedd Davies. Carnarvon: The Welsh Publishing Co. Td.—20. Pris Swlt.

DYMA newyddbeth ym myd cerddorol Cymru,—dau gasgliad lleol o alawon anghyhoeddedig y werin. Ychydig iawn o flynyddoedd sydd er pan ddeffrôdd Cymru i weled gwerth ei phethau syml mewn cerddoriaeth. Tyfodd Cymdeithas Alawon Gwerin allan o hedyn bychan iawn. Ychydig o gymorth a gafodd gan gerddorion profsedig Cymru,—cafwyd llawer mwy o gefnogaeth gan rai estronol. Ar y dechreu, ychydig iawn o'r rhai oedd yn teimlo swyn yr hen alawon a wyddai pa fodd i fynd ynghylch cofnodi rhai, a phrin oedd gwybodaeth ynghylch teithi alawon

gwerin. Erbyn hyn y mae amryw wedi dangos eu bod yn fedrus yn y gwaith o gloddio'r gweddillion diddorol hyn i oleu dydd, a mwy na hynny yn meddu digon o wybodaeth o'r pwnc i allu darlithio arno. Gwyddys fod cylchgrawn Cymdeithas Cân Gwerin wedi casglu cannoedd o alawon, a chyhoeddi llawer ohonynt : dyma'r ddau gasgliad lleol cyntaf i gael eu cyhoeddi yng Nghymru er amser Miss Williams, Aberpergwm ; ac mae'r ddau yn hynod ddiddorol ; y mae'r alawon yn y ddau wedi eu trefnu i'r berdoneg, y rhai cyntaf gan Miss Morfydd Owen, Mus.Bac., a'r ail gan Mrs. Gwynedd Davies ei hun.

Cynwysa'r casgliad cyntaf ddeuddeg o alawon, ond geiriau Saesneg sydd i ddwy ohonynt. Dywed Mrs. Herbert Lewis nad yw hyn ond nifer bychan o'r rhai a gasglwyd ganddi. Mae geiriau'r gyntaf, "Gwenni aeth i ffair Pwllheli," yn adnabyddus trwy Ogledd a Deheu. Yn y Deheudir, ffair y Fenni oedd y ffair, ac "Anhapon Gwen" yw theitl y gân ; ac y mae'r alaw yn wahanol yno a chysylltiadau Seisnig iddi. Ceir yma alaw newydd ar "Y Blotyn Du," ac un hynod o swynol ar gân arall sydd erbyn hyn yn lled adnabyddus,—“Lliw Gwyn Rhosyn yr Haf.” Un o'r alawon hynotaf o ran ei thonyddiaeth (*tonality*) ydyw "Mynwent Eglwys." Pan gofir mor bruddglwyfus ydyw'r geiriau, swnia nodiad Mrs. Lewis am yr alaw braidd yn ddigrifol : "Sung by Mrs. Jane Williams, Holywell. . . It is her favourite song, and the one she admires most in her collection. She used to sing it to each of her twelve children when babies, 'to cheer them up!'"

Mae'r alaw newydd a geir yma ar y geiriau adnabyddus, "Robin Goch oedd ar y rhiniog," etc., yn ddiddorol am fod y byrdwn "Ding y ling" sydd iddi i'w ganu ar y grythan, ac y byddid yn arfer dawnsio iddo. Dau beth a'n synnodd yn fawr oedd cael fod Sir Fflint, sydd mor agored i'r llanw estronol, a chymaint o hen alawon ynghadw ynddi ; a chael hefyd fod mwy o hen arferion, megis "Dawnsio Haf" i'w cael yno gyda'r ffidl a'r dawnsio. Ffurf arall ar alaw "Mynwent Eglwys" ydyw "Cân y Bachgen Main." Fel mewn llawer o alawon gwerin, y mae'r mesurau yn afreolaidd. Teimlwn yma nad yw aceniad yr alaw bob amser yn hapus : y geiriau sydd i benderfynu hyd y mesurau, ond mewn amryw leoedd yma ni chytuna aceniad y geiriau a'r alaw. Dyma gân drom ddiobaith. Ei theitl yw "Angau," a dyma rai o'r penillion :—

"Galw am gawg a dŵr i 'molchi,
Gan ddisgwyl hyn i fy sirioli ;
Ond cyn rhoi deigr yn ar fy ngruddiau,
Ar fin y gawg mi welwn Angau.

"Mynd i'r eglwys i weddio,
Gan dybio'n siŵr na ddeuai yno ;
Ond cyn i mi godi oddiar fy ngliniau
Ar ben y fainc mi welwn Angau."

I wneuthur i fyny am dristyd y gân hon, ceir hanes "Torth o Fara" yn dianc o afaelion y sawl oedd yn mynd a hi yn "bresant" i bobl yr Hafod. Y mae'r eng-hraifft sydd yma o "Ganeuon y Geifr" yn swynol iawn, a'r geiriau yn wahanol i'r cyffredin :—

"Chwech o eifr 'scyrnig wych enwog sy gen i,
Ar ben y brynau garw mae'r chwech yna'n pori," etc.

Er bod Miss Morfydd Owen wedi llwyddo i ennill cymeradwyaeth *critics* cerddorol Llundain am ei medr cerddorol, llwyddodd yma i ysgrifennu cyfeiliant nodedig o

syml a phriodol. Yr ydym yn mawr hoffi ei threfniant o "Lliw Gwyn" ac "Angau." Mae nodiadau Mrs. Lewis yn hynod o ddarllenadwy; y papur a'r argraff yn rhagorol, ac ychwanegir mân ddarluniau gan "Pen Twadl."

Ystyriwn y Cyflwyniad yn wreiddiol ac yn werth ei ddyfynnu: "To Mrs. Mary Davies, F.R.A.M., who first introduced me to the folk-song, and to whose encouragement this collection is due, and to Mrs. Jane Williams, of Holywell, whose store of songs convinced me that a collection could be made within easy distance of my home."

O'r saith alaw a gofnodir gan Mrs. Gwynedd Davies, canwyd chwech gan yr un person, Mr. Owen Parry, Dwyran. Alaw dlos yw y gyntaf yn y llyfr,— "Titrwm Tatrw," ac y mae'r geiriau bron yn canu eu hunain:—

"Titrwm, tatrwm Gwen lliw'r wŷn,
Lliw'r meillion mwyn 'rwy'n curo,
Mae'r gwynt yn oer oddiar y llyn,
O flodyn y dyffryn deffro;
Chwyth y tân, mi gynith toc,
Mae'n hin ddrycinog heno.

Os ymhell o'm gwlad yr af
Pa beth a wnaŷ a'm geneth,—
Pa un ai mynd a hi efo mi,
Ai gadael hi mewn hiraeth?
Hed fy nghalon o bob man
I fryniau a phantiau Pentraeth.

Yn alaw "Y Gelynen," ceir mwy o sŵn y delyn, a diddorol sylwi fod llawer iawn o alawon o'r nodwedd hon i'w cael ym Môn. Mae cywair ac arddull Doriaidd "Cob Malldraeth" yn llawer hŷn na'r geiriau. Alaw dlos yw "Fy Meddwl a fy Malais," ac er bod ei thonyddiaeth yn ddiweddar y mae'n wreiddiol a tharawiadol ei ffurf.

Am y nesaf, "Cwyn Mam-ynghyfraith," dengys yr amrywiaeth amser sydd yn yr alaw, a rhagfarn y fam-ynghyfraith yn erbyn defnyddio sebon i olchi tra

"Mae llecyn yn yr afon,
Ylch yn lân heb ddim o'r sebon,"

na all y naill na'r llall fod yn ddiweddar iawn.

Mae geiriau'r nesaf, "Un o fy Mrodyr i" i'w cael mewn hen ysgriflyfr o eiddo Rhisiart Morus sydd yn y *British Museum*. Y mae'n enghraifft dda o'r caneuon lle yr ychwanegir darn bob tro (*cumulative songs*).

Ffurf newydd ar "Cyfri'r Geifr" yw'r olaf yn y llyfr. Yn lle'r cwestiwn arferol, "Oes gafr eto? Oes, heb ei godro," etc., yr hyn a geir yma ydyw

"O beth yw'r achos fod garw flewyn ym mlaen barf gafr?
Am fod hi'n pori cyll a chelyn gyda'r cloddiau, clirwm clarwm," etc.

Y mae'r trefniadau yn haeddu canmoliaeth neilltuol gan eu bod yn ddigon syml, ac ar yr un pryd yn wreiddiol ac yn ddiddorol. Heblaw y geiriau Cymraeg ceir yma gyfieithiadau i'r Saesneg gan Mr. Robert Bryan. Gŵyr pawb mai gwaith anodd yw cyfieithu caneuon gwerin heb golli eu symlrwydd, ond teimlwn fod Mr. Bryan wedi llwyddo i wneuthur hynny yma.

Dyma'r ddwy foneddiges hon wedi gwneuthur cymwynas neilltuol i Gymru, ac

wedi dangos y ffordd i eraill wneuthur gwaith cyffelyb mewn ardaloedd eraill. Credwn y bydd yr alawon hyn yn boblogaidd; gobeithwn y bydd llwyddiant y ddau lyfr yn ddigon i gymell y ddwy i gyhoeddi ychwaneg. Nid dyma'r unig gymwynas a wneir ganddynt i gân gwerin. Adnabyddir Mrs. Herbert Lewis fel darlithydd llwyddiannus ar y testyn; nid yw Mrs. Gwynedd Davies yn arfer siarad ar y pwnc; gedy hyn i'r gŵr, ond, gan ei bod yn gantores ragorol, gall ganu'r esiampiau, a chwarae ei chyfeiliant ei hun ar y berdoneg.

Mae hanes a chysylltiadau'r alawon a'r caneuon yn ddiddorol dros ben, ac od oes rhywun yn awyddus i wybod chwaneg yn eu cylch, geill weled digon yng "Nghylch-grawn Alawon Gwerin Cymru."

J. LLOYD WILLIAMS.

Ardudwy a'i Gwron, sef y Cyrnol John Jones o Faesygarneidd, Cwmnanticoll, ger Drws Ardudwy ym Meirion (1600—1660). Gan David Davies (Dewi Eden), Harlech. Blaenau Ffestiniog: J. D. Davies & Co., Swyddfa'r Rbedegydd, 1914. Td.—viii, 216. Pris 2s. 6c.

BETH bynnag arall a wnaeth Carlyle, llwyddodd yn ei lyfr ar Gromwel i ddwyn i'r amlwg gywirdeb amcanion a nerth cymeriad y gwron hwnnw yn ei ddydd. Dangosodd yn ei ddull digymar ei hun y nerthoedd rhyfedd oedd yn gweithio yng nghyfnod y Werin-Lywodraeth. Byddaf bob amser wrth ddarllen ei lyfr yn meddwl mor gyson yw y darlun a rydd â geiriau Morgan Llwyd yn 1653,—“Mae rhyw nerth ymysg dynion yr awron nad oedd o'r blaen. Mae rhyw ysbryd rhyfedd yn gweithio, er nad yw'r bobl yn gweled.” Ond trwy eiriau Carlyle, dysgwyr ni i'w weled a'i deimlo.

Peth rhyfedd yw na fuasai rhyw Gymro neu'i gilydd wedi cymryd mewn llaw cyn hyn y gorchwyl o ddangos yn fanwl beth fu rhan a chyfran y Cyrnol John Jones o Faesygarneidd yn symudiadau yr oes honno, Cymro a wnaeth gymaint a neb i ddymchwelyd gorseddfainc Charles, a hyrwyddo dyfodiad y bumed frenhiniaeth. Yn sicr, haeddai yntau chwarae teg i'w goffadwriaeth yn wyneb ymosodiadau brehinwyr rhagfarnllyd ei oes ei hun a'r rhai nesaf. Pob clod ynteu i'r Parch. David Davies am anturio gwneuthur hyn o gymwynas.

Casglodd o bob cyfeiriad ffeithiau hysbys am y Cyrnol, a cheisiodd egluro ei berthynas â gŵyr blaenllaw eraill y Werin-lywodraeth mewn crefydd a gwleidyddiaeth. Ond er cydnabod ei ewyllys da, methaf weld iddo lwyddo yn ei amcan. Nid gwaith hawdd yw eiddo hanesydd mewn cyfnod mor ddyrys, ac mor fyw. Bu ef yn anffodus i raddau yn ei gynllun. Yn lle casglu cyfeiriadau at John Jones gan gyfeillion a gelynyon, a thrwy hynny orfod ei ail-adrodd ei hun yn dra mynych, gwell fuasai iddo drculio mwy o amser i chwilota ffeithiau newydd a sicr o gofnodion cyfoethog y llywodraeth. Buasai'r gweddill o lythyrau ei arwr, pes argreffid hwy, yn sicr o fod yn werthfawrocach na sylwadau ail-llaw neb pwy bynnag, ac yn debycach o'n dwyn i adnabod y dyn ei hun. Argraffodd Mr. Davies un-ar-bymtheg o lythyrau allan o 72 oedd yn ei gyrraedd. Teg yw grwnach am hyn, gan iddo roi cymaint o le i bersonau eraill yn ei lyfr, nad oedd a wnelont ond ychydig ag Ardudwy nac â John Jones.

Heblaw hynny, i fod yn ffyddlon i safonau'r BEIRNIAD wrth adolygu, rhaid ychwanegu fod ei Gymraeg yn aml yn merwino clust. Er enghraifft: (td. 9) “Y gwr yr ymgymerwn at olrhain ei fucheddiad,” “delfrydau a arweinid cyn hir i ymarfogiad,” “i gyfeiriad sylweddoliad”; (td. 82) “Ei hofffeiriad hi heddyw ydynt holl feibion ffyddlon Duw”; (td. 50) “amgylchiadau cychwynol”; (td. 161)

"gwneud safiad cadarn dros eu daliadau." Arfero *uwchaf* am "uchaf," heb gofio ei fod cyn salwedd Cymraeg a "buwchod" neu "uwchel." Yn barhaus, defnyddia'r ferf yn y lluosog ar ol rhagenw perthynol, etc. Ceisia ddilyn yr orgraff newydd fel pob dyn call, ond gofidus yw gorfod addef ei fod yn dyblu'n mewn ugeiniau o eiriau yn groes i'r orgraff honno, megis yn *llinnach*, *brenbinnol*, *mynmegi*, *llinnell*.

Gan ei fod yn ysgrifennu fel hanesydd, teg yw iddo gymryd ei farnu wrth ei gywirdeb manwl. Nodaf rai mannau lle yr ymddengys i mi yn methu'n ddybryd. Er enghraifft (td. 14), sonia am ddyddiau Hywel Dda (940), "pryd y trefnwyd Cymru yn siroedd." Buasai 1277 neu 1284 yn nes i gywir. Eto (td. 15) esbonia *cantref* fel *cant* + *rbeſ*; *cant*=ymyl fel yn y gair 'cantel,' a *rbeſ*=cydgasgliad, heb ddeall mai yr Hen Ffrangeg *cantel*, Saesneg *canile*, yw y naill, ac mai ystyr *rbeſ* yn Gymraeg yw 'tew.' Dylasai'r gair Saesneg "hundred" am beth tebyg ei gadw rhag y camgymeriad. I beth ar y ddaear hefyd y gwnaeth y gair *cantref* yn fenywaidd trwy ei holl lyfr? Y mae hen ffurfiau fel Cantref Mawr yn profi cenedl y gair. Ceir digon o enghreifftiau ohono yn wrywaidd ym *Myr. Arch.*, 736-7. Eto (td. 34) ailedrydd yr hen gyfeiliornad mai Madog mab Owain Gwynedd a ddarganfu yr America, ac mai ar ei ol ef yr enwyd Porthmadog. Drylliodd Thomas Stephens y dyb yna yn gyrbibion ers cenhedlaeth a chwaneg, ac ni ddylid ei dyfynnu fel ffaith heb wrthbrofi ei resymau ef. Felly yn union (td. 138) pecha mewn cwmni parchus wrth ddywedyd mai Cymro oedd Roger Williams, Rhode Island. Dangosodd Mr. W. Llewelyn Williams, A.S., yn *Wales* Mehefin y flwyddyn hon mai gŵr o Gernyw ydoedd. Esbonir "Ardudwy" (td. 16) fel pe'n cynnwys -wy, 'afon' ac *ar*-yn golygu 'arwynebedd,' a'r cwbl yn meddwl "cyffindir gynwysa lawer o dir aredig yn gyfoethog o afonydd." Ond nid yw -wy mewn unrhyw air Cymraeg yn golygu afon (oddieithr yr afon Wy), nac *ar*- o angenrheidrwydd yn perthyn i *aredig*. Dywed (td. 29) mai "geiriau Lladin annealladwy, heblaw enw y marw, sef Porus," sy ar garreg Llech-Idris. "Porius" ydyw'r enw, ac esboniodd Syr John Rhys yr arysgrif. Cymerwyd tudalen 17 bron air yn air, er na ddywedir hynny, o ragair Syr Edward Anwyl i *History of Barmouth*, E. Rosalie-Jones (ix-x). Ond ni fedrwyd hyd yn oed gopio'r gwreiddiol yn gywir. Er enghraifft, dywed Syr Edward, "As in other parts of Wales, certain proper names of Roman origin survive in some of the place names of Ardudwy; for example, the name Pebin found in Dolbebin (Pebin's Meadow), near Llanbedr, is the Latin Paptnius, while the name Sabianus has survived as Seifion in the name 'Cae mab Seifion' (the field of the son of Seifion), near Llanelltyd." Dyma ddywed Mr. Davies: "Fel mewn rhannau eraill o Gymru, y mae yn aros heddyw mewn amryw leoedd yn Ardudwy lawer o enwau o wreiddyn Rhufeinig, megys yn enw '*Pebin*,' yr hwn a geir yn 'Dolbebin,' ym mhlwyf Llanbedr. Y Lladin, '*Papianus*,' ydyw y gair hwn. Hefyd ceir yr enw '*Sabianus*' wedi byw yn '*Seifion*,' yn enw 'Cae mab Seifion' ger Llanelltyd." I ddechreu, dylesid ar bob cyfrif gydnabod benthg mor bendant a hwn. Peth arall, nid oes modd i *Papianus* roi Pebin, na *Sabianus* roi Seifiawn. Andwyodd esboniad yr Athro drwy gambrintio'r enwau Lladin. Dywed Syr Edward Anwyl, "There is a Craig Wion above Cwm Bychan, which recalls the legendary Gwion of the story of Taliessin." Dywed Mr. Davies: "Cawn 'Craig Wnion' uwchlaw Cwmbychan, yr hwn sydd yn atgofio i ni am flugdraeth Gwion, yn chwedlau Taliessin." Heb fanylu gormod, y mae gweddill td. 17 yn gyfieithiad gweddol gywir o eiriau Syr Edward. Cawn enghraifft arall (td. 38) o ddiofalwch anfaddeuol. Cyfeiria Mr. Davies at y Mabinogion fel "ffugebau," ac at hanes Brân Fendigaid, gan esbonio'r enw Bendigaid yn yr hen ddull a geir yn y Trioedd gau, mai Brân a ddug yr Efengyl i

Brydain; ond gŵyr y cyfarwydd fod yn rhaid mynd at Baganiaeth i gael goleu ar y cyfenw, canys yr oedd brawd Brân yn fab Llyr—duw y môr. Crynhofa Mr. Davies y Mabinogi, a llithra eto yn ei gerddediad. Geilw Branwen bob tro trwy'r llyfr yn Bronwen. Dywed i aderyn Branwen ehedeg gyda'r newydd am ei sarhad dros y môr i Harlech. Eithr dywed y Mabinogi mai i Gaer Saint yn Arfon yr aeth. Yn ol Mr. Davies, dyma orchymyn Brân i'r seithwyr a ddiangasat o'r gyflafan honno yn Iwerddon. "Ac yn Harlech chwi a ymprydwch saith mlynedd." Dyma ddywed y Mabinogi, "Yn Harddlech y byddwch saith mlynedd ar giniaw." Prin y mae ymprydio am saith mlynedd yr un peth a gwleda am saith mlynedd, heb i ni roi'r ystyr "byw ar un pryd" i ymprydio. Eto (td. 43) sonia am y "Gorseniaid, Pictiaid, a Lloe grwys" fel "brodorion gwael bradwrus o Ynys Prydain a ymunasant a'r Saxoniaid." Rhaid mai Gorseniaid y geilw Mr. Davies y Coraniaid yng *Ngbyfranc Lludd a Llefelys*, hen enw ar y Tylwyth Teg fel y dengys *Ar C'borriagnet* mewn Llydaweg am yr un bobl. Dywed (td. 53) fod y Cecils yn disgyn o'r tywysog Llewelyn ap Seisyll. Gwir eu bod yn disgyn o Seisyll, ond un llawer mwy dinod na hwnnw. Esbonnir Llys Bradwen (td. 28) fel Llys Ednowain, ond y mae Bradwen mor wahanol i Ednowain ag yw Dafydd i Ruffudd.

Camsillafa enw Maelgwn Gwynedd fel *Maelgwyn*, "yr hwn," meddai, "dybir fu yn frenin un adeg ar holl Brydain" (td. 37), fel pe bai hynny yn bosibl i dywysog rhan o Ogledd Cymru yn y chweched ganrif. Eto (td. 26) y mae bron iawn yn gywir wrth roi Dyfrdwyf fel hen enw cyntefig afon Ddyfrdwy, er i fod yn hollol fanwl Dyfrdwyw fuasai. Yna dywed mai "ffurf Lladinaidd yr enw ydoedd *Divona*," er mai *Deva* ydyw y ffurf sydd gan y Rhufeiniaid, ac nid oes modd i *Divona* roi *-dwyf* yn Gymraeg. Dywed (td. 204) mai "Yale" yw Llanarmon yn Iâl, ond Iâl, y rhanbarth i gyd, ydyw Yale, ac nid un Llan yn y rhanbarth.

Rhaid nodi eto ddiofalwch rhyfedd wrth ddyfynnu a chyfieithu Carlyle (td. 114):

"*Tetrae belluoc ac molossis suis ferociore.*" 'Y mae anghenfilod hyllion yn ffyrnicach na'u gwaedgwn.' Gwaedder '*Defensio Regia*' (*Sumptibus regis*, 1650, p. 6). Gwaedded yr holl fyd mewn wythawd ddigynghanedd, enaid-gynhyrfol, mewn anhrefn."

Cambrintiodd y Lladin, camgyfieithodd y Saesneg, a gwnaeth enw awdur yn waedd Ladin. Dyma'r gwreiddiol a chymharer ef yn ofalus â'r uchod,—

"*Tetrae belluae, ac molossis suis ferociore*, Hideous monsters, more ferocious than their own mastiffs' shrieks Saumaise; shrieks all the world in unmelodious soul-confusing diapason of distraction."

Mewn nodyn dyry Carlyle gyfeiriad at "*Salmasii Defensio Regia* (*Sumptibus regis*, 1650), p. 6. Dyna'r elfennau a gymysgwyd gan Mr. Davies mewn modd mor wyrthiol. Nid ystyr y Lladin yw fod pob anghenfil hyll yn ffyrnicach na'i waedgi, ond gelwir y teyrnleiddiaid gan Salmasius yn angenfilod hyll, ac ychwanega eu bod yn ffyrnicach na'u cŵn. Anodd deall beth wnaeth y cyfieithydd o'r geiriau nesaf. Nid "gwaedder *Defensio Regia*" yw "shrieks Saumaise." Enw yr awdur ydoedd Saumaise neu Salmasius, ac enw ei lyfr ydoedd *Defensio Regia*. Nid "gwaedded" na "gwaedder" yw "shrieks," ond "gwaedda," a phrin y cyfetyb "wythawd" i "diapason" ym mrawddeg Carlyle.

Yn yr un dull (td. 125) tripiodd Mr. Davies wrth ddywedyd fod Milton wedi ysgrifennu "Eikonoclastes" yn lle "Eikonoklastes" neu "Iconoclastes." Dyma rai o'r gwallau argraff sydd yn y llyfr: (td. 23) *Cymrodur* am "Cymmrodor"; (td. 28) *poglogi*, "poblogi"; (td. 27) *brawdwr*, "bradwr"; (td. 35) *Uniconium*, "Uriconium"; (td. 40) *Clenency*, "Clenenau"; (td. 50), *Gwrgam*, "Gwrgant";

glodrudd, “glodrydd”; (td. 65) *Vallis Crusis*, “Valle Crucis”; (td. 122 a 126) *mase*, “mace”; (td. 128) *erthygl* amryw weithiau am “erthygl”; (td. 133) *Waxford*, “Wexford”; *gymunwyr coed*, “cymynwyr coed”; (td. 145) *seeking*, “reeking”; (td. 147) *ceir llysg*, “ceir llusg”; (td. 172) *anagogelical*, “anagogical”; (td. 174) *Kuakerism*, “Quakerism.” Medraf gydymdeimlo â'r awdur yn ei anallu i osgoi gwallau argraff. Methais weled ugeiniau fy hun o dro i dro nes iddi fyned yn rhy hwyr. Ond yn wir, rhaid gwrthdystio yn erbyn ei ddiofalcwch wrth drin fleithiau hanes. Ar ol ymchwil llafurfawr haneswyr yr hanner canrif diweddaf, a'r sicrwydd gwyddonol sydd o dan eu dedfryd ar y naill bwnc a'r llall yng ngorffennol ein gwlad, nid yw ond ymfydrwydd ail gyhoeddi tybion meirw *Drych y Prif Oesoedd*, ac ysgrifennwyr cynnar y bedwaredd ganrif ar bymtheg.

Siomedig iawn yw'r llyfr fel hanes. Fel casgliad o gyfeiriadau at Arddudwya'i phobl y mae iddo ei werth ei hun, ond odid. Petai'r awdur wedi ei gyfyngu ei hun i adrodd chwedlau tlysion fel honno am ferch Corsygedol a'i chariad (td. 42-3) a rhoi llên gwerin ei gantref, gwnaethai gymwynas i'w genedl. Tlws iawn yw'r alegori hefyd ar dudalen 150 am yr afallen a flodeuodd yng Nghymru pan fu farw'r Cynrol yn Llundain. Ond, tybed, a yw teitl y llyfr lle cafwyd hi yn gywir? Dyma'r wedd sydd arno gan Mr. Davies: “Eniaytos Terastios Mirabilis Annes.”

Credaf fod y gynghanedd hefyd yn galw am brintio *Dolgau* fel ‘Dôl Gau’ (td. 22).

“Dilliau geir wrth Gors Dôl Gau.”

A hefyd (td. 11), nid yw'r cwpled yn yr ail englyn yn gywir fel yr argraffwyd ef oherwydd camrannu'r geiriau. Onid fel hyn y dylid ei ddarllen?—

“Goreu dim, gŵyr Duw, imi,
Wnio fy safn yn f'oes i.”

IFOR WILLIAMS.

Cristionogaeth a Chymdeithas. Gan y Parch. J. H. Howard. Gyda Rhagair gan y Gwir Anrhyd. D. Lloyd George. Liverpool: Hugh Evans & Sons. Td.—200. Pris 2s. 6d.

Llyfr hyfryd i'w ddarllen yw hwn, ar lawer cyfrif. Argraffwyd a rhwymwyd ef yn ddymunol a destlus; rhoddwyd y materion yr ymdrinir â hwy yn drefnus odiaeth; ac ysgrifennwyd ef mewn Cymraeg swynol, llawn peroriaeth. Man-teisiodd yr awdur ar ddoniau'r areithydd i gyfleu ei feddyliau mewn gwisg dlos. Addurnodd rannau o'r gyfrol, a allasai fod yn annidderol heb hynny, â gerddi cyfain o flodau areithyddiaeth. Ymhoffa mewn cyferbyniadau. Gofala am fin ar ei frawddeg. Os rhywbeth, rhy farddonol yw'r arddull weithiau, megis yn niwedd y deryn tlws hwn (td. 117):—

“Pan sylweddolir delfryd yr Iesu, ni welir gwraig mewn newyn, na phlant yn cardota bwyd; ni bydd methdalwr na hunanladdiad mwy; derfydd sôn am streic, ni all rhyfel fod, a chofir llynges fel breuddwyd nos; ca'r crwydriaid gartrefi, a bydd y diwaith yn helpu ei frawd; cawn y wlad yn bur, y ddinas yn lân, a'r gwledydd i gyd yn wâr; tŷf cenhedloedd yn gymdogion, cymdeithas yn deulu, a'r eglwysi oll yn un; cilia'r cysgodau, diflanna'r niwl, a thyrr gwawr dydd Duw. A bydd Dynoliaeth yn dringomynydd y Goruchaf i gyfarfod y Jerusalem newydd a ddisgyn trwy lesni'r nen; disglair yw honno fel yr haul, ynddi y rhed dyfroedd grisialaidd yr afon bur, gan ddawnsio mewn gorfoledd tua'r môr, a chlywir canghennau gwyrddlas Pren yr Ardd yn sisial cynghanedd yn yr awel fwyn.”

Ychydig bach yn rhy flodeuog yw'r frawddeg olaf oll i ryddiaith, dybyzaf fi ; ond dyry'r dyfyniad esiampl teg o ruthr godidog aml ddiwedd adran o'r ymdriniaeth pan fo'r pregethwr a'i gynulleidfa yn toddi i'w gilydd mewn hwyyl gwresog. Yn sicr, nid anffodus a fu Sosialaeth Gristnogol yn ei phleidydd Cymreig. Gŵr cymwys yw Mr. Howard o ran teithi meddwl, a brwdaniaeth ysbryd, i ddadleu dros iawnderau Gwerin, ac i ddangos addaster yr Efengyl i gyfarfod â dyhewyd y Bobl.

Brasgamodd dros faes enfawr, o Blato hyd at Liebknecht a Jaurès. Dyfynna broffwydoliaethau Esaiiah a Bellamy ; breuddwydion ac amcanion effro Fourier, Robert Owen, Marx, Tolstoi, a Kropotkin. Ni ellid disgwyl ond crynhoad byr iawn o fwriadau ac ystyr cyfundrefnau cynifer o wŷr hynod. Eto, da yw cael cymaint a hyn, fel rhagymadrodd naturiol i wir neges y gyfrol, sef egluro perthynas Cristionogaeth â Chymdeithas a'i hanawsterau. Ceir yma eiriau cryfion a theg ar ormes cystadleuaeth mewn masnach, ar freintiau a dyledswyddau Eglwys Crist yn wyneb pydrni ein pau, ac ar ei gorchestion a'i methiannau yn y gorffennol. Dangosir fod "byd newydd" y Sosialydd eisoes mewn addewid yn yr Efengyl, a bod ynddi hi hefyd nerth i'w greu, gan y medr greu "dyn newydd." "Ni welir Byd newydd ar wahan i'r Dyn newydd, ac amherffaith fydd y Dyn newydd heb y Byd newydd." Iechydwrïaeth Cymdeithas ydyw ffrwyth a diben iechydwrïaeth y dyn unigol. Hoffwn ymhelaethu ar syniadau Mr. Howard, ond gadawaf i'r darlennydd yr hyfrydwch o ddarllen ei gyfrol.

Sylwais ar rai gwallau argraff yma ac acw : td. 30, *Liebkneicht*, Liebknecht ; td. 19, *New Atlanta*, New Atlantis ; td. 42, *Tonybee*, Toynbee ; td. 45, *Turgeneiff*, Turgenieff ; td. 53, *rbwy*, rhyw ; td. 30-1, *Reistag*, Reichstag ; td. 36, *Humanite*, Humanité. Gwell fuasai "er nad" nag *er mai nid* (td. 83). Ni wn pam y dyfynnir Renan (td. 92) yn Saesneg, a Goethe yn Gymraeg. Nid *Hwlffordd* yw enw Cymraeg Hereford (td. 14), ond *Henffordd* ; ni chlywais erioed am Esgob Haverford ! Td. 14, ceir *erfyn* yn fenywaidd. Onid gwrywaidd ydyw ? Cedwir yn gyson iawn at orgraff Y BEIRNIAD, oddieithr ambell dro megis td. 37, *annodd* am "anodd," a rhai enghreifftiau eraill a ellid eu nodi. Ond graenus iawn yw ar y cyfan.

IFOR WILLIAMS.

Cwrr y Llen. Ysgrifau syml ar faterion gwyddonol. Gan Gwilym Owen, M.A., D.Sc. Liverpool : Hugh Evans & Sons. Td.—142. Pris 2s. 6c.

MAE'r llyfr hwn yn agor cyfnod newydd yn hanes llenyddiaeth Gymraeg. Ysgrifennodd y diweddar Barch. D. Lloyd Jones, M.A., aml erthygl gynhwysfawr ar Seryddiaeth i'r *Drysorfa* ; a chof gennyf ddarllen ysgrifau syml ar "Athroniaeth Pethau Cyffredin," neu ryw destyn cyffelyb, yn yr hen *Lenor*. Ond "bwyd llwy" oedd y rheiny, ac ni fentrodd neb o'r blaen, i'm gwybodaeth i, ddarparu pryd o fwyd gwyddonol yn gofyn medr o radd uchel i'w baratoi a gallu meddyliol nid bychan i'w dreulio. Ceir yn y gyfrol hon benodau'n ymdrin mewn dull syml a chlir â materion dyrys ac anawdd fel "Yr Electron," "Radium," "Trawsnewidiad yr Elfennau." Mae'r awdur wedi cyrraedd sefyllfa anrhydeddus yn y byd gwyddonol ; a chefais y pleser fwy nag unwaith o ddarllen ffrwyth ei ymchwiliadau gwyddonol yn y cylchgrawn dychrynlyd (yn llythrennol felly) hwnnw, y *Philosophical Magazine*. Gan hynny, yr ydym fel cenedl yn ddyledus i Dr. Owen am roddi ei ddysg a'i ddawn i'n hyfforddi mewn pynciau mor ddryys, ac i esbonio'r damcaniaethau sy'n destyn cymaint o siarad ac ysgrifennu trwy holl gyrrau'r byd gwyddonol heddyw. Fel rheol, pan gyhoeddir llyfr o'r un natur a maint yn Saesneg, cawl wedi ei ail dwymo yw. Hynny yw, ail-adrodd y mae'r awdur yr hyn a ddar-

llenodd mewn llyfrau eraill uwch ei pris. Ond yn y gyfrol hon gellir bod yn sicr fod Dr. Owen bron yn ddiethriad yn tystiolaethu am yr hyn a welodd mewn arbrofion o'i waith a'i ddyfais ei hun. Mae'r awdurdod uchaf—sef awdurdod profiad—y tu ol i athroniaeth ac anianeg y llyfr hwn. Gobeithio felly y bydd iddo gylchrediad helaeth ac y caiff gymaint o gefnogaeth gan Gymdeithasau Llenyddol a Chyfarfod-ydd Misol a'u bath, ag a rydd y cyfryw fel rheol i Gofiant y Parch. Wm. Dinod, a chaneuon y Bardd Glas (pris chwecheiniog), a'u cyffelyb.

Nid yw'r ganmoliaeth hon heb ei haeddu mwy nag yw'r feirniadaeth sy'n dilyn. Cyn medru ysgrifennu'r llyfr rhaid oedd i'r awdur i ryw raddau greu iaith newydd—iaith Gymraeg wyddonol, ac eglur yw ei fod wedi teimlo peth anhawster yn hyn. Da y gwnaeth yn gadael enwau'r elfennau—*oxygen*, *hydrogen*—heb eu cyfieithu. Gwell yw i'r enwau hyn fod yr un ymhob iaith; a gwastraff ar ddawn yw dull y Germaniaid o greu enwau yn eu hiaith eu hun am bob elfen ac am bob priodoledd sy'n perthyn iddynt. Cyfyd anhawster, fodd bynnag, pan sonnir am gyduniad o'r elfennau, megis *sulphuric acid*. Dyfarnodd Dr. Owen yn oreu alw hwn wrth ei enw Cymraeg—sŵr-ufelai. Yr un modd hefyd ysgrifenna "atomau," "electronau," etc. Hwyrach mai da hyn eto; ond nid yw'r awdur yn gyson, gan ei fod yn gadael geiriau mwy syml heb eu cyfieithu, megis *lens*, *photographic plate*, *cardboard*, *fluorescent screen*, ac unwaith neu ddwy y mae'n euog o greu geiriau poenus i'r llygad a hyll eu sŵn, fel y gair "ffluoresio" (gan erfyn maddeuant y darllynydd). Yn awr, os ydym ni'r Cymry yn barod bellach i roi derbyniad i ysgrifau gwyddonol o radd uchel yn ymwneuthur â darganfyddiadau'r dydd, rhaid safoni geirfa newydd o dermau gwyddonol ac athronyddol. Priodol ddigon fyddai i Gymdeithas yr Iaith Gymraeg gymryd hyn mewn llaw. Galleid yn hawdd ffurfio pwyllgor cenedlaethol, yn cynnwys gwyddonwyr ac ieithwyr, i sicrhau fod y geiriau a fabwysiedir yn gywir o ran eu syniad ac o ran eu ffurf Gymreig. Goreu po gyntaf y dechreuir ar y gwaith cyn iddo fynd yn ormod o dasg i ddynion yn byw mewn oes mor brysus ei gyflawni. Ar y cyfan, mae arddull y llyfr yn syml a dirodres; ond gallasai'r awdur yn hawdd fod yn fwy gofalus wrth gywiro'i gopi. Ceir aml frawddeg sy'n dangos medr i ysgrifennu'n glir a grymus. Megis wrth gyferbynnu tonnau'r teligriff di-wifr a thonnau Roentgen, dywed, yn darawiadol iawn: "Mawrdon ardderchog y dymestl yw y dosbarth cyntaf, meindon fechan yr awel yw yr olaf." O'r ochr arall, ceir brychau fel camddefnyddiad "nis" a "nas" yn lle "ni" a "na"; ac yn y rhan gyntaf o'r llyfr defnyddir y gair "dyddorol" mor aml nes y mae'n friw i'r llygad ac yn tueddu i ladd yr hyn a fynnai ei gynyrchu. Tipyn o anffawd hefyd yw fod yr awdur yn hoff o'r dull amgylch-ogylch Seisnig o frawddeg. Er enghraifft, dywed fod "goleuni yn alluog i fyned trwy rai sylweddau, ond ei fod yn analluog i fyned trwy rai eraill"; mewn lle arall sonnir am "y gradd i ba un y plygir eu llwybr"; a chawn esboniad o'r "amrywiol syniadau sydd wedi ac yn ffynnu am gyfansoddiad mater." Fe ddylwn ddywedyd mai yn hanner cyntaf y llyfr y ceir y brychau anffodus hyn gan mwyaf. Mae'r penodau olaf mewn arddull lawer mwy coeth na'r rhannau blaenorol, beth bynnag sydd i gyfrif am hynny.

Gyda golwg ar yr orgraff, mae honno wedi profi'n brofedigaeth i'r Doctor megis i lawer o'i flaen. Allan o restr hir wele rai enghreifftiau o anghysondeb: *atyniad*, *atynnu*, *atynir*, *atynu*, *byr*, *ferr*, *penmod*, *penod*, *cynnyrchu*, *cynhyrchu*, *diddorol*, *dyddorol*. Pan elwir am ail-argraffiad—ac yr wyf yn disgwyl y bydd hynny'n fuan—dameu y manteisia'r awdur ar y cyfle i gywiro'r anghysonderaú hyn ac i godi orgraff ei lyfr gwir werthfawr i fyny i safon Y BEIRNIAD.

LLUNDAIN

O. W. GRIFFITH.

Y BEIRNIAD

CYLCHGRAWN CHWARTEROL

DAN MAWDD CYMDEITHASAU CYMREIG Y COLEGAU CENEDLAETHOL

A THAN OLYGIAETH

J. MORRIS JONES

CYNNWYS

CYN Y RHYFEL	Y Prifathro Syr Harry Reichel
PENFRO GYMREIG A SEISNIG A'I PHOBL	Y Parch. Thos. Davies
LLEN AC ADDYSG ELFENNOL	William Rowlands
YSBRYDOLIAETH Y BEIBL	Y Parch. R. S. Thomas
GWERTH ENWADAETH	Yr Athro D. Morgan Lewis
GORONWY OWEN	Y Parch. T. Shankland
ADAIN A CHAN	Y Parch. John T. Job
ADOLYGIADAU	gan y Parch. J. Puleston Jones, y Parch. John Roberts, Dr. J. Lloyd Williams, Ifor Williams, ac O. W. Griffith

LERPWL

HUGH EVANS A'I FEIBION, ARGRAFFWYR
356, 358 STANLEY ROAD

Y CORFFLU CYMREIG

PA FODD I YMUNO.

Ewch i'r Llythyr dy agosaf. Yno cewch gyfeiriad y Swyddfa Ymrestru agosaf yn yr hon y gellwch ymrestru.

PWY ALL YMUNO.

Pob dyn rhwng 19 a 38 oed. Hen filwyr i fyny i 45 oed.

TELERAU YMRESTRU.

Gellwch ymuno dros dymor y Rhyfel. Yna, os dewiswch gellwch ddychwelyd at eich gwaith arferol.

TAL.

Tal arferol y Fyddin (swm lleiaf—7 swllt yr wythnos ar ol clirio pob gofynion), bwyd, dillad a llety. Hefyd telir swm neilltuol er cadw gwragedd a phlant y milwyr tra byddant oddicartref.

YSWIRIANT (Dan Ddeddf Yswiriant Cenedlaethol)

Cymerir $1\frac{1}{2}$ c. yr wythnos o arian y milwr. Ceidw hyn ef mewn llawn yswiriant hyd nes y dychwel at ei waith arferol.

Am fanylion pellach ymofyner yn y Swyddfa Ymrestru.

University College of South Wales and Monmouthshire

COLEG PRIFATHROFAOL DEHEUDIR CYMRU A MYNWDY.

Scholarships and Exhibitions.

The Examination for College Entrance Scholarships, Craddock Wells' Exhibitions, Special Scholarships and County Free Studentships will be held on April 19th, 1915, and following days.

The following SCHOLARSHIPS and EXHIBITIONS, tenable at the College as from October, 1915, will be OFFERED for COMPETITION, viz. :—

A Drapers Company Scholarship of £35, a John Cory Scholarship of £25, a Caroline Williams Scholarship of £25, a Special Scholarship of £25, Two City of Cardiff Scholarships in Science and two City of Cardiff Scholarships in Arts, a David Davies Mining Scholarship of £40, a Brecon Scholarship of £27, Five Craddock Wells' Exhibitions, an Isaac Roberts Scholarship in Science of £50, one Caradog Scholarship in Music of £50, two Caradog Scholarships in Music of £25 each, and an Engineering Scholarship of £70 offered by the South Wales Institute of Engineers (the Examination for which begins on April 16, 1915).

Application for admission to the Examinations for the above-mentioned Scholarships and Exhibitions must be made to the undersigned on the prescribed forms on or before March 22, 1915.

Further information and Prospectuses with reference to the above and to the County Free Studentships may be obtained on application to the undersigned.

University College,
Cathays Park, Cardiff,
December, 1914.

D. J. A. BROWN,
Registrar.

Y LLYFRFA, BANGOR.

Hunangofiant Tomi. 1s. net. Gan E. TEGLA DAVIES.

Thomas Coke, y Cymro a'r Cenhadwr. 1s. net. Gan W. O. EVANS.

Testament yr Efrydydd. 4s. 6c. am 2s. 6c. net. Gan y diweddar Barch. OWEN WILLIAMS. (Y Cyfieithiad Diwygiedig gyda Nodiadau Beirniadol).

Yr Epistol at y Rhufeiniaid. Cyf i., 1s 6c. Gan y Parch. W. O. EVANS.

Yr Epistol at yr Hebreaid. 3s. 6c. am 2s. 3c. net. Gan y diweddar Barch. OWEN WILLIAMS.

Cofiant yr Eglwysbach. 8/6 am 3/- net.

Ceir pob Llyfr Cymraeg a Saesneg o'r Llyfrfa. Anfonir pob llyfr yn *post free*. Gofynwch am ein Catalôg newydd. Pob archeb a thâl i'w cyfeirio i P. JONES ROBERTS, Bookroom, Bangor.

**HUGHES',
WICKLOW
TEMPERANCE HOTEL
BANGOR.**

The above Hotel has the best
connection with the Students of
the Bangor Colleges.

**CATERERS FOR DINNERS,
BALL SUPPERS, &c.**

Branches—23 GARTH ROAD
KIOSK BANGOR PIER

Y DDRAMA

PWY BIAU'R GADAIR ? Drama
ddigrifol gan DEWI MAI o
FEIRION. Amlen, 6ch,

MOSES: O'r Cawell a'r Môr Coch.
Drama Gymraeg at wasan-
aeth Gobeithluoedd, Gan
PEDR HIR. Amlen, 4c.

LET ME MEND YOUR FOUNTAIN PEN.

Very likely you have a Broken Fountain Pen. The Cap is missing—the Nib or Feed gone wrong. Don't throw it aside because of that. Bring it to me. I can mend it for you. Broken, it is money lying idle—a labour-saving device rendered useless. Mended, it means money and time saved to you. I mend Fountain Pens, fitting Nib, Cap, or Feed.

PARK HALL BUILDINGS.

SCHOLASTIC BOOK DEPOT.

J. H. DYER,

Discount Bookseller and Stationer,

Late Manager for the SCHOLASTIC TRADING Co., LTD.

University, Municipal and Technical School Books and Requisites.

Discount 3d. in the Shilling off Books not net.

JUVENILE BOOKS suitable for Rewards or Sunday School Libraries kept in Stock, Inspection invited. TEXT CARDS, in Sheets or Packets. FOUNTAIN PENS, from 1s. to 30s. CHILDREN'S PICTURE BOOKS from One Penny. BIBLES, bound in Morocco, yapp edges, all sizes from 2/6. TEACHERS' BIBLE, with Maps, Illustrations, Concordance, &c., 6s. Purses, Letter Cases, Pocket Books, Day Books, Ledgers, etc. Office Files from 1/3. Pens, Ink, Paper.

95 Queen Street, Cardiff.

CLORIAU I'R BEIRNIAD

Er galluogi y derbynwyr i rwymo y Beirniad yn unffurf, mae y Cyhoeddwyw wedi darparu Cloriau Llian prydferth. Mae Cloriau Cyfrol IV., 1914, yn barod. I'w cael trwy y Llyfrwerthwyr. neu o'r Swyddfa, pris 1/-, trwy y post, 1/3. Hefyd gellir cael Cloriau cyfrolau I., II., III. am yr un bris,

Mri HUGH EVANS a'i FEIBION. 'Brython Office,' 358 Stanley Road, Liverpool

LLYFRAU NEWYDD a DIWEDDAR

ALLAN O RESTR

HUGH EVANS & SONS, 358 Stanley Road, LIVERPOOL.

A KEY AND GUIDE TO THE WELSH LANGUAGE, or a Welsh-English Dictionary and Grammar combined. Text-Book—The Welsh Bible. By PEDR HIR. Cloth, 4s. net.

O'R MWG I'R MYNYDD, sef Cyfres o Ysgrifau fu yn Y BRYTHON, am Wibiadau'r Golygydd Oddicartref. 168 Tudalen. 26 o Luniau. Llian. 2s. 6c.

CRISTIONOGAETH A CHYMDEITHAS: Gan y Pach. J. H. HOWARD. Rhagair gan y Gwir Anrhyd. D. LLOYD GEORGE, A.S. 2s. 6c. net.

CWRR Y LLEN: Ysgrifau Syml ar Faterion Gwyddonol gan GWILYM OWEN, M.A., D.Sc., Athro mewn Athroniaeth Naturiol yng Ngholeg y Brifysgol, Auckland, N.Z. (gynt Coleg y Brifysgol, Lerpwl). Llian hardd, 2s. 6c.

GERAINT AC ENID, A CHANIADAU EREILL. Gan MACHRETH. Llian. "Ni ryfeddem pe treiglai aml linell yn y llyfr hwn i lawr yr oesau fel diareb ar lafar y wlad."—*Y Llan a'r Dywysogaeth*. Llian, 2s. 6c.

O FOR I FRYNYDD, a Chaniadau Eraill, gan ELPHIN. Llian Hardd, 2s. 6c.

LLAIS O LUNDAIN: Ysgrifau Myfyrdod gan y Parch. PETER HUGHES GRIFFITHS. Llian.
"Ar gyfrif lledneisrwydd chwaeth, bywiogrwydd arddull, ceinder iaith, a phurdeb amcan, y mae yn un o'r llyfrau mwyaf darllenadwy."—*Parch. W. M. Jones*. Llian, 2s.

Y DRWS AGORED. Telynegion byrion, gyda 12 o ddarluniau cain. Gan R. H. JONES (awdur "Drwy Gil y Drws"). Wedi ei rwymo mewn llian hardd, 1s.

LLYFR Y TRI ADERYN. Gan MORGAN LLWYD o WYNEDD. Argraffiad Newydd, gyda Rhagarweiniad gan Olygydd Y BRYTHON. Llian, 1s.

THE NEW WALES: Some Aspects of National Idealism, with a plea for Welsh Home Rule. By GWILYM O. GRIFFITH. Introduction by E. T. JOHN, Esq., M.P. Amlen, 6d.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 065737329